

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

CIHAN TARİHİNİN UMUMİ HATLARI
4.CİLT(ÇEVİRİYAZI-)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

HAZIRLAYAN
Burcu UYGUR

ELAZIĞ-2013

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

CİHAN TARİHİNİN UMUMİ HATLARI,
4.CİLT(ÇEVİRİYAZI-)
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

HAZIRLAYAN
Burcu UYGUR

Jürimiz, tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. **Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK**
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Cihan Tarihinin Umumi Hatları,4.Cilt(Çeviri yazı-)

Burcu UYGUR

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı

Elazığ – 2013, Sayfa: XIII+240

Cihan tarihinin umumi hatları adlı eserde 17, 18. ve 19. yy kapsayan dönemin siyasi etkileri, devletlerin değişimleri haritalarla da desteklenmenin dışında dönemin değişen edebiyet, resim, müzik ve teknolojik gelişmelerde geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bu kitabı çevirmemizdeki amaçlardan biride dünya devletlerinin bir bütün olduğunu her devletin bu bütünün parçası olduğunu ve bu bütünü anlayabilmek için parçaların tek tek bilinmesi gerektiğini belirtmektir. Avrupa tarihini bilmek kavramak kendi tarihimizi daha iyi anlamamıza sebep olacaktır

Anahtar Kelimeler: Dünya, Avrupa, Gelişme

ABSTRACT

Master Thesis

History of the Universe 4.Tome(Transcription)

Burcu UYGUR

The University of Firat

The Institute of Social Sciences

Department of History of the Modern Era

Elazığ-2013; Page: XIII+240

In the work named ‘History of the Universe’ there are political impacts belong seventeenth-nineteenth centuries. However governments variations are shown not only with maps but also period developments related with literature, music, Picture and technology. One of the aim for this translation is to Show that states are an entire and eachstates are parts of this entire. Furthermore to deduce this entire each parts should be known individually Knowing European history helps us to see our history.

Key Words: World, Europea, History, Development

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OTUZ DÖRDÜNCÜ FASIL

1. PRENSLER, PARLAMENTOLAR, DEVLETLER.....	2
1.1. Prensler ve Siyaset-i Hariciye.....	2
1.2. Hollanda Cumhuriyeti.....	4
1.3. İngiliz Cumhuriyeti.....	7
1.4. Almanya'da Tefrika ve Karışıklık	17
1.5. Avrupa'da Büyük Monarşilerin İhtişamı	20
1.6. On Yedinci Ve On Sekizinci Asırlarda Musiki	28
1.7. On Yedinci Ve On Sekizinci Asırların Ressamlığı.....	30
1.8. Büyük Devlet Fikrinin İnkişafı	32
1.9. Lehistan Kralı Cumhûriyeti ve Akıbeti.....	36
1.10. Maverâ-yı Ebhar imparatorluğu İçin Mücadeleler	39
1.11. Büyük Britanya'nın Hindistan'a Hakimiyeti.....	41
1.12. Rusya'nın Bahr-ı Muhît-i Kebîre Doğru İlerlemesi.....	44
1.13. Gibbon'un 1780 târîhinde Dünya Hakkındaki Düşüncesi	46
1.14. Mütâreke-i ictimâ'îye nihâyet buluyor.....	52

İKİNCİ BÖLÜM

OTUZ BEŞİNCİ FASIL

2. HAKİMİYETİ AMME ESÂSINA MÜSTENİD YENİ AMERİKA VE FRANSA CUMHURİYETLERİ.....	59
2.1. Devlet-i Mu'azzama Tarzinin Mahzûrları.....	59
2.2. On Üç Müstemlekenin İsyândan Evvelki Vaz'iyetleri	60
2.3. Müstemlekelerde Harb-i Dâhili	65
2.4. İstiklâl Harbi	70

2.5. Cemâhir-i Müttehîde Kânûn-ı Esâsîsinin Teşekkülü	71
2.6. Cemahir-i Müttehîde-i Kânûn-ı Esâsîsinin İlk Metinleri	76
2.7. Fransa'da İhtilâl Fikirleri.....	81
2.8. 1789 İhtilâli.....	84
2.9. 1789'dan 1791 Tarihine Kadar Devâm Eden Tacidârlı Cumhûriyet	87
2.10. Jakoben İhtilali.....	94
2.11. Jakoben Cumhuriyeti 1792-1794	103
2.12. Direktuvar	108
2.13. Asrı Sosyalizm Fecrinde İmâr İşinin Tevafuku	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OTUZ ALTINCI FASIL

3. NAPOLYON BONAPART'IN ASKERİ VE SİYASİ HAYATI.....	117
3.1. Korsika'da Bonapart Ailesi	117
3.2. Bonapart Cumhuriyet Generali.....	118
3.3. Bonapart Birinci Konsül, 1799-1804	122
3.4. İmparator: Birinci Napolyon 1804-1814.....	127
3.5. Bozgun	134
3.6. 1815 de Avrupa Haritası.....	138
3.7. İmparatorluğun Tarzı Mimarisi.....	142

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OTUZ YEDİNCİ FASIL

4. ONDOKUZUNCU ASRIN HAKİKATLERİ VE HAYALLERİ	143
4.1. Mihaniki İnkılabı	143
4.2. Mihaniki İnkılabı İle Sanayi İnkılabı Arasındaki Münasebetler	151
4.3. Fikirlerin Tahmîni	156
4.4. Sosyalizmin Tekâmülü	158
4.5. Sosyalizm Nazariyesindeki Zayıf Noktalar	165
4.6. Darwinizm Mesleğinin Dinî ve Siyâsî Fikirler Üzerindeki Tesirleri	170
4.7. Fikrî Milliyetçilik.....	176
4.8. 1851 Bourbon Sergisi.....	180
4.9. Üçüncü Napolyon'un Askeri ve Siyâsî Hayatı.....	181

4.10. Linkoln ve Amerikan Dâhili Muhârebeleri	188
4.11. Rus – Türk Muharebesi Ve Berlin Muahedesi	196
4.12. Denizlerin Maverasındaki Vâsi Memleketlerin Teshiri İçin İkinci Defa Olarak Çarpışma	197
4.13. Hindistan'ın Zabtı Asya'da Misâl Teşkil Ediyor	204
4.14. Japonya Tarihi.....	207
4.15. Tevsi Devrinin Sonu	211
4.16. 1914'de İngiliz İmparatorluğu	212
4.17. On Dokuzuncu Asırda Resim, Heykeltraş ve Mimâri	214
4.18. Ondokuzuncu Asırda Musiki.....	217
4.19. Hikâyenin Edebiyattaki Tafavvuku	219
SONUÇ	2277
KAYNAKÇA	228
EKLER	230
EK 1. Haritalar.....	2300
ÖZGEÇMİŞ.....	240

ÖNSÖZ

Tarihi günümüzü aydınlatan geleceğimizi şekillendiren ders olarak ilerlememizi sağlayan önemli bir kavramdır. Tarihi anlamının dönemin şartlarıyla kavramanın önemi bugün olduğu gibi her zaman önem teşkil edecektir. Türk tarihçiliğinde günümüzde güzel gelişmeler olsa da büyük eksikliklerde gözden kaçmamaktadır en büyük eksikliklerden biri de Avrupa tarihi alanında yapılan araştırmaların ve eserlerin az olmasıdır. Tarihin oluşumunda milletler arasındaki etkileşim ve neden sonuç ilişkisi önemli noktaları oluşturur. İşte Avrupa tarihi de bu önemli noktaların kavranması için gereklidir. Devletlerin birbirleriyle ilişkileri ya da bir devletin tarihini anlamak için o devlet döneminde var olmuş, etkileşim ve iletişimde bulunulan toplumların tarihlerinin de bilinmesi gerekir. H.G Wells in V. cilt şeklinde Avrupa tarihini ele aldığı bizimde VI. cildini çevirdiğimiz Cihan Tarihinin Umumi hatları eserin de Avrupa tarihiyle ilgili geniş ve detaylı bilgiler verilmiştir. Wells yapıtında bibliyografya eser kullanmamıştır, Ayrıca bu eser bir metin çevirisi olmasından dolayı kaynakçadan faydalanmadık ancak 17. Ve 18. Asır Avrupasıyla ilgili kaynakça ekledik.

Eserin yayınında çeviriyazı kurallarının tamamını kullanmadık. Özellikle Türkçeleşmiş ve herkes tarafından kullanılan bazı kelimeleri bugün yazıldığı gibi bıraktık. İddi'a / iddia, ta'yin / tayin, ba'zı / bazı, ma'a-mâ-fih / mamafih, binâ'en- 'aleyh / Binaenanaleyh gibi. Keza "Ayn" harfi ile başlayan kelimeleri de bugün okunduğu gibi yazmayı tercih ettik.' Osmanlı / Osmanlı, 'asker / asker, 'Akibet / Akibet gibi kelimelerin de bugünkü yazılışlarını kullandık.

Arapça ve Farsça olup, tek heceli ve sonu sessiz harfle biten ve yardımcı fiil alan kelimeleri de birleşik olarak yazdık. Katl etmek/katletmek, cezb etmek/cezbetmek, terk etmek/terketmek, meyl etmek/meyletmek, medh etmek/methetmek gibi. Öte yandan eski Türkçe imla ile yazılan bazı kelimeleri de bugün okunduğu gibi yazdık. İtdi / etti, itdürüldü / ettirildi, itdirmiş / ettirmiş örneklerinde olduğu gibi bugünkü kullanışlarını yazdık.

Metinde elif, vav ve ya harfleri ile yapılan uzatma ve inceltmeleri (^) hemzeleri (´), ayn harflerini (ˆ) ve harf-i tarifleri de (ˆ-) ile gösterdik. Aşırı titizliğimize rağmen, gözden kaçan okuma veya harf hataları mutlaka onlarda bize aittir.

Bu kitabı çevirmekteki amaç Avrupa tarihinin genel yapısına dikkat çekmek, her olayın belirli sonuçlar doğurtusunda meydana geldiğini ve başka bir olaya neden olduğunu belirtmek ayrıca dünya devletlerinin bir bütün olduğunu ve her yaşanan değişimde birbirlerini etkilediğine değinmektir Bana Avrupa tarihini sevdiren beni bu yolda yönlendiren ve Tarihi tek yönüyle değil her yönüyle incelememiz gerektiğini her fırsatta dile getiren danışmanım Prof. Dr. Mustafa Öztürk'e katkılarından dolayı çok teşekkür ederim. Ayrıca hayatım boyunca bana hep destek olan Ağabeyim Serkan BOSTANCI'ya ve tez süresince hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan ve maddi-manevi desteğini esirgemeyen değerli eşim Alper UYGUR a çok teşekkür ederim.

Wells ve Cihan Tarihinin Umumi Hatları eserini anlamak için Wells'in hayatını, hayata bakışını ve Atatürk'ün Wells'e verdiği önemi bilmemizde fayda olacağını düşünüyorum onun için biraz Wells ve eserlerine değinmek istiyorum;

KONU VE KAYNAKLAR**Herbert George WELLS¹**

Herbert George Wells ya da daha çok tanındığı adla H. G. Wells (21 Eylül 1866 - 13 Ağustos 1946), Dünyalar Savaşı, Görünmez Adam, Dr. Moreau'nun Adası ve Zaman Makinesi adlı bilimkurgu romanlarıyla tanınan ama neredeyse edebiyatın her dalında birçok eser vermiş olan İngiliz yazardır. Sosyalist olduğunu açıkça söyleyen H.G. Wells'in çoğu eserinde önemli ölçüde siyasi ve sosyal yorumlar bulunmaktadır. Jules Verne gibi gelecekteki teknolojik gelişmeleri anlattığı kitaplarıyla bilimkurgu dalının öncülerinden hatta yaratıcılarından sayılmaktadır.

Wells'in bilimkurgu romanlarında teknolojinin gözlemlenmesinin getireceği olanaklar bir yana bırakılır. Wells'te spekülasyon bir edebiyat biçimine dönüşür ve teknolojinin değil de onun toplumsal temellerinin araştırılmasına dönük bir boyut kazanır.

Wells'in ilham kaynağı Jules Verne olmuştur, ama Verne'in Aya Seyahat'i (De la Terre à la Lune) ile Wells'in Aydaki İlk İnsanlar (The First Men in the Moon) romanını karşılaştıracak olursak, kolaylıkla görebileceğimiz gibi Wells; Verne'in teknolojiye verdiği önemi paylaşır, ama Verne'in romanında "Nasıl ve hangi teknolojik olanakla?" sorusu ortaya atılırken, Wells'te Ay yolculuğunun teknik sorunu baştan savma bir biçimde geçiştirilir. Çünkü Wells'in derdi, teknolojik olanakların gelecekteki muhtemel ürünlerini tahmin etmek değil, Ay'daki toplumsal hayatın bizzat kendisi üzerine, tıpkı bir zamanlar Thomas More'un "Ütopya Adası" örneğinde olduğu gibi, model düşünceler geliştirmektir.

Wells sadece bilimkurgu içindeki ütopya karşıtı düşüncelerin savunucusu olarak bu türe damgasını vurmakla kalmaz, toplumun şiddet ve zor yoluyla, gereğinden hızlı bir süreç içinde sosyalist bir topluma dönüştürülmesinin sakıncalarına olduğu kadar, sınıf karşıtlıklarının da iyice sivrileceğine karşı da uyarır bizi.

¹ Zafer Toprak, "Darwinizmden Ateizme Türkiye'de Tarih Eğitiminin Evrimi" Toplumsal Tarih, sayı 216, Aralık 2011, s. 6-8

ESERLERİ

- The Chronic Argonauts* (1888) *Textbook of Biology* (1893)
Honours Physiography, R.A. Gregory ile birlikte, (1893)
Select Conversations with an Uncle (1895) *Zaman Makinesi (The Time Machine)* (1895)
The Wonderful Visit (1895) *The Stolen Bacillus and Other Incidents* (1895)
Dr. Moreau'nun Adası (The Island of Dr. Moreau) (1896)
Kızıl Oda (The Red Room) (1896) • *Tales of Space and Time* (1899)
The Wheels of Chance (1896) *Duvardaki Kapı (The Plattner Story, and Others)* (1897)
Görünmez Adam (The Invisible Man) (1897) *Certain Personal Matters* (1897)
The Crystal Egg - short story (1897) *The Star* - short story, Graphic, Christmas (1897)
Dünyalar Savaşı (The War of the Worlds) (1898)
When the Sleeper Wakes (1899) (sonraları *The Sleeper Awakes* (1910)
Tales of Space and Time (1899) *Love and Mr Lewisham* (1900)
The First Men in the Moon (1901) *Anticipations* (1901)
The Discovery of the Future (1902) *The Sea Lady* (1902)
Mankind in the Making (1903) *Twelve Stories and a Dream* (1903)
The Scepticism of the Instrument - 8 Kasım 1903'te Oxford Felsefe Cemiyeti'ne sunulan
The Food of the Gods and How It Came to Earth (1904)
Kipps: The Story of a Simple Soul (1905) *A Modern Utopia* (1905)
In the Days of the Comet (1906) *The Future in America* (1906)
Faults of the Fabian (1906) *Socialism and the Family* (1906)
Reconstruction of the Fabian Society (1906)
This Misery of Boots (1907), Independent Review'den (Aralık 1905) alınarak basılmıştır.
Will Socialism Destroy the Home? (paper, written in 1907 *New Worlds for Old* (1908)
The War in the Air (1908) *First and Last Things* (1908) *Ann Veronica* (1909)
Tono-Bungay (1909) *The History of Mr. Polly* (1910)

The Sleeper Awakes (1910) - *When the Sleeper Wakes*'in düzenlenmiş basımı
The New Machiavelli (1911) *The Country of the Blind and Other Stories* (1911)
The Door in the Wall and Other Stories (1911) *Floor Games* (1911)*
The Great State: Essays in Construction (ABD başlığı: *Socialism and the Great State*) (1912)
The Labour Unrest (1912) *Marriage* (1912) *War and Common Sense* (1913)
Liberalism and Its Party: What Are the Liberals to Do? (1913)
Little Wars (1913) *The Passionate Friends* (1913)
An Englishman Looks at the World (ABD başlığı: *Social Forces in England and America*) (1914)
The World Set Free (1914) *The Wife of Sir Isaac Harman* (1914)
The War That Will End War (1914) *The Peace of the World* (1915)
Boon (1915) *Bealby: A Holiday* (1915) *Tidstänkar* (1915)
The Research Magnificent (1915) *What is Coming?* (1916)
Mr. Britling Sees It Through (1916) *The Elements of Reconstruction*] (1916)
Görünmez Kral Tanrı (*God the Invisible King*) (1917) *War and the Future* (1917)
The Soul of a Bishop (1917) *A Reasonable Man's Peace* (1917) *Joan and Peter* (1918)
In the Fourth Year (1918) *The Undying Fire* (1919)
The Idea of a League of Nations (1919) *The Way to a League of Nations* (1919)
History is One (1919) *The Outline of History* I, II 1920, 1931, 1940 (1949, 1956, 1961, 1971) *Russia in the Shadows* (1920) *The Salvaging of Civilization* (1921) *The New Teaching of History* (1921)

ATATÜRK ve H.G WELLS

Atatürk'ün tarih anlayışında Herbert George Wells etkili olmuştu. 1930'ların Türk tarihçiliğinde Darwinist açılımın asıl öncüsü olan bu kişiydi. H. G. Wells kısaltılmış ismiyle bilinen Herbert George Wells döneminde tanınmış bir yazardı. En az tarihçiliği kadar kurgubilim alanındaki eserleriyle ünlenmişti. Jules Verne ve Hugo Gensback'la birlikte modern çağların kurgubilim ustasıydı. *The Time Machine*, *The Island of Doctor Moreau*, *The Invisible Man*, *The War of the Worlds*, *When the Sleeper Wakes* ve *The First Men in the Moon* eserlerinin önde gelenleriydi. Bunların bir kısmı filme de alınmıştı. H. G. Wells'in çoğu kurgubilim kitabı toplumsal içerikliydi ve ileriye dönük öngörülerde bulunuyordu.

H. G. Wells ortalıkta doğru dürüst bir dünya tarihi olmayışından yakınlıkla 1919 yılında küçük kitapçıklar halinde *The Outline of History* adlı dünya tarihini yayımlamaya başladı. Bu kitap 1920 yılında kitap halinde çıkınca "best seller" olacak ve İngiltere ve Amerika'da kısa sürede iki milyon satacaktı. *The Outline of History* 20. yüzyılda en çok satan ikinci "best seller" olarak kayıtlara geçecekti.

Bu dünya tarihinden Türkiye'de ilk söz eden Gazi Mustafa Kemal'di. 1925 Fransızca baskısı *Esquisse de l'histoire universelle*'i okuyan Gazi, kitaba ve yazarı H. G. Wells'e 1927'de Cumhuriyet Halk Fırkası ikinci kurultayında okuduğu Nutuk'ta iki sayfa ayıracaktı. Gazi, Wells'in savunduğu "dünya devleti" teziyle "hilafet" in yapılanması arasında bir bağ kuruyordu. Türk Dil Kurumu baskısı bugünkü dille *Söylev*'de Atatürk şu satırlara yer veriyordu: "Baylar, İngiliz tarihçilerinden Wells iki yıl önce bir tarih kitabı yayımladı. Bu kitabın son sayfalarında, "Dünya Tarihinin Gelecek Evresi" başlığı altında birtakım düşünceler vardır. Bunlar birleşik bir dünya devleti (*Un gouvernement fédéral mondial*) kurmak konusu ile ilgili idi. Wells, bu bölümde, birleşik bir dünya devletinin nasıl kurulabileceği ve böyle bir devletin önemli ayırıcı niteliklerinin neler olacağı üzerindeki düşüncelerini ortaya atıyor; adaletin ve tek bir yasanın buyruğu altında dünyamızın alacağı durumu canlandırmaya çalışıyor."²

Böylece bu kitap yepyeni bir tarih anlayışı geliştiriyor, ayrıca Gazi'nin de duyarlı olduğu "emperyalizm" konusuna geniş yer veriyordu. Bu nedenle Gazi kitabın bir an önce Türkçeye çevrilmesini buyuracak ve Fransızca nüsha bölümlere göre parçalanarak Fransızca bilen belli başlı müderris ve münevver kişilere dağıtılacaktı.¹⁵ Kitap kısa sürede ilk iki cildi 1927'de, diğer üç cildi 1928'de olmak üzere beş cilt 39 fasıl olarak yayımlanacaktı. Otuz dördüncü fasıl Tercüme Eden: Müderris Ali Muzaffer Bey tarafından otuz beşinci fasıl Tercüme Eden: Müderris Muammer Ali Cevat bey

² Atatürk, *Söylev* [Nutuk], Ankara; Türk Dil Kurumu Yayını, 1978, s. 520-521.

otuz altıncı fasıl Tercüme eden Muallim Ahmed Cavid bey otuz yedinci fasıl Tercüme eden Mullim Muhammed Ali Tevfik Bey tarafından çevrilmiştir. ³

³ Zafer Toprak, "Darwinizmden Ateizme Türkiye'de Tarih Eğitiminin Evrimi" Toplumsal Tarih, sayı 216, Aralık 2011, s. 6-8

GİRİŞ

XVIII. yüzyılda Avrupa'da mutlakiyet yönetimine dayalı merkezî krallıklar ve prenslikler bulunmaktaydı. XVIII. yüzyıl, Avrupa tarihi devletlerarası politika ve çıkar çatışmalarında diplomasi ve ittifakların ön plana çıktığı bir dönemdir. Bu ittifakların oluşumunda dinî birliktelikler ve devletlerin millî çıkarları belirleyici olmuştur. Avrupa devletleri Makyavelizm olarak bilinen 'amaca ulaşmak için her türlü araca başvurmanın uygun olduğu' anlayışıyla hareket etmişlerdir. Zenginlik kaynaklarını ele geçirecek birbirleri üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmışlardır. Bu nedenle XVIII. yüzyıl boyunca birbirleriyle savaşmışlardır. Bu yüzyılda Avrupa'daki krallıklar arasındaki akrabalık bağlarından dolayı veraset savaşları yaşanmıştır. Uzun süren savaşlar, devletlerin ekonomilerini bozmuş, devletleri çıkarları doğrultusunda ittifak kurmaya yöneltmiştir.

Bu yüzyılın sonlarına doğru meydana gelen Fransız devrimi (1789), ve ardından gerçekleşen modernleşme süreçleri, düşünsel anlamda etkilerini ve kaynaklarını aydınlanma felsefesinde bulmaktadır. Aydınlanma felsefesinin kaynağı Rönesans felsefesi ve özellikle de 17. yüzyıl felsefesinin ortaya koyduğu ilkelerdir. Rönesanstan itibaren düşüncenin tarihsel otoritelerden kurtulması, bilgi ve yaşam hakkında akla ve deneyime dayanmaya başlaması sözkonusudur. 17. yüzyıl da bu gelişmeler sistemleştirilip temel ilkelere dönüştürülmeye başlanmış, rasyonalizmin belirginleştiği bu yüzyılda aydınlanma felsefesinin *düşünsel temelleri* bir anlamda hazırlanmıştır.

18. yüzyıl felsefesinde bir yanda rasyonalizmin öte yandan empirizmin güçlenmesi ve bunlardan meydana gelen teorik sorunların yeni bir takım sentezlerle aşılmaya çalışılması söz konusu olacaktır. Aydınlanma çağı, aklın ışığında felsefenin de yepyeni bir etkileycilikle ortaya çıkışına, yaygınlaşmasına, yeni sentezlerle sistematikleştirilmesine etki etmiştir. Bu bakımdan bu yüzyıla "felsefe yüzyılı" denmesi de söz konusudur.

Cihan tarihinin umumi hatları adlı eserimizde yukarıda bahsettiğimiz gelişmeler ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Eserde dönemin siyasi etkileri, devletlerin değişimleri haritalarla da desteklenmenin dışında dönemin değişen edebiyat, resim, müzik ve teknolojik gelişmeleri de geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bu kitabı çevirmemizdeki amaçlardan biride dünya devletlerinin bir b'ütün olduğunu her devletin bu bütünün parçası olduğunu ve bu bütünü anlayabilmek için parçaların tek tek bilinmesi gerektiğini belirtmektir. Avrupa tarihini bilmek kavramak kendi tarihimizi daha iyi anlamamıza sebep olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OTUZ DÖRDÜNCÜ FASIL

1. PRENSLER, PARLAMENTOLAR, DEVLETLER

1.1. Prenslar ve Siyaset-i Hariciye

[s. 3]Zamanımızda umûmileşmek üzere bulunan yeni bir medeniyet enmûzecinin mukaddimleri neler olduğunu bundan evvelki fasılda izah ettik. Bu enmûzec henüz ibtida'î bir şekildedir ve tekâmülünün ancak ilk merhalesine vâsıl olmuştur. Bu yeni telakki zuhur eder etmez umumî bir kanun ve nizâmın istinadgâhları olan Roma Kilisesi ve Mukaddes Roma İmparatorluğu gibi kurûn-ı vustâ'î fikirlerin bir sis gibi dağıldığını gördük. İnsanların kanunlarını ve nizâm-ı içtimâ'iyelerini umûmî bir plan dâhiline idhâl edebilmeleri için, bu fikirlerin adeta kendiliklerinden arz-ı teslimiyet eyledikleri zannolunur.

Lakin bütün diğer sahada beşeriyet terakkî ederken siyaset vadisinde sarahaten şahsî bir monarşiye Makedonya tarzında kraliyetle mukayyed bir milliyetperverliğe avdet edildiğine şahid oluyoruz. Bu bir nev'î fâsıla-i saltanatın, Çin vekâyinâmelerinde karışıklık devirleri *Les epoques Coufusion* namıyla zikredilen fetret devresine mümasil bir safhanın mukaddimesi olmuştur. Bu fâsıla-i saltanat, saltanat garp imparatorluğunun sukûtundan *Şarlman*'ın (Charle Magne) Roma'da taç giydiği tarihe kadar güzerân olan müddete mu'âdil bir zaman devam etmiştir. Henüz daha bu devreden çıkmadık. İhtimal ki nihayet bulmak üzeredir. Fakat bu bundan haberdar değiliz. Ruh-ı beşer üzerine tesir icra etmiş olan bütün fikirler kırılmış, bir sürü yeni planlar ve telkinât ruh-ı beşeri teşevvüşe uğratmıştı. Fikr-i beşer kat'î bir karar ittihaz edinceye kadar devletlerin bir siyasetî teşkilat kabul etmeleri ve re'is intihâb etmeleri icap ediyor, diye binaenaleyh yeniden prenslik hakkındaki kadim an'aneye 'avdet olundu. Bunun içindir ki, on sekizinci asrın nihayetine kadar [s. 4] dünyada mutlakiyete mütemâyil monarşilerin galebe ettiği görüldü. Almanya ile İtalya müstebid prensler tarafından idare olunan küçük hükümetlerden tereküb ediyordu, İspanya'da mutlakiyet idare hâkimdi; İngiltere'de kraliyet hiçbir zaman bu derece kuvvetli olmamıştı. Nihayet on yedinci asırda Fransa monarşisi Avrupa'nın en metin ve mühim devleti olmuştu. Her hükümette ecnebi rakiplerine karşı Makyavel tarafından tavsiye olunan hile ve tedâbiri isti'mâl eyleyen birçok nâzır ve müşavirlere tesadüf olunuyordu. Monarşiler ve saraylar için siyaset-i hariciye tabi bir saha-i faaliyet teşkil ediyor idi; on yedinci ve on sekizinci asırların tarihinde 'nezâretler' birinci derecede bir rol oynadılar ve bütün Avrupa'yı

harp-cûyâne bir humma ile muzdarip halde bulundurdular. Harpler pahalılaşılmaya başlıyordu. Artık maliyetlerini, silahlarını, aletlerini kendileri ile beraber getiren şövalyelerden terkip etmiyordu. Orduda askerlere aylık verilmesine başlanmış ve askerler aylıklarını zorla istemesini öğrenmişlerdi. Ordular nazik bir takım uzviyetler haline gelmişti. Her tarafta tehdidini hissettiren uzun muhâsaralar mu'azzel bir tahkimât tarzına lüzum hissettiriyordu. Bütün memleketlerde harbin tevlid eylediği sarfiyat ziyadeleşti ve her gün daha yüksek bir nispet üzerinden vergi tarhına mecburiyet hâsıl oldu. Bu sebeble on yedinci ve on altıncı asırdaki monarşiler hürriyeti temâyül eden henüz gayri müte'azziv ve yeni birtakım kuvvetlerin muhalefetine maruz kaldılar. Prensler teba'ların mallarına va canlarına hakikaten sahip olmadıklarını fark ettiler. Tecavüz ve ittifak siyasetini tervic idame için vaz'ına mecburiyet hissettikleri vergilerin te'sis ve tahsiline karşı teb'a tarafından kendilerini hiç de memnun bırakmayacak bir tarzda mukâvemet edildiğini gördüler. Her tarafta vükelâ maliyenin [s. 5] tehdidkâr hayaleti ile karşılaşıyordu. Nazariyet itibariyle memleket hükümdarın idi. İngiltere hükümdarlarından I. Jak (1603) "Allahın nelere kâdir olduğunu sorup araştırmak nasıl küfür ve dalâlet alameti ise krallık e'falini münakaşa veya kralın şu veya bu şeyi yapamayacağını iddia eylemenin de aynı suretle hodbînâne ve cânîyâne bir hareket teşkil ettiğini" beyan ediyordu. Fiiliyatta ise Jack ve onun vefatından sonra oğlu I. Şarl (1625) kendi arazileri üzerinde hükümdar ve nazırlarının tecavüzatına karşı sarih hudutlar tesbit eyleyen zeki ve zengin bir takım tüccar ve emlak sahiplerinin yaşadığını biliyorlardı. Bu mal sahipleri teşebbüsat-ı şahsiyelerine ve arazilerine de kendileri hâkim olmak şartıyla kralın hukukunu isti'mâl eylemesine nazar-ı müsamaha ile bakmaya müheyya idiler. Aksi takdirde onların muvafakatını istihsale imkân yoktu.

Avrupa'nın her tarafında müvâzi bir tekâmül vukû' buldu. Bu devirde krallar ile prenslerin dúnunda daire-i nüfûzları bi'n-nisbe mahdut olan bu kabîl birtakım hükümdarlara yani vaktiyle imparatora karşı Almanya'daki krallar ile prensler nasıl mukâvemet ettiyse krala karşı da kendileri tarafından aynı suretle mukâvemet olunan müstakil mal sahipleri ile asilzâdelere ve zengin vatandaşlara tesadüf olunur. Bu adamlar üzerlerinde tazyikini hissettiren verginin payını hafifletmek ve aynı zamanda arazilerinde ve evlerinde hâkim-i mutlak olmak istiyorlar. Kitapların intişârı ve vesait-i nakliyenin tekemmül ve tezâyüdü bu küçük hükümdarların, bu mülkiyet hükümdarlarının efkâr-ı müşterekeden mürekkeb bir sermaye te'sis ve tarih-i beşerin daha az müterâkkî bir devrinde vücuduna imkan olmayan müşterek bir mukâvemet

tertip etmelerine imkan bahşeylemiştir. Her tarafta prence karşı harekete müheyya görünüyorlarsa da her tarafta aynı suhûletlere na'il olamıyorlar.

İngiltere'de ve Hollanda'daki siyasî an'aneler ve iktisadî şerâit ashâb-ı emlak ile monarşi arasında tahaddüs etmiş olan ihtilafı neticelendirmek hususunda bu memleketlerin diğerlerinden evvel muvaffak olmasını izah eder.

Emvâl-i hususiye sahiplerinden mürekkep olan ve 17. asırda yaşayan bu zümre bidâyette siyaset-i hariciye ile pek az alakadar oluyordu. Bu zümreye mensub olanlar siyaset-i hariciyenin menfa'at-i zâtîyeleri üzerine icra edebileceği te'siri bidâyette idrak etmediler. İşlerine karışılmaması onlara kifâyet ediyordu. Siyaset-i hariciyenin prenlere ve krallara ait de bir iş olduğunu kabul ediyorlardı. Binaenaleyh memleketlerinin hariç ile münâsebâtını teftiş için hiçbir teşebbüste bulunmadılar. Fakat milletler arasındaki ihtilaflardan tevellüt eden neticeler onları alakadar etmekten hâli değildi. Çok ağır vergilere, devletin kendi [s. 6] işlerine sık sık müdahalesine keyfî hapslere ve hükümdarın kendi vicdanlarını sevk ve idare etmek hususunda sarf eylediği müdde'iyâna muhalefet ediyorlardı. İşte hükümdar ile ihtilaf bu noktalardan zuhur etti.

1.2. Hollanda Cumhuriyeti

Paybas mutlakiyetle idare olunan monarşiyi ber-taraf ederek on altıncı ve on yedinci asırlar zarfında devam eden bir ihtilaf ve mücâdele silsilesini küşâd eylemiştir. Bu ihtilaflar muhtelif mahallere göre tahâlûf ediyor. Fakat her tarafta mutlak bir kudret-i şahsiye isti'mâl etmek ve memleketin bütün siyasî ve dinî hayatını tanzim eylemek isteyen bir prens fikrine karşı isyan mâhiyetini muhafaza eyliyor.

On yedinci asırda Ren Nehri'nin aşağı mecrâsıyla sulanan bütün bir memleket birçok küçük prensliklere inkisâm etmişti. Ahali keltler ile meskûn bir saha üzerine dağılmış olan aşağı Germenlerden ve bilâhare onlara iltihâk ve inzimâm etmiş olan Danimarkalı unsurlardan tereküb ediyordu. Hülâsa İngiltere'de sâkin ahaliye çok benzeyen etnografik bir halîta bu memleketin cenûb-ı şarkî hudûdları üzerinde Fransız lehçeleri ve diğer kısımlarda ferîzun, Hollanda ve cenûbî Almanya lisanları konuşuluyordu. Baypalar ehl-i sâlib seferleri esnasında mühim bir rol oynadılar. Kudüs'ü zabdemiş (Birinci ehl-i sâlib seferi) *Godtroy de Bouillon* bir Belçikalı idi. İstanbul imparatorları meyânında Latin ünvanını takınmış olan sülaleyi tesis eden (dördüncü ehl-i salîb seferi) Flandre Beaudoin'dir. (Bu imparatorlar Latin kilisesini tercih ve iltizâm eyledikleri için Latin ismini aldılar.)

On üçüncü ve on dördüncü asırlarda Flanderlerde mühim şehirler inkişâf etti. Gand, Bruge, Ypres, Utrecht, Leyde, Haarlem, ilh. . . Bu şehirler münevver burjuvalara istinâd eden tamamen müstakil belediye heyetleri tarafından idare ediliyordu. Birkaç zaman için Burguni ile Pay-Bas'ın mukadderâtını yekdiğerine rabteden ve memleketin matbu'âtını nihayet İmparator Şarlken'in eline geçiren hânedan vak'alarının hikâyesiyle kâr'i yormayacağız. Şarlken'in devre-i hükûmeti esnasındadır ki Almanya'da kat'î bir suretle kökleşen Protestanlık meslekleri Pay-Bas'e sirâyet etmiştir. Şarlken kemâl-i 'azim ile dinî ıslahatçıları tecziyeye uğraştı, fakat evvelcede söylediğimiz vechle bir müddet sonra mevki'ini oğlu İkinci Filip'e terk etti. İkinci Filip'in ateşin siyaset-i hâriciyesi -bu hükümdar Fransa'ya ilan-ı harp etmiş idi. - Paybas burjuvaları ve asilzâdeleri ile ikinci bir ihtilâfa sebebiyet verdi; çünkü onlardan mu'âvenet talebine mecbur kalmıştı. Büyük ailelerin reisleri *Guillaume le Taciturne*, *Prince d'Orange*, Horn, Egmonts kontları aynı zamanda dinî ve malî bir mâhiyet irâ'e eden mukâvemet ve muhâlefet hareketinin başına geçtiler. Muhârebe başladığı zaman asilzâdeler henüz Protestan dinine sülûk etmemişlerdi; mücadelenin şiddeti ziyâdeleştikten sonradır ki Protestanlığı kabul eylediler. Halbuki halk kemâl-i şiddetle Protestanlığa merbût idi.

İkinci Filip halkın vicdanı ve kesesi üzerinde istediği gibi tasarrufu tazammun eden bir salâhiyet-i 'aliyyenin te'sisine karar vermişti. Paybay güzîde İspanyol askerlerinden mürekkep bir ordu gönderdi ve monarşiler ile hükümetlerin mezarını kazan ve "Cabar" namıyla yâd edilen insanlardan birisi olan Duc d'Albe'i vâl-i 'umûmî tayin eyledi. Bu zât birkaç zaman memleketi büyük bir şiddet ve tazyik ile idare etti. Fakat nihayet halk ayaklandı; 1557 tarihinde Hollandalılar tam bir isyan halinde bulunuyorlardı. Duc d'Albe yağma etti; yaktı; öldürdü, fakat bütün bunlar fâ'idesiz oldu. Egmont [s. 7] ile Horn idam edildiler. Bunun üzerine Guillame le Taciturne Hollandalıların hakîkî re'isi ve bi'lfî'il kralı olmuştu. Fi'l-hakîka epeyce bir zaman 'âsîler ma'kul davranması şartıyla, İkinci Filip'i hükümdar olarak tanımaya rıza göstermişlerdi. Lakin o tarihlerde kudreti tahdîd edilmiş bir monarşi fikri, Avrupa'daki tâcirlerin hiç hoşuna gitmiyordu; İkinci Filip tarafından bu teklifin reddedilmesi bundan sonra Hollanda namıyla zikredeceğimiz viilâyet-i müttediyi Proveince Unies cumhuriyet şeklini kabule sevk etti. Burada Bay-Bas tabiri yerine Hollanda kelimesini kullandık. Fi'l-hakîka cenûbî Pay-Bas bugünkü Belçika, harbin nihayetine kadar İspanya'ya tâbi' ve Katolikliğe sâdık kalmıştır.

Motley tarafından tasvir edilmiş olan Alkmaar Muasarası (1573) daha henüz çok kuvvetli olan Katolik emperyalizmi ile Küçük Hollanda halkını yekdiğeriyle çarpıştıran çirkin ve uzun iltilâftan bir misâl olarak alınabilir.

“Duc d’Albe” İkinci Filip’e ahaliden hiçbirisini esirgemeyeceğini ve hepsinin sonuncuya kadar öldürüleceğini bildirmişti.

Bunun üzerine yakılıp yıkılan Haarlem’in manzara-i ye’s-âveri ve yakın âtîlerini evvelden haber veren feci’ ve mü’ellim hayaliyle zihinleri perişan olan Alkmaar mahsûrunu bu bir avuç müdâfi’ kendileri için en fena ihtimâlâtı derpîş etmeye başlamışlardı. Cenup vilayetini su altında bırakmak için açılması kâfi olan Zyp isimindeki vâsi’ bent tertibâtı kendilerinden ancak birkaç kilometre uzakta idi. Müdâfi’lere Bahr-ı Muhît’in muâ’venetini te’min için bu mâni’aların açılması setlerden birkaçının tahrip edilmesi kâfi idi.

Ma’mâfih ahalinin muvâfakatını almak îcâb ediyordu; çünkü meydanda bulunan bütün mahsulat bi’z-zarûr mahvolacaktı. Lakin şehir gayet sıkı bir muhâsara altında olduğu için hârici haber getirmek cür’etinde bulunanları muhakkak bir ölüm bekliyordu. Nihayet ahaliden Peter Vander Mey isminde bir dülger bu işi deruhte etti...

“Fakat netice yaklaşıyordu. Şehrin surları hâricinde vuku’ bulan hergünkü müsâdemeler hiçbir fâ’ide te’min etmemişti. Nihâyet 18 Eylül tarihinde bilâ fâsıla 12 saat devam eden bir topçu ateşinden sonra *Don Frederic* hücum emrini verdi. Harlaam önünde hâsıl ettiği yedi aylık bir tecrübeye rağmen *Alkmaar*’ı hücum ile zaptedeceğine kâni’ idi. Hücum aynı zamanda *Frision Kapısı* ile diğer tarafta bulunan kırmızı kale üzerine tevcîh edildi. Evvela Lombardiyan henüz gelmiş güzîde askerlerden mürekkep iki tabur, kolay bir zafere kanaatlerinden mütevellid neş’eli sayhalarla hücum başladı. Onları önlerine tesadüf eden her mâni’i kırıp geçecek gibi görünen muntazam kitleler takip ediyordu. Ma’mâfih hiçbir zaman hatta Harlem’de bile herhangi bir hücum bu kadar cesur ve pervâsız muhâriplerin mukâvemetine tesadüf etmemişti. Ayakta durabilen herkes surların üzerindeydi. Muhâcimler top, tüfenk ve tabanca atışlarıyla karşılandı. Üzerlerine her dakika sıcak su, zift ve zeytinyağı yuvarlanıyor, erimiş kurşun, kızgın kireç dökülüyordu. Ateşlenmiş katranla mülemmâ’ binlerce çember maharetle muhâcimlerin boğazlarına geçiriliyor ve onların bu yakıcı boğaz halklarından kurtulmak için sarf ettikleri gayret neticesiz kalıyordu; Muhâsırlardan birisi surların üzerine ayak bastığı zaman karşısında kendisini çukura düşüren hançer ve kılıç ile musallah burjuvaları bulunuyordu. Ta’aruz daima mütezâyid bir şiddetle, üç defa tekrar

eyledi ve her defasında gayri kabil izâle bir metânetle püskürtüldü. Hücüm dört sa‘at devam etti: Bu müddet zarfında müdafî’lerden hiçbirisi mevki’ini terk ve müdafî’lerden her birisi ölünceye veya yaralı düşünceye kadar [s. 8] mücâdeleden ferâgat etmemişti. Nihayet ric‘at emri verildi; kuvve-i ma‘neviyeleri tamamen bozulmuş olan İspanyollar asgari üç bin telefât verdikten sonra meydân-ı muhârebeden uzaklaştılar; buna mukâbil mahsurlardan ancak yirmi dört asker ve on üç burjuva telef olmuştu. Rahnedâr olan surların bir an için üstüne çıkmış ve burçların üstünden hendeğin içine yuvarlanmış olmasına rağmen bu bâdireden sağ ve salim kurtulmuş olan Solis isminde bir mülâzım şehre doğru baktığı vakit “Ne bir miğfer, ne de bir güzel silah görmediğini” amirlerine hikaye etti: Şehirde ‘umûmiyetle balıkçı elbisesi giymiş olan fakir kıyafetli insanlardan başka kimse görünmüyordu. Buna rağmen o basit ve mütevâzi’ kıyafetli balıkçılar Duk Dalb’in emekdâr askerlerini ma‘lûb etmişti.

“Ma‘mâfih vali Sonoy çetvellerin kapaklarından birçoğunu açtırdığı için karargâhın etrafındaki arazi gittikçe bataklık halini alıyordu; lakin asıl fezeyân henüz vuku’ bulmamıştı. Askerler sızlanmaya başlıyorlardı. *Dulker* vazifesini iyice ifâ etmişti.

Dulker şehir namına gönderilmiş mektuplarla ‘avdet etti. Lakin fena bir tesadüf veyahut düşmanın tertibâtı eserleri alarak onun kaybettiği bu mektuplar Duk Dalb’in eline düşmüştü. Bu mektuplarda İspanyol ordusunu boğmak üzere Prens Doranj’ın memleketi su altında bırakmayı ta‘ahhüd eylediği bildiriliyordu. Elb için bundan fazla ma‘lumâta lüzum yoktu. Bir müddet sonra Alkmaar’ın azimkâr müdâfa’ları müstehziyâne bir neş’e ile İspanyolların muhâsarayı ref’ eylediklerini gördüler. “

Hollanda tarafından kabul edilen şekl-i hükümet başta Oranj ailesi olmak üzere bir asilzâdegân cumhuriyeti idi. Etats Generaux meclisi kral ile mücâdelesini biraz sonra nakledeceğimiz Britanya Parlamentosuna nisbetle daha az temsîlî bir kıymete mâlikti. Alkmar muhâsarasından sonra mücâdelenin şiddeti tahaffüf etmiş olmakla beraber Hollanda ancak 1609 tarihinden itibaren tam bir istiklâlâle sahip oldu. 1643 tarihli Vestifalya Mu‘âhedesini iledir ki, bu istiklal tam bir tasdfike nâ’il olmuştur.

1.3. İngiliz Cumhuriyeti

İngiltere’de emlak sahipleri tarafından “Prens’in” mütecâvizâne siyasetine karşı yapılan mücâdelenin mebd’i on altıncı asra kadar çıkar. Bu mücâdelenin şimdi tedkik edeceğimiz safhası 7. Henri’nin, 8. Henri’nin ve onlardan sonra gelen hükümdarların, 6. Edvard ile Mari Elizabet’in İngiltere’yi Avrupa kıtasında mevcut monarşiler tarzında

şahsî bir monarşi haline getirmek için yaptıkları teşebbüsler ile başlar. İskoçya kralı Jak 1608’de İngiltere ve İskoçya kraliyetlerini nefsinde cem’ ederek kralların keyfe mâ yeşâ hareket etmek için ileri sürdükleri “hukuk-ı ilâhiyye Droit divin esasından istifâde etmek arzusunu izhâr eylediği zaman bu ihtilaf en had bir şekle girdi. İngiltere’de monarşi hiçbir zaman tam bir serbestî-i harekete nâ’il olmamıştı. İmpartorluğun Jermen ve Normanlardan mürekkep müstevliyetleri tarafından ihdâs edilmiş olan ana’neler meyânında hürriyetlerine hürmet ettirmeye karar vermiş sahib-i nüfûz zevâtın mürekkep bir halk meclisi ana’nesi mevcûd idi. Bu ana’ne başka hiçbir tarafta İngiltere’de olduğu kadar kuvvetli bir surette yerleşmiş değildi. Fransa’da üç sınıf mümessilerinden mürekkep bir meclis, İspanya’da kurtezler mevcûd ise de İngiliz meclisinin diğerlerinde mevcûd olmayan iki hususiyeti vardı: Evvela bir metne ibtidâ’î ve ‘umûmî bazı hakları mutazammın beyânâta istinâd ediliyordu. Sâniyen şehirlerden intihâb edilmiş olan burjuvalar ile kontalardan intihâb olunan şövalyelerden tereküb ediyordu. Hâlbuki Fransız ve İspanyol meclislerinde yalnız şehirler temsil edilmiş idi.

[s. 9] Bu iki vasıf, saltanat ile mücâdelesinde esnasında İngiliz Parlamentosuna husûsî bir kudret bahşetti. Mevcûdiyetine işaret ettiğimiz vesika, isyan etmiş olan baronların aslan yürekli Ricard’ın vârisi ve biraderi Kral Jan’dan (1199-1216) cebren istihşâl eyledikleri büyük şart, Magna Charta’dır. Bu fermân İngiltere’yi krallık idaresi ile değil fakat kanunla idare olunan bir memleket haline koyan esaslı birtakım hakları ta’dâd ediyordu. Yine bu fermân alâkadar vatandaşın mensûb olduğu daire-i intihâbiyenin Lordlar kamarasındaki mümessilerinin muvaâfakatı lâ-hak olmadıkça her sınıf tebâ’nın hürriyeti ve emvâli üzerinde kralın herhangi bir icrâ-yı tasarruf ve te’sir eylemesini men’ ediyordu. İngiliz Parlamentosunda kontların müntehâb mümessillerinin huzuru, yani Britanya teşkilât-ı siyasîyesine has olan salâhiyetlerin ikincisi çok basit ve görünüşte ehemmiyetsiz bir menba’dan neş’et etmişti. Kontların şövalyeleri kontluklara ne raddeye kadar vergi tarh olunabileceğini bildirmek üzere meclis-i millîye davet edilirdi. 1254 tarihinden itibaren bu şövalyeler her konttan iki tane olmak üzere karyelerin ihtiyarları, hür mültezimler ve küçük asilzâdegân tarafından intihâb ve meclis-i millîye i’zâm olundu. Kral *Jack*’ın halefi *III. Henri*’ye karşı isyan halinde olan *Simon* ve *Monfort* (Albigois aleyhindeki ehl-i salîb re’isinin oğlu) millet meclisine yalnız kontlardan gelen şövalyeleri değil, her şehir ve kasabadan da iki mümessil davet etti. *III. Henri*’nin halefi *I. Edward* günden güne mütezâyid bir inkişâfa mazhar olan şehirlerle, mâlî nokta-i nazardan temas halinde bulunmak için kolay bir vasıta teşkil

eden bu âdeti ibkâ eyledi. Bidâyette şövalyeler ve burjuvalar Parlamentonun içtimâ'larına istemeyerek iştirak ediyorlardı; fakat tedricen verginin tarh ve tevzi'ine müsaa'de etmek hususundaki haklarını sû'-i istimâl telakki [s. 10] ettikleri mu'âmelatdan şikayet etmek salâhiyetini de ilave eylediler. Eğer bidâyetten beri değilse, herhalde çok eski zamanlardan beri Commune lakabı olan ve aynı zamanda sına'î ve zirâ'î ashâb-ı mülkün mümesilleri olan bu zevât piskoposlar ve büyük asilzâdelerden ayrı içtimâ'lar 'akd ederek müzâkeratda bulundular. Ma'a mâfih her iki meclise iştirak eden zevâtın şahsiyetleri arasında o kadar mühim ve esaslı farklar yoktu. Kontlar temsil eden şövalyelerin kısım-ı a'zâmı Lordlar Kamarası a'zâları kadar sâhib-i nüfûz ve zengindi. Hatta bazen bu sonuncuların oğulları ve kardeşleri idi.

Bununla beraber heyet-i 'umûmiyeleri itibariyle bu iki meclisten Kommon (Avâm Meclisi) diğere nisbetle daha ziyâde halka yakın idi. Bidâyetten itibaren bu meclis mâlî mes'eledede mutlak bir kontrol icrâ etmek iddiasında bulundu ve nihayet bazı suistimallerden şikâyet isti'mâl eylediler. *Tudor* hânedanına mensub hükümdarlar zamanında Parlamento kuvvetinin geçirmiş olduğu muhtelif temevvücâtı takip etmeyeceğiz. Bâlâdaki mülâzahâttan sarih bir surette nümâyân olan cihet şudur ki, Jacques Stuart müstebid bir hükümdar olarak meydana çıktığı zaman İngiliz tâcirleri ve asilzâdeleri ile lordlar meclisindeki a'zalar Avrupa'da hiçbir milletin henüz mâlik bulunmadığı tarzda ve kudreti müte'addid def'alar tecrübe edilmiş birtakım mukâvemet vâsıtalarına mâlik idiler.

İngiltere'deki siyasî buhranın bâriz vasıflardan diğeri birisi [s. 11] Avrupa'nın hemen her tarafında Protestanlar ile Katolikleri karşı karşıya getiren büyük mücadelenin İngilizler için hemen hemen meçhul olmasıdır. Şüphesiz ki, İngiltere'de dahi menâfi-i diniye mevzu' bahis oluyordu; fakat heyet-i umumiyesi itibariyle emlak sahibi vatandaşlardan mürekkebe bir Parlamento ile kralın çarpışmalarına sebebiyet veren siyasî bir niza' şeklinde tecelli etmişti. Gerek hükümdar gerek halk Protestan dininde idi. Parlamento azalarından birçoğunun İncil tarikatını pek ileriye götürdükleri ve her türlü ruhbaniyete muhalif buldukları doğrudur. Onlar Protestanlığın avam arasında intişar etmiş olan şekline ve İngiltere'de tesis etmiş olan kilisenin, takdisi muhafaza eden bir kilise ile hususi bir ruhban heyetin reisi olan kral prenslerin kabul eylediği Protestanlığı temsil ediyorlardı. Fakat ikinci derecede olan bu rekabet hiçbir zaman ihtilafın hakkı vechesini tebdil ve tagyir etmedi.

Parlamento ile kral arasındaki cidal her ne kadar Birinci Jack'ın vefatından evvel (1625) had bir devreye girmiş idiyse de bu cidâlin hakiki bir harb-i dâhilî şekline inkılap etmesi ancak Birinci Jack'ın oğlu Birinci Şarl'ın devre-i saltanatı esnasında olmuştur. Şarl kendi vaziyetinde bir hükümdarın yani Parlamento tarafından siyaset-i hariciyesi murakabe olunmaya bir kralın ne yolda hareket etmesine intizar olunabilirse tamamen o tarzda bir hatt-ı hareket ittihaz eyledi. Memleketi aynı zamanda Fransa ve İspanya'ya karşı harbe soktu. Ondan sonra da memlekette yeni vergilere karşı hissedilen tabi nefretin vatanseverlik hissi karşısında sükut edeceği ümidiyle halka müracaat etti. Parlamento yenide mu'âvenet-i nakdiyede bulunmayı reddettiği için teb'asından bir kısmını kendisine ikrazâtta bulunmaya razı etmek istedi ve muhtelif zulüm ve ta'addiyât icra eyledi. Bu hadiseler Parlamentoyu gayr-ı kabil-i nisyân bir metnin ihzarına sevketti. Büyük şartı dahi zikreden işbu mazbata-i hukuk *Petitions des droits* İngiltere kralının kudret ve nüfûzunu kanunen takyîd eden hudutlar ta'dât olunuyordu. Bu kayıtlar kuvve-i teşrîfiyeden sadır olmuş kat'î bir metin mevcut olmadıkça teb'adan herhangi birisinin tecziye ve hapsini, evine asker iskanını vergi tarhını men ediyordu. Mazbata-i hukuk komonların nokta-i nazırını tespit etmişti. Bu tarz hareket İngiliz ana'nesine dâhildi. Bu vaziyet muvacehesinde Şarl Parlamentoya karşı şiddetli davrandı ve onu 1629 tarihinde dağıttığı gibi dokuz sene müddetle bir daha ictimâ'a da davet etmedi. Gayr-i kanuni bir surette vergi aldı; fakat bunların hâsılâtı da ihtiyacına kâfi değildi. Kilisenin tebayı itaate mecbur edecek bir vasıta olabileceğini anlayarak hukuk-ı ilahiye nazariyesinin samimi bir taraftarı Laud'ı [s. 12] Ginterburi Başpiskoposluğuna yani İngiltere kilisesi riyâsetine tayin eyledi.

1638 tarihinde Şarl, İskoçya kraliyetinin Katoliklikten kat'î bir sûrette iftirâk etmiş ve takdisler ile papazların hikmet-i vücûdunu inkâr ve Presbiteryan mesleğini millî mezhep pâyesine is'âd eylemiş olan İskoçya Kilisesini kısmen Protestan ve kısmen Katolik olan İngiliz kilisesine tevfikân tanzim etmek istedi.

İskoçyalılar ve onları te'dîb için Şarl tarafından taht-ı silaha alınan askerler isyan ettiler. Zâhiren "Azimkâr" görünen hârici siyasetlerin tabi bir neticesi olan iflas tahakkuk etmek üzereydi. Parasız ve askersiz kalmış olan Şarl nihayet 1640 tarihinde Parlamentoyu içtimâ'a davet etti. Short Parliament ismiyle yâd olunan bu Parlamento aynı sene zarfında fesholundu. Bunun üzerine kral 1640 tarihinde York şehrinde kraliyetin a'yânından mürekkep bir meclis toplanmaya teşebbüs etti ve nihayet o senenin Teşrin-i Sâni ayında sonuncu Parlamentosunu davete mecbur oldu.

Longue Parlement ismiyle yâd olunan bu meclis derhal ta'aruza geçmek niyetinde olduğunu izhar ve Ginteburi başpiskoposu Lod'a hücum ederek onu hıyânetle itham etti. Neşreylediği bu büyük şikâyetnâme Grant Remontrance'de Şarl aleyhindeki bütün ithamlarını ta'dâd ediyordu. Parlamentonun kral tarafından davet edilsin veya edilmesin asgari her üç senede bir def'a içtimâ'ı hakkında bir kanun kabul etti. Parlamontosuz icra-yı hükümet eylediği seneler zarfında krala hizmet etmiş olan nâzırlardan başlıcaları ve bilhassa Kont Strafford aleyhinde takibâta girişti. Şarl, bu zâtı kurtarmak için Londra'ya bir ordu göndermeyi düşündü. Fakat bu tasavvuru maydana çıkarıldı ve halkın şiddetli heyecanı arasında Strafford'un muhâkemesi ta'cîl olundu. İngiltere tahtını işgal edenler meyânında şüphesiz en hâ'in ve en şâyân-ı nefret bir sîmâ olan Şarl halktan korkmuştu. Strafford'un idamı için kralın bu bâbdaki hükmü tasdik etmesi lazımdı. Şarl kararı imzaladı ve Strafford idam olundu. Bu esnada kral bir suikast tertibiyle meşgul oluyor ve İngiltere haricinde İrlanda'daki Katolikler veya ha'in-i vatan İskoçyalılar arasında kendisine bir istinadgâh arıyordu. Nihayet büyük bir darbe-i hükümet yapmaya karar verdi. En fa'al mu'ârizlarından [s. 13] beş zatı tevkif ettirmek için bizzat Parlametoya gitmeye karar verdi. Avam kamerasına dâhil olarak meclis reisinin sandelyesine oturdu. Hainleri ezmek için bir nutuk hazırlamıştı. Fakat mu'ârizlardan tevkifleri musammem beş zatın mevkileri boş olduğunu gördüğü zaman itidalini kaybederek fasılalı ve insicamsız cümlelerle ifade-i merama mecbur oldu. Müttehimlerin Vestemniyester şehr-i kralisinden kaçarak Londra şehrine iltica ettiklerini öğrendi. Londra şehri krala meydan okuyordu. Bir hafta sonra bu beş aza Londra burjuvalarından müteşekkil milis askerleri tarafından kemal-i debdebe ile Parlametoya getirildi; hasmâne ve gürültülü tezâhurâtan ihtirâz eden kral Whitehall terkederek Windsor'a gitti.

Her iki tarafın harbe hazırlandıkları âşikâr idi. Kral ordunun ana'nevi reisi olduğu gibi askerler de ona itaat etmeye başlamışlardı. Fakat parlamentonun vesâ'it ve menâbi'-i kudreti krallıklardan daha mühimdi. Kral 1642 tarihinde bulutlu ve fırtınalı bir ağustos gününün akşamı Nottingham bayrağını açtı. O zaman uzun ve ma'nidâne bir harb-ı dâhili başladı. Kral Oxford ve Parlamento, Londra'yı tutuyordu. Muvvaffakiyet her iki taraf arasında tereddüt ediyor, kral bir türlü Londra'yı Parlamento da Oxford'u işgal edemiyordu. Zaten her iki tarafın tehlikeye atılmak istemeyen i'tidal sahibi taraftarları onların ileri hareketini te'hir ve tevkif ediyordu.

Nihayet bir gün Parlamento kuvvetlerini idare eden kumandanlar arasında kendi başına küçük bir suvari müfrezesi teşkil ve çok seri bir surette liva rütbesine terfi etmiş olan Oiver Cromwel isminde bir zat zuhur etti. Lord Werwick mu'âsırı bulunduğu Cromwel "Fena bir köy terzisi tarafından biçilmiş elbise giyen" basit bir adam olarak tavsif ediyor. O yalnız bir asker değil, aynı zamanda bir teşkilatçı idi. Parlamento idaresindeki kuvvetlerin fena bir halde bulunduğunu anlayarak ıslahına çare aradı. Kralın suvarilerinin sadakat ve kahramanlığa istinad eden cazip bir ana'nesi vardı. Nispeten yeni bir müessese olan Parlamento elinde buna kıyas olunabilecek bir kuvvet mevcut değildi. Cromwel Parlamento'ya "Askerlerinizin büyük bir kısmı yorgun uşaklardan meyhane çıraklarından mürekkep" diyordu. "Böyle adi adamların azim sahibi, cesur ve namus ve haysiyet fikirleriyle mütehasıs asilzâdelere karşı koymak cür'etiyle bulunabileceklerini zanneder misiniz? [s. 14] Lakin dünyada câzip kisveli asilzâdelere daha zinde ve mükemmel bir kuvvet vardır. Bu da din aşkıdır.

Binaen'âleyh Cromwel Azizlerden mürekkep bir tabur teşekkülüne teşebbüs etti. Bu tabur kanaatkâr, ağırbaşlı ve bilhassa derin bir suretle mu'tekaid efrâddan tereküb edecekti. Cromwel sunûf-ı içtimâ'îye müte'allik her türlü efkâr-ı bâtılayı reddediyordu. Kaba bir kisve giyen ve fakat uğrunda mücâdele eylediği gâyeyi bilen ve seven bir zâbiti kendilerine 'ünvanları kâfi gelen asilzâde nâmındaki eşhâsı tercih ederim" diyordu. Böylece İngiltere kendi ahali arasında yeni bir heyet tefrîk ve sinesinde iyi aile çocukları ile arabacıları ve uşakları bir safhada cem' eden yeni bir ordu vücuda getirdi. Bu yeni ordunun bel kemiğini teşkil etti ve kralın süvarilerini Marston Moor'dan Naseby'e kadar geri çekilmeye mecbur etti. Nihayet kral esir düştü ve Parlamantonun emrine teslim olundu.

Şarl'ın kral ünvanını muhafaza edecek bir îtilâfın 'akdine hâlâ imkân vardı; fakat maalesef kral sözüne itimat etmek caiz olamayacak derecede hâ'in ve bilâfâsıla fesat tertibiyle meşgul olarak feci 'âkibetlerini bizzat ihzâr eden insanlardandı. İngilizler böylece tarih için tamamen yeni bir vaziyete düşüyorlardı. Bir hükümdar hıyanet ithamıyla milleti tarafından muhakeme ve mahkûm edilmek üzere bulunuyordu.

Hükümdarın taşkınlıkları, şiddet isti'mâl eylemesi ve kanuna 'adem-i riayeti ihtilâllerin birçoğunu tesrî ve ta'cil eylemiştir. Yine birçok ihtilâller onlara sâ'ik olan ibtidâ'î ihtilâfın tevlihd edebileceği netâyicden çok daha feci suret-i hâllere doğru inkişâf etmiştir. İngiliz ihtilâli bu kaideye istisna teşkil etmedi. İngilizler tab'an mutavassıt suret-i hâllere meyilli oldukları için büyük bir ekseriyetin halkın hürriyeti temin

olunmak şartıyla kralı muhafazaya muvafakat etmesi mümkündü. Arslanlar ile kurtların aynı çare üzerine yan yana ve hürriyet ve intizam dairesinde istirahatına mümkün nazarıyla bakılıyordu. Fakat yeni ordu ric'at edemezdi. Kral yeniden mevki'ine iade edildiği takdirde, asilzâde askerlerinin cesetlerini çiğnemiş olan uşaklar ile arabacılara merhametsizce muamele etmesi muhtemeldi. Vaktâ ki Parlamento hilekâr hükümdar ile yeniden müzâkereye girişti. O zaman ordu işe müdahale etti. Miralay Pride kralın tasavvurâtını teshîl eden seksen a'zâyı Parlamentodan kovdu ve gayr-i kanuni surette a'zası tenkîs edilmiş olan meclis, ordunun kuyruğu menzilesine düşmüş olan Parlamento hükümdarı muhakemeye başladı.

Lakin o zaman kralın akibeti tayin etmiş bulunuyordu. Lordlar meclisi kralın muhakeme edilmesi hakkındaki emri imzadan istinkâf etti. Bunun üzerine Parlamento "Her türlü kuvvet ve kudretin Allah'tan sonra milletten nebe'ân ve avâm meclisinin milletin ilk âlf kudretini temsil eylediğini ilan ve kendisini meşru' bir surette müessis addederek derhal kralın muhâkemesine ibditâr etti. Kral, memleketine düşman, canî, katil, ha'in, müstebid olmakla itham ve mahkûm edildi ve 1649 tarihinde bir Kanunusâni sabahı ve İthol'de kendi ziyafet salonu karşısında ihzar edilmiş olan siyasetgâha götürüldü. Orada idam olundu. Straford'un idamından altı sene sonra ve gayr-i kanuni bir siyasetten başka sebebi bulunmayan altı buçuk senelik tahribkâr bir harb-ı dahileyi müte'akib dindarâne ve bir dereceye kadar asilâne bir surette öldü.

Parlamentonun bu hareketi hakikaten müthiş ve büyük bir hadise teşkil ediyordu. Dünyada hiçbir zaman böyle bir şey görülmemişti. Krallar kendi aralarında birçok kıtaller yapmışlardı. Baba ve kardeş öldürmek, cinayet yapmak prenslerin çok iltifat ettikleri bir eğlenceydi. Fakat milletin bir parçasının ayaklanarak sadakatsizlik ve hıyanet ithamıyla kralı [s. 15] muhakeme ve mahkûm ve idam eylemesi bütün Avrupa hükümdar saraylarında büyük bir hiss-i nefret ve istikrâh tevîd etti. Parlamento o devrede hâkim olan ahlak ve fikirleri geride bırakarak fazla ileri gitmişti. Bu hadise adeta ormanda geyiklerden mürekkebe bir sürünün bir kaplanı öldürmesi gibi muhalif tabiat bir cinayeti andırıyordu. Rusya çarı İngiltere sefirini saraydan kovdu; Fransa ile Hollanda bilâ-te'hir hasmâne harekette bulundular. Kararsız ve vicdanı perişan bir halde bulunan İngiltere dünyanın aksam-ı mütebakiyesinden tecerrüd etmiş bir vaziyete düştü.

Mamafih bir müddet için, Olivor Cromwel'in bu yüksek mezâyâ-yı şahsiyesi ve müessisi bulunduğu ordunun kuvvet ve intizamı İngiltere'de cumhuriyet şekli-i hükümetinin devamını temin etti; İrlanda Katolikleri İrlanda'da mütemekkin İngiliz

Protestanlarını katletmişlerdi. Bunun için Cromwel İrlanda isyanını tenkile karar verdi. *Drogheda Balhum* zabtedildiği zaman ellerinde silahla yakalananlar ile birkaç papazdan başka hiç kimse öldürülmedi; bununla beraber dûçâr oldukları hakareti kolaylıkla affetmedikleri herkesçe ma'lûm olan İrlandalılar Cromweli nefretle yadette devam eylediler. İrlanda'dan sonra nevbet-i tenkil kendisine gelen İskoçya'da Cromwel kraliyet taraftarlarından mürekkebe bir orduyu Dunbar muharebesinde perişan etti (1650). Ba'dehu nazar-ı dikkatine maruz bulunduğu müşkilattan bil-istifade İngiltere'nin ticaretini mahvetmeye teşebbüs eden Hollanda'ya atfetti. Bu tarihte Hollandalılar denizlere hâkimdi. İngilizler bütün anasır-ı muvaffakiyet kendi aleyhlerinde olarak harbe başladılar. Lakin yekdiğerini takib eden bir çok ma'nidânâne muharebelerden sonra Hollandalılar İngiltere sularından tard edildi ve İngiltere denizlere birinci derecede hâkim bir devlet oldu. Hollandalılar ve Fransızlar İngiliz bayrağı önünde bayraklarını indirmeye mecbur oldular. Bir İngiliz donanması ilk defa olarak Bahr-ı Sefide girdi; Malta'da ve Toskana'da İngiliz gemicilerinin müdafasını deruhte ve Cezayir korsanlarının tahassungâhını topa tutarak Kral Şarl zamanında Devoshire Cornowalle sahillerine kadar gelip Bahr-ı Sefid seyir ve seferi işgal ve elde ettikleri harp userâsını köle olarak Afrika'ya sevkeden korsan gemilerini tahrip eyledi. İngiltere'nin yed-i intikamı *Duc de Savoie* tarafından cenubî Fransa'da kendilerine zulmedilen Protestanların imdadına yetişti. Fransa, İsveç ve Danimarka devletleri kralın katlinden mütevellid kinderâne siyasetlerini unutarak İngiltere ile ittifak eylemeyi siyasetlerine daha muvafık buldular. İspanya ile harp başladı ve İngiliz baş amirali *Blake* kolaylıkla inanmak kâbil olmayan cürekârâne bir hareketle *Teneriffe*'de İspanyol donanmasını tahrip etti.

Blake düşmanın kara bataryaları üzerine ateş açmıştı. "Kumandası altındaki gemilere sahil istikametini istihfaf etmeyi talim eden" ilk gemici budur. Böylece İngiliz Cumhuriyeti idaresinin devam eylediği seneler zarfında bütün cihana karşı şeref ve haysiyetini izhâr ve muhafazaya muvaffak oldu.

3 Eylül 1658 tarihinde Cromwel fırtınalı bir günde vefat eylemiş ve bu hadise efkar-ı bâtılaya itikad edenlerin nazar-ı dikkatini celbetmişti. Ölüm bu kuvvetli eli katılaştırdıktan sonra İngiltere derhal henüz masum addolunan hür vatandaşlardan mürekkebe bir cumhuriyet ihdası tasavvurundan feragât eyledi. 1660 tarihinde (mağdur) Kral Şarl'ın oğlu ikinci Şarl İngiltere'ye davet etti. Ve İngiliz halat-ı ruhaniyesinin kühüne aşına olanlar için hiç de mûcib-i hayret olmayan bir şekilde sadakatkârâne

tezahürat ile istikbal olundu. Bütün bu harb-ccûyâne faaliyetten sonra yorgun bir halde bulunan İngiltere uyandı ve korkunç bir kabustan kurtulan bir adam gibi gerinmeye başladı. “Neşeli İngiltere” [s. 16] yeniden canlanıyordu, yeniden denizlere hakim olan Hollandalılar Tayms üzerinde Gravesend’e kadar ilerleyerek Medwey’de İngiliz donanmasını tahrip ettiler. Bu vak’ayı nakleden Pepys “Hollandalılar İngiliz gemilerini yaktığı gece kralın Leydi Castelmaine ile akşam yemeği yediğini ve yemeğe iştirak edenlerin, deliler gibi, zavallı bir kelebeğin arkasından koşup eğlendiklerini” kaydediyordu. ‘Avdetine müte’akip devletin umûr-ı hariciyesinin idaresini eline alan Şarl Ondördüncü Lui ile bir gizli ittifak akdediyor ve senevî 100.000 İngiliz liralık bir tahsisâta İngiliz siyaset-i hariciyesinin Fransız siyasetine teb’iyetini ta’ahhüd eyliyordu. Cromwel tarafından zabtedilmiş olan Dufker’in yeniden Fransızlara satılmıştı. Kral at yarışları ile avcılığa büyük bir alaka gösteriyor idi. Zaman-ı hükümetinde ihdâs edilen şeylerin belki en mühimmi Newmarket at meydanı olmuştur.

Şarl, uysal tabiatı sayesinde, hayatta bulunduğu müddetçe hükümdarlık tacını muhafaza ve mühim ihtilaflardan ictinâb edebildi. Fakat 1685 tarihinde onun yerine muta’assıp bir Katolik olan İngiltere’de Kraliyet müessesinin ancak zımmî bazı tahdîdâta riayet suretiyle icra-yı hüküm eylediğini takdir edemeyecek kadar feraset ve zekadan mahrum bulunan İkinci Jack geçti. Derhal saltanat ile Parlamento arasındaki ihtilaf had bir şekil aldı. Jack memleketini Roma kilisesinin zir idaresine vaz’ etmek teşebbüsünde bulundu. 1688 tarihinde işler gayet fena bir şekil almış ve kendisi için Fransa’ya firar etmekten başka bir çare kalmamıştı. Fakat mâziden ibret almış olan büyük asilzâdeler ve tüccarlar ile centilmenler bu def’a ikinci bir Cromwel’in isyandan kendi hesabına istifade etmesine imkân bırakmadılar ve hemen başka bir kralı, *Oranj* hanedanına mensûb bir prens olan Gium’u Jack’ın yerine geçmek üzere İngiltere’ye davet eylediler. Bu tahavvül İrlanda müstesna olmak üzere bütün İngiltere’de kemal-i sûretle ve hiçbir harb-i dahilîye sebebiyet vermeden tamam oldu; memleketteki hakiki ihtilâl kuvvetlerinden hiçbiri bu işe müdahale etmemişti.

Giyum’un veya daha doğrusu Gıyum’un zevcesi Maria’nın saltanat üzerindeki hukukuna, tamamen nazarî bir ehemmiyeti hâiz olan bu meseleye dair burada birşey söylemeyeceğiz. Gıyum ile Mari müştereken icra-yı saltanat eylediler, Mari zevcinden evvel vefat etti, onun vefatında kraliyet tacı kendi hemşîresi Anne intikal eyledi (1702-1714). Bu kadın Sturat hanedanının i’âde-i saltanat etmesine taraftar bulunuyordu. Lakin kudret ve nüfûzu yüksek bu raddeye vâsıl olan Avam Kamarası a’zâsı ile Lordlar

daha zayıf bir hükümdarı tercih eylediler. Haklarını kabul ettiren Hannover Elektörü Birinci Jorj (George) ünvanıyla İngiltere kralı oldu (1714-1727). Bir kelime bile İngilizce bilmeyen bu Alman vatandaşlarından birçok kişiyi de beraberinde getirip sarayına yerleştirdi; milletin hayat-ı fikriyesi bütün revnakını gâ'ib eyledi. Edebiyat ve sarayi-'i nefîseye bir nevi rehâvet 'ârız olmuştu. Lakin büyük emlak sahipleri ile tacirler saray ile İngiltere'nin bakiyye-i aksâmı arasında her türlü râbitanın mefkûdiyetinden memnun idiler. Artık Lord Bikonsifild'in "Venedik Asilzâdegân Cumhuriyeti" ünvanıyla yâdeylediği yeni bir devreye dahil oluyoruz. Hükümet kuvveti Lordların nüfûzu altında bulunan Parlametonun elinde idi; çünkü nazırlardan Walpoole rüşveti ta'mîm ve intihâbât hilelerini tevsi' etmek suretiyle Avam Kamarasını mazideki hürriyet ve 'azm gibi evsâftan tecride muvaffak olmuştu. Mâhirâne tertip edilmiş birçok tedbirler sayesinde intihâbatta rey verenlerin adeti gittikçe azalmıştı. Hemen hemen gayr-i meskun bir halde bulunan metrûk kasabalar Avam Kamarasına bir veya iki mebus gönderdikleri halde ahali kalabalık [s. 17] olan merkezin bir meb'usu bile yoktu. Bundan ma'dâ ancak yüksek derecede vergi verenlerin intihabata iştirakine müsaade etmek suretiyle derin ihtiyaçları meçhul kalan memleket ile Avam Kamarası arasında büyük bir ha'il çekmişlerdi. Birinci Jorj'un halefi ikinci Jorj da aynı tarzda bir hükümdardı. Ve ancak onun vefatından sonra İngiltere milletin lisanını oldukça iyi bir surette konuşabilen bir hükümdara nail oldu. Üçüncü Jorj'un kraliyete salahiyetlerinden bazılarının isti'mali imkânını iade etmek için yaptığı teşebbüslerle bilâhare meşgul olacağız.

Bu suretle İngiltere'de yekdiğerleri üzerinde icra eyledikleri tesirleri sayesinde asrî devlet mefhumunun tevlidine sebep olan başlıca üç unsur yani hükümdarlık, emlak sahipleri ve henüz rüyet kabiliyetinden mahrum, cahil, gayri müteşahhis halk kuvveti arasında on yedinci ve on sekizinci asırlar tarafında vuku' bulan mücadele hakkında icmalı bir fikir verdik. Bu sonuncu unsur -halk kuvveti- ancak memleketin büyük ihtilâlcilerle perişan bulunduğu zamanlarda kendi mevcûdiyetini izhar etmiş ve hal-i tabi'îye avdet eylediği zaman yeniden atâlete dalmıştır. Tarihimizin bu kısmı İngiliz emlak sınıfının tam bir galebesiyle nihayet bulur. Hanovere hanedanı ile İngiltere'de yeni bir tabir ile "Tacdarlı Cumhuriyet" teşkil edildi.

"Yeni bir hükümet usulü, birçok cihetlerden Roma'nın a'yan ve halk meclislerini hatırlatan ve fakat pek mahdut bir nisbet dâhilinde olmakla beraber temsil-i milliye istinad eylediği için yine ondan daha fazla olan parlamenter hükümet tarzını ibda'

etmişti. Böylece Westminster Meclisi Avrupa'nın diğer aksamı için "Parlamentolar validesi" olmuştur.

Vaktiyle Maruvan jiyatnın kararlarına karşı nazırları nasıl bir tavır ve hareket ittihaz etmiş idiyse, İngiliz Parlamentosu da makam-ı saltanata karşı aynı suretle hareket etti. Kral gayr-ı mesul, kraliyet ve imparatorluk sisteminin zî-hayat bir timsali, ziyet kabilinden bir şahsiyet olmuştur. Ma'mâfih kral kendi ana'nelerini ve nüfûzunu eski haliyle muhafaza eylediği gibi, birçok salahiyetlerde hafî ve zımmî bir surette ona ait olmakta ber-devamdır. Son krallar, Dört Jorj Duhonur, Dördüncü Giyum (1830), Yedinci Edward (1901) ve Beşinci Jorj aciz ve hastalıklı Merovenjiyen krallarından büsbütün farklı bir tabiattadırlar. Bu zevat kiliseye, orduya, donanmaya ve siyaset-i hariciyeye ta'alluk eden hususatta gayr-ı kabil-i tasrîh ve fakat çok mühim tesir ve nüfûz icra eylemişlerdir.

1.4. Almanya'da Tefrika ve Karışıklık

Bir müttehit Hıristiyanlık fikrinin zevâli Avrupa'nın hiçbir tarafında Almanya'da olduğu kadar felaketli neticeler tevîd etmemiştir. İmparatorun tedricen Cermen lisaniyla mütekellim müttehid bir devletin millî hükümdarı olması edilebilirdi. Fakat bir su-i tesadüf imparatorluğun hakiki Alman bir sülale tarafından idare edilmesini istedi. Hohanstufen'lerin sonuncusu olan İkinci Frederik evvelce gördüğümüz vecihle yarı yarıya şarklılaşmış bir Sicilya idi. Habsburglar izdivaçlarını müte'âkip Şarlken ile Burgunyalı ve ba'dehû kalben İspanyol oldular. Şarlken'in vefatında biraderi Ferdinand imparatorluk ile Avusturya'ya oğlu ikinci Filip İspanya, Hollanda ve Cenubî İtalya'ya tevarus ettiler. Lakin şiddetli bir surette Katolikliğe merbut bulunan Avusturya hanedanı memleketlerinin kısm-ı a'zâmı Şark hudûdları üzerinde bulunduğu için, mutemadiyen Macaristan işleriyle meşgul oluyor ve hatta Türklere cizye veriyordu; yani Türk tehlikesine karşı tamamen bîgane kalan, garba ve Baltık'a doğru nasb-ı intizâr eyleyen ve Protestanlığa teveccüh gösteren Şimal Almanlar üzerinde hiçbir nüfûz ve tesire mâlik değildi.

Taht-ı idarelerinde bulunan devletlerle kûrûn-ı vustâ Almanya'sına garib bir mozaik manzarası vermiş olan prensler, [s. 18] dükler, elektörler ruhanî prensler ile Fransa ve İngiltere kralları arasında vaziyet itibariyle hiçbir vecihle müşâbehet mevcut değildi.

Onlar daha ziyade bu iki memleketin düklerini, Lordlarını ve büyük arazi sahiplerini hatırlatıyorlardı. İçlerinden yalnız birisi 1701 tarihinden evvel kral ünvanını hâ'iz bulunuyordu. Alman devletlerinden birçoğu İngiliz asilzâdelerinin, malikânelerine nispetle daha az zengin ve vâsi' idi. Cermanya Diyet Meclisi Etats Generaux meclisine veya gayr-i müntehâb azalardan mürekkep bir Parlamentoya müşâbihdi. O kadar ki, Almanya'da zuhur eden bu büyük harb-i dâhilî, Otuz Sene Harbi (1618-1648) İngiltere'deki Puriten İhtilali (1643-49) ve Fransa'da asilzâde derebeylerinin kraliyete karşı ittifakını ifade eden Fronde isyanı (1648-53) ile birçok müşâbehet noktaları ira'e eder. Her iki tarafda da saltanat katolik dinine sâlik ve Katolikliğe taraftar olduğu halde gayr-i memnun asilzâdeler protestanlık usul ve kavâ'idini kendi ferdiyetçi temayüllerine daha muvaffak buldular. Fakat İngiltere ile Hollanda Protestan asilzâdeler ile zengin tacirler sarîh bir surette teveffuklarını te'min ve Fransa'da kraliyet tam bir muvaffâkiyet ihrâz eylediği halde Almanya'da ne imparator ne de Protestan prensler kat'i bir zafer kazanamadı ve bundan dolayı Almanya harpten parçalanmış ve bîtab bir halde çıktı.

Bohemyalılar ve İsveçliler (Bu soyguncular şimdi Gustave Vasa isminde Protestan bir kral tarafından idare ediliyordu) gibi Alman olmayan muhtelif akvâmın işbu ihtilâfâta müdahale etmeleri üzerine vaziyet büsbütün karıştı. Nihayet asi asilzâdelere galebe eden Fransa kraliyeti Habsburg hanedanının mevki'ina ka'im olmak maksadıyla Protestanların tarafını iltizam etti.

Bu ihtilaf, uzun müddet devam eylediği ve muhâsemât mahdûd bir sahada değil fakat Katolik Protestanlar ile meskûn muhtelif aksâm ve eczâdan mürekkep olan Almanya imparatorluğunun kâffe-i nekâtı üzerinde vuku' bulunduğu için barbarların istilası devrinden beri Avrupa'nın şahit olduğu mücadelelerin en feci'î olmuştur. Zaten bütün tahribat asıl harbden ziyade onunla müterafık bir surette zuhur etmiş olan diğer birtakım vak'anın mahsulüdür. O zaman ki tabi'i vaziyetine göre henüz silah altına celb edilmiş olan askerlerin meslekten yetişme piyade kıta'atına mukavemet edebilmesi imkânsızdı. Zırhlarla mestûr şövalyelerin göğüs [s. 19] göğse mücadeleleri yerine elli metreden tüfenk ateşi kâ'im olmuştu; fakat zabt ve rabt altında bulunan süvariler intizam ve metanetten mahrum piyade kıta'atını dağıtabiliyordu. Tüfenkler ağızdan dolma olduğu için azimkâr süvarilerin hücumunu def' edebilecek kadar devamlı bir ateş temini kabil değildi. Süvari hücumuna mukavemet edebilmek için piyadelerin diz çökmesi ve düşmana karşı kargılar yahut süngülerden müteşekkil bir sed vücuda

getirmesi icab ediyordu. Ancak talimli ve tecrübeli kıta'ât ile bu tarz müdafa'anın tatbiki kabildi.

Demirden ma'mul ve ufak hacimde olan ve nadiren kullanılan topun muharebeler üzerinde kat'î bir tesiri yoktu. Vâkı'a piyade saflarında "geçitler açabilirdi", fakat muntazam ve metin piyade kıtâ'âtini o zamanın toplarıyla dağıtmak kabil olmuyordu. Bu şerait altında ancak sanatı askerlik olan efrâd ile harb edilebildiği gibi bu kabil kı'âtât-ı muhasasâtının te'diyesi meselesi de ordu kumandanları için mühimmat ve erzak keyfiyeti kadar hâiz-i ehemmiyeti mücadele uzun müddet devam eylediği ve devletlerin istitâ'ât-ı maliyeleri mahdûd bulunduğu için muhârib orduların kumandanları şühûr ve kasabâtı yağma etmeye mecbur oluyorlardı. Böylece askerler, yavaş yavaş memleketin menâbi-i servetiyle geçinen hakiki eşkiyalara benzemiş ve otuz sene harbi askerler tarafından bir imtiyâz-ı mahsûs gibi telakki eyleyen ve 1914 cihan harbine kadar devam ederek Almanya'nın namını lekelemiş olan tazyik ve müsadere ana'nesine mebde'ini teşkil eylemiştir. *De Foe*'nin "*Bir Süvarinin Haturatı*" ünvanıyla eserinin ilk fasılları bu zamanın harp usullerini bu devri yazmış olan bütün tarihçilerden daha iyi tasvir eder. Zarar o kadar büyüdü ki artık köylüler tarlalarına ekin ekmekten imtina' ediyor, aç kalmış binlerce kadın ve çocuk ordugâhların arkasından koşuyor ve onlara nazaran daha mahdûd bir nisbet dâhilinde hırsızlık ediyorlardı.

Harbin nihayetinde bütün Almanya'da perişanlık ve harabeden başka bir şey görülüyordu; merkezî Avrupa'nın bu harpten mütevellid cârihaları tedavi edebilmesi için yüz seneden fazla bir zaman geçmiştir.

Bu devir ile münasebetdâr olmak Habsburgların taht-ı emrindeki yağmagîrlerin başlıca rüesâsından Tilly ile Wallanstain ve Baltık denizini (Brasuc gölü) haline kalbetmeyi tahayyül eden Protestanların kahraman müdafi'i Şimal aslanı ünvanıyla mülakkab İsveç kralı Gustave Adolphe isimlerini zikir ile iktifa edelim. Gustave Adolphe Lutzen'de Wallanstain'e karşı kazandığı kat'î zafer esnasında maktul düştüğü (1632) gibi, Wollanstain'de 1624 tarihinde öldürüldü.

1638 tarihinde prensler ile diplomatlar merkezî Avrupa vaziyetini mühimmâ-emken tanzim etmek maksadıyla harabeler arasında toplandılar ve Vastefaliya Mu'âhedesi. İmparatora tamamen zahiri bir kudret verildi. Nihayet bir Alman prensi, Hohanzoleren ailesinden olan Brond Burg Elektürü memleketinin kendisini imparatorundan sonra Almanya'nın en zî-nüfûz hükümdarı payesine i'lâ edecek derecede büyüdüğünü gördü ve biraz sonra (1701) bu arazi üzerinde Prusya devleti teşkil etti.

Bundan ma'dâ çok evvel vuku' bulan iki hadise, Hollanda ile İsviçre'nin Almanya'dan iftirâkı ve bu iki memleketin istiklâl-i tâmları dahi muahedeye derc olunmuştu.

1.5. Avrupa'da Büyük Monarşilerin İhtişamı

Bu faslın bidayetinde Makyavel tarafından tavsiye olunan saltanat-ı ferdiye şekli hükümetine karşı vatandaşlar tarafından izhar olunan mukavemetin muvaffakiyetle tenvic eylediği büyük Britanya ile Pay Ba memleketlerinin ahvâlini tedkik ettik. Lakin Fransa'da Rusya'da ve İtalya ile Almanya'nın birçok [s. 20] kısımlarında saltanat-ı ferdiye bu kabil hareket ile dûçâr-ı za'af olmaktan kendini kurtardı. Hakikat-i halde on sekizinci ve on yedinci asırlarda Avrupa'yı sevk ve idare eyleyen büyük kuvvet mutlakiyettir. Hatta on sekizinci asırda İngiltere ile Hollanda bile saltanat-ı ferdiye bir dereceye kadar telâfi'-i mâfâta muvaffak olmuştur. (Biraz sonra göreceğimiz vechile Lehistan'da) vaziyet büsbütün başka bir şekilde tecelli etmiştir.

Büyük şarta malik olmayan Fransa'da Parlamento murakabesi hiçbir zaman şimalî Avrupa'daki kadar müessir ve sarih bir tarzda cereyan etmedi. Başka memleketlerde kraliyet ile ashâb-ı emlak ve tacirler arasında görülen zıddiyet-i menâfi' aynen Fransa'da dahi mevcûd idi. ancak burada ashab-ı emlak ile tacirler muntazaman akd-ı içtimâ" etmiyor, ittihadlarını te'sîs ve tersîne muvaffak olamıyorlardı. Saltanatı müşkilata ma'rûz bırakan teşebbüslerde bulunuyorlar, onun aleyhinde cemiyetler teşkil ediyorlardı.

İngiltere'de Birinci Şarl'ın hayatını kurtarmak için çabaladığı bir zamanda genç kral Ondördüncü Lui ile nâzırı Mazaran aleyhine mücadeleye başlayan Fronde bu kabildendir; fakat harb dahil asillerin tam bir hezimetle neticelendi(1602). İngiltere'de Hanovere hanedanın tahta ku'ûdundan sonra Lordlar meclisi ile onun dînunda [s. 21] bulunan Avam Kamarasının zaman-ı idareyi ellerine geçirdikleri bir zamanda Fransa'da saray 1602 tarihinden sonra asilzâdegânı tamamen hüküm ve idaresi altına aldı. Kardinal Mazaren selefi Rişliyo tarafından kendisi için ihzar edilen temeller üzerine yeni binalar kuruyordu. Mazaren'den sonra kralın bendegânı meyanına dahil olmamış veya memuriyet kabul etmemiş asilzâdelerden bahs edildiğini işitmeyeceğiz. Kral asilzâdeleri tamamen hükmü altına almıştı; onlara bir ballı pasta uzatmış, bir türlü sesinin duyuramayan halka verginin bütün bârını yükleterek asilleri her türlü rüsumdan affeylemişti. Asilzadeler ile rahipler – yani ünvan-ı asalete sahip olanlar- bil-cümle tekaliften müstesna idiler. Böyle bir haksızlık nihayet gayr-ı kabil-i tecviz görüldü;

fakat oldukça uzun bir müddet zarfında Fransa hükümet-i kraliyesi tenemmü ve terâkkî etmişti.

İşte Fransa’da büyük saltanat-ı ferdiye ünvanıyla yadedebileceğimiz şekli-i hükümet bu esaslar üzerine tesis etti. Kendisine “büyük kral” lakabı verilen on dördüncü Lui emsalsiz derecede uzun bir müddet saltanat sürmüş (1632-1715) ve bütün Avrupa hükümdarlarına nümûne-i imtisal olmuştu. Bidâyette Makyavel ile müsabaka edebilecek kadar hilekâr bir adam olan Mazaren kendisine ira’e-i tarîk ediyordu. Fakat bu nazırın vefatından sonra umûr-ı hükümeti bizzat tedvire karar verdi. On dördüncü Lui bütün noksanlarına rağmen, müstesna bir zekâyâ malik bir hükümdar olmuştur; siyaset-i hariciyesi aynı zamanda cüretkârâne ve muğlak idi. En yakın hedefi Ren Nehrinden Pirene Dağlarına kadar imtidad ve İspanya tabiatındaki Pay Ba memleketini de ihtiva eyleyen büyük bir Fransa vücuda getirmektir, daha uzak hedefleri yeniden ihyâ edilecek olan bir mukaddes Roma imparatorluğunda Fransa krallarını Şarlman’ın tahtına geçirmektir. İngiltere hükümdarı İkinci Şarl ile bir birçok Lehistan asilzâdelerine tahsisat veriyordu. Parası yahut, daha doğrusu, asilzâdegân ile ruhban haricinde kalan ve verginin bütün barını yüklenmiş olan sınıfların parası ve her tarafta az çok tesirini gösteriyordu. Fakat Lui’nin en çok arzu ettiği şeyi azamet ve ihtişam ile şa’şa’a-paş olmaktı. Versaydaki sarayı, salonları, koridorları, aynaları, balkonları, havuzları, parkları, asilâne manzara ile bütün hükümdarların hayret ve kıskançlığını tahrik ediyordu. Avrupa’daki bütün krallar, küçük prensler tebalarının kendilerine verdikleri paraya göre bir “Versay” bina ettiler. Her tarafta asilzâdeler onun yeni modaya göre inşa ettiği şatoları taklit ettiler. Müzeyyen kumaşlar ve mobilyalar imali için yeniden birtakım sanatlar tesis etti. Sanâyi’-i tezyiniye harikulâde bir inkişafa mazhar oldu.

Kaymak taşından ma’mûl vazolar ve sütunlar, çiniler, yaldızlı tahta ve demir üzerine işlemişler, kakmalı deriler, musiki, enfes tablolar, kitabeler ve kıymetdâr ciltler, ince tabahât, müsekkir şaraplar hulasa Fransa’da yapılan şeylerin kâffesi vukûf ve zevk sahiplerinin hayret ve takdirini celbediyordu. Muhteşem mobilyalar ve aynalar arasında başlarına pudralı peruklar geçirmiş, dantellerle müzeyyen ipekli elbiseler giymiş, uzun kırmızı topuklu kunduraları üzerinde kurdelelerle süslenmiş uzun bastonlar sayesinde muvazenelerini muhafaza edebilen garip bir “asilzâde” sınıfı gidip geliyordu. Onlara saçları pudralı, çemberleri saten ve ipek ile kaplı ve manzaraları daha ziyade hayret-âver kadınlar refâkat ediyordu ve nihayet bunların hepsinin fevkinde olarak kral, Nori’nin aydınlatmadığı bir âlemin derinliklerinden kendisine doğru bakan me’yus çehrelere

katiyyen ehemmiyet vermeyen bu şems-i tâbân, asilâne tavırları ile izhar-ı gurur ve azamet eyliyordu.

Bu hükümdarın siyaseti ve muharebeleri hakkında burada daha fazla tafsilat veremeyeceğiz. “*On Dördüncü Lui Asrı*” [s. 22] ünvanıyla Volter tarafından yazılmış olan kitap heyet-i umumiyesi itibariyle bu devreyi en iyi tasvir eden bir eser olarak kalmıştır. Lui, Hollandalılar ve İngilizler ile rekabet edebilecek kabiliyette bir kuvve-i bahriye vücûda getirdi. Fakat fikri, evvelce de söylendiği vecihle bütün Avrupa hükümdarlarını cezbetmiş olan bir hayal ile mukaddes Roma imparatorluğunun ihyâsı düşüncesiyle meşkuldü; bunun için hayatının son senelerinde o zamana kadar hüsn-i muamelede bulunduğu papalık makamı ile uyuşmak istedi. Kendisi için adem-i imtizaç ve istiklal fikirlerini temsil eden Protestan prenslerine izhar-ı husumet eylediği gibi Fransa’da hakonvelere (Protestan) karşı harp açtı. Böylece teb’asının en ziyade fa’al ve i’tidal-ı mizaç ile mütehâlî olanlardan birçoğu, dinî tazyikat hasebiyle, memleketten tard edildi ve sanâyi’ ile bedî’iyet onlarla beraber gitti. Meselâ İngiliz ipek fabrikasını Fransız Protestanlar kurmuşlardı. Lui’nin yaptırdığı dini tezyîkâtın en menhûsu, en müthiş dragonlar denilen teşkilat idi. Kaba askerler Protestanların evinde yerleştirilir ve onlara hane halkının hayatları ve kadınlarının namusu ile istedikleri gibi oynamak serbestîsi verilirdi. Gergilere ve ateşe tahammül gösteren adamlar bu tarz işkencelere karşı boyun eğmeye mecbur olurlardı.

Yetişecek Protestan neslinin tahsili de kırılmıştı. Ebeveyn çocuklarını hiç okumamaya yahut onlara Katolik terbiyesi vermeye mecbur idiler. Bu mecburiyet karşısında onlara Katolik terbiyesi verdirirlerdi. Şüphesiz bu tahsile öyle bir ahenk ve istihza karıştırırlardı ki, çocukta hiçbir itikada yer kalmazdı. Fransa, İspanya ve İtalya gibi dini tezkıyatın şiddetle tatbik edildiği bazı memleketlerde, Protestanlık mahvedilir ve halk her şeye körü körüne inanan Katolik yahut bir şeye inanmadığı halde inanır görünen, fakat ilk fırsatta her şeyi tamamıyla münker olmaya müheyya bir Katolik olmak üzere yetişirken, bazı musamehekâr memleketlerde ahali ya samimi olarak katolik, ya yine samimi olarak Protestan oldu.

On beşinci Lui zamanı müstehzi ve *Volter* (1694-1778) asrı oldu. Bu zamanda Fransız cemaatinde herkes roman Katolik Kilisesine mensûbtu. Fakat hemen hiç kimsenin katolikliğe inandığı yoktu.

Edebiyatı ve ‘ulûm ve fûnûnu himaye etmek büyük saltanat-ı ferdiyenin en ziyade alakadâr olduğu bir vazife idi. On dördüncü Lui, İngiltere’de ikinci Şarl’ın te’sis

etmiş olduğu Royal Society'ye ve Floransa'daki [s. 23] buna müşabih müesseseye nazire olmak üzere bir ilim akademisi tesis etti. Şairler, alimler ve filozoflar sarayını süslerlerdi. Her ne kadar bu şahane himaye ilmî taharrîler vetiresinde büyük fikir ilham etmedi ama, hiç olmazsa alimlere tecrübeleri ve neşriyat gibi lazım olan menba'ları bahşetti ve halk nazarında onlara bir mevki ve nüfûz kazandırdı.

Bu büyük ve küçük (Hükümdar-ı a'zâm) lar (Grand Monarchs) büyük sayfiyeler ve büyüyen ticari kuvvetler devrinde Fransa'nın ve İngiltere'nin edebi faaliyetleri Avrupa'nın edebi faaliyetlerinin çoğuna pişvâ oldu. Fransız edebi faaliyeti İngilizlerinkine nisbeten çok daha monarşist idi. Daha mütemerkiz ve daha yeknesak idi. Fransız muharrirleri Şekspir gibi hür ve inzibatsız bir ruhun tevlid ettiği büyük ana'neden mahrumdular. Fransızların fikrî hayatı sarayda temerküz eyliyor ve bu cihetle murakabe şuurunu İngilizlerden daha ziyade hissediyordu. Fransız edebiyatı İngiliz Bunyan gibi bir "Halk adamı" edibi asla yetiştiremedi ve On yedinci asırda Milten gibi bir şair-i hürriyet bahşedecek bir cumhuriyet ruhuna nail olmadı.

Fransız edebiyatının vaziyeti daha ziyade sahte ve mahdûdiyete müteveccih idi, bu edebiyat pek ziyade mektep hocasının ve alim münkadlerin tahkimi altında idi.

Fransız edebiyatı cevheri üsluba feda etti. Akademinin tesisi de esasen dar bir çerçeve dahilinde kalmış olan bu edebiyatı bir kat daha dolaştırdı. Bu firkaların neticesi olarak Fransız edebiyatı on dokuzuncu asırdan evvel edebi bir "kendini düşünme" (Self conscioness) haleti ile meşbû' olmuştu. Öyle ki adeta serbest bir surette ruhunu ifade etmek isteyen bir adamdan ziyade başkalarının vereceği notlardan korkan bir ilim adamının ruhuyla yazılmış gibi görünüyordu. O edebiyatı soğuk, sıhhatli⁴ ve boş şaheserlerden, hıyanetten harikulâde bir mertebede mahrum hâ'ilelerden, mudahakelerden, romanslardan ve tenkidî mülâhazalardan müteşekkildi. Dramatik sıhhat işçileri (Practtionars) arasında en mümtazları Kurney ile (1606-1684) ile Rasin (1639-1699)'dir. Mulyer (1622-73), Abduy bir devirden daha ziyade enteresan olmayan bu mu'âsır edebiyat karşısında, kendisini öksüz gibi kalan zarif ve nükteli 'ırkî ve mu'âşaret komedileri ile tebârüz eder. Fransız "büyük monarşi"sinin bu kibar ve muhteşem zihni metâ'ları arasında yegâne canlı ve alaka-bahş bir ruha malik olanlar hemen hemen zamanın dedikodulu ve skandallı hatıratında bulunur. İşte o eserlerde bir çok zinde bir içtimâ'ı ve siyâsî cidal (Controversy) kurulur.

⁴ (Edebiyattaki manasıyla lisan ve fesahat kaidelerine uygun, sahih)mütercime

Bu devirde Fransızcanın en ince ve en güzel yazıları isyan ve teb'îd suretiyle Fransa haricine çıkmış Fransızlar tarafından vücuda getirilmiştir. Fransız filozoflarının en büyüğü olan Decart (1596-1650) hayatının en büyük kısmını nisbî bir emniyet içinde olan (Hollanda) da geçirmiştir. Decart, devirlerinin kibar Hıristiyanlığını yıkmaya, ta'dil etmeye, budamaya çalışan mütefekkirler zümresi içinde merkezî ve hakim bir simadır. Bütün diğer menfiler ve firariler arasında ve Avrupa'nın o devirdeki bütün mühacirleri arasında en ziyade tebarüz eden büyük sima Volter (1694-1778)'dir. Ki kendisinin fikri mesaisinden ileride bahsedeceğiz. Firari ve menfilerden diğer bir zekâ da *Jean Jack Russo* (1712-1778)'dir. Russo zamanın resmi ahlâkına karşı olan heyecanlı hücumları ve tabiat ve hürriyeti mefkûre haline getirmek için heyecanlı gayretleri ile memleketinde ve zamanında üstad bir romancı olmak üzere tebarüz eder. Russo'dan da ileride daha çok bahsedeceğiz. On yedinci asrın İngiliz edebiyatı İngiliz siyâsî [s. 24] işlerinin daha az müstekarr ve daha az merkezi olan vasıflarını aksettirir, bu edebiyat Fransız edebiyatından daha ziyade zindeliğe mâliktir. Lakin ondan daha az cilalıdır. İngiliz saray ve pay-ı tahtı, Fransız sarayının yaptığı gibi millî hayatı yutmadı. Decart'a mukabil olarak Beykan ortaya konabilir ki, bu zattan ilmî Rönesans faslında bahsetmiştik. Hubis ile Luk'da zikrolunabilir. Milten'in (1608-1674) sırtında Yunan ve Latin ilmi ile İtalyan harsından ve Poritan ilm-i kelâmından, bir de tamamıyla kendisine ait olan şan ve şereften müteşekkil bir irfan hil'ati vardı. İngiltere'de klasik irfanın sahası haricinde mühim bir serbest edebiyat vardı ki, bu belki de en karakteristik ifadesini Pilgrin'in (Hac Yolunda) (1678) s'progress) adlı eserinde bulmuştur.⁵ Kaza Defo'nun (1659-1731) mertebeye daha dîn addolunan eseri, sarahaten akademik âlemin yüksek eserlerinden ve yapma tavırlarından uzakta kalan halka hitap eder. Defu'nun *Robenson Crouze* adlı eseri edebiyatın en büyük icadlarından biridir. *Moll of Flanders* isimli eseri şayan-ı hayret bir örf ve mu'âşeret tedkikidir. Gerek bu ve gerek diğer tarihi romanları teknik itibariyle mu'âsırlarının çok ilerisindedir. Defu ile hemen hemen bir mertebeye olmak üzere Londra hâkimi Filirbink vardır ki, *Tom Jones*'in muharriridir. Keten mensucat taciri ve "Pameia ve Clarissa" romanlarının muharriri olan [s. 25] *Samuel Richardis*'in on sekizinci asırdaki İngiliz edebiyatının edibi olmak zahmetine katlanmayan, o edebiyatın canlı şâniyetleri arasında üçüncü simadır. Bu üç simayı bunlara nisbeten çok aşağı bir seviyede olan Smollett'in ismini de ilave etmek edebi

⁵ Bu kitap metninde zikredilen "Hac Yolunda" garip ismiyle Türkçeye tercüme edilmiştir.
-Mütercim-

tenkitten bir adet halini almıştır. Bu isimlerle ve bir de janjak Russo'nun ismi ile roman denilen ve hayatı, dünyada olup biteni yalandan-gerçek (Pseudo-real) bir tarzda tahkim eylemek, ahlak meselelerini kurcalamak tarz-ı edebisi yeniden ehemmiyet kazanmıştır. Bu tarz Roma imparatorluğunun inhitatı ile birlikte ortadan kaybolmuştu. Bunun tekrar ortaya çıkması hayat ve mu'âşeret meseleleri karşısında mütehasıs yeni ve vaziyeti gayr-i mu'ayyen bir nevi insanların az çok boş vakti olan insanların kendi tecrübelerini, mümasil serencâmların hikayeleriyle ikmal etmeye müştak insanların zuhuruna alamettir. Bu insanlar için hayat daha az mübrem ve daha çok alaka-âver bir hal almıştır.

Burada, bu edebiyat parantezini kapamadan evvel İngiliz edebiyatı tarihinde mühim olmak üzere Addison'un (1672-1719) latif boşluğunu ve İngiliz lüğatının müellifi doktor Samuel Cansonk (1709-1874)'un abdalca sevimliliğini (Lumpish lovablenes) ilave edebiliriz. Doktor Consonk asil yazılarından, şairlerin kısa tercüme-i halleri haricinde okunabilecek olanlar pek azdır, lakin sözleri ve garabetleri Busvel'in yazdığı gayr-i kabil taklit terceme-i halinde her zaman için mahfuz kalmıştır. Kasıt ve emeli itibariyle klasik, ruhu itibariyle Fransız olan Alexander Poub (1688-1744) Omirus'u tercüme etmiş ve ince ve trajide nizamına geniş bir deizm felsefesi nefheylemiştir. Fransa'da olduğu gibi İngiltere'de de bu nazik ve ikinci derecede insanlar devrinin en kuvvetli yazısı cari nizam ile ve dünyanın bütün nizamı ile şedid bir cidal halinde olan bir zekâdan "Giliver'in Seyahatleri" muharriri Suifet (1713-1768)'den doğmuştur. "Tristram Shandy'nin" muharriri olup kendisinden sonra gelen romancılara roman tekniğine ait yüzlerce dakik nükteler örgermiş olan iyice fena şöhretli rahip Lorinos storn (1667-1740) hayatını klasiklerden evvelki devrin (Pre-classical) Fransız edebi Rable'nin büyüklüğünden almıştır. Tarihçi Gibbon'dan müte'âkip fasılda bahsedeceğiz. Ve o zaman bu kibar devre has olan zihnî ve fikrî mahdûdiyetleri tenkit eyleyeceğiz.

Hükümdar-ı a'zâm (The Great Monarque) 1715'te öldü. On dördüncü Lui'nin hafidinin oğlu On Beşinci Lui selefinin ihtişamını fena bir surette taklit etmiş aciz bir hükümdardan başka bir şey değildir. Her ne kadar hükümdar gibi görünmek istemiş ise de en büyük hırsı ve zevki, içimizden birçokları gibi, kadınları teşhir etmek idi. Cehenneme müte'allik batıl itikatlarda bu babdaki ihtirasâtına inzimâm ediyordu. Bu devri tasvir eden hâtırât düşes Chateaux madam Pompadour ve Madam De Baryy gibi şahsiyetlerin ne vecihle krala tevzi'-i ezvâk eden büyük güzideler mevki'ine vasıl

olduklarını ve münhasıran bu kadınların gururlarını ve yakınlarını tatmim için ne suretle binlerce insanın katl ve bir çok muharebelerin ilan edildiğini kârîler öğretecektir. On dördüncü Lui'nin ta'arruzkârâne siyaseti halefinin devre-i saltanatı esnasında nihâ'i felakete doğru ve kat'-ı merâhil etti.

Müdâhîleri tarafından pek sevgili Louis le Bien ünvanıyla yâd olunan On Beşinci Lui 1774 tarihinde çiçek hastalığından vefat etti. Taht-ı saltanat gabî, fakat hüsn-i niyet sahibi, nişancılıkta ve kilit yapmakta mahir [s. 26] bir zat olan On Altıncı Lui (1774-1793) geçti.

Fransa'nın haricinde "büyük saltanat-ı ferdiyeyi" temsil eden başlıca zevât meyanında evvela Prusya kralı Birinci Frederic Giyum (1713-1740) ile İkinci Frederic (1740-1786) zikretmek icab eyler.

İlk zamanları pek mütevâzi'âne geçen ve bilâhare bir kraliyet elde eylemeğe muvaffak olan *Hohenzalern* ailesinin tarihi, sıkıcı birtakım vekâyî'den terkip eylediği için bu babda fazla tevakkuf etmeyeceğiz. Bu ailenin tarihinde mesud tesadüfler ile cebir ve şiddet cüretkârâne metâlib ile ani hiyanetler yekdiğerini veli ve takip etmiştir. On sekizinci asırdan itibaren Prusya kraliyeti imparatorluğu tehdid edecek kadar kuvvetlenmişti. Ma'lum ve kesirül-efrâd bir orduya malik olduğu gibi kral da Makyavel'in nesâyihî hakkında i'mâl-ı fikir etmekten zevk alıyordu. Büyük Frederic putesdamı kendisi için bir Versay yaptı. Sans-Souci Sarayındaki istatüler, geniş yollar ve fiskiyeler Fransa'daki modelin taklit edildiğini âşikâr bir surette gösteriyordu. Bundan ma'dâ tuğladan yapılmış masraflı ve muazzam bir bina olan yeni saray resim tablolarından mürekkep bir koleksiyonu ihtiva eden İtalyan tarzında bir portakallık, bir mermer saray ve saire mevcut idi. Edebiyatı himaye eden Frederic aynı zamanda bir müellifdi. Volter ile muhaberata girişmiş ve onu sarayına davet eylemişti; fakat bu iki zât çok geçmeden vâzıh bir surette yekdiğerinden nefret etti.

Fransızların çekici ile Türklerin arasında kalan Avusturya memâliki Mari Terez'in devr-i salatanatından evvel (1740-1780) büyük bir krala malikiyeti düşünmek için vakit bulamamıştı.

1760'tan 1792 tarihine kadar imparatorluk eden ikinci Josef 1780 tarihinde onun saraylarına tevarüs etti.

Büyük Petro'nun devre-i saltanatı esnasında 1682-1725 Moskova İmparatorluğu Tatar an'anâtını terk ve Fransa'yı kendisine numune-i imtisal ittihâz etti. Petro asilzâdelerinin Şarkkârî sakallarını kestirdi ve garip tarz-ı telebbüsünü memlekete soktu.

Fakat bu saydığımız şeyler imparatorun asırlık temayüllerinin şayan-ı takdir birtakım tezâhürâtı idi. Bundan ma'ada Pekin şehri gibi mukaddes bir kaleyi, Kremlin ihtiva eden Moskova'nın şarklı havasından tamamen kurtulmak için Neva'nın bataklıkları üzerine yeni bir pay-ı taht olarak Petrograd şehrini bina etti. Büyük Petro da, tabii olarak, dir Versaya malik olmak istemiş ve parkı, tablolarla müzeyyen salonları, çağlayanları, fiskiyeleri, setleri itivâ eden ve bir Fransız mühendisinin eseri olan Peterhof Sarayını inşa ettirmiştir. Büyük Petro'dan sonra gelen hükümdarlar meyânında en meşhurları Elizabeth ile Şarkda öteden beri câri olan an'anâye tevfiikan hükümdar-ı meşrû' olan zevcini katlettikten sonra sandali-i hükümeti ku'ûd eyleyen ve 1662'den 1792 tarihine kadar en müterâkkî garp fikirlerinden mülhem olarak idare-i hükümet eyleyen ve aslen bir Alman prensesi olan büyük Katerina'dır.

Katerina bir akademi tesis etmiş ve Volter ile muhaberâтта bulunmuştur. Avrupa'da büyük saltanat-ı ferdiye sisteminin zevâlına ve On Altıncı Lui'nin idamına şahid olacak kadar tûl-ı ömre nâ'il olmuştur.

Burada İsveç, Danimarka, Saksonya, Savva, Floransa (Toskana) kralları gibi büyük hükümdarlığa heves etmiş olan küçük prenslerden ayrıca bahsetmeye lüzum görmüyoruz. İspanya veraseti muharebesinden de bahsetmeyeceğiz. İkinci Filipin ve İmparator Şarlkenin muhtelif teşebbüsâtı ve Museviler, Müslümanlar ile Protestanlara hücum eden bir ta'assubun feveranları yüzünden bitâb düşen İspanya on yedinci ve on sekizinci asırlar zarfında tedricen, o zamana kadar hâiz bulunduğu devlet-i mu'azzama seviyesinden sükût etti.

Asilzâdeler malikânelerini nasıl idare ediyorlarsa [s. 27] bu Avrupa hükümdarları da hûze-i hükümetlerini aynı tarzda idare ediyorlardı. Mütemâdiyen yekdiğerleri aleyhine suikastlar tertib ve ca'lf bir siyaset takip ederek, devletlerini yerinden sallayan müthiş bir hareket-i arzın zuhur eylediği tarihe kadar, tecavüzü veya tedâkî'i bir sürü manasız muhârebât ile Avrupanın kuvvetlerini israf ve perişan ettiler. Fransız ihtilâli onları ansızın bastırmıştı. Bu ihtilâl henüz mahiyeti dâhilinde bulunulan ve milliyetperver kraliyetlerin her türlü enkaz ve âsârından dünyanın tamamen temizleneceği ve aydınlanan sahada ittihad-ı beşerin mu'azzam salâhını tebşîr eden alametlerin görüleceği güne kadar devam etmesi muhtemel olan ictimâî ve siyasî sarsıntıların ilk kademesinden başka bir şey değildi.

1.6. On Yedinci Ve On Sekizinci Asırlarda Musiki

On yedinci ve On sekizinci asırlarda musikinin en ziyade terâkkî ettiği bir devirdi. Zihnî alet mükemmel bir hale getirildi: “Major” ve “Minor” gamları ile bunların sabit not silsileleri bu gamların mudulasyonları tatbik kabiliyeti ve armonik renk itibariyle hâiz oldukları imkanlar tesis eyledi. Bir musiki fikrini vazıhan tayin eylemek muhtelif aletlerin birlikte ve tam bir tevâfukla çalınmasını temin eylemek imkan dâhilinde idi. İçtimâ’î şerâ’it, büyüyen şehirler, saraylar ve yalılar ve sayfiyeler musiki sahasında, eski kilise korolarına ilaveten yani imkanlar açmışlardı. Maskeli alaylar, ihtifaller on altıncı asırda halkça pek mergûbdu. Bunlar yüksek bir musikinin vücut bulmasına fırsat veriyorlardı; on yedinci asırla beraber opera ve oratoryum sahasında büyük bir inkişaf vaki oldu.

Yeni musiki “Nuave Musicho” İtalya’da göründü. Sürü, H. Hahenro ve”Lulliy (1635-1687) yalnız melodisinin dramatik kuvveti itibariyle değil, belki deklamasyonun dakik sıhhati itibariyle tarihçe en ziyade ehemmiyete hâizdir. “Lulliy ile birlikte İtalyan Monteverde de tebârüz etti. Bu devirde musiki pek büyük mikyasta ilerledi.

On altıncı asrın “miss” leri kilise koro heyetleri için yazılmıştı; On altıncı asrın”medikal”leri ise sofrası etrafında toplanan dostlardan müteşekkil zümreler için vücuda getirilmiştir. Ancak bu asrın nihayetine doğrudur ki, “lutenistler” ile “vircinalistler” icra sanatına “virtouso” telakkisini idhal eylemişlerdir.

Org imal ve inşasındaki büyük terâkkî birçok büyük org sanatkârlarının zuhuruna sebep olmuştur. İngiliz Bull ile Filiss, Flemenkli Salink, Roma’da Friskobeleriy, Viyana’da Frubrugy, Lubek’te Bocosta Hode gibi ki bu sonuncuyu dinlemek için, Bogy yaya olarak seyahate katlanmıştı. Bir taraftan Vircinli musiki de terâkkî etmekte idi. Keman ile keman ailesinden olan Altar’ın zuhuru ve geç olarak kabulü de orkda daha az ehemmiyetli değildir. Tarihi, on altıncı asrın ilk payesinde Tifen Brugger ve Ametis ile başlayan kemanın umumi bir tevcih-i te’miliyeti için hemen yüz senelik bir zaman geçti; hatta 1676’da bile lutanist Maça “yaygaracı kemanlar” ın aleyhinde söylüyor ve bunların ciddî [s. 28] olan Viyok’un daha sakın ve daha ağır sedâsını esfle yadediyordu. Lakin Keman’ın daha geniş kumpası, daha büyük hareketi ve daha sarıcı ifade kuvveti en sonunda kendisini herkese hissettirdi. Tabii vatani olan

İtalya’da keman, savrukça tutulmak ve savrukça çalınmak ile beraber, insan sesine refakat edebilecek alet olarak tanınmıştı⁶.

İtalyan operasında vokalistlerin nâ’il olduğu rağbet ve hayranîyet yüzünden musikinink inkişafının bir zamanlar tehîre uğradığı söyleniyor; on yedinci asır mugannileri ve hususıyla erken sopranolar, tabî ki bugünkü film yıldızları gibi, avam nazarında pek azim bir şöhret ve itibar ve iktisab ettiler. Bununla beraber Mozartın mübeşşiri olan musikisinin güzelliği ve dahasının veludiyeti ile ma’rûf Aleksandr Ruskarlatti (1659-1725) o devirde yetişti. İngiltere’de cumhuriyet günlerindeki sükûneti mebzûl bir musiki faaliyetinin zuhuru takip etti ve bu Purcell (1658-1695)’te en yüksek noktasına erdi. Almanya’da küçük saraylarla şehir binaları musiki için lâ yû’ad merkezler teşkil ettiler ve 1685’te Saksanyo’da Boh ile Hanrel doğdu. Bunlar Alman musikisini bir buçuk asır müddet dünyada fâ’ikiyetini muhafaza edecek yüksek bir mertebeye is’âd eylediler. Saru H. Hado “Viyana musikisi devrinden evvelki bestekârlar içinde zamanımızla pek sıkı bir alaka gösteren yalnız bu ikisi idi. Onların sesleri kulaklarımıza pek munis bir tesir yapar” deniyor.

Musikide daha evvel böyle yüksek bir zirve teşkil eylemiş olan Palistrine yukarıkilerle mukayese edilince, adeta başka bir âlemin insanı gibi görünür. Palistrina alet musikisinin inkişafı günlerinden evvelki devirde koral musikide yegane üstad idi. Bah ile Hanrel’i takip eden devirde gelen musiki üstatları adeta bir burç teşkil ederler. Haydan (1732-1809), Mozart (1756-1791), Betoven (1770-1827), Bubricek en parlak yıldızlarıdır. Modern musiki artık derin ve geniş bir cereyan halini alarak ilerlemeye başlamıştır. Biz burada yalnız bestekârların isimlerini zikredebildik, ileride kısa bir paragrafta on dokuzuncu asrın ve kendi [s. 29] zamanımızın musikisi hakkında bir nebze meçhul ve umumi malumat vereceğiz. Bu on yedinci ve on sekizinci asır musikisi ilk zuhuru zamanlarında küçük bir irfan zümresinin imtiyâzı halinde idi. Saraylardaki insanlar ile büyük vilayet merkezlerinde sayfiye ve villalarda yaşayanların operaları ve konserhaneleri olabilecek derecede büyük şehirler sükkânının on yedinci ve on sekizinci asırlarda bu yeni musiki şekilleri inkişaf ederken köylü ve amele sınıfı halkı, musikiden gittikçe mahrum bir hale geliyordu. Umumiyetle halk şarkıları inhitât etmiş ve büsbütün unutulacak dereceye gelmişti. Birkaç ma’rûf halk şarkısı ile birkaç himen, işte halkın bütün musiki hayatını dolduran bunlardan ibaretti. O günlerdeki dini intibâhlar belki de, hızlarını bu suretle kapanmış ve mahsur kalmış olan musiki ilcasının kısmen yeni bir

⁶ W.H.Hadow’ın’’Music’’eserinden

mecraya dönmüş olmasına medyundurlar. Ancak bugün musikiye tatbik edilen meyhanigî usullerde vâsî' inkişaf sayesinde ki modernize olmuş tekâmül etmiş ve te'âli eylemiş olan musikiyi yeniden umumi hayata girmiş ve Bahh ile Betown'n beşeriyetin umumi harsının bir cüz'ü olmuştur.

1.7. On Yedinci Ve On Sekizinci Asırların Ressamlığı

Bu devrin ressamlığı ve mimarlığı da musikisi gibi zamanın ictimâ'î şerâitini aksettirir. Bu devir fikirlerin ve kuvvetin parçalanma devri idi. Bu sebeple tasvir-i sanatta maksat ve şeref ve asalet(dignity) mülâhazaları hiç hakim olmadı. Dini mevzular ikinci mevki'e atıldı. Ve kendileri ile iştilal edildiği zaman bunlar bir tahkiyede ârizî unsurlar gibi kullanıldı. Yoksa tablonun esasını [s. 30] teşkil eden büyük vak'alar olarak değil. Timsâli ve remzî tasvirler inhitâta uğradı.

Ressam levhalarını yalnız göz için, rü'yet için yapıyordu. Ne fikre ne de vak'aya ehemmiyet vermiyordu. Resimde hakikat ve şâniyet kahramanlık ve iman ve ihlas yerine kâ'im oluyordu. Tıpkı romanın destanî ve hayali romans yerine ka'im olması gibi on yedinci asır ressamlığında iki muhteşem üstad Velazquez(1599-1660) ile Rembrandt (1606-1669) bunlar için bütün hayat müsâvi idi. Elverirdi ki havada, ziyada, modada güzeli bulup çıkarabilmelerine az çok musait bir zemin, bir saha teşkil etsin. Velazquez inhitâtat halindeki İspanya sarayında, hiç müdâhanekârlığa sapmaksızın, papaların ve kralların hiçbir nefret ve istikrah duymadan kanburların ve sakatların resimlerini yaptı. Modern ressamların ilki olan bunların sanatlarından dakîk, tahlili ve mevsûk tersim tarzı yerine geniş bir surette ifadesi intibâ'at vahdeti esasında temerkûz eden bir i'tina bütün tâlî mülâhazalar zararına olarak hakimdir. Bu zamana gelinceye kadar mazinin daha mütemerkiz olan hayatında resim bir şahadet bir va'az ve telkin, bir müdahane-kârlık, bir güzelleştirme vasıtası olmuştu. Şimdi ise pek çok halette resim kendi başına bir şey, sırf kendi varlığı için mevcut bir şey oldu. Resim levhaları olduğu için duvaralara asıldı, galerilere konuldu. Peyzaj zinde bir inkişâfa mazhar oldu. "Janer" ressamlığı⁷ da terâkkî etti. Çok resimler hoşça gidecek ve tehyîç edecek bir tarzda tersim edildi. Fransa'da Vato, Fragner gibi ressamlar köy ve kır hayatına ait vak'aları kibar halkın hoşlanacağı tarzda pek zarif bir ulvileştirme, ilahileştirme ile tersim etmek suretiyle onlara

⁷ Gündelik hayatın bazı safhalarını mevzu' ittihaz böyle mevzuları tersim eden resamlara "janer" ressamı denir.

müdâhanekârlık ediyorlardı. Bu şeyler adeta emniyet ve asayiş içinde müferreh ve pek ince ruhlu, hayatı layıkıyla idrak eden ve onun azamatlerinden ve gerek elemlerinden biraz ayrı duran insanlardan müteşekkil gittikçe büyüyen bir câmi'ânın mevcûdiyetine alamet oldu.

İngiltere'de Elizabet devri, şeklî sanatlar itibariyle o zamanın edebiyat ve musiki faaliyeti ile rekabet edebilecek vecidden mahrumdu. O devir ressam ve mimarlarını hariçten idhâl eylemişti.

Lakin on yedinci ve on sekizinci asırlarda o zamanlara kadar Avrupa medeniyetinde bir kenar memleketi halinde kalmış olan İngiltere'de, terâküm eden servet ve tezayüd eden refah sebebiyle sanat cehdinin zuhûruna musâit şerâit vücut buldu. On sekizinci asırda yetişen Rabnoldez (1723-1792) [s. 31] Gainsborough (1627-1788) ve Rsmmy diğer memleketlerin muâsır üstatlarıyla boy ölçüşecek kudrette yüksek sanatkarlardır.

Bu monarşi ve asalet devri bazı mimarî nevi'lerinin inkişafı için de ziyadesiyle müsaitti. Mimaride on altıncı asırda câri olan tarzlar şimdi de mütezâyid ve münzam bir zindelik ile devam ediyordu, asilzâdeler de şatolarını yıkarak yerlerine güzel evler vücuda getiriyorlardı. Şehir evi daha kesin bir mukayese ile inşa edilmeye başladı. Kilise mimarisi sönmüştü; belediye daireleri inşaatı nisbeten ehemmiyetini kaybetti. Bu mimaride her şeyde olduğu gibi müreffeh fertlerin hâkim olduğu devir idi. İngiltere'de 1666'da büyük yangın sebebiyle şehrin büyük bir kısmının yanıp mahvolması Sör Cristoforn için sanatını göstermeye fırsat verdi. Bu zatın eseri olan Sant Pol Katedrali ile diğer kiliseler İngiliz mimari tarihinde en yüksek safhayı teşkil eder. Sör Cristoforn tarafından tersim edilen planlar ve resimler Amerika'ya gönderildi; orada da bir çok sayfiyeler bu planlara göre inşa edildi. Sanatkarın dehası Amerika'daki ilk mimari eserlerine kendi damgasını vurdu. Ayneko Cones on yedinci asrın ilk devrinde İngiliz mimarileri arasında ikinci simadır. Bunun eseri olan "ziyafet salonu" -ki Havayt holdeki nâ-tamam sarayın bir kısmını teşkil edecekti- Londra'yı görenlerce ziyareti mu'tâd olan bir mimari abidesidir. Fi'l-hakika bu iki sanatkar ile beraber bu devrin bütün İngiliz, Fransız ve Alman mimarileri hala yaşayan ve inkişaf eden İtalyan rönesans üslubu üzerinde yürüyorlardı ve bu memleketlerde en güzel binalardan çoğu İtalyanların eseri idi. On sekizinci asrın nihayetine doğru Rönesans mimarisinin hakiki ve tabi'i inkişafı tedricen ortaya çıkan bir klasik aklalığı dalgası ile tevkife uğradı. Garbî Avrupa mekteplerinde klasik sanat tedrisatının tedricen peyda eylediği kesafet nisbetinde

Yunanla Roma modellerinin taklit edilmesi üzerine arttı. Evvelce menbe mahiyetinde olan bu klasik sanat şimdi an'ânevi ve sersemletici bir ruh ilacı halini almıştı. Bankalar, kiliseler, müzeler, evlerin teraslarına bile sıra sütunlar ilave edilmesi adet idi. Lakin bu öldürücü milanın en fena ifratla hükümrân olduğu devir on dokuzuncu asırdır ki; bundan ileride bahsedeceğiz.

1.8. Büyük Devlet Fikrinin İnkişafı

Bir hükümet-i cihan fikrinin ilk defa ruh-ı beşere nasıl nüfûz ettiğini vâzı'-ı dinin tesis eylediği esasatın safvet-i ibtidaiyesini muhafaza ve mer'iyetini temin hususunda kilisenin gösterdiği kabiliyetsizlik nizam-ı siyasîsinin inhidâmını, edvâr-ı ibtidaiyedeki itikadsızlık ve hodbînlik hislerine avdete nasıl sebebiyet verdiğini gördük. Makyevelâne saltanat-ı ferdiyenin Hıristiyanlık tarafından vaz' [s. 32] olunan uhuvvet fikrine karşı nasıl muhalafete geçtiğini ve Avrupa'nın ekser kısımlarında on yedinci ve on sekizinci asırların büyük saltanatlarını ve Parlamento ile idare olunan kraliyetlerinin ne surette ihdas edildiğini izah ettik.

Fakat beşerin müfekkeresi ve hayali mütemadiyen faaliyette bulunduğu için bu büyük hükümdarların zaman-ı idaresinde, a'mâkında zekaların ufûlüne şahit olduğumuz mu'azzal birtakım an'anelerin ve fikrî sistemlerinin bir ağın düğümleri gibi yekdiğeri ile tesâdüm eylediğini görüyoruz: İnsanları beyneminel siyasetin prensler arasındaki münasebetten ibaret olmayıp bilakis lâyemût birer mevcûdiyet olan devletler beynindeki rabitaları ifade eylediğine inandırdılar. Prensler zuhur ve ufûl ediyor. On dördüncü Lui'yi kadın peşinde koşan bir on beşinci Lui ve onu da kalın kafalı ve kilit imaline meraklı bir on altıncı Lui takip etti. Bu büyük Petro'dan sonra bir sürü imparatoriçe saltanat sürdü. Şarl kendinden sonra Avusturya ve ispanya'da yerleşmiş olan bütün Halsburglar ancak bâtil itikatları müşkül çekeleri ve kalın dudakları ile yekdiğerine benziyorlardı. Nezaketli bir çapkın olan ikinci Şarl bi'n-nefs isti'mâline çok ehemmiyet verdiği kralı salahiyetler ile istihza etmekten hoşlanıyordu. Fakat sabit olarak kalan hiç değişmeyen bir şey vardı ki, bu da nezaretler ile siyaset hakkında beyan-ı mütâla'a eden adamların fikirleridir. Nazırlar ana'nelerin hükümdarlarının istirahat zamanları zarfında tam bir halde mahfuziyetine ve bir hükümdardan diğeriye intikal ederken tağyirden vikâyesine dikkat ediyorlardı.

İnsanlar böylece hükümdara onun reisi bulunduğu devletten daha az ehemmiyet vermeye başladılar. Bundan sonra şu veya bu kralın ihtirasatından ve planlarından daha

az ve Prusya'nın ihtirasatından ve Fransanın hedeflerinden daha fazla bahsedildiğini duyacağız. Dinî itikatın inhitâtda [s. 33] bulunduğu bir zamânda insânların bütün kalıblarıyla bu kabîl hayâlî teccessümâtın doğruluğuna inanacaklardır. Bu gayr-ı vâzih hayâller, yani devletler on yedinci 'asrın nihâyetlerinden i'tibâren ve on sekizinci 'asrın imtidâdınca, tamamıyla hâkim oluncaya kadâr, yavaş yavaş Avrupa'nın siyâsî zihniyetine nüfûz ve hulûl edeceklerdir. Hatta zamânımızda dahî bu hâkimiyetlerini idâme ettiriyorlar. Avrupa hayâtında Hıristiyanlık ismen hâkimdi; fakat bir tek Allah'a rûhen ve hakîkaten îmân eylemek sizin gibi o Allah'a i'tikâd edenlerle bir cemâ'at teşkîl etmektir. Hâlbûki Avrupa'da böyle bir cemâ'at hissi hiçbir şekil ve mertebede mevcûd değildir. Onun yegâne i'tikâd ettiği şey garîb bir devlet efsânesidir. Avrupa bu hâkim ulûhiyetlere, İtalya'nın (vahdetine), Prusya'nın (tefevvukuna), Fransa'nın (şân ve şöhretine), Rusya'nın (mukadderâtına), bir çok nesillerin devamınca sulhunü, sa'âdetini, vahdet-i mümkünesini ve milyonlarca insânların hayâtını fedâ etti.

Bir kabîleyi veya bir devleti bir nev'i şahsiyet gibi telakkî etmek rûh-ı beşerin eski bir temâyülüdür. Kitâb-ı mukaddes bize bu kabîl teşahhusât-ı hayâliyenin müte'addid misâllerini irâ'e eylemektedir. Kütüb-i mukaddese bize Joda'dan, Edom'dan, Asuri'den birer ferd imiş gibi bahsediyor. Benî İsrâ'il'den bir müverrihin bir milletten veya bir şahısdan bahs eylediğini tefrîk edebilmek ba'zı kere imkânsızdır. Bu da aşikâr bir sûretde gösteriyor ki, şu i'tiyâd tabî'î ve ibtidâ'î bir temâyüldür. Lâkin Avrupa'da bir takım büyük ziddiyetlerin mevcûdiyetine şâhid oluyoruz. Avrupa Hıristiyanlık tarafından sevk ve idâre edildiği zamanlarda kendi vahdetine doğru büyük bir adım atmıştı. Bundan mâ'adâ "İsrâ'il" veya "Tir" kabîlelerinin ırkları 'aynı, menfa'atleri müşterek ve tipleri yeknesak olduğu halde on yedinci ve on sekizinci asırlarda zuhûr etmiş olan Avrupa devletleri tamâmen farazî bir takım kemiyetlerden 'ibâret bulunuyordu. Rusya fi'ilen yekdiğerine yabancı bir takım 'anâsırdan, ya'ni Kazaklardan, Tatarlardan, Ukraynalılardan, Moskoflardan, ve Büyük Petro'nun devr-i saltanatından sonra, Estonyalılar ile Letonyalılardan mürekkeb bir halîta idi. On beşinci Lui'nin idâresindeki Fransa şarkda nisbeten mü'ehher bir zamânda temsîl edilmiş bir tâkım 'anâsırı ihtivâ eylemekte idi. Büyük Britanya'da İngiltere tamâmıyla başka bir zihniyetde olan Hannover Alman devletini, İskoçya'yı, Gal memleketini ve kendisine karşı açıktan açığa izhâr-ı husûmet eden İrlanda katoliklerini peşinden sürüklüyordu.

Prusya, İsveç ve dahâ ziyâde Lehistan, Avusturya gibi devletlerin tekâmüllerini yekdiğerini ta'kîb eden târîhî harîtalar üzerinde tedkîk edecek olur isek onların 'âdetâ

mikroskop altında taht-ı müşâhede de bulunan amibler gibi takabbüs ve inbisât ederek harîta üzerinde dolaştıklarını görürüz.

Eğer beyne'l-milel münâsebetlerin hâlet-i rûhiyesini bugünün dünyasında görülen ve 'asrî Avrupa'da "devlet" mefhûmunun tekâmülüyle tezâhür eden şekliyle tedkîk eder isek târîh nokta-yı nazarından fevke'l-âde mühim ve tab'-i beşer ile münâsebetdâr bir takım vekâyî'î anlamaya muvaffak oluruz. Aristotelis, insân bir siyâsî hayvândır demişdi; lakin zamânımızda bu kelimenin iktisâb eylediği cihânî ma'nâda insânın böyle bir sıfatı kalmamıştır. Vâkî'â â'ilevî kabîlenin sevk-i tabî'îlerini muhâfaza etmiştir. Bunun hâricinde ise şehir, millet veya devlet gibi daha vâsi' bir mecmû'aya merbûtiyet gösteriyor. İmdi bu son temâyül tenbîh ve tahrîk edilememiş olur ise, mübhem ve gayr-ı şu'ûrî bir mâhiyet irâ'e eder. İnsânın 'aynı zamânda havf ve nefret hiss eylediği yegâne şey mevcûdiyetini ihâta eden ve uğruna hayâtı vakf edilmiş olan bu vâsi' teşkilâtın tenkîd edildiğini görmektir. Belkide bu tarzın inhilâli veya i'tibârdan sükûtu hâlinde yalnız başına kalmaktan gayr-ı ihtiyârî bir sûrette korkuyor. Dâhilinde hareket eylediği muhîti tahakkuk etmiş bir vâk'ia olarak kabûl ediyor; şehrini veya devletini tabî'atin bahş etmiş olduğu hazım borusu veya burun ile aynı derecede olmak üzere kendi 'âleminin, eczâsından 'add eyliyor. [s. 34] Fırkalara sadâkati, siyâset vâdisindeki tercihi vehbî bir takım hislerden 'ibâret olmayıp terbiyenin mahsûlüdür. Ve insânların ekseriyeti için bu kabîl mevâda mûte'allik olan terbiye bizi ihâta eden şeylerin, muhîtlerin, mütemâdiyen ve sâkinâne bir sûrette verdiği terbiyedir. İnsânlar bu sûrettedir ki, (mukaddes) Rusya'nın veya (neş'eli) İngiltere'nin eczâsından bulduklarını keşf ederler, bu zühd ve takva içinde büyür ve bunların tabî'atlarının bir cüzû'î gibi telakki ederler.

Dünyâ, eşyâ-yı muhîte tarafından verilen terbiyenin müsebbit tederîsât, edebiyât, serbest münâkaşa ve tenkîde 'arz edilmiş tecrübeler ile kâbil-i tashîh ve ta'dîl olduğunu, henüz batî bir sûrette, anlamaya başlıyor. 'Ale'l-âde bir vatandaş için hakîki hayât onun her günlük hayâtıdır. Muhabbet, korku, iştihâ ve hayâlperestâne feverânlardan tereküb eden küçük muhîtdir.

Ancak nazar-ı dikkati siyâsete in'itâf eylediği ve siyâsetin menfa'atleri üzerine doğrudan doğruya bir te'sîr icrâ eylediği kendisine irâ'e eylediği zamân, kerhen, zamânının bir kısmını ona tahsîs etmeğe rızâ gösteriyor. 'Avâmdan bir kimsenin müfekkiresinin en küçük cüzû'î siyâsete tahsîs eylediğini ve imkân hâsıl olur olmaz siyâsetden ferâgat ettiğini söylemek mübâlağalı olmaz. Yalnız çok merâklî veya

tamâmen müstesnâ bir fitratda insânlar, bir hüsn-i misâl veya çok yüksek bir tahsîl ile mâhiyet-i eşyânın istiknâhını i'tiyâd edenler her günkü fa'âliyetlerde kendilerini hiç bir vechile ta'cîz etmeyen mü'essese ve hükûmetleri şâyân-ı memnûniyet telakkî etmekden imtinâ' ediyorlar. Hâlbûki 'avâmdan bir ferd, içinde yaşadığı 'âlemde tezâhürâtına şahid olduğu müşterek fa'âliyetlerin her türlü eşkâline ve rûhunun mühim bir ihtiyâcına tekâbül eden ve muhîtinde bütün bu küçük şahsî menfa'atlerin kendilerine melcâ' bulabileceği vâsi' bir limanı hatırlatan bi'l-'umûm desâtir ve remûze muvâfakat eder.

Tab'ımızda meknûz olan bu kifâyetsizlikleri nazar-ı i'tibâra alırsak pâpâsalar ve prensler tarafından inhisâr altına alınan Hıristiyanlığın inhitâtı üzerine insânların ne sûretle ulûhiyetin kraliyetine değil, fakat zî-hayât görünen şe'niyetlere kânûnlar ısdâr, kuvvetli ordular ve donanmalar tahrîk eden, debdebeli bir sûretde bayrâklar sallayan ve temâmıyla beşerî birer haslet olan i'timâd-ı nefis ve tama'kârlık hisleriyle mecbûl bulunan Fransa, İngiltere, Mukaddes Rusya, İspanya, Prusya'ya merbûtiyeti tercih ettiklerini kolaylıkla anlıyoruz. Kardinal Rişalyo ve kardinal Mazaren gibi insânların hükümdârlarının da'vâsından daha yüksek bir gâye için çalıştıklarını zan ettikleri muhakkaktır. Muhayyelelerinde yaşayan tamâmen ilâhî bir Fransa'ya hizmet ediyorlardı. Bu kabîl i'tiyâdât-ı fikriye yavaş yavaş halka sirâyet eyledi. On üçüncü ve on dördüncü asırlarda Avrupa ahâlisi son derece dîndâr ve pek mübhem bir sûretde vatanperverdi; hâlbûki on dokuzuncu asırda tamâmen vatanperver olmuştu. Bu son devirde Fransa, İngiltere veya Almanya demiryolları üzerinde bir kompartimanda Fransa, İngiltere veya Almanya gibi acîb şahsiyetlerle alây edecek olanların Allah'a karşı aynı mu'âmelede bulunanlardan ziyâde nâhûş bir tâkım mu'âmelelere ma'rûz kalacakları muhakkak idi. Fikr-i beşer bu timsâllerin peşinden ayrılmıyordu, bu timsâller Avrupa'nın ilahları olmuştu.

Hükûmetler ile nezâretlere böyle bir mâhiyet-i 'ulviye izâfe edilmesi, 'aşkları, kinleri, mücâdeleleri ile bu "devlet" hurâfesi Avrupa ile Garbi Asya'nın muhayyelesini pek ziyâde işgâl etmiş ve müfekkirelerinin şeklini bile o ilhâm etmiştir. Hemen hemen bütün târîhler, son iki 'asrın bütün edebiyât-ı siyâsiyesi bu lehce ile yazılmıştır. Ma'mâfih her tarafında Moğol veya Sami ırklarına mensûb ba'zı muhâcirler ile memzûc İspanyalı ve şimâlî ba'zı 'anâsırı muhtevî bir halîta'-ı 'ırkıyyenin mevcûdiyetine tesâdüf edilen, her tarafında az çok farklarla aynı 'Arî lisânı tekellüm olunan, aynı Roma mâzîsine, 'aynı dînî şekillere ve ictimâ'î 'âdetlere, aynı sanâyi'-i nefîse ve ilme malik olan ve muhîtinde sâkin olan [s. 35] akvâmın, hiç kimsenin kendi hafîdlerinin hangi

milliyete intisâb edeceklerini tahmî etmesine imkân bırakmayacak derecede vâsi' bir kolaylıkla, tesâlüb eyledikleri görülen bir Avrupa'da insanların, Almanya'nın vahdeti, İstanbul hakkında Rusya ile Yunanistan'ın rakîb müdde'iyâtı mevzû'-ı bahs olduğu zaman nasıl bu kadâr çılgınlık gösterdiklerini kemâl-i hayretle kendi kendine soran en ferâsetli bir neslin yaşadığı bir zaman geliyor. Bu ihtilâflar bir gün bize bugün artık tamâmen sönmüş olan ve Bizans sokâklarını bir zamânlar kânlar ve feryâdlar ile dolduran mâ'î ve yeşil mücâdeleleri kadâr mecnûnâne görünecektir.

Bugünün hayâtında işbu hayâletlerin, devletlerin işgâl eylemekte buldukları mühim mevki'e rağmen onların son asırların mahsûl icâdı olduklarını ve nev'imizin vâsi' târîhinde ancak bir sâ'at veya bir anı temsîl ettiklerini unutmayacağız. Bu bir küçük cezerden, beşeriyeti fikrî ve ahlâkî teâvün üzerine kurulmuş bir istikbâle doğru götüren büyük nehrin haff bir çarpıntısından başka bir şey değildir. Bir müddet daha insânlar imparatorluk ve milliyet ilahlarına tabi'iyet edecekler ise de bu devrede nihâyet bulacaktır. Her mevcûd zî-hayâtı zîr-i tâbi'iyetine alaak olan 'âlem-şumûl bir 'adâlet hükûmeti, bir cihân devleti fikri bundan iki bin sene evvel zuhûr etmiş olduğu gibi bir daha da zihinlerimizden çıkmamıştır. İnsânlar tasdikinden imtinâ' eyledikleri zamânlarda bile onun mevcûdiyetine vâkıfdırlar. Zamânımızda siyâsî mes'eleler hakkında yazı yazarlar ve münâkaşa yapanlar, gazeteci veya târîhçi olsunlar, tedricen i'tidâl demlerini istirdâd eden ve fakat büsbütün ayılmaktan korkan sarhoşlardan mürekkebe meclisleri hâtırlatıyorlar. Başlarının donmasına rağmen hâlâ içki şarkıları söyleyen gece sarhoşları gibi yüksek sesle Fransa'ya muhabbetlerinden, Almanya'ya husûmetlerinden ve İngiltere'nin denizler üzerindeki 'an'anevî fâ'ikiyetinden dem vuruyorlar. Fakat hizmet ettikleri ilahlar, ölmüş bir tâkım ma'bûdlardır. Karalar ve denizler üzerinde kanûndan ve fikir mu'âvenetinden başka hiç bir kuvvetin hükümrân olduğunu görmek istemiyoruz. Rûhlarımızdan yükselen gayr-ı kâbil mukâvemet ve sâkitâne bir nidâ, 'ayyaş-nûş ile mülevves bir odanın pancurlarının arasından geçen fecr gibi, benliğimizde tebler ediyor.

1.9. Lehistan Kralı Cumhûriyeti ve Akibeti

On yedinci asır Avrupa'da on dördüncü Lui'nin 'asrı olmuştur. Bu hükümdâr, Fransa'nın şükûtu Versay Sarâyı bütün bu devre-i târîhiyyeye hâkim olmuştur. On sekizinci asırda Prusya'nın devlet-i mu'azzama pâyesini ihrâz eylediği bir asırdır. Onun

târîhine hâkim olan şahsiyet büyük lakabıyla yâd edilen İkinci Frederik'dir. Bu devrede Prusya'nın târîhi gayet sıkı bir sûrette Lehistan'ın târîhine merbûtdur.

Bu son memleket gâyet husûsî bir vaz'iyette bulunuyordu. Lehistan kendisine mücâvir bulunan üç devletin Prusya, Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın 'aksine olarak büyük bir monarşi hâline inkılâb edememişti. Tarz-ı hükûmeti kraliyet ile cumhûriyetinden mürekkebe bir halîta idi. Kral kayd-ı hayât ile intihâb edilmiş bir re'is idi.

Vâsi' mer'âları, ormanları ve çölleri ile bi'l-hâssa zirâ'î olan memleketin ticâret ve sanâyi' ibtidâ'î bir hâlde idi. Memleket fakîr olduğu gibi mâl sâhiblerinden mürekkebe olan asîlzâdelerin vaz'iyeti de pek o kadâr parlak değildi. 'avâm sınıfı vahşî, câhil ve cebr ve tazyîke ma'rûz idi. Bir çok sefil Müsevilerin ilticâgâhı olan Lehistan katolik dininde idi. Dalgaların değil, fakat bir sürü düşmân arasında bulunmak i'tibarıyla Büyük Britanya'yı hâtırlatıyordu. Deniz ve dağ gibi kat'î ve mu'ayyen bir hudûdu yokdu. Bu kadâr dalgasızlık kifâyet etmiyor imiş gibi müntehib krallarından ba'zılarında fûtûhâta harîs birer re'is idiler. Kuvvet ve nüfûzunu şarkda münhasıran Ruslarla [s. 36] meskûn bulunan memleketlere kadâr tevsî' eylediği gibi garbda da Alman akvâmı taht-ı hükmüne idhal etmişti.

Ticâret olmadığı için şehirleri garbî Avrupa şehirlerine benzemiyordu. Bundan mâ'adâ bir millete yeknesak bir rûh bahş eden cânlı dârü'l-fünûnlarda mâlik değildi. Asîlzâdeleri büyük bir fa'âliyet-i fikriyede bulunmaksızın, mâlikâneleri üzerinde yaşıyorlardı. Vatanperver idiler; hürriyet hakkında, arâzîleri üzerinde sâkin esîrler köylüleri muttarid bir sûrette tazyîk etmelerine mâni' olmayan, asîlâne bir telakkiye sâhib idiler; fakat vatanperverliklerini, 'aşk-ı hürriyetlerini bir te'âvün gayretiyle te'lîf edemiyorlardı. Muhârebe insân ve bârgîr toplamakdan 'îbâret bir iş olarak kaldığı müddetce Lehistan epeyce kuvvetli bir devlet olmuşdu; fakat dâ'imî orduyu, meslekden yetişme askerî yarının muhârebelerinin bir vâsıtası hâline koyan yeni askerlik ilmini temessül etmeğe bir türlü muvaffak olamadı. Ma'mâfih bu sûretle nâ-müsâ'id bir mevki'e düşmüş olmasına, dâhilî ihtilâflara ragmen Lehistan bir müddet daha ba'zı muvaffakiyetler ihrâz eyledi. Türklerin Viyana üzerine son seferleri (1683) Kral Jan Sobyaski'nin süvârieleri tarafından tevkîf edilmişti. (Bojan Sobyaski kral intihâb edilmeden evvel On Dördüncü Lui'nin emri altında bulunmuş ve İsveçlilerle birlikde doğduğu memlekete karşı harb etmişti.) Pek kuvvetsiz bir hâlde bulunan bu asîlzâdegân cumhûriyetinin, sık sık tekerrür eden kraliyet intihâbâtı ile kendisini ihâta eden üç

kuvvetli devlet için kolaylıkla ele geçirilebilecek bir şikâr teşkil ettiğini 'ilâve etmek lüzûmsuzdur. Düşmân parası, diğer ba'zı hâricî te'sîrât her intihâbda tabî'atıyla büyük bir te'sîr icrâ ediyordu. Ve eski zamân Yunanlıları gibi 'izzet-i nefisleri rencîde olan asîlzâdeler ecânibe mürâca'at ve onlardan nânkör vatanlarının te'dîbini istihâm ediyorlardı.

İntihâbdan sonra dâ'imâ asîlzâdelerin rekâbet ve muhâsedelerini nazar-ı i'tibâra almak mecbûriyetinde bulunan krallık pek az hüküm ve nüfûzu vardı.

Kral, diyet meclisinin inzimâm-ı muvâfakati olmaksızın harb ve sulh yapamaz, kânûnu ta'dîl ve vergileri tarh edemezdi; ve bu mecliste a'zâdan her birisi re'y muhâlifîyle müzâkere edilen bütün kânûn lâyhalarını tevkîf etmek hakkına mâlikdi. Bunun için a'zâdan herhângi birisinin ayağa kalkarak (kabûl edilemez) demesi kifâyet ediyor, ve kânûn lâyhası geri çekiliyordu. Serbesti-i muhâlefet hakkı, liberom veto, daha ilerilere kadâr gidiyordu. Hatta bi'z-zât diyet meclisinin ictimâ'a da'vetine karşı dahi bu hak isti'mâl edilebiliyor, ve bu takdîrde meclis kendiliğinden infisâh eyliyor idi. Bunun için Lehistan tâcidârlı cumhûriyet şeklinden çıkmış, kılıc ile ma'lûl bir cumhûriyet olmuştu. Lehistan'ın mevcûdiyeti büyük Frederik için hakîkî bir ağzâb ve tahrîk-i mevzû'u teşkil ediyordu; fi'l-hakîka Lehistan Baltık denizine kadâr imtidâd Dançig ? şehrini ihtivâ ediyor, ve bu sûretle krallık ecdâdının memleketi olan Şarkî Prusya'yı kraliyetin bakıyye-i aksâmından ayırıyordu. Binâen'aleyh Rusya imparatoriçesi Katerina ile, Silezeya'yı elinden almak sûretiyle kendisine hüsn-i hürmet telkîn eylediği, Avusturya İmparatoriçesi Mari Terezi Lehistan'a hücûm için Prusya ile birleşmeğe da'vet etti. 36. ıncı sahîfedeki dört harîta bize bu vaka'aları vâzîhen gösterir.

1772 sû'-i kasdından sonra Lehistan'ın rûhu değışdi. Millet olarak tefessühe yâkîn bir vaz'iyete düşmüşdü. Lehistan'da [s. 37] birdenbire edebiyât ve sanâyi'-i nefisenin, bir terbiye sisteminin inkişâf ettiği görüldü; müverrihler, şâ'irler zuhûr ettiği gibi, memleketi felce uğratmış olan kânûn-ı esâsîde ref' ve ilgâ olundu. Hakk-ı muhâlefet ilgâ ve her yeni intihâbda te'sîrini gösteren desâyis-i ecnebiyeden memleketi kurtarmak için kralının er'î olması kabûl edildi; İngiliz Paramentosuna müşâbih bir Parlamento ihdâs olundu. Ma'mâfih Lehistan'da eski tarzın hâlâ tarafdârları mevcûd idi. Leh intibâhının tahakkukunu arzû etmeyen Rusya ve Prusya devletleri de bu kabîl gayr-ı memnûnların tahrîkât ve tertîbâtına müzâheret ediyorlardı. Lehistan ikinci bir taksîme ma'rûz kaldı. Nihâyet, Prusya tarafından ilhâk edilmiş olan havâlîde başlayan ve millî kahraman Koşiyosko'nun (Kosciusko) havârik-i kahramânesiyle mâlî bulunan çetîn bir

mücâdeleden sonra Lehistan kâmilten ortadan kâyib oldu. Fakat bu cebr ve tazyîk devresinde Lehlilerin cumhûriyet muhabbetleri, vatanpervelik hisleri mütemâdiyen tezâyid etdi. Yüz yirmi sene zarfında Leh rûhu çelik gibi mukâvemet ve büyük monarşiler tarafından üzerine geçirilmiş olan siyâsî cebr gömleğine rağmen ümitsiz bir hâlde mücâdeleye devam etdi. Büyük harbden sonradır ki, Lehistan yeniden hayâta kavuşabildi.

1.10. Mavêrâ-yı Ebhar imparatorluğu İçin Mücadeleler

Fransa'nın fâ'ikiyeti, İspanya'nın i'tilâsı kadâr serî' bir sûrette tahakkuk etmiş olan inhitâtını ve Avusturya'dan iftirâkını, Prusya'nın i'tilâsını tedkîk ve îzâh ettik. Portekiz, Fransa, İspanya, Büyük Britanya ve Hollanda devletlerinin Avrupa'da tefevvuklarını te'mîn için giriştikleri mücâdelât, Mâverâ-yı Ebhar'da hâkimiyeti ele geçirmek için yaptıkları mücâdelât ile karışık bir şekil aldı.

Menâbi'-i serveti henüz işlememiş ve ahâlisi mahdûd bir sâha olan mu'azzam Amerika kıt'asının aynı zamanda, Afrika'nın hatt-ı istivâ dâ'ireleri cenûbunda kâ'in ve henüz [s. 38] bikr-i tâm hâlinde bulunan vâsi' mıntıkların ve nihâyet aksâ-yı şark denizlerindeki müte'addid adaların keşfi beşeriyete emsâlsiz fa'âliyet sâhaları küşâd etmiş idi. Kendi dünyalarının bir hamlede dört def'a büyüdüğünü gören Avrupa milletleri böylece ani bir sûrette mu'azzam bir mîrâsa tevârüs ediyorlardı

Her millet için gâyet vâsi' arâzi mevcûd idi. Eğer her memleket bu topraklarda mevcûd bi'l-umûm hazâ'in-i servetin istihsâline gayret etmiş olsaydı, mütekâsif ve sefil bir hâlde bulunan ahâlilerinin bütün sefâleti bir rü'yâ gibi unutulur, giderdi. Fakat Avrupa milletleri kâbâ ve tedbîrsiz mîrâsyediler gibi hareket etdiler. Tâli'in bu lütf-ı mahsûsunu fecî' mücâdeleler için yeni bir sebep gibi telakkî eylediler. Fakat ibdâ' zevkini sû'-i kâd sürûruna fedâ etmeyen bir insân cemâ'ati görülmüş müdür? Bundan dolayı Avrupa devletlerinin, çılgınca feryâdlarla, bu yeni arâzî üzerinde kendi haklarını te'sîs ve isbâta teşebbüs eyledikleri görüldü, ve biraz sonra, bu yüzden bir tâkım izmihlâl-avar harbler zuhûr etdi. Bu bâbda en fazla iştihâ gösteren ve bir müddet için Amerika'nın üçde ikisine sâhib olan İspanya bu müstemleke tecrübesinden tamâmen müzmehil bir hâlde çıkdı.

Papalık makâmının bu yeni arâzi üzerinde müşterek bir medeniyetin te'essüsüne müzâheret edecek yerde Ameriya'yı Portekiz ile İspanya arasında nasıl taksîm eylediğini gördük; bu taksîm hâricinde bırakılmış olan devletler, izhâr-ı hiddet eylediler.

Rakîb devletlerin hukûkuna, tabî'atiyla, ehemmiyet vermeyen İngiliz gemicileri bi'l-hâssa İspanya aleyhine dönmüşler: İsveçlilerde, dînî bir tâkîb esbâbın taht-ı te'sîrinde olarak, aynı sûretle hareket etdiler. Hollandalılar İspanyol hâkimiyetinden tahlîs giribân eder etmez, gemilerinin yelkenlerini açdılar, ve yeni dünyâ üzerindeki servetlerden hisselerini almak için garbe doğru gittiler. Fransa'nın pek Katolik haşmetme'abı bu husûsda Protestan devletlerden fazla tereddüd etmedi. Bir müddet sonra bütün bu devletler, garbî Hindistan ve şimâlî Amerika şatranc tahtası üzerinde piyâdelerini sürmek için ziyâdesiyle meşgûl idiler.

Bu devirde Norveç ile İzlanda'yı dahi ihtivâ eden Danimarka ve İsveç devletleri bu kargaşalık esnâsında büyük birkaç adayı ilhâk etmişti. İsveçlilerin eline hiçbir şey geçmedi. O vakit bu iki devlet Almanya işleriyle ziyâdesiyle meşgûl idiler. "Şimal arslanı" Göstav Adolf'den, onun Almanya, Lehistan ve Rusya'daki muhârebâtından bahs etmişdik. Avrupa-yı Şarkî'nin bu mıntıkaları müdhiş bir sûretde azim bir insân bela' etmiş olduğu gibi yeni dünyadan kendilerine vâsi' bir hisse te'mîn edebilecek kadar büyük kahramanlıklar İsveçlilere Avrupa'da fâ'idesiz bir şöhretten başka bir şey te'mîn etmedi. İsveçlilerin Amerika'da yerleşmiş oldukları ba'zı ehemmiyetsiz mevki'ler de tadrîcen Hollandalıların eline geçti. Bidâyeten Rişliyo ve mu'ahharen On Dördüncü Lui zamânında yavaş yavaş İspanya'nın zîr-i tâbi'yatındaki pe'iba içerisinden kendi hudûdlarına kâdar yol açmağa uğraşan Fransızların vaz'iyetiyle zihinleri meşgûl bulunan Hollandalılar mâverâ-yı ebhâr seferleri için denizin "gümüş kurdelesini" ile himâye edilmekte bulunan İngiliz kâdar vâsi' menâbi' ve vesâ'it tahsîs edememişlerdir.

Bundan mâ'adâ Birinci Jak ile Birinci Şarl'ın mutlakiyet lehindeki teşebbüsâtı ve İkinci Jak'ın i'âdeten te'sîs olunan kraliyeti yüzünden, cumhûriyet rûhlu, metânet fikre sâhib Protestanların büyük bir kısmı, azimkâr ve zengîn bir çok insânlar, İngiltere'yi terk etmeğe mecbûr olmuş ve kral ile vergilerinin da'ire-i tecâvüzü hâricinde bulunan Amerika ve tahsîsen yeni İngiltere'de tavattun etmişti.

Mayflower (Mayflower) bu muhâceret akınına nakl eden gemilerin birincisi olmuştur. Ma'mâfih İngiltere'nin hüsn-i tâli'i, eseri olarak bu gayr-ı memnûnlar İngiliz bayrağı altında toplanmışlardı. Hollandalılar hiçbir zamân bu kadar kesretli [s. 39] ne de onların kâbiliyet ve evsâfiyla mücehhez müste'irler gönderemediler; İspanyollar bu kabîl muhâcirlerin memleketden uzaklaşmalarına müsâ'ede etmedikleri gibi, kendi memleketlerinin teşkîlâtını ikmâl ile fevke'l-had meşgûl bulunuyorlardı. On Dördüncü Lui'nin i'tisâfâtı ve dînî mezâlîmi protestan Hugnolardan bir çoğunun muhâceretine

sebeb olmuşdu. Ancak onlar Hollanda ve İngiltere’de kendilerini kabûle şitâb eden yakîn bir melcâ’ buldular. Onların istikâmet, mahâret ve cesâret gibi mezâyâsından bu memleketler ve bi’l-hâssa İngiltere istifâde etdi. Onlardan ba’zıları Karolin’de birleşmiş idi. Fakat bu müstemlekelen Fransa’nın elinden çıkmış, bidâyetde İspanyolların ve mu’ahharen İngilizlerin zîr-i tahakkümüne geçmiştir.

Hollanda müstemlekeleri de, İsveç müstemlekeleri gibi, İngilizlerin eline geçti. Yeni Amsterdam 1674 târîhinde İngilizleşmiş ve ismi Nevyork’a tahvîl edilmişdi. 1750 târîhinde şimâlî Amerika’daki nüfûz dâ’ireleri şu sûretle te’essüs etmişdi: İngilizler şark sâhilinde Savana’dan Sen Loran nehrine kadâr imtidâd eden sâhada yerleşmişdi. Bundan mâ’adâ, Terre-Nevo ve Hudson körfezi kumpanyası tarafından isti’mar edilen arâzi Fransa ile ‘akd olunan bir mu’âhedeye tevfikân İngiltere’nin yedd-i idâresine geçmişdi. İngilizler 1605 tarîhinde Barbardi (Barbarde) işgâl ve ba’dehû İspanyollardan Jamaiki, Bahama (Bahamas) adalarını ve Britanya Hondurası’nı iştirâ eylediler. Bu esnâda Fransa şimâlde Kebek ile Monrealde ve cenûbda Yeni Orleande kat’î bir sûretde yerleşmiş bulunuyor ve tâbi’iyetinde bulunan müste’mirler, vâsi’ sahrâlardaki yerli ahâli ile mukâveleler imzâ ve bu kıt’a dâhilinde yeni memleketlere temellük ederek-şehir vücûda getiremeden-her iki istikâmetde ilerliyorlardı; fakat İngiliz müstemlekelerinde bir milyon nüfûs sâkin olduğu halde Fransa müstemlekelerinde bunun ancak onda biri kadâr ahâli mevcûd idi; ve bunların ekseriyetini râhibler ile müstesnâ kâşifler teşkîl ediyor idi.

1754 de harb başladı ve 1759 da İngiltere ve müstemleke askerleri Kebek’i işgâl ve ertesine sene Kanada’nın istilâsını ikmâl eylediler. 1763 de nihâyet Kanada İngiltere’ye terk olundu. Fakat On Dördüncü Lui’ye nisbetle yâd olunan cenûbdaki Luizyan kıt’ası İngiliz dâ’ire-i nüfûzu hâricinde kalmışdı. Bu memleket İspanyollar tarafından işgâl ve 1800 târîhinde Fransızlar tarafından istirdâd edildikten sonra nihâyet 1803 târîhinde cemâhîr-i müttehîde-i Amerika hükûmeti tarafından [s. 40] mübâya’ olundu. Bu Kanada muhârebesi esnâsında Amerikalı müste’mirler İngilizlerin teşkîlât-ı askeriyesiyle ünsiyet peydâ ettiler ve bi’l-ahere bu dersden istifâde eylediler.

1.11. Büyük Britanya’nın Hindistan’a Hakimiyeti

Fransızlar ile İngilizler yalnız Amerika’da çarpışmadılar. Hindistan, bu devrede, Avrupalı mâcerâperestler üzerine hakîkî bir câzibe te’sîri yapıyordu. Babür’ün, Ekber’in ve Evrenk-Zib Büyük Moğol İmparatorluğu hâl-i inhitâtda idi. Delhi’de ikâmet eden

Moğol şâhı henüz, Almanya'nın Mukaddes Roma İmparatoru gibi, kânûnen bütün memlekete hâkim idi; fakat Evrenk Zib'in vefâtından sonra payitahtın civârında bulunan yerlerin hâricindeki menâtık üzerinde tamâmen zâhirî bir nüfûzu kalmışdı. Cenûb-ı şarkî havâlisinde sâkin bulunan Hindli bir kavim, Maharatlar, İslâmiyet'e karşı isyân ve Brahman dînini i'âdeten te'sîs etmiş, ve bir müddet için Hindistan'ın cenûbî müsellesi üzerinde hükûm-i nüfûzunu te'sîse muvaffak olmuşdu. Raçpotana'da (Rojputana) dahi Brahma dîni İslâmiyete galebe ediyor ve Bortbor (Burtpur) ile Ceypor'da kuvvetli Raçpot (Rajput) prensleri hükümrân oluyordu. Ud'da (Oudh) pâyitahtı Lokonov olan bir şî'î devleti ve Bengal'de hâl-i tecerrüde düşmüş bir İslâm hükûmeti mevcûd idi. Şimâlde Pencap'da Brenk hâlikın 'âlemşumûl kânûnu i'lân ve Hinduların vedâsına, müslümânların Kur'an'ına tecâvüz eden bir cemâ'at vardı. Çok şâyân-ı dikkat bir 'ulemâ-yı dîn cem'iyeti, Sihler (Sikhs) yerleşmişdi. Bidâyeten sulhperver olan bu tarikat bi'l-ahere İslâmiyetin eserine ıktifâen kılıç kuvvetiyle bir hükûmet-i dîniye te'sîsine teşebbüs etdi. Bu kargaşalık esnasında (1738) Hayber Geçidi'ni zorlayarak ileri hareketine mâni' olmak isteyen bütün orduları mağlûb eden ve 'azîm ganâ'im elde ederek Delhi şehrini (1736-47) zapt ve yağmâ eyleyen Türkmen 'ırkına mensûb bir İran hükümdârının, Nadir Şâh'ın, şimâlden zuhûr ettiği görüldü. Hindistan'ın şimâl havâlisi o kadâr bîtâb bir hâlde idi ki müte'âkib yirmi sene zarfında, Nadir Şâh'ın vefâtından sonra müstakil bir devlet hâlinde teşekkül etmiş olan Afganistan'dan hareket eden ordular altı def'a bu havâliye istîlâ etdi. Şimâli Hindistan hâkimiyetini Afganlılardan almak için Maharatlar bir kaç zamân uğraşdılar, ba'dehû Maharat Hükûmeti bir tâkım [s. 41] prensliklere inkisâm etdi; İndor (Indor), Gavanor (Gwalior), Baroda (Baroda) ilah

İşte İngilizler ile Fransızların bütün on sekizinci 'asrın imtidâdınca çarpışdıkları Hindistan bu vaz'iyetde idi. Fakat diğer bir tâkım Avrupa devletleri dahi Vasko dö Gama'nın (Vasco de Gama) kâpdan geçerek Kalküta (Calicut) kadâr gitmek sûretiyle yaptığı meşhûr seyâhatden sonra Hindistan'da ve bütün şarkda siyâseten ve iktisâden yerleşmeğe teşebbüs etmişlerdi. Hindistan ticâret-i bahriyesi vaktiyle Arabların elinde idi; bir tâkım bahrî muhârebelerden sonra Portekizliler bu ticâreti Arablardan almışlardı. Portekiz gemileri hasımlarinkilerine nisbetle daha büyük ve daha iyi mücehhezdi. Bu devirden i'tibâren Lizbon şarkî bahârâtının pâzârı olmuş, ve Venedik'i gölgede bırakmışdı.

Fakat on yedinci asırda Hollandalılar da bu işe karıştı. (Bon Esperans) burununda müste'mireler ihdâs ve Moris adasını işgâl, Hindistan'ta iki ve Seylan'da altı ticâret merkezi ihdâs ve şarkî Hind'de müstahkem muvaffakiyetlerden mürekkeb bir hatt teşkîl eylediler. Fakat inhisârcı siyâsetleri dolayısıyla İsveçliler, Danimarkalılar, Fransızlar ve İngilizler aleyhlerine dönmüş ve onlar için müdhiş birer rakîb olmuşdu. İngiliz cumhûriyetinin büyük amirali olan Blayek'in (Blake) zaferleri onların inhisârına Avrupa'da mahsûs bir darbe indirdi; ve on sekizinci 'asrın bidâyetinden i'tibâren [s. 42] Fransızlar ile İngilizler Hindistan'ın bir ucundan öbür ucuna kadâr Hollanda ticâretini tehdîd etmeğe başladı. İngilizler Madras, Bombay ve Kalküta'da karârgâhlarını kurdu, ve Fransızlar Pondişari ile Şandernagor'da yerleşdi.

Bidâyetde bütün bu Avrupa devletleri ticârî gâyeler ta'kîb ve ticâret merkezleri te'sîsini istihdâf ediyorlar idi; fakat memleketdeki karışıklık, rakîblerinin saygısız harekâtı onları bu ticâret merkezlerini teslîh etmeğe mecbûr eyledi. Bilâ-fâsıla yekdiğeriyle harb eden mahalli hükümdârlar derhal onlarla ittifâka teşebbüs etdi. Fransızların bu prenslerden birisine yardım ettiği zamân İngilizlerin bu prensin hasmına mu'âvenetde bulunmaları Avrupa siyâsetinin mülhem olmaya başladığı milliyeperverlik zihniyetine tamâmen muvâfıkdı. İngiliz müste'mirlerinin büyük reisi Rober Klive (Robert Clive) olduğu gibi onun en büyük rakîbide Dupleks (Dupleix) di. On sekizinci 'asrın ilk nısfında iki millet arasında temâdî eden mücâdelenin târîhi çok uzun ve karışık olduğu için bunu üzerinde fazla tevakkuf etmeyeceğiz. 1760 târîhinde İngilizlerin şibh-i cezîreye tamâmen hâkim olduklarını söylemekliğimiz kâfidir. İngiliz orduları 1757 de Plasey (Plassey) de ve 1764 de Boksar (Buxar) da Bengal ve Ud (Oudh) kuvvetlerine karşı kat'î zaferler kazanmışdı. Yüksek re'is 'ünvân-ı zâhiresini muhâfaza etmekte bulunan Moğol şâhı onların elinde bir kukla hâline gelmişdi. Vâsi' mntıkalara vergiler tarh ve hakîkî veya hayâlî kabâhatler için yerlilerden ceza-yı nakdiler tahsîl ettiler.

Bu muvaffakiyetler doğrudan doğruya İngiltere Kraliyeti orduları tarafından kazanılmamışdı; onlar, Elizabet devrinde kayd ve tescîl edildiği zamân, mâcerâ peşinde koşan gemicilerden mürekkeb bir cem'iyet hâlinde bulunan Hind Şarkî Ticâret Kumpanyası'nın eseridir. Bu adâmlar tedricen asker toplamaya ve gemilerini teslîh etmeğe mecbûr olmuşlardı. An'aneleri tamâmen ticârî olan bu kumpanyanın yalnız bahârât, çay, zî-kıymet taşlar ve mevadd-ı telvîniyye ile dahi meşgûl olacakları zamân gelmişdi. Ahz ve i'tâ için gelmiş olan bu adâmlar şimdi mu'azzam korsanlık işleriyle meşgûl oluyorlardı. Artık onlara hâ'il olacak kimse kalmamışdı. Binâen-aleyh yalnız

zâbıtar ile me'mûrların değil, fakat kâtibler ile askerlerin dahi İngiltere'ye ganâ'im ile mahmûl bir hâlde 'avdet etmelerine şayân-ı hayret bir şey yoktur. Elleri zengin bir memleket geçirmiş olan bu insânların müsâ'ade veya men' edilmiş olan şeyler hakkında hiç bir fikri yoktu. Burada ziyâ, ahâli, ma'bedler hülâsa her şey onlara garîb görüldüğü gibi Avrupa ahlâkında böyle bir çerçeve ile hiç bir 'alâkası yoktu: vatanlarına 'avdet ettikten sonra kumandanlar ile me'mûrların yekdiğerini müdhiş isnâdât ile ithâm etmeleri İngiliz milletini müşekkil bir vaz'iyete sokmuştu. Parlamento Kalyo 'aleyhine verilen bir te'essüf takrîrini kabûl etti. Kalyo 1774 de hayâtına nihâyet verdi. 1888 de Hindistan'ın ikinci derecede mühim bir re'is-i idârîsi olan Varen Hastings taht-ı muhâkemeye alındı, 1792 de berâ'et etti. Ba târîhde misli görülmemiş ve çok garîb bir hâldi. Parlamento İngiliz tâcına merbût memâlikin mecmû'undan daha büyük bir hata üzerinde hâkim bulunan Hindistan Ticâret Kumpanyası üzerinde murâkabe icrâ etmek iddi'âsında bulundu. İngiliz halk tabakası için Hindistan bir çok senelerden sonra [s. 43] ihtiyâr, hadîdü'l-mizâc, servetle memleketlerine 'avdet eden mâcerâperest ve fakîr genlerin gittiği garîb, uzak ve gayr-ı kâbil-i takarrüb bir memleketdi. Bu milyonlarca şarklının hayâtı İngilizler için hayâlî ve esrâr-engîz kalmışdı. Bu üzerinde ciddî bir murâkabe te'sîsi gayr-ı kâbil tasavvur olan, bir roman memleketi idi.

1.12. Rusya'nın Bahr-ı Muhît-i Kebîre Doğru İlerlemesi

Cenûbi Asya'nın büyük şibh-i cezâresi böylece Britanya tâcirlerinin zîr-i tahakkümüne geçerken Avrupa aynı kıt'anın şimâline müdâhale ediyordu. Rusya'daki Hıristiyan devletlerin ne sûretle Altunordu'nun hâkimiyetinden kurtularak kesb-i istiklâl eylediklerini ve Moskova çârının nasıl Novgorod (Novgorod) cumhûriyetine hâkim olduğunu nakl etdik. Bu faslın beşinci bâbında büyük Petro'nun büyük devletler manzûmesini ikmâl ve Rusya'yı Avrupa'î bir devlet olmağa icbâr eylediğini gördük. Eski dünyâda ne tamâmen Avrupalı, ne de tamâmen Şarklı olan bu büyük devletin zuhûru gâyet mühim bir hâdisedir. Aynı zamânda, çöllerde yaşayan diğer bir millete, Macaristan ve Lehistan'ın çiftci asîlzâdeleri ile tatarlar arasında bir hâ'il teşkil edecek olan, Kazaklara da temâs etdik. Bu kazaklar on dokuzuncu 'asrın evâsıtında Amerika'nın Far-Vest (Far-West) kısmında yaşayan ahâliyi hâtırlatıyor. Rusya'da râhat edemeyenler, mücrimler ma'sûm zulüm-dîdeler, 'âsî köylüler, râfizîler, hırsızlar, serseriler, kâtiler cenûb çöllerinde kendilerine melcâ' arıyorlardı. Bu 'anâsıra şarkda Tatar idâresinden kaçanlarda iltihâk etmişdi.

Bu göçebe kabilelerin yaşlıcaları (Dinyeper) nehri sâhillerinde mütevattın Okarin Kazakları ? ile Don Kazakları idi. İngiltere Hükûmeti nasıl İskoçya'nın Hotter (Hautes-Terres) 'aşiretlerinden alâylar teşkîl etmişse, Ruslara öyle yavaş yavaş bu hudûd milletini taht-ı silâha aldılar. Asya'da kendilerine arâzî verilen bu kuvvetler bidâyeten Türkistan'da ve bi'l-ahere Sibiryâ'da Amor (Amor) nehrine kadâr imtidâd eden sâhada inhitât hâlinde bulunan Moğollara karşı kullanıldı.

Moğolların on yedinci ve on sekizinci asırlardaki inhitâtı îzâh etmek çok güçtür. İklimin tebeddülü, sıtmanın bir şekli olduğu şübhesiz bulunan emrâz-ı müstevliye Orta-Asya akvâmında müşâhede ettiğimiz inhitât ve tahavvüle-ki belkide muktedir-icrâ-yı te'sîr eylemiştir. Ba'zı mü'ellifler Budizm dîninin Çin'den hârice intişârı bu akvâm üzerine maslahâne bir te'sîr icrâ etdiğini iddi'â ediyorlar. Her ne olursa olsun, Moğol ve Türk akvâmının garbe doğru ileri hareketleri on altıncı asırda nihâyet bulmuş ve bu târîhden itibâren bir taraftan Hıristiyan Ruslar, diğer taraftan Çinliler onları istîlâ etmiş, geriye püskürtmüş, zîr-i nüfûzlarına alîmişlardır.

Bütün on yedinci asırda Kazaklar şarka doğru tevessü' ve müsâ'îd şerâ'it-i zirâ'iyeye tesâdüf eyledikleri mahallere tavattun ettiler. Türkmenlerin henüz kavî ve fa'âl buldukları cenûb havâlisinde kal'alar ve karârgâhlar seyyâl bir hudûd teşkîl [s. 44] ediyordu. Bahr-ı Muhît-i Kebîre kadâr ittisâ'ından evvel Rusya'nın şimâl-i şarkî tarafından mu'ayyen bir hudûdu yokdu.

Bu târîhde Çin bir inkişâf devresinde idi. 1644 târîhinde bir Japon istîlâsı ile pek ziyâde za'îf düşen sanâyi'-i nefise i'tibârıyla bir inhitât-ı tâm hâlinde bulunan Ming (Ming) sülâlesi Cingiz Han'ın zuhûruna kadâr yeniden şimâlî Çin'i idâre eden Kin (Kin) sülâlesiyle ayn ırktan olması muhtemel bulunan Manço müstevlileri karşısında sükût etmişdi. Çinlilere sadâket ve samîmiyetin timsâli 'ad olunan uzun saç i'tiyâdını Mançolar kabûl ettirmiştir. Mançolar siyâsete yeni bir hayât bahş etmiş, ve onların sâyesinde Çin medeniyeti, Moğolistan ve Mançuri üzerinde te'sîrini his etdirerek, şimâle doğru tevessü' eylemiştir. Bu sûretle on sekizinci 'asrın evâsıtında Ruslar ile Çinliler Moğolistan'da yekdiğeriyle temâsa başladılar. Bu devrede Çin şarkî Türkistan'a, Tibet'e, Nepal'e, Birmanya'ya ve Anenam'a hâkim bulunuyordu. Biraz evvel Çin'in ve daha doğrusu Kore'nin ma'rûz kaldığı bir istîlâyâ telmîh etdik. On dokuzuncu asırdan evvel Japonya'nın târîhimize icrâ etmiş olduğu yegâne te'sîr budur. Ming sülâlesi zamânında Çin nasıl hareket etmiş ise, Japonlar da öylece ecânibin kendi dâhilî işlerine müdâhalesine kemâl-i metânetle muhâlefet eylemişlerdir. Bu memleketin,

‘âdeta sihrkârâne bir füsûn ile, bi’l-umûm müstevlilere karşı müdâfa’ edilmiş olan husûsî bir medeniyeti vardı. Şimdiye kadâr Japonya’dan hemen hiç bahs etmedik; çünkü bu bâbda söylenecek fazla bir şey yokdu. Onun, câzibedâr ve havâriklâ memlû olan târîhî büyük fâci’a-yı beşeriyeden uzakda inkişâf etmiştir. Ahâlisi ekseriyetle Moğol ırkına mensûb olmakla beraber şimâldeki adâlarda çok şâyân-ı dikkat bir numûne olan beyâzlar, çok saçlı aynolar (Ainos) mevcûd idi. Medeniyeti tamâmen Kore [s. 45] ve Çin medeniyetlerinden almışdı; sanâyi’-i nefisesi Çin sanâyi’-i nefisesinin bir şu’besinden ve yazısı Çin hurûfâtının ta’dîl edilmiş bir şeklinden başka bir şey değildir.

1.13. Gibbon’un 1780 târîhinde Dünya Hakkındaki Düşüncesi

Bundan evvelki on bâbda bir inkisâm devrinin, tecezzi etmiş milletlerin tedkikiyle meşgûl olduk. On yedinci ve on sekizinci asırları ihtivâ eden bu devir, beşeriyetin ‘âlemşumûl bir vahdete doğru mu’azzam yürüyüşünde kısa bir fâsıladan başka bir şey değildir. Hiç bir vahdetkâr fikir bu devirdeki insânlar üzerinde icrâ-yı te’sîr edemiyor. İmparatorluk fikri, imparatorun ale’l-âde bir prens münezzesinde sükût eylediği zamâna kadâr, yavaş yavaş kuvvetini gâ’ib ediyor. Artık Hıristiyanlık mefhûmu gittikçe daha ziyade ibhâma uğrayan bir hayâlden başka bir şey değildir. Devletler inkişâfları esnâsında dünyânın bir ucundan öbür ucuna kadâr yekdiğerleriyle çarpışıyorlar; fakat bir müddet için bu rekâbet beşeriyeti hiç bir felâketin tehdidine ma’rûz bırakmadan, ebediyyen devâm edebilecek gibi görünüyor. On altıncı ‘asrın büyük coğrafi keşifleri dünyânın menâbi’-i servetini pek ziyâde tezyîd eylediği için tefrikalarına harblerine ve bitâb düşüren siyâsetlerine rağmen Avrupa milletleri gitdikçe mütezâyid bir refâha nâ’il olmuşdu. Vustî Avrupa otuz sene muhârebelerinin tevlîd eylediği harâbîden sür’atle kurtuldu.

Bu devr zerine geriye doğru bir nazar-ı ‘atıf eder. Ve onu bir taraftan daha evvelki asırlara, diğer taraftan zamânımızdaki vekâyi’-i mühimmeye kıyâs eyler isek ihtivâ eylediği mü’essesâtın muvakkat ve çürük vaz’iyeti karşısında hayret etmemek imkânsızdır. Bu bir temsîl ve tazmîn devri, nizâm-ı siyâsînin kısa bir vakfesi, daha şâmil bir şu’ya vâsıl olmak için menâbi’-i ilmiyenin ve efkâr-ı beşeriyenin yeniden cem’ ve telfik edildiği bir devirdir. Fakat o zamânki insânlar bunu idrâk edemiyorlardı. Kurûn-ı evvelide bast edilmiş olan bi’l-umûm ibda’kâr fikirlerin inhidâmı fikr-i beşerî rehbersiz bırakmışdı; hatta iyi bir tahsîle ve ateşin bir kuvve-i hayâliyyeye mâlik olan

insânlar bile hayâta kendisine bi'z-zât tâ'l-'amez merbût bulunan ve bütün gayretlerimizin sarfına ihtiyâc-ı hüsn ? etdiren bir fâci'a olarak değil, fakat fazîletlerin mazhar-ı mükâfat olduğunu irâ'e eden kolay bir temsîl nazarıyla bakıyorlardı. Bunlar beşeriyet müntehâ-yı kemâle vâsıl olmuştur kanâ'atiyle kendilerini oyalayan muhâfazakâr zihniyetli insânlardan 'ibâret değildi. Büyük bir fikir tenkîd-i har ve mağrûr bir zekâyâ mâlik olan insânlarda aynı vaz'iyeti ittihâz etmişti; onlar için siyâsî hayât nâzikâne bir muzahhikeden başka bir şey değildi. On sekizinci asır hakikatde bir muzakkîha 'asrı, muzahhikanın dramla bitdiği bir asır olmuştur. On sekizinci asırdaki âlemden bir İsa'nın bir Gomata'nın, bir Fransuva Dasiz'in (François d'assise) ve bir İnyas Loyola'nın ? zuhûru imkânsızdı. O devirde bir Jan Hos zuhûrunu bir an için farz eder isek onu ateşe atacak kadâr muta'assıb insânların mevcûd olmadığını ayrıca ilâve etmek lâzımdır.

[s. 46] Şimdiye kadâr Gibons'un (Roma imparatorluğunun inhitât ve sükûtu) nâm eserinden bir hayli iktisâbât yaptık. Son bir def'a daha bu kitâbdan ba'zı şeyler zikr ederek ona vedâ' edeceğiz; zâten mü'ellifin bi'z-zât içinde yaşadığı devre vâsıl olduk. Gibon 1738 târîhinde tevellüd etmiş ve eserinin son cildi 1787 târîhinde intişâr etmiş ve oradan nakl edeceğimiz bahisde iğlab-ı ihtimâl 1780 târîhinde yazılmışdır. Gibon nahîfü'l-mizâc ve endişenâk bir gençdi. (Oksford) da gayr-ı muntazam bir sûretde yapmış olduğu tahsîlini bi'l-ahere Cenevre'de ikmâl etmişti. Hey'et-i 'umûmiyesi i'tibârıyla tarz-ı ru'yeti İngiliz olmakdan ziyâde Fransız ve 'âlemşumûl idi. Bi'l-hâssa büyük Fransız Volter'in (1694-1788) taht-ı te'sîrinde kalmışdı. Volter şayân-ı hayret bir fa'âliyetle temeyyüz etmiş bir muharrirdi. târîh ve siyâsetle pek çok meşgûl olmuş ve Prusya Kralı Büyük Frederik, Rusya İmparatoriçesi Katerina ve o devrin diğer mümtâz şahsiyetleri ile muhâbere etmiştir. Volter ile Gibon pek yüksek derecede bir târîh fikrine mâlik idiler. Her ikisi de hayât-ı beşere müte'allik fikirlerini vâzih bir sûretde ifâde etmişlerdir. Buna rağmen kendi devirlerindeki teşkîlât-ı ictimâ'iyeyi, hükümdârları, imtiyâzlı ve tenbel asîlzâdeleri, 'umûmiyetle şayân-ı istihkâr görülen tâcirleri ve ayaklar altında kalmış fakîr insânları ile beşeriyetin o zamâna kadâr tanıdığı en mükemmel ve metîn bir şekil olarak telakkî etmişlerdir. Vâkı'â ba'zı def'a Cumhûriyetperver görünmüşler, ve hükümdârların ilahi müdde'iyâtıyla istehez eylemişlerdir; fakat Volter'in tasavvur ettiği yegâne cumhûriyet, kralın devletin yalnız re'is-i zâhîrisi ve asîlzâdelerin birincisi olması şeklinde tecellî eden bugünkü İngiltere'nin tâcidârlı cumhûriyeti idi.

Onları cezbe eden hedef a'zâları- burada yalnız meziyet sâhibi insânlar kasd ediliyor; çünkü nazarlarında beşeriyetin aksâm-ı mütebâkiyyesinin hiçbir kaymeti yoktur- zâlim kâbâ veya müttehîc görünmeği büyük bir kusûr 'add eden ve sînesinde hayâtın ahenk ve şerefini, kânûn kuvveti kadâr gülünç olmak korkusu muhâfaza eyleyen musaffâ ve mücâmelekâr bir cem'iyet idi. Zâten Volter haksızlığa karşı şiddetli bir kîn-i hasen edebilecek bir zât idi; zulümdîde insânlar lehindeki müdâhalesi onun mütebeddil olduğu kadâr medîd bulunan hayâtının en güzel bir 'üvân-ı şöhretini teşkîl etmiştir.

Volter'in Gibons'un ve içinde yaşadıkları devrin bu temâyül fikrîsine nazaran 'âlimlerinde bir dînin, bi'l-hâssa Hıristiyan dîninin, mevcûdiyeti onlara gayr-ı kâbil îzâh ve garîb bir hâdiseden başka sûretle görünemezdi. Bundan dolayıdır ki, Gibon'un büyük târîhi her şeyden evvel, Roma İmparatorluğu'nun inhitât ve sükûtunun en büyük bir 'âmili olan, Hıristiyanlığa karşı bir hücumdur. Gibon Roma'daki kâbâ ağniyâ hükûmetini 'ulvileştiriyor, kâh on sekizinci asır İngiltere'sinde tesâdüf olunan tarzda güzel kibârlardan mürekkebe bir cem'iyet şeklini veriyor ve Hıristiyanlığın tevlid eylediği tefessüh ile taht-ı imkâna giren bârbâr istîlâsını Roma'yı ne sûretle iskât eylediğini nakl ediyor. Volter'e göre resmî Hıristiyanlık bir rûh-ı habîs, ferdeleri tazyîk ve onların efkârına tecâvüz, zararsız râfizîlerde zülm eden fena bir kuvvet idi. Biz bu hâdisâtı başka bir şekilde göstermek istedik; fakat bu devr esnâsında Roma'daki Katolikliğin veyâ Rusya'nın ve Protestan kraliyetlerinin taht-ı murâkabeye alınmış kilisâlarının pek za'if bir kâbiliyet hayâtiye irâ'e ve pek az neşr-nûr eylediklerini de teslim etmek muvâfık-ı insâfdır.

Gibon târîhinin üçüncü cildinin nihâyetinde garb imparatorluğunun inkırâzına müte'allik mütâla'âtını ikmâl ediyor, ve medeniyetin bir kere daha böyle bir felâkete ma'rûz kalıb kalmayacağını kendine soruyor. Bu su'âl onu 'âlemin 1780 târîhindeki vaz'iyetini mütâla'aya ve bunu inhitât devrindeki Roma İmparatorluğuyla mukâyeseye sevk ediyor. Nakl edeceğimiz mütâla'alar dünyâmızın tamâmen harâbesini intâc edip etmeceklerini büyük bir endîşe ile düşündüğümüz ictimâ'î ve siyâsî tefessühün pek mü'essir 'âmillerinin tezâhüründen biraz evvel ve devlet-i mu'azzama tarzının [s. 47] uc kemâlde bulunduğu bir sırada Avrupa'nın hürriyetperver mütefekkirlerinin ne gibi bir hâlet-i rûhiye ile mütehassis bulduklarını pek güzel bir tarzda tenvîr edecektir.

Gibon garbın sükûtundan bahs ederken diyor ki: ve bu müdhiş ihtilâl devr-i hâzırın te'essüsüne pek fâ'ideli bir sûretde hizmet edebilecektir. Vatanperverin vazîfesi

her şeyden evvel memleketin te'âlîsini ve sa'âdetini düşünmek olacaktır; fakat filosof müşâhedâtının sâhasını tevsî' etmek Avrupayî ahâlisi her tarafda hemen hemen 'aynı seviye-i 'irfân ve terbiyeye mâlik büyük bir cumhûriyet gibi telakkî eylemek hakkında mâlikdir. Devletler arasındaki muvâzene tahavvül edecek kraliyetimiz veya mücâvir kraliyetler i'tilâ ve tedennînin muhtelif safahâtından geçecek; fakat bu mevzi' hâdiseler sa'âdetimizin hâl-i 'umûmîsini sanâyi'-i bedî'iyemizi, kânûnlarımızı, ahlâkımızı, Avrupa ile müstemlekelerini beşeriyetin aksâm-ı mütebâkiyyesine metfûk bir hâlde bulduran bu kabîl evsâfî ta'dîl ve tağyîr etmecektir. Gerimizdeki vahşî milletler cem'iyet-i mütemeddenimizin müşterek düşmânıdır; bunun için Avrupa'nın, Roma'nın ordularını ve mü'essesâtını bîtab düşüren felâketlerin tekerrürü tehlikesine ma'rûz olub olmadığını endîşe ile memzûc bir hiss-i merâk ile nefsimize soruşturmakdan hâlî kalmıyoruz. bu hâkim devletin sükûtundan mülhem ? olduğumuz fikirler bugünkü masûniyetimizin hakîkî sebeplerini îzâh edebilecektir.

Romalılar kendilerini tehdîd eden tehlikenin vüs'ât ve vehâmetini, düşmânlarının mikdârını bilmiyorlardı. Ren ve Tuna nehirlerinin mâverâsında, şimâli Avrupa ve Asya'da fakîr çobanlık ve avcılık ile meşgûl, harbde cesâret ve başkalarının sanâyi'inin semerâtını zabt etmek için sabırsızlık gösteren hesâbsız kabîleler sâkindi. Bütün bârbâr 'âlemi harbin serî' sirâyetiyle methîc bulunduğu gibi Gol ve İtalya kıt'alarının sükûn ve sulhünü de Çin'in uzak ihtilâlleri ihlâl etmişdi. Gâlib bir düşmânın önünden kaçan Hunlar hareketlerini garba tevcîh eylediler; ve bu dalga, ilerledikçe, yolda kendisine iltihâk eden esîrler ve menfa'atlar ile, büyüdü. Hunlara teslim olan firâri kabîlelerde fütûhât hevesine düşdü. Nihâyetsiz bârbâr sürüleri imparatorluk üzerine gittikçe mütezâyid bir tazyîk icrâ ediyor, ve önünde bulunanlar imhâ edildiği vakit onların yerini derhal diğerkileri işgâl eyliyordu. Zamânımızda bu kadâr kuvvetli bir muhâcir seylâbının şimâlden inmesine imkân kalmamıştır. Nüfusun tenâkusıyla îzâh edilmiş olan uzun bir devre-i sükûn hakîkatde zirâ'at ve sanâyi'in inkişâfindan mütevellid mes'ûd bir netîcedir. Almanya bugün bataklıklar ve ormanlar arasında serpilmiş ibtidâ'î bir tákım köyler yerine iki bin üç yüz dâne müstahkem şehre mâlikdir; Danimarka, İsveç, Lehistan ve Sırbistan kraliyetleri tâm bir mes'ûdiyet ve refâh içinde bulunmaktadır. Hazne şehirlerine mensûb tüccârlar ile tviton şövalyeleri bahr-i Baltık sâhillerinden Finlandiya körfezine kadâr müsta'mereler [s. 48] te'sîs eylemişlerdir. Fillandiya körfezinden şark denizlerine kadâr olan sâhada mütemedden Rusya devleti imtidâd ediyor, Volga sâhillerinde Obi'den Lehna'ya kadâr uzanan havâlide sâbân,

dokuma destgâhı ve demîrhâneler ta'ammüm etmiş, Tatar kabîlelerinin en müdhîşi orada korkuyu ve itâ'ati öğrenmiştir.

Roma imparatorluğu a'zâlarının mükemmel ve müstesnâ ahenk ve ittihâdı sâyesinde, kuvvetli esâslar üzerine kurulmuşdu. Fakat bu ittihâd memlekede askerlik rûhunun ve hürriyetin fedâ edilmesi bahâsına te'mîn edilebilmişdi. Taht-ı esârete düşmüş olan vilâyetler, hayât ve fa'âliyetden mahrûm bir hâlde, selâmetlerini uzâk bir hükûmetin emirlerine mutî' aylıklı sa'âdeti fenâ bir terbiye, sefhâne bir hayât ve kudret mutallakaya mâlikiyet hesabıyla rûhları çirkinleşen bir veya iki adâmin, ba'zı kere çocukların, şahsî mezîyetlerine bağlı idi. Bugün Avrupa muhtelif derecede on iki dâne zî-nüfûz kraliyete, üç 'aded çok şâyân-ı hürmet cumhûriyete ve müstakil olmalarına rağmen evvelkilerden daha küçük bir mertebede bulunan bir çok devletlere inkisâm etmektedir. Muktedir hükümdâr ve ricâl devletin 'adedi hîç olmazsa müdîrânın adedi kadâr tezâyid edebilir; ve Burbonların tahtı üzerinde yeniden bir Arkadiyos (Arcadius) [1] ve bir Onoriyos (Honorius) [2] uyuklarken, şimâlde bir Julyen (Julien) [3] ve Semiramis (Semiramis) [4] icrâ-yı hükûmet edebilir. Havf ve hicabın mütekâbilan yekdiğeri üzerine icrâ eyledikleri te'sîrât hasebiyle istibdâd ve zulmün sû'-i isti'mâlâtı tahdîd edebilmiştir; cumhûriyetler istikrâr ve intizâma nâ'il olmuşlardır; monarşiler ahlâk-ı umûmiyenin te'sîriyle hürriyet veya, hîç değilse, i'tidâl esâslarını temessül eylemiştir. Sulh zamânında bu rakîb kuvvetlerin te'sîriyle 'alemin ve san'atın terâkkîyâtı sür'atlenmektedir; harb zamânlarında Avrupa orduları mu'tedil ve kat'î netîceye vâsıl olmayan ihtilâflar için kullanıyor. Eğer Tataristan çöllerinden bir fâtih zuhûr edecek olur ise, bu müstevlînin yekdiğeri müte'âkib Rusya'nın zinde köylülerine, Almanya'nın müte'addid ordularına, Fransa'nın kahramân asîlzâdelere ve İngiltere'nin har ve cür'etkâr ahâlisine galebe etmesi lâzımdır. Bu memleketler müşterek düşmân karşısında belki de kuvvetlerini tevhîd edeceklerdir. Eğer muzaffer bârbârlar istîlâlarını bahr-i muhît-i atlâsîye kadâr ileri götürmeğe muvaffak olurlarsa, o zamân on binlerce gemi mütemeddin ? cem'iyetin enkâzını onların dâ'ire-i ta'arruzları hâricine nakl edeceklerdir; ve Avrupa zâten şimdiden kendisine mensûb müste'mireleri ve mü'essesâtı ihtivâ eden Amerika kıt'asında sa'âdet ve refâhını tekrar bulabileceklerdir.

[1] Arcadius Fransa kralı on altıncı Lui

[2] Honorius İspanya kralı üçüncü Şarl

[3] Julien Prusya kralı ikinci Büyük Frederik

[4] Semiramis Rusya imparatoriçesi Büyük Katerina

[s. 49] soğuk, fakîrlik, tehlike ve yorgunluk ile mâlî bir hayât-ı vahşîlerin ‘azim? ve cesâretini takviya ediyor. Târîhin bütün devirlerinde, bârbârlar, teşkîlât-ı askeriyelerin inkîşâfî sâyesinde düşmânlarının fâ’ikiyet-i ‘adediyelerine mukâvemet etmeği unutmş ve unutmakda devâm eylemekte bulunmuş olan Çin, Hindistan ve İran gibi sulhperver milletleri tazyîk etmişlerdir. Kurûn-ı kadîmedeki muhârib devletler, Yunanistan, Makedonya ve Roma askeri bir ‘ırk ihdâs etmiş, askerlerinin bedenî terbiyesini, cesâretini tanzîm ve bu sûretle kuvveti yüzlerce def’a tezyîd ve ellerinde bulunan ma’denleri kolaylıkla kâbil-i isti’mâl ve mukâvim silâhlara tahvîl eylemişlerdir.

Fakat bu tefâvvuk onların ahlâkları ve kânûnları ile birlikte, gayr-ı mahsûs bir sûretde, tedennî etdi; ve Konstantin ile haleflerinin za’îf siyâseti onları, imparatorluğun bâ’is-i harâbîsi olan bir tedbîre, sert ve cesûr aylıklı bârbârları teslîh ve ta’lîme sevk etdi. Barutun icadı askerlik fennini değıştirdi; şimdi insân tabî’atin en zî-nüfûz iki ‘unsuruna, havâ ile ateşe tahakküm edebilir. ‘ulûm-ı riyâziye, kimyâ, hikmet ve mi’mârî harbin hizmetine amâde kılınmışdır; muhâsımlar yekdiğeri aleyhine en mükemmel hücum ve müdâfa’a vâsıtalarını isti’mâl edebiliyorlar. Müverrihler, kemâl-i te’essür ve nefretle, bir müstemlekenin te’sîs ve idâresi için bir muhâsara esnâsında sarf edilen gayretten fazlasına lüzûm olmadığını zikr edebilirler. Fakat bir şehrin tahrîbi için bir çok zahmet sarfına mecbûriyet hâsıl olmasını ve çalışkan bir milletin eski fezâ’il-i askeriyenin makâmına kâ’im olan yeni bir tâkım te’âmüllerle kendi müdâfa’asını te’mîne tevessül eylemesini hoş görmeliyiz. Akvâh-ı nâriye? ile kal’aler şimdi Tatar süvâriyelerine karşı gayr-ı kâbil teshîr bir tâkım mevâni’ teşkil eylemekte ve Avrupa bârbârların muhtemel bir istîlâsına kârşî taht-ı emniyetde bulunmaktadır. Çünkü bârbârların galebe edebilmeleri için evvel be evvel barbarlığa vedâ’ etmeleri icâb ediyor.

Bu mütâla’ât gayr-ı vâzih ve hatâ alûd telakkî edilirse bize ümîd veren ve i’timâd telkîn eden diğere vazî’ bir sebep daha mevcûddur. Yeni ve eski kâşiflerin keşfiyatı, en münevver milletlerin târîh ve ‘an’aneleri bize beşerî bidâyetde vücûdî ve zihnî ‘uryân, kânûndan, san’atdan, fikirden ve hatta lisândan mahrûm vahşî bir mevcûd halinde irâ’e eylemektedir. Vahşî insân belkide bütün insânların geçirmiş oldukları bu vahşet devresinden tadrîcen diğere safhalara intikâl etmiş, hayvânâtı irâdesine münkâd? kılmış, toprâkdan istifâde etmiş, bahr muhîtleri geçmiş ve semâları tetebbu’a başlamışdır. Onun mâddî ve ma’nevî sâhalardaki terâkkîyatının devâmlı ve muntazam bir rûş ta’kîb etmediğı şübhesizdir; bu terâkkîyat bidâyetde gâyet batî olmuş ve bi’l-

ahere mütezâyid bir sür'atle inkişâf etmişdir; müşkilât ile alude asırları gâyet serî' bir seyr ile hareket eden zamânlar ta'kîb eylemişdir; ve 'arzin muhtelif iklimlerinde zulmet ile nûr yekdiğerini velî etmişdir. Ma'mâflh dört bin senelik bir tecrübenin ümîdlerimizi tezyîd ve endîşelerimizi tenkîs eylemesi lâzımdır. Beşeriyetin kemâle doğru i'tilâsında ne dereceye kadâr yükseleceğini ta'yîn etmek kâbil değildir; ancak, dünyânın rûşu değişmezse, insâniyetin bir daha bidâyetdeki hâl-i vahşete 'avdet etmeyeceği de muhakkak 'addolunabilir.

İlk san'atların keşfinden sonra harb, ticâret ve dînî 'akîde hîç bir şeyle kıyâs edilemeyecek kadâr mühim olan bu müvehhibeleri eski ve yeni dünyânın sekene-i vahşiyesi arasında neşr ve ta'mîm eylemişdir; onlar artık bir daha gâ'ib olmayacaklardır. Binâen-aleyh dünyâda her devrin beşeriyetin hakîkî servetini, sa'âdetini, 'irfânını ve belki fazîletini tezyîd ettiğini ve tezyîd eylemekde devâm eylediğini kabûl eden cesâret-bahş kanâ'ate iltihâk edebiliriz.

1.14. Mütâreke-i ictimâ'îye nihâyet buluyor

On yedinci asırda ve on sekinci 'asrın bidâyetinde [s. 50] büyük ferdî saltanatlar ve Parlamento ile idâre olunan ferdî saltanatlar devresinde, Avrupa târîhinin en şâyân-ı dikkat ciheti 'ameleler ile köyülerin nisbî sükûn hâlidir. On dördüncü on beşinci ve on altıncı asırlardaki hamâ-yı 'isyân sükûn bulmuşdur. Bundan evvelki devrin çok hâd bir hâlde bulunan iktisâdî ihtilâfları muhtasar bir tâkım sûret haller sâyesinde tahaffuf etmişdi. Amerika'nın keşfi ticâret ve sanâyi'î alt üst etmiş, onların sâhasını genişletmiş ve çok mikdârda kıymetdâr ma'denlerin Avrupa'ya intikâli bi'l-umûm mesâ'înin mazhar-ı mükâfât olmasına imkân bahş eylemişdi. Bir müddet için halkın vaz'iyeti bir dereceye kadâr şâyân-ı tahammül olacaktır. Bir çok sefâlet ve ferdî 'adem-i memnûniyet vak'alarının hâlâ mevcûd bulunduğu şübhesizdir; fakat tecrîd edilmiş bir hâlde bulunan bu 'uzviyetler seslerini duyurmak imkânına mâlik değillerdir.

Vaktiyle 'avâmın fikrî bir mesleğin, Hıristiyan koministlik mesleğinin etrâfında tebler? eder idi. 'avâm râfizî papasların ve hakimânın şahıslarında münevver re'isler bulmuşdu. Hıristiyanlığa yeni bir hayât nefh etmek isteyen hareket kuvvetini izâ'a ve Lüter mezhebi İsa'nın kuvveti yerine hükümdârların kudretini ikâme eylediği zamân münevver sınıfların en har mensûbîni ile câhil sınıfın arâsında temâs gâ'ib oldu. Zulmdîde bir sınıfın 'adedi ve şikâyetleri ne olursa olsun, sesini duyurabilmesi için 'umûmî bir fikir etrâfında vahdeti te'mîn etmesi lâzımdır. Bir halk hareketi, diğer

hareketlerin hepsinden ziyâde, mütefekkirler ve münevver kimseler tarafından sevk ve idâre edilmeğe muhtâcdır. Ferdî saltanat icrâ-yı hükûmet ile iktisâb ma'rifet ve asîlzâdegân sınıfı işlerle meşgûl olarak istihsâl-i kemâl edebilir; fakat 'avâmdan bir ferd, gerek 'amele ve gerek köylü olsun, hayâtî ehemmiyeti hâ'iz mesâ'ilde tecrübeden mahrûm olduğu için ancak yüksek bir 'irfân ve terbiyeye mâlik olan insânların irşâdâtına itbâ' etmek sûretiyle siyâsî bir mevcûdiyet gösterebilir. Muvaffakiyetle neticelenen reform yani hükümdârlar tarafından kabûl edilmiş olan Protestanlık halkın iktisâb-ı ilm ve ma'rifet için o zamâna kadâr mâlik bulunduğu bi'l-umûm suhûletleri ref' ve izâle ederek halk üzerindeki nüfûzları sâyesinde bu inkılâb dînî hareketine imkân bahş eylemiş olan fakîr 'ulemâ ve sınıfı kökünden kurutdu.

Protestan memleketlerin hükümdârları millî kiliseleri yed-i tahakkümlerine aldıktan sonra dârü'l-fünûnlarda vaz'-ı yed etmek ihtiyâcını hüsn eylediler. Bu hükümdârlar için bir memleketde neşri-ı 'irfânın ma'nâsı vatanın en zeki gençlerini intihâb etmek ve onları mâfevklerine hizmet için hâzırlamakdı. Tahsîl ve terbiyenin diğher her hangi bir şekli onlar için [s. 51] (fotograf var yazı yok.) (s.52) bir tehlike teşkîl ediyordu. Servetsiz bir adâmin tahsîli bir dereceye kadâr ileriye götürmek için mürâca'at edebileceği yegâne vâsita sahâbet te'mîn etmekdi. Pek tabî'î olarak büyük ferdî saltanatlar 'alem için duydukları 'alâkayı gürültülü nümâyişlerle, izhâr etmek istediler; akâdemiler ve kralî cem'iyetler te'sîs eylediler. Lâkin bu mü'esseselerden ancâk mahdûd, itâ'atkâr bir 'ulemâ zümresi istifâde edebildi. Diğher taraftan kilise dahî münevver fakîrlere karşı endîşe ve 'adem-i emniyet hüsn etmeğe başlamışdı. Büyük Biritanya "kralî cumhûriyetinde" dahî ma'ârif gâyet tarafgîrâne bir sûrette tevzî' ediliyordu. Hamon (Hammond) on sekizinci asıra müte'allik tedkîklerinden birisinde "iki dârü'l-fünûnun da zengînler dârü'l-fünûnu olduğunu" yazıyordu. Makola'nın (Macaulay) on sekizinci 'asrın nihâyetinde Oksfordu muhteşem merâsimiyle tasvîr eden bir fikrası vardır. Orada çok muhterem şansalye doktor Mond'un (Duc d'ormond) işlemeli mântosuyla Şeldoynen tiyâtrosunun resimli tâvânı altında, rütbelerine mahsûs kisveleri lâbis yüzlerce diplomalarının tevdi'inden evvel kendisine sıkı bir sûrette tavsiye edilmiş olan İngiltere'nin en asîl gençlerini kabûl edişi tasvîr edilmektedir. Oksford Dârü'l-fünûnu papaları bile korkutan Paris Dârü'l-fünûnu gibi bir mahfel 'ilmi değıl, fakat asîlzâdeliğın ma'rûf bir 'unsuru olmak i'tibârıyla büyük bir kuvvetdi. Dârü'l-fünûnlar için zikr edilen bu hakîkatler büyük mektebler için de vâriddir. İngiltere'de tahsîl bir cem'iyetin değıl, fakat bir sınıfın, bir devletin değıl, fakat

memleketin mukadderâtını idâre eden ashâb-ı emlak sınıfının mürebbiyesi idi. Neşr-i dîn için uğraşan eski zamân râhiblerinin zihniyeti Avrupa'da ki terbiye sistemlerinden hiç birini tahrîk etmiyordu. Aşağı tabakalardaki halkın sükûtunu îzâh eden âmillerin ikincisi budur. 'avâm iyice besleniyordu; fakat 'akıl ve muhâkemesini gâ'ib etmişti.

Bundan mâ'adâ, muhtelif sınıflar arasındaki nisbetler mühim bir surette değişmişti. Vatandâşlardan bir sınıfın her hangi bir zamânda yedd-i tasarrufunda bulunan millî servetin mikdârını ta'yîn eylemek bir târîhçi için son derecede müşekkildir. Bu husûsdaki tahavvülât gâyet serî'dir. Köylü muhârebeleri zamânında mülkiyet gâyet mahdûd bir zümrenin elinde bulunuyor, avâm kendi emvâlinin başkaları tarafından zabt edildiğini zan ediyor, ve bu kanâ'at onun 'umûmî bir harekete geçmesini teshîl eyliyordu. Bu devir Favgarlar (Fuggers) ile onlara benzeyenlerin, beyne'l-milel mâliyenin hâkim bulunduğu bir devredir. Bundan sonra, Amerika'dan Avrupa'ya idhâl edilen 'azîm mikdârda altın, gümüş ve sa'ir mahsûlât ile servet yeniden inkisâma ? uğramış görünüyor. Büyük Britanya'da reform-protestanlık hareketi esnâsında vukû' bulan müsâdereler ile inhitât ve harâbîye sürüklenmiş olan zirâ'at hayâtı, büyük arâzî sâhiblerinin hesâbına ortaklık şeklinde, yeniden feyz buluyor. Ma'mâfih büyük mâlikâlerin yanında, en fakîr köylülerin hayvânlarını otladıkları veyahûd küçük parçalar hâlinde zirâ'at eyledikleri, nâhiyelere â'id vâsi' arâzî mevcûd idi. Vazî' insânlar için hayât 1700 târîhine kadâr kâbil-i tahammül bir hâlde devâm etdi. Bundan sonra tekâsûf hareketi yeniden canlanıyor. Büyük mâlikâne sâhibleri serbest bir hâlde zirâ'at yapan köylülerin tarlalarını ele geçiriyor, ve kârını doyuracak kadâr gidâ bulamayan insânların mikdârı yeniden ziyâdeleşiyor. İngiltere'de nâhiyelere â'id bulunan arâzî kânûna tevfiқан memlekete hâkim olanlar tarafında müsâdere edilmiş ve mer'îi hakkından istifâde eden köylüler gündelikli 'amele vaz'iyetine düşmüştür. Fransa'da ve Avrupa'da köylüye â'id arâzînin müsâdere ve zabtı bu kadâr 'umûmî olmamıştır; buralarda köylünün düşmânı ashâb-i emlak değil, fakat vergi tahsîldârları idi. Toprağından koğulmayan köylü gâyet ağır vergiler altında inletilmiştir.

[s. 53] on sekizinci asırda ilerledikçe, edebiyât bize fakîrlerin mikdârâtıyla insânların yeniden 'alâkadâr olmayan başladıklarını gösteriyor. De Fo (De Foe) (1659-1271) ve Filding (Fielding) (1764-1797) gibi açık fikirli İngiliz muharrirleri eserlerinde bu mes'eleye mühim bir mevki' tahsîs ediyorlar. Fakat bu devrede ibtidâ'î Hıristiyanlığın iştirâk ve müsârât fikirlerinin yeinden kuvvet bulduğunu hâtırlatan, Viklayif (Wyeliffe) ile Jan Hos (Jean Huss) zamânının vâsf-ı mahsûsunu teşkîl eden bu

husûsiyete mu'âdil bir harekete şâhid olmuyoruz. Protestanlık cihân kilisesinin vahdetini kırarken aynı zamânda 'âlemşumûl ve beşerî bir mu'âvenet-i mukâbele fikrini de inhilâle uğratmışdı. Kurûn-ı vustâdaki kilise bu mu'âvenet-i mukâbele fikrini sâha-ı tahakkuka îsâl edememiş olmağla berâber onun bir timsâli idi. Gibon'dan daha yüksek ve daha 'amelî bir kuvve-i hayâliye ile muttasıf bulunan Dö Fo ile Filiding gözleri önünde ceryân eden iktisâdî vetîrenin ba'zı safhalarını idrâk etmişlerdi. Oliver Goldsimit (Oliver Goldsmit) (1728-1774) de onlar gibi düşünüyordu. (Metrûk köy) (1770) 'üvânlı eseri, iş'âr şekli altında, hudûd (Cloture) kânûnlarına karşı yazılmış bir şikâyetnâmedir. Fakat Gibon iktisâdî hakikatlerin çok câlib-i dikkat bir sûretde kendisine görünmesi kâbil olmayan bir muhîtte yaşıyordu; onun fikrine göre dünyâ medeniyet ile vahşetin arâsındaki mücâdelenin tecelligâhı idi; lakin tâli'sız sınıfların hûdkâmlara zengînlere kârşî açmış oldukları sessiz mücâdeleyi fark edemiyordu. Karîb bir atîde müdhiş bir darbe ile infilâk ederek onun (gayr-ı müsâvi on ikinci kralı), (üç muhterem cumhûriyet) ufâk hükümdârlar gürûhunun muvâzenesini ihlâl eyleyen birikmiş sefâletleri görmüyordu. Amerika'daki Biritanya müstemlekelerinde zuhûr eden dâhilî harb bile onu şimdi demokrasi üvânıyla tavsîf eylediğimiz devrin başlamak üzere bulunduğunu zan etmeğe sevk edememiştir.

Bâlâda serd ettiğimiz mütâla'alara istinâden kâr' belkide köylünün büyük emlâk sâhibi tarafından evvelâ kendilerini te'mîn-i menfa'ate hâdim bir alet gibi isti'mâl ve ba'dehû mâl ve mülkünden külliye mahrûm edilmesi nâhiyelere â'id arâzînin istirdâdını ve mülkiyetin harîs ve imtiyâzlı bir sınıfın elleri arâsında tekâ'if etmesi on sekizinci asır zirâ'î hayâtının yegâne vâkı'aları olduğunu zan edecekdir. Fakat biz hâdisâtın yalnız fenâ taraflarını gösterdik. Mülkiyetde bu tahavvülât vukû' bulmakta iken zirâ'at hârikü'l-âde bir sûretde tekemmül ve terakkî ediyordu. Köylüler, yâricılar ve ortakçılar tarafından tatbîk edilmekte olan usûllerin köhne , masraflı ve nisbeten daha az fâ'ide bahş olduğu ve kavânîn-i müzeyyele (Euclosures Actes) ile ihdâs edilen büyük mâlikânelerin eskiye nisbetle yirmi def'a fazla mahsûl te'mîn eylediği şübhesizdir. Bu yolda bir değişiklik belkide zarûrî idi. Fakîrlerin serveti ile berâber adedini de tezyîd eylediği için bize fenâ görünüyor. Yalnız büyük mâl sâhiblerinden mürekkebe bir ekalliyet bu tahavvülden müstefid oldu. Cemâ'at yalnız bir sınıfın zengînleşmesi için uğraşmış oldu.

Bu sûretle zamânımızın en mühim hâdiselerinden birine, terakkîden mütevellid menfa'atların tebdîl-i istikâmet eylemesi hâdisesine geliyoruz. İki yüz sene zarfında,

taharriyât-ı ilmiye zihniyeti sâyesinde, beşere lâzım olan bi'l-umûm mevâdın istihsâl usûllerinde dâ'imî bir tekemmül vukû' bulmuşdur. Eğer bizim cemâ'at hissimiz ve ictimâ'î ilimlerimiz kendilerinden beklenen derecede bulunsa idi, bu terâkkîyâtdan bütün cem'iyetin istifâde etmesi ve içimizden her biri için, beşeriyetin hîç bir zamân ümîd bile edemediği bir derecede, râhat ve huzûr, 'irfân ve hürriyet tahassul eylemesi muhakkakdı.

Fakat her ne kadâr hayâtın 'umûmî seviyesi yükselmiş ise de bu yükselme hareketinden bi'l-hâssa küçük bir ekalliyet müstefîd olmuşdur. Fakat bu hâdis her şey'i îzâh için kâfi değildir. Mahz-ı isrâf ve hebâ itlâkına şâyân dâha bir tâkım vak'alar oldu; harb için yapılan istihzârât ile ([s. 54] bi'z-zât muhârebât büyük bir 'azim ve servet-i mâddiye ihtiyâtını tüketti. Ticârî herc ü merc esnâsında bir çok gayretler beyhude yere isrâf olundu; muhtekirler ve dâlâvereciler arasındaki ihtilâfât hasebiyle bir çok vâsi' servet menba'larının istismârı kâbil olamadı. 'alemin beşeriyete 'arz eylediği bütün müvehhibeler mecnûnâne bir karışıklık esnâsında mâcerâperestlerin, kumârbâzların yedd-i zabtına geçmiş, ve onlar tarafından hodgâm gâyeler uğruna isti'mâl olunmuşdu.

On sekizinci asır, bi'l-hâssa Büyük Britanya ile Lehistan'da, bir mülkiyet-i şahsiye 'asrı olmuşdur. Devrin edebiyâtı iş adâmlarının devlete kârşısı her hâangi bir mecbûriyet tahmîl etmesi lüzûmunu idrak etmemişdi. Yegâne gâye "servet yapmak" dır; ictimâ'î tafililik hâlinin mûcib-i hicâb bir şey olduğu veya mu'âmelât-ı mâliye ile iştigâl edenlerin, tâcirin ve ashâb-ı sanâyi'in mesâ'ileri ile kârları arasında nisbetsizlik mevcûd bulunduğu takdîr edilmiyordu.

İngiltere'de yalnız zirâ'î usûllerde inkılâb vukû' bulmadı. Emti'anın i'mâlî dahi büyük tahavvûlâta ma'rûz kalmışdı. On sekizinci asırda İngiltere'nin bu sâhada bütün cihâna irâe-i tarîk eylediği iddi'â olunabilir. O zamâna [s. 55] kadâr bi'l-umûm inşâat ve i'mâlât işleri münhasıran kendi ikâmetgâhlarında çalışan küçük sermâyedârlar ile san'atkârların elinde idi. 'umûmiyetle müstakil bir hâlde bulunan san'atkârlar esnâf cem'iyetlerine merbût bulunuyor, ve devlet için pek ziyâde hâ'iz-i ehemmiyet ve tamâmen sâbit bir mutavassıt sınıf teşkîl ediyorlardı. Onların arâsında destgâhlar i'âre ve mevâd-ı ibtidâ'îye i'tâ ve mevâd-ı ma'mûleyi ahz eyleyen küçük sermâyedârlar mevcûd idi. Fakat bunlar büyük sermâyedâr değil idiler. Bu devirden evvel bütün zengînler büyük emlâk sâhiblerinden veya büyük mu'âmelât-ı nakdiye ile tevaggul edenlerden terekküb ediyordu. Fakat on sekizinci asırda işçiler sa'yın bir usûl tahtında taksîmi sâyesinde büyük mikdârda imti'â istihsâl etmek maksadıyla i'mâlâthânelerde

toplanmış idi. San'atkârdan büsbütün farklı bir vaz'iyette bulunan ve ameleyi müctemi' bir hâlde kullanan adâm (Patron) mühim bir şahsiyet oldu. Bundan mâ'adâ, Mihaniki ihtirâ'iler sâyesinde el ile çâlişân amelenin vazîfesini kolaylaştıran ve bidâyetde su ve bi'l-ahere buhâr ile tahrîk edilen mâkineler îcâd olundu. 1765 târîhinde Vat (Watt) kendi buhâr mâkinesi i'mâl etmişti. Bu tahavvülât ilk def'a pamuk ve onu ta'kîben yük sanâyi'inde tatbîk edilmiştir. Aynı zamânda ağaç kömürü ile yapıldığı müddetçe büyük bir inkişâfa nâ'il olamayan demîr ma'âdeninin ve izâbesi husûsunda kömürden ihrâc olunan kokun isti'mâlîne başlandı. Böylece kömür ve demîr sanâyi' berâberce büyük bir terakkîye mazhar oldu. Kömürcülük Surrey (Surrey) ve Susaks'ın (Sussex) ormanlık sâhalarından kömür ma'denlerinin bulunduğu havâliye intikâl etdi. 1800 târîhinde sanâyi'in işbu tekâsüfî oldukca ilerlemişti. Her tarafda ba'zen su, ba'zen buhâr ile tahrîk olunan i'mâlâthâneler inşâ olunuyordu. Beşerî iktisâd nokta-yı nazarından fevka'l-âde hâ'iz-i ehemmiyet bulunan bu tahavvül inkılâb sanâ'î nâmını aldı. İngiltere'den etrâfa sirâyet ederek on dokuzuncu asırda bütün dünyâya istîlâ eyledi. Bu sanâ'î inkılâb kendi seyrini ta'kîb eyledikçe mâl sâhibi ile amele arasında bir uçurum açılıyor. Mâzide her amele bir gün müstakilen mâl sâhibi olmak ümîdini besleyebilirdi. (Babil) ile (Roma)'nın esîr san'atkârları bile tasarruf ve iktisâb-ı hürriyet eylemelerine ve kendi hesâblarına çalışmalarına imkân bahş eden kânûnlarla himâye edilmişti. Halbûki şimdi mâkineleri ile bir fabrikanın kıymeti yanında bir amelenin cem' ve idhâr edebileceği paranın hiç bir ehemmiyeti yoktur. Hatta zengînler bile yeni teşebbüsât ihdâs edebilmek için birleşmeğe mecbûr oluyorlar; i'tibâr alât ve edevât sermâye zarûrî bir mâhiyet iktisâb eylemiştir. Amele beşikden mezâra kadar amele kalıyor. Devletde yeni bir kuvvet teşekkül etmiştir; buda sanâ'î sermâyedir.

Sanâ'î inkılâb, istîlâ eylediği memleketlerde sessiz, başsız, tahsîlsiz ve gitdikçe daha ziyâde fakîrleşmiş bir hâlde bulunan ahâlînin tebdîl-i muvakkâ' etmesini mûcib olmuştu. Hudûd kânûnu ile harâb olan küçük çiftçiler sanâ'î merâkize hücûm etdiler. Harâb evlerle mâlî bülük şehirler te'essüs etdi. O devirde olup biten şeylerin kimse farkına varmamıştı. Husûsî teşebbüslerde herkesin vazîfesi yalnız kendi işleriyle meşgûl olmak ve mümkün olduğu kadâr fazla para kazanmaktı. Muzır-ı sıhhat ? ve sıkışık evlerle malı olan ilk merâkiz sanâ'iyede, ne mekteb, ne kilise vardı. On sekizinci 'asrın sonuncu on seneleri zarfında Gibon'un üçüncü faslını okuyan ve yeni bir bârbâr istîlâsı tehlikesinin ebediyen zâ'il olduğu zannıyla izhâr-ı memnûniyet eyleyen yüksek sınıfa mensûb İngiliz kapusunun birkaç yüz metre ötesinde yeni bir şekilde bir vahşetin

inkişâf ettiğini ve muzallim ve vahşî bir ırkın eski ve pür neş'e-i İngiltere'nin ahâlisi yerine kâ'im olmak üzere bulunduğunu kat'iyyen hâtırına getirmiyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

OTUZ BEŞİNCİ FASIL

2. HAKİMİYETİ AMME ESÂSINA MÜSTENİD YENİ AMERİKA VE FRANSA CUMHURİYETLERİ

2.1. Devlet-i Mu'azzama Tarzinin Mahzûrları

(s.56) Takrîben bir buçuk asır evvel Gibbon o devirdeki tahsîl görmüş ve incelmış cem'iyeti siyâsî ve ictimâ'î büyük ihtilâllerin nihâyet bulmasından dolayı tebrîk ederken bugün hâdisâtın yardımıyla bizim için müşâhadesi kâbil olan ve müdhiş sarsıntılar ve dehşetli karışıklıkların zuhûrunu haber veren bir çok alâmetleri ihmâl eyliyordu. On altıncı ve ve on yedinci asırlarda şân ve şevket hırsıyla mâlûl hükümdârları yekdiğeri aleyhine tahrîk eden mücâdelelerin ne sûretle on sekizinci asırda “devlet-i mu'azzama” mâskesi altında saklanan nezâretler arâsında çok daha rakîk bir ihtilâfa inkılâb eylediğini îzâh etdik. O vakit diplomasının iddiâcı ve mu'zil ilmi tekemmül etmeğe başlamışdı.

“Hükümdar” planlarını hafiyen tertîb eyleyen ve kendisinden başka kimseye hesâb vermeğe mecbûriyet hissetmeyen bir re'is, Makyavel'in bir şâkirdi olmakdan çıkıp, ve bundan sonra afâkî bir kıymet ifâde ediyor; o artık Makyavel sisteminin tâclî bir timsâlinde başka bir şey değildir. Prusya, Rusya ve Avusturya, Lehistan üzerine hücum ederek bu memleketi aralarında taksîm ediyordu. Fransa İspanya üzerindeki muhterisâne tasavvurlarını saha-i tahakkuka îsâl edemiyor. Büyük Britanya Fransa'nın Amerika siyâsetine muhâlefetine başlıyor ve Kanada'yı elde etmekle berâber Fransa'yı Hindistan'dan teb'îd eyliyor. O esnâda, nezâretlerin nefret etdikleri tarzda, mühim bir hâdise zuhûr ediyor. Amerika'daki İngiliz müstemlekeleri “büyük devletler” oyununa daha fazla tahammül etmeği bâridâne bir sûretde reddeyiyor. Bütün bu muhterisâne planların ve bütün bu Avrupaî ihtilâfların kendilerini alakadâr etmediğini ve zâten bu husûsda i'tâ-yı re'ye salâhiyetdâr olmadıklarını ve Avrupa devletlerinin siyâset-i hâriciyeleri yüzünden gitdikçe mikdârı ziyâdeleşen vergîlerin bârını daha fazla bir müddet yüklenmek için hîç bir sebep mevcûd olmadığını iddiâ ediyorlar. Onların vaz'iyetini îzâh eden fikir “temsîl edilemeden vergî vermek, zulmünden başka bir şey değildir” cümlesiyle ifâde olunabilir.

[s. 57] Amerika'daki müste'mirlerin, bu adem-i memnûniyet devrinin bidâyetinde, kendilerini İngiltere'ye bağlayan râbitayı kat' etmeği düşünmedikleri muhakkaktır. On sekizinci asırdaki Amerikalılar, on yedinci asırdaki İngilizler gibi,

hârici işlerini idâresini hükümdâr ile onun nâzırlarına bırakmayı tercih ediyorlardı. Fakat, buna mukâbil, avâm sınıfına mensûb olanlar, gayr-ı kânûnî sûrette kendilerine vergî tarh ettirmemeğe ve hükûmetin kendi işlerine müdâhalesine mâni' olmaya karar vermiş idiler. Bu iki temâyülün yekdiğeriyle gayr-ı kâbil-i te'lîf olduğu şübhesizdir. Cihân siyâsetine alâkasızlık gösterib cihânşumûl ve tâm bir hürriyetden istifâde için emîn olmak kâbil değildir. Fakat bu hakikat ancak bir çok nesillerden sonra anlaşılacaktır. İmdi Amerikalıları İngiltere'ye kârşî isyâna sevk eden sebep, her şeyden evvel, bu son memleketin siyâset-i mâliyesine ve müdâhalât-ı mütemâdiyesine kârşî his eyledikleri adem-i memnûniyet olmuştur. Amerikalılar ancak isyândan istihdâf olunan gâyeler istihsâl edildiği vakit aynı zamânda “devlet-i mu'azzama” sistemini de terk eylemiş olduklarının farkına vardılar. Bu yeni vaz'iyet memlekete “kendi ellerini bağlayacak her hangi bir ittifâkdan ihtinâb edilmesini” tavsiye eyleyen Waşington'un bir cümlesinde ifâde edilmiştir. Bir asır müddetle, Amerikalılar Avrupa'daki nezâretlerin eseri olan bütün kânlı ihtilâflara, entirîkalara kat'iyen karışamadılar. 1810 dan 1823 târihine kadar, Amerikalıların bu adem-i müdâhale esâsını sâkin buldukları kıt'anın hey'et-i mecmû'asına teşmîl eylemek ve yeni dünyâyı eski dünyânın mâcerâperestlerine, ve imparatorluk heveskârlarına seddetmek için sarf-ı gayret etdikleri görüldü. Nihâyet 1917 de Cemâhîr-i Müttehide bu uzun inzivâ devresi esnâsında kendi memleketinde inkişâf etmiş olan yeni [s. 58] usulleri ve yeni bir zihniyeti mücâdele sâhasına idhâl eylemek için cihân siyâseti meydânına girmeğe mecbûr oldu. Zâten Avrupa'daki mücâdelelerden ilk evvel çekilen memleket Amerika değildi. Vestfalya Mu'âhedesinden beri (1647) İsviçre Düvel-i Müttehidesi, dağların vücûda getirdiği istihkâmın arkâsına çekilmiş, krallar ile imparatorların planları hâricinde kalmak husûsundaki hakkını kemâl-i azim ile muhâfaza ve idâme eylemişti.

Fakat Amerika'nın şimâlindeki akvâm tarihimize gitdikçe ehemmiyeti artan bir rol oynadığı için, onların tekâmülünü biraz daha yakından ta'kîb ve tedkîk eylemekliğimiz muvâfik olur. Binâen-aleyh mukâvemetleriyle, beşeriyetin aksâm-ı mütebâkiyyesine kârşî idâre eyledikleri siyâsî da'vâyı dalmış olan, İngiltere kralını ve nâzırlarını duçâr-ı hezimet eyleyen bu müstemlekelerin neden ibâret olduğunu bir kaç kelime ile îzâh edelim.

2.2. On Üç Müstemlekenin İsyândan Evvelki Vaz'iyetleri

Amerika'daki İngiliz müstemlekeleri bidâyetde Atlantik sâhili üzerinde kâ'in bir takım arâziden, tadrîcen bu kıt'atın dâhiline doğru tevessü' ve Alafani dağları ile

Mavi ? dağların vücûda getirdiği mukâvim mâni'alar karşısında tevakkuf eyleyen bir mıntıkadan ibâret idi. Buralarda vücûda getirilmiş olan mü'esseselerin en eskileri arâsında ismi İngiltere'nin "bâkir kraliçesi" Elizabet'in nâmını ebedileştiren Virjini (Virginie) bulunmakta idi. Virjini'ye sevk olunan ilk hey'et-i seferiyeyi 1584 târîhinde sir Valter Rale (Walter Raleigh) idâre etmişti, fakat bu târîhde orâda hakîkî bir müstemleke vücûda getirilmemiş idi; Virjini'nin hakîkî bir müstemleke hâline inkılâbı birinci Jak'ın zamân-ı hükûmetinde (1603-25) 1606 târîhinde Virjini Kumpanyası'nın te'essüsü ile tahakkuk etmiştir. Con Simit (Yohn Smith) ile ilk Virjini müste'mirlerinin, mahalli prenslerinden Pokahontas'ın (Pocahontas) Simit'in ma'yyetindeki asîlzâdelerden biri ile izdivâcının hikâyesi meşhûrdur. Virjini ahâlisi tütün zirâ'atiyle zengîn oldular. Virjini Kumpanyası ile berâber Pilmot Kumpanyası da (Compagnie de Plymouth) üzerinde İngiltere'nin iddi'â-yı hukûk eylediği Lung İzland Boğazı'nın şimâlindeki havâlide yerleşmesine müsâ'ade eden bir fermân elde etmişti. Fakat ancak 1630 târîhinde bu havâlinin isti'mârına başlanılmış ve bu husûsda yeniden bir tâkım fermânların istihsâline ihtiyâc hâsıl olmuştur. Bi'l-ahere Konnektikut (Connecticut), Niv Hampişayer (Neu Hampshire), Rod İzland (Rod Island) ve Masacoset (Massachusetts) devletlerinin zuhûr eylediği bu şimâl mıntikasının müste'mirleri Virjini'dekilerden tamâmen başka bir fitrat ve tabî'ate mâlik idiler. Bunlar İngiltere kilisesinin teşekkülüne sâ'ik olan sûret-i tesviyeden gayr-ı memnûn bulunan ve cumhûrî zihniyetleri Birinci Jak ile Birinci Şarl'ın büyük saltanat-ı ferdiyeleri önünde serferu ?etmeği red eden Protestanlardan ibâret idi. Onları nak eden geminin ismi May Flove (Mayflower) dir; bu geminin yolcuları 1630 târîhinde Niv Pilmot (Nuew Plymott) şehrini te'sîs eylediler. Masacoset şimâldeki müstemlekelerin en mühimini teşkil etdi. İnzibâta ve dînî tesâmühe müte'allik ihtilâflardan dolayı Masacoset Poriten mezhebinde bulunan diğer üç müstemlekeden ayrıldı. Niyon Hampeşayir Hükûmeti'ne 300 fiçı Fransız şarâbı idhâli müsâ'adesine mukâbil- teklîf red edilmiş idi-(1671) târîhinde bu havâliye Kral İkinci Şarl'e satmak isteyen Con Mazon (Yohn Mason) isminde bir adâm tarafından iddi'â-yı temellük edildiğini öğrendimiz zamân bu müstemlekelerin mâhiyetini daha iyi anlayacağız. Masacoset bugünkü Mayen (Maine) hükûmetini sâhibinden 1250 İngiliz lirasına sâtın almıştı.

Birinci Şarl'ın i'dâmına müncir olan harb-ı dâhili esnâsında yeni İngiltere Parlamento'ya ve Virjini süvârilere teveccüh ibrâz etdi. Fakat bu iki hükûmet yekdiğerinden dört yüz [s. 59] kilometre uzâkda bulunduğu için arâda ciddî bir ihtilâf

zuhûr etmemişdi. 1660 târîhinde saltanatın yeniden te'essüsü üzerine Amerika'daki isti'mâr hareketi yeniden büyük bir feyze nâ'il oldu. İkinci Şarl ile arkâdâşları kâzânca düşkün idi. Fakat İngiltere saltanatı İngiltere'den gayr-ı kânûnî bir sûretde vergî tarh etmenin kendisi için tevlîd edebileceği avâkıbı öğrenmişdi. Buna mukâbil müstemlekeler ile hükûmetin henüz kat'î bir sûretde ta'ayyün etmemiş olan münâsebâtı Atlantik'in diğêr tarafında mâcerâperestlerin fa'âliyetini teshîl ediyordu. Bir çok husûsî müstemlekelerin, zira'ıyyât mahallerinin sür'atle inkişâf ettiği görüldü. Lord Baltimur (Baltimore) 1632 târîhinde Virjini'nin şimâlinde Katoliklere melca' olan ve Marilan nâmıyla yâd edilen bir müstemleke te'sîs etmiş idi; biraz sonra, İkinci Şarl'a büyük hizmetler etmiş bir zâtın oğlu, Pen (Penn) Filadelfiya'da yerleşerek Pensilvanya (Pensylvanie) müstemlekesini te'sîs etdi. Bumarilan ile Virjinya müstemlekelerini yekdiğêrinden tefrîk eden ve bi'l-ahere cemâhîr-i müttehîde târîhinde büyük bir rol oynayacak başlıca hat-ı hudûdu Mazon (Mason) ile Diskon (Dicson) tahtît ettiler. Bidâyetde Protestan bir Fransız mü'essesesi olan ve Fransa kralı Dokuzuncu Şarl'e nisbet edilmek sûretiyle tevsîm edilen Karolin müstemlekesi İngizler'in eline geçmişti. Marilan ile yeni İngiltere arâsında en ma'rûf şehri Yeni Amsterdam olan bir tâkım küçük Hollanda ve İsveç müste'mireleri imtidâd ediyordu. Bu müste'mireler 1644 târîhinde İngizler tarafından zabt edilmiş ve 1673 de Hollandalılar tarafından istirdâd olunduktan sonr bu devlet ile İngiltere arâsında 1674 târîhinde akd olunan bir mu'âhede ile sûret-i kat'iyede İngiltere'nin zîr-i idâresine geçmiş idi. Men (Maine) den Karoli'ne kadar imtidâd eden bütün sâhil bir sûretle şu veya bu şekilde İngiltere'nin taht-ı hâkimiyetinde idi. Daha cenûbda, karargâhlarını Florida'da (Floride) Sent Ögüsten ? şehrinde kurmuş olan, İspanyollar yerleşmiş idi. 1732 târîhinde Ogletorp (Oglethorpe) isminde hayırhâh bir İngiliz burc yüzünden İngiltere'de mahbûs bulunan zavallılara merhamet ederek Savanna (Savannah) şehrini te'sîs etmiş ve habishânedan tahlîs eylediği adamları bi'l-ahere İspanyollara karşı bir kal'e vazîfesi görecek olan yeni bir müstemlekenin, Corciya'nın (Georgie) nin te'sîsinde istihdâm eylemiş idi. Bu sûretle on sekizinci asrın ortalarında Amerika sâhilleri üzerinde şimâlden cenûba doğru atîdeki mü'esseseler teşekkül etmişti: Protestanlar ve Poritallar ile meskûn bulunan ve Men (Maine Niv Hampaşayir (Neuiv Hampshire), Konnektikut (Connecticut), Rod İzland (Rohd İzland) ve Masacoset [s. 60] (Massachussete)'yi ihtivâ eden Yeni İngiltere (Nonvelle Auzleterre) gurubu; (vaktiyle Yeni Amsterdam ismini taşıyan) New York'u, New Jersey'i (Neu Jersey) ve Delavar (Delavare)'yi ihtivâ eden ve Hollandalılar'dan

zabtedilmiş olan grub; Katolik dîninde olan Marilan (Maryland) ve süvârilere sâdik kalan Virjinya (Virginie); bir müddet sonra cenûbî ve şimâlî olmak üzere iki kısma ayrılan Karolin (Caroline) ile Ogletorp (Oglethorpe) tarafından te'sîs edilen Jaorjya (Georgie). Bi'l-ahere Tirol Protestanlarından bir kısmı Jaorjya'ya ve hâl ve vaktini oldukça yerinde bir tâkım Alman çiftçileri de Pansilvanya'ya muhâceret eylemişlerdir.

Bu on üç müstemlekedeki vatandâşların menşe'leri ne kadar muhtelif olduğu görülüyor; bî- taraf bir müşâhid 1760 târîhinde bu müstemlekelerin bir gün kendi arâlarında sıkı bir ittihâd te'mîn etmelerine pek az ihtimâl verebilirdi. Menşe'den mütevellid tuhâflıklara iklimin mebâniyetinden mütevellid zıddiyetlerde inzimâm ediyor idi. "Mazon ve Diskon" ismi verilen hat-ı hudûdun şimâlinde beyâz ırka mensûb ve har çiftçiler çiftliklerinde İngiltere'de veya vusta-yı Avrupa'da cârî olan usûllere tevfikân zirâ'at yapıyorlar idi. Yeni İngiltere'nin havâl-i mezrû'ası bir çok noktalardan İngiltere'deki menâtık-ı zirâ'iyeye müşâbihdi; buna mukâbil Pansilvanya'daki tarlalar ve çiftlikler ekseriyâ cenûbî Almanya'yı hâtırlatıyordu. Şimâldeki nâhiyelerin çok husûsî olan tabî'ati ictimâ'î nokta-yı nazardan bir çok mühim netîceler tevli'd ediyordu. (Mâl sâhibleri ile ameleler arâziyi kâbil-i zirâ'at bir hâle getirmek için beraberce çalışıyor ve müsâvî bir seviyede bulunuyorlardı. Bidâyetde bu müsâvât mevcûd değil idi. May Flave (May Flouver) tâ'ifesinin arâsında bir çok " hizmetkârların" mevcûdiyeti menkûldür. Fakat müstemleke hayâtı serî'ân bütün sınıfların seviyesini birleştirdi, herkesin istediği kadar arâzi mevcûd olduğu gibi, iktisâb-ı servet edebilmek için hizmetkârın da efendisi kadar tâli'i vardı. İngiltere'de pek bâriz olan sınıf farkları tedricen zâ'îl oldu. Müstemleke hayâtı maddî ve fikrî kâbiliyetler husûsunda tâm bir müsavât te'sîs etmiş ve İngiltere'nin hâlâ isrâr eylediği tazyîkâta karşı isyân eden müste'mirler arâsında serbest münâkaşa zihniyetini inkişâf ettirmiş idi. Fakat Mazon-Dikson hattının cenûbunda başlıca meşgûliyet tütün zirâ'ati olmuş, ve nisbeten daha sıcak olan iklim tâkım hâlinde çalışmayı teshîl eylemiştir. Bidâyetde ırk-ı ahmere mensûb yerlilerden alınan esîrlerden istifâde edilmiş ise de bi'l-ahere bu adâmların insân eti yediği görülmüştür. Kromovel İrlanda muhârebelerinde elde ettiği esîrleri Virjinya'ya göndermiş ve bu hâl kraliyet tarafdarı müste'mirlerin cumhûriyet fikirleriyle kesb-i ünsiyet etmelerine yardım eylemiştir; hidemât-ı şâkka mahkûmları da burâlara sevk olunmuş, â'ilelerinden kaçırılan ve esîr olarak satılan genç adâmlar ticâretinin te'essüs ettiği görülmüştür. Fakat tâkım hâlinde çalışmayan en râhat şekli zencî esîrleri istihdâm etmek olduğu anlaşıldı. Bu zencî esîrlerin ilk kâfilesini bir

Hollanda gemisi tarafından 1620 târîhinde Virjinya'da Ceymis Tavn (Yamestovn) şehrine idhâl edilmişdi. 1700 târîhinde bu zencî esîrler bütün müstemlekelere dağılmışdı; fakat Virjinya, Marilan ve Karolin su üserânın en fazla istihdâm edildiği hükûmetler olarak kaldılar; şimâldeki cemâ'atler küçük çiftçilerden tereküb ettiği hâlde cenûb hükûmetlerinde büyük arâzî sâhibleri tarzında biranmuzcuk ve vâridâtlarını esîrlerin sa'yından te'mîn eden iş başılardan ve bu işe hasr-ı vücûd etmiş adâmlardan mürekkeb bir cemâ'atin inkişâf eylediği göründü. Mer'î olan ictimâ'î ve iktisâdî tarzdan dolayı zencî esîrler cenûb hükûmetleri için büyük bir zarûret hâlini almışdı; hâlbuki şimâlde esîrlerin vücûdî-i zarûrî olmadığı gibi, hatta ba'zı gûna mehâzir [s. 61] tevlîd etmektende hâlî kalmıyordu. Binâen-aleyh esâretin meşrû'iyetine müte'allik vicdâni mülâhazalar cenûbdan ziyâde şimâl muhîtinde zuhûr ve inkîşaf edebilirdi. Zâten bi'l-ahere Amerika demokrasisini tazyîk eden müşkilâtdan ba'zılarını zikr ederken esâretin yeniden zuhûru hâdisesine bir kere daha avdet edeceğiz. Şimdilik sâdece bu kadar gayr-ı mütecânis bir sûretde teşekkül etmiş olan İngiliz müstemlekelerinde esâretin vaz'iyeti bir kat daha teşevvüşe ma'rûz bıraktığını söylemekle iktifâ edelim.

Lakin bu on üç müstemleke her ne kadar menşe'leri, ahlâkları merbûtiyetleri ve teveccühleri i'tibârıyla yekdiğerinden tehâlif ediyor idiyse de, on üçü de bir düşmâna karşı da yekdiğeriyle birleşiyorlardı. Bir müşterek menfa'at onları vahşîlere karşı ittihâda sevk ediyordu. Bir müddet Fransızların istilâsından korkdular. Üçüncü olarakda Biritanya saltanatının müdde'iyâtı ve İngiltere Parlamentosuna hâkim olan tüccarlardan mürekkeb hodbîn mütegalibenin müdde'iyâtını kabûlden istinkâf eylediler.

Birinci tehlike olan vahşîler bundan sonra müste'mirler için ancak bir tehdîd hâlinde kalmışlardır. Onlar inkisâm ve tefrikadan kurtulamıyorlardı. Fakat ittihâdlarının kâbil olduğunu da isbât etdiler. İrokova'nın beş kavmi Les cinq nations d'Iroquois mıntıka idi. Fakat bu hey'et İngilizlere karşı Fransızları tahrîk ederek hâkimiyeti istihsâle bir türlü muvaffak olamamış ve Amerika yerlileri arasında hîç bir zamân bir Cengiz Hân zuhûr etmemişdir.

Fransız hücumu buna nisbetle daha ciddî bir mâhiyet irâ'e ediyor idi. Fransızlar hîç bir zamân İngilizler tarafından te'sîs olunan müste'mirelere kâbil-ı kıyâs olabilecek müstemlekeler te'sîs etmemişler, ancâk Frans hükûmeti müstemlekelerini ihâta etmek ve mutarrıd ve muntazam bir sa'y ile onları dâ'ire-i nüfûzuna idhâl eylemek için bir çok teşebbüslerde bulunmuşdur. Amerika'daki İngilizler müste'mirlerden mürekkebdî. Hâlbuki Fransızlar kâşiflerden, me'mûrlardan, misyonerlerden, tüccârlardan ve

askerlerden tereküb ediyordu. Fransızlar Kanada'da hakîkî bir müstemleke vücûda getirmişlerdi. Fransa'daki ricâl-ı devlet coğrafya harîtalari önünde tahayyülât ile vakitlerini geçiriyorlardı. Harîtamız üzerinde işâret edilmiş olan ve büyük göllerden bed' ile cenûba doğru inib ba'dehû Misissipi ve o heyûyu ta'kîben şimâle çıkan istihkâmât silsilesi bu hulyâların mâhiyetini bize irâ'e eder. İngiltere ile Fransa arâsındaki mücâdele cihânşumûl bir mücâdele olmuştur. Bu mücâdelenin kat'î safhaları Hindistan'da, Almanya'da ve açık denizlerde cereyân etdi. Fransa 1763 târihli Paris mu'âhedesıyla Kanada'yı İngiltere'ye terk ve Luiziyân kıt'asını hâl-i inhitâtda bulunan İspanyolların yed-i atâletine teslîm etdi. İmdi Fransa Amerika'dan kat'î sûrette çekiliyordu. Müste'mirler için bundan sonra üçüncü tehlike ile, saltanat ve anavatan hükûmeti ile uğraşmaktan başka bir şey kalmıyordu.

2.3. Müstemlekelerde Harb-i Dâhili

Bundan evvelki fasılada büyük Biritanya'daki hâkim sınıfın ne sûretle arâziyi kendi elinde topladığını ve on sekizinci asrın imtidâdınca bu kavmin hürriyetlerini nasıl tahrîb eylediğini irâ'e eyledik. İnkılâb-ı sanâ'îyi yapanların aç gözlülüğünü ve körlüğünü meydâna çıkardık. Ve nihâyet Biritanya Parlamentosunun ne sûretle büyük mâl sâhiblerinin yer altı hâline geldiğini gösterdik. Bu sonuncularda, saltanat gibi, Amerika'da azîm menâfi'a mâlik idiler. Ne lordlar ne de hükümdârlar müstemlekelerdeki tüccârlara, çiftçilere ve ahâliye İngiltere'deki mütevasıt eya küçük sınıfa mensûb çiftçilerden fazla ehemmiyet vermiyorlardı. Hakîkat hâlde avâmın vaz'iyeti Büyük Biritanya'da, İrlanda'da ve Amerika'da yekdiğerinin aynı idi. Her tarafda aynı teşkîlât onu tazyîk ediyordu. Fakat Büyük Biritanya'da tazyîk eden ve tazyîk edilenler aynı [s. 62] ictimâ'î sisteme dâhil buldukları hâlde Amerika'da saltanat ve başkalarının say'inden kendi hesâblarına istifâdeyi meslek edinmiş olanlar mazlûmlarından çok uzak bulunuyorlar idi. Mazlûmlar ittihâd ederek müşterek düşmânın kendilerine yaptığı zulmün farkına varabilirler idi.

Bundan başka Amerika'daki müste'mirler Biritanya hükûmetinin tecâvüzâtına karşı kânûni ve müstakil bir mukâvemet vâsıtasına mâlik ve bu i'tibâr ile İngilizlere fâ'ik bulunuyorlardı. Bu vâsıta meclis-i mahalli veya mahalli işlerin idâresi için zarûrî olan her müstemlekedeki teşrî' devre idi. İngiltere'de ise, avâm kamarasında temsîl edilmek hakkından mahrûm edilmiş olan, avâm tabakası kendi adem-i memnûniyetini ifâde ve vesâ'ik üzerinde tesbîte imkân bahş edecek hiç bir meclise mâlik değil idi.

Eğer kâr-ı müstemlekelerin tabî'atlarındaki tehâlifî nazar-ı dikkate alırsa bütün bu şerâ'itin kavgaları, tecâvüzleri ve mukâbil tecâvüzleri teshîl eylediğini tasdik eder. Müstemlekeler ile anâvatan arasındaki çarpışmaların târîhi çok karışık olduğu için şu küçük hülâsamızda bundan fazla bahs etmeyeceğiz. Müstemlekelerin nazar-ı i'tibâra alınmasını talep eyledikleri şikayetlerin üç dereceye ayrıldığını söylemek bizim için kâfidir. Yeni arâzinin istismârından müttehasıl menâfi'in İngiltere hükûmetine veya mâcerâperestlere 'â'idiyetini te'mîn için yapılan teşebbüsler; müstemlekelerden ancak Büyük Biritanya'ya olan mevâdın istihlâki mecbûriyetine binâen müstemlekelerin ticâret-i hâriciyesini İngilizlere te'mîn ve hasr eden tahdîdât; ve nihâyet Biritanya Paramentosunun [s. 63] imparatorluğun hey'et-i umûmiyesine vergî tarh etmek husûsunda iddi'â eylediği hak. Amerika'daki müste'mirlerin adem-i memnûniyetini bidâyetinde siyâset etrâfında temerküz eden büyük bir münâkaşa gayreti şeklinde tecelli etdi. Patrik Henri (Patrick Henri) ve Ceyms Otis (James Otis) gibi adâmlar, karamovel devrelerini hâtırlatan bir şekilde hükûmete ve siyâsî cem'iyetlere müte'allik büyük mebde'lerin münâkaşasına başladılar. Kraliyetin ilahî menşe'î ve Biritanya Paramentosunun tefevvuk ve hâkimiyeti red ve inkâr ediyor , ve Ceyms Otis (1762) atîdeki tarzda yazılar yazıyordu:

“Cenâb-ı Hak bütün insânları fitraten müsâvî olarak” halk etmiştir.

“Ba'zı zevâtın tefevvuk ve rechani hakkındaki fikirlerimiz terbiyenin mahsûlüdür; fitrî değildir.”

“Halk krallar için değil, fakat krallar halk için teşekkül etmiştir.”

“Hiç bir hükûmet teb'asını köle yapmak hakkında mâlik değildir”

“Her ne kadar hükûmetlerin ekserîsi fi'len mutlak bir mâhiyet irâ'e eylemekte ve bi'n-netîce tab' ve neşr için bir afet ve rezâlet teşkîl eylemekte ise de, onların hiç birisi hukûken mutlak değildir.”

Bu esâslardan ba'zıları çok ileri götürebilirdi. Amerika efkâr-ı siyâsiyesindeki bu feverân bir İngiliz muharririn eseri idi. Çok nüfûzlu bir İngiliz muharririnin, Con Luk'un (John Locke) (1632-1704) hükûmet-i mülkiye hakkındaki iki tedkîki asrî ve demokratik fikirlerin nokta-ı hareketi olarak telakkî edilebilir. Luk Kromovel'in askerlerinden birinin oğlu idi: cumhûriyet ceryânlarının galebe eylediği bir devrede, Oxford'da Krist Çorç (Christ Churh) mü'essesinde tahsîl etmiş ve bir kâç sene kadar menfî olarak Hollanda'da kalmış olan bu zâtın yazıları [s. 64] İngiliz cumhûriyetinin

cesûrâne siyâsî mebdeler ile Amerika ve Fransa'nın ihtilâl hareketi arâsında bir köprü vazîfesini görmüştür.

Fakat insânlar hareketlerini nazariyelere istinâd etdiremezler. Yalnız tehlike veya her hangi bir anı zarûret bu hareketi ihdâs eder; ancak bi'l-ahere, tarz-ı kadî tahrîb edildikten sonra, nazariye kendini gösterir. Muhtelif müstemlekeler arâsındaki menfa'at ve fikir ihtilâfı ancak 1763 sulhünden sonra Büyük Britanya Parlamentosu Amerika müstemlekelerine vergi tarh etmek için ısrar edildiği zamân tahaffuf etdi. Büyük Britanya hâl-ı sulhde ve muvaffakiyetlerden sermest bir hâlde bulunuyor idi; kendisine karşı serkeşlik eden Amerika'daki müste'mirler ile hesâbâtını tasfiye etmek için bundan daha iyi fırsat olamayacağını tahmîn etdi. İngiliz mâl sâhibleri, runkunu kısmen istirdâd etmiş olan saltanatın himâyesini ve ittifâkını te'mîne muvaffak oldular. 1760 târîhinde hükümdâr olan kral Üçüncü Corc kendi salâhiyetlerini iki Alman selefinden daha ziyâde azimkârâne bir sûretde isti'mâle karâr vermiş idi. İngilizce konuşmasını öğrenmişti; "İngiliz olmakla iftihâr ediyor idi." Dâmârlarında bir katre bile İngiliz kânı bulunmayan bir adâmın böyle bir iddi'âda bulunması çok garîbdî. Çok mühim fermânlarla vaz'iyetleri tesbît edilmiş olan Amerika müstemlekelerinin ve mâverâ-yı ebhârdaki diğer müste'mirelerin saltanatına kendi memleketindeki koyu ve kıskanç asîlzâde sınıfının müstemiren red eylediği, izzet-i nefsi tatmîn edecek mâhiyetde, memnûniyetler ve servet menba'ları te'mîn eyleyeceğini tahmîn ediyor idi. Bu vaz'iyet ahrâr fırkasına mensûb asîlzâdeler arâsında müste'mirler lehine başka sûretle tecellisine kat'iyen imkân mevcûd olmayan bir [s. 65] teveccühün izhâr edilmesine sebebiyet verdi. Onlar müstemlekelerin ifrâd tarafında istismâr edilmesini istiyor, ve istismârın kraliyeti takviye ve kendi murâkabelerinden tahlîs eylemesine rızâ gösteremiyorlardı.

Binâen-aleyh başlayan harb İngiltere ile müstemlekeler arâsında bir harb olmakdan ziyâde ahrâr fırkasına mensûb asîlzâdelerin mühim bir cüz'î ve efkâr-ı umûmiyenin vâsi' bir kısmı tarafından mazhar-ı sahâbet olan aynı müste'mirler ile İngiltere hükûmeti arâsında bir cidâl olmuşdur. 1763 târîhinden sonra ittihâz edilen tedbîrlerden birisi, mâlî bir gâye ile müstemlekelere tahmîl edilen gazeteleri ve her türlü vesîkaları pula tâbî' tutmak mecbûriyeti idi. Bu mecbûriyetin tevlîd eylediği hiddet ve adem-i memnûniyetin şiddeti karşısında saltanat korkmuş ve pul kânûnları Stamps acts lağv edilmişti. Bu rucû' hareketi, Londra'da, müstemlekelerden daha fazla, halkın mesretkârâne ? nümâyişleri ile karşılandı.

Fakat pul kânûnu Amerika'yı harb-ı dâhilîye doğru sürükleyen gürültülü dalganın ancak hafif bir sarsıntısı idi. Bütün sâhil boyunca, Biritanya hükûmetinin mümessilleri nüfûzlarını takviyeye uğraşiyor ve gayr-ı kâbil tahammül ve vaz'iyet ihdâs ediyorlar idi.

Kıta'ât-ı askeriye'nin iskânı mâddesi müste'mir için mütemâdi tazyîklere bir vesîle teşkîl ediyordu. Diğer taraftan Rud İland (Rhode Island) serbestî-i ticâret üzerine mevzû' tahdîdâta karşı isyân ediyordu; bu müstemlekenin ahâlisi “ usûl-ı serbest” tarafdârı yani kaçakçı idi; hükûmetin Gazpey (Gaspee) ismindeki bir gemisi providans kârşısında kâraya oturmuş müsellaah bir sürü insân tarafından basılarak içine girilmiş ve zabt edilerek yakılmışdı. 1775 târîhinde İngiltere Parlamentosu, müste'mirlerin meşgûl oldukları çay ticâretini kat'iyen nazar-ı i'tibâra almayarak, bu maddenin Amerika'ya idhâlî için şarkî Hind Kumpanyası'na imtiyâzât-ı mahsûsa tefvîz etdi. Müste'mirler bu çayı kullanmaya karâr verdiler. Boston şehrine çay idhâl edenler gemilerinin hamûlesini karaya çıkararak istedikleri zamâ yerli Hindli kıyafetinde bir kıt'a-ı askeriye büyük bir galebelik muvâcehesinde gemilere hücum ederek çayların kâffesini gemiden denize atdı. (16 Kânun-ı Evvel 1775)

Bütün 1774 senesi zarfında her iki taraf karîbü'l-zuhûr görünen ihtilâf için i'âne cem'iyeye iştigâl eyledi. Biritanya Parlamentosu bu senenin bahârında Boston şehrini limânını sed etmek sûretiyle cezâlandırmaya karar vermişdi. Bu limân idhâl edilen çayları kabûl eylemediği takdîrde ticâretini gâ'ib edecekdi. Bu tedbîri tatbîk etmek için Generâl Gaj'ın (Gage) kumândâsı altında Boston'da İngiliz askerleri tahşîd olundu. Diğer taraftan müste'mirlerde harekete geçtiler.

Birinci müstemleke kongresi eylülde (Filadelfiya) şehrinde ictimâ' ve isimleri atîde zikr edilen on iki müstemleke bu kongreye iştirâk etdi:

Connecticut, Massachusetts, New York, Rhode İsand, New Hampshire, Maryland, Pennsylvania, New Jersey, North and South Carolina, Virginia, Delaware

Corcia (Georgie) bu ictimâ'a iştirâk etmemişti. Kongre en hâs İngiliz an'anelerine sâdık kalarak, bir “hukûk beyânnâmesi” tanzîmi ile mesâ'isine ibtidâr etdi. Fi'ilen “bir hükûmet-ı âsiye” muvâcehesinde bulunuyor ise de 1775 senesi ilk bahârına kadar hiç bir müsâdeme olmadı. Ancak bu târîhde ilk def'a olarak kân döküldü. İngiltere hükûmeti tarafından verilen bir emr üzerine hıyânet cürmüyle ithâm edilen Amerikalıların ru'esâsından iki zât, Hankok (Hancock) ile Samuel Adams (Samuel Adams) tevkîf olunacakdı; bu adâmların Boston'un garbında tahmînen yirmi kilometre

mesâfede kâ'in bir köyde, Leksington'da (Lexington) [s. 66] buldukları ma'lûmdur. 1775 senesi nisânının 16. incı gecesi Gaj, askerleriyle hareket etdi.

Bu gece târîhinin en mühim gecelerinden biri olmuşdur. Gaj askerlerinin harekâtı kemâl-i dikkatle ta'kîb ediliyordu. Boston'da ki çân kulelerinin birisinden fenerlerle işâret verilmiş, ve Daves (Dawes), Pol River (Paul Revere) isimli iki adâm köylere haber vermek için gizlice Bakbay'dan (Back Bay) mürûr etmişdi. İngilizler de sâllarla suyu geçdiler, fakat Leksington'a doğru yürüyüşlerinde tehlike topu ve çân sesleri onlara takaddüm etmişdi. Fecr zamânı Leksington'a girdikleri zamân asker elbisesi giymiş küçük bir kıt'a-ı askeriye gördüler. İlk def'a olarak İngilizlerin ateş etmiş olmaları muhtemeldir. Bidâyetde bir tek silâh patladı ve bunu bir yaylım ateşi ta'kîb etdi. Ve küçük kıt'a-ı askeriye, ihtimâl hiç mukâbele etmeden, meydân-ı mücâdelede dokuz telef ve dokuz mecrûh bırakarak firâr eyledi.

Bunun üzerine İngilizler, oradan on sekiz kilometre mesâfede bulunan, Konford (Concord) mevki'ine doğru yürüdüler, ve köprü'nün üzerinde bir kâç nöbetçi bıraktılar. Hankok ile Adams tevkîf edilememiş idi, ve İngiliz kumândanı mütereddid bir hâlde ne yapacağını düşünüyordu. Fakat her taraftan müstemleke askerleri gelmeğe başladı. Biraz sonra köprü üzerinde terk edilmiş olan küçük müfreze ağaçların ve mani'aların arkasından ateş eden ve adedleri gittikçe tezâyid eyleyen muhâcimlerin ateşine ma'rûz kaldı. Boston'a ric'ate karâr verildi. Fakat bu ric'at felâketli oldu. İngilizlerin arkasından bütün memleket ayaklanmışdı. Kalabalık gönüllü askerler kayalar ve binaları siper alarak yolun iki tarafından ateş ediyorlardı. Sarı kordonlu kırmızı elbiseleri, keterleri ve beyâz boyun bâğları ile İngiliz askerleri bu mıntıkada geç başlayan ilkbahârın sert ve barid renkleri içinde kolaylıkla fark ediliyor, ve a'lâ bir nişângah teşkîl eyliyordu; havâ berrâk, sıcâk ve tozlu olduğu gibi İngilizlerde gece yürüyüşlerinden yorgun bir hâlde idi. Her on metrede telef veya mecrûh olarak bir asker düşüyordu. Her hâangi bir mukâbil hücûm imkânsızdı. Ma'mâfih Leksington'da kuvvâ-yı mu'âvene ile iki top bulunduğu için ric'atin daha müsâ'id şerâ'it altında devâmı te'mîn olundu. Fakat gönüllü askerler nehre kadâr ilerlediler ve İngiliz askerleri Boston'a girdikleri zamân müstemleke askerleri karârgâhlarını Kambiriç'de kurarak şehri muhâsaraya hâzırladılar.

2.4. İstiklâl Harbi

Harbin mukaddemâtı böyle oldu. Fakata netîcesinin ne olacağı belli değildi. Müste'mirlerin hücûm ve tahrîb edilecek bir payitahtları yokdu. Arkalarında bî-hudûd bir çöl bulunan bu insânlar vâsi' bir memleket üzerinde dagınık bir hâlde idi. Yerli Hindlilerin kullandıkları ta'biye usûllerinin kısm-ı a'zamını kabûl etmişlerdi. Hareket hâlinde bulunan kıt'âtı ta'cîz ve imhâ edebilirlerdi; fakat İngilizler ile muhârebe yapabilecek muntazam bir orduları olmadığı gibi, askerlerin techîzâtı da fena bir hâlde idi. Bu efrâd uzun bir harbe mütehammil olmadığı gibi bir an evvel topraklarına avdet etmekden başka bir şeyde düşünmüyor idi. Buna mukâbil İngilizler muallim orduya mâlik oldukları gibi denizlere hâkimiyetleri onların Atlantik sâhilinin her hâangi bir noktasından hücûm etmelerine imkân bahş ediyordu. Bütün cihân ile hâl-i sulhde idiler. Fakat zekâ i'tibârıyla pek fakîr olan kral her şey'le meşgûl olmak istiyor idi; teveccühünü kazanmış olan genareller ya bi'l- ma'rûf ve şedîd olarak tanınmış kimseler veya sarâydaki gözdelere ibâretti. Zâten İngiltere kalben onlarla berâber değildi. Kral memleketi feth etmek ve dâ'imî bir sûrette işgâl etmekden ziyâde onu muhâsara etmek, dâ'imâ hâl-i teyakkuzda bulundurmamak ve müste'mirleri igzâb eylemek [s. 67] niyetinde idi. Fakat bu bâbda isti'mâl eylediği usûller, bi'l-hâssa otuz sene muhârebâtının zâlimâne an'anelerine sâdık olan ücretli Alman asâkirini ve yerli Hindlileri istihdâm etmesi, Amerikalılardan ziyâde İngilizleri harbden nefret ettirdi. İkinci def'a olarak 1775 târîhinde ictimâ' eden kongreye yeni İngiltere ahâlisinin hatt-ı hareketini tasvîb ve Corc Vaşington'u Amerika askerine baş kumandan ta'yîn eyledi. 1777 târîhinde Kanada'dan Nevyork üzerine ilerilemek isteyen General Borguvan (Burgoyne) yukarı Hudson mıntıkasında Frimans Farem'de (Freeman's Farm) mağlûb ve ihâta edilmiş ve Saratoga'da (Saratoga) bütün ordusuyla teslîm olmuşdu. Bu hezîmet Amerika müste'mirleri yanında harbe iştirâk için Fransa ve İspanya'ya cesâret verdi. Fransızlar âsîlere müşâvir olarak general La Fayette'i i'zâm ve donanmaları sâyesinde İngilizlerin denizler üzerinde hâ'iz bulunduğu tefevvufu kısmen izâle eylediler. General Kornollis 1781 târîhinde Virjini dâhilinde Yorktavn'da (Yorktown) bütün ordusuyla teslîm oldu. İspanya ve Fransa'y karşı Avrupa'da zahmetli bir harbe girişmiş olan İngiltere'nin tâkati tükenmişdi.

Harbin bidâyetinde müste'mirler umûmiyetle ikinci Filip'in tazyikâtının birinci safhasında bulunan Hollandalılar gibi saltanatı red eylemeğe ve tâm bir istiklâl talep etmeğe pek az mütemâyil idiler. İftirâk talep edenler râdîkâl isimini almışlardı;

âmmenin hâkimiyetini fevke'l-had iltizâm eden bu zümre-i siyâsiyenin müferrid fikirleri sınıf imtiyâzlarını son derece câzib bulan mevki' sâhibi ve zengin müste'mirleri ürkütüyordu. Fakat 1776 senesi bidâyetde Tomas Peyen (Thomas Paine) nâmında zeki ve mukanni' ? bir İngiliz tarafından (Filadelfiya) da neşr edilen Kamin Sens (Common Sens) isimli bir risâle efkâr-ı umûmiye üzerinde mühim bir te'sîr icrâ etdi. Üslûbu bugün bize fazla mübâlağalı görünen bu risâlede meselâ "Uluların kânı, ağlayan tabî'atin sesi bize haykırıyor: ayrılmak zamânı geldi" tarzında cümleler mevcûd idi. Fakat bu risâle binlerce insânı bir iftirâkın zarûrî olduğu fikrine iltihâk etdirmişdir. Efkâr-ı umûmiyede tahavvül, bir kere başladıkdan sonra, çok serî' bir seyir aldı.

Ancak 1776 senesi yâz ayları zarfındadır ki kongre iftirâk için kat'î karârını verdi. İngilizlerin beşeriyete arz etmekle meşhûr ve mümtâz buldukları tarzdaki vesîkaların diğeri bir numûnesi olan istiklâl beyânnâmesi; Tomas Cefarson (Thomas Jefferson) tarafından yazıldı. Ve bir çok tashîhât ve ta'dîlâtdan sonra cemâhir-i müttehîde-i Amerika devletinin kânûn-ı esâsîsini teşkîl etdi. Cefarson tarafından hâzırlanmış olan metinde bi'l-hâssa iki mühim ta'dîlât yapılmıştı. Bu zât zenci esîrler ticâretini men' etmiş, ve bu bed'ate nihâyet vermek isteyenlerin gayretlerini akîm bırakan mahallî hükûmetler aleyhinre bulunmuşdu. Onun bu fikri mazhar-ı kabûl olmadı; aynı sûretle İngilizlere temâs eden şu fıkra da metinden tay edildi: "İngilizlere karşı beslediğimiz muhabbet ve merbûtiyeti de unutmamız, biz ayrıca mu'azzam ve har bir millet teşkîl edebilirdik."

1783 senesi nihâyetlerine doğru müttehîde-i Amerika devletinin istiklâl-i tâminin İngiltere tarafından tasdîkini ihtivâ eden mu'âhede-i sulhiyenin mevâd-ı ibtidâ'iyesi Paris'de imzâlandı. Harb resmî bir sûretde 19 Nisanda, Pol Rever'in askerî mâcerâsından ve Gaj'ın askerlerinin ric'atından tâm sekiz sene sonra nihâyet buldu. Mu'âhede-i sulhiye de eylûlde Paris'de imzâlandı.

2.5. Cemâhir-i Müttehîde Kânûn-ı Esâsîsinin Teşekkülü

Târîh nokta-ı nazarından, on üç devletin hürriyetlerini istihsâl edişlerinin tarzı, istiklâllerini te'mîn etmeleri hâdisesine nisbetle çok daha az şâyân-ı ehemmiyettir. Yeni tarzda bir cem'iyet cihâna karşı izhâr-ı mevcûdiyet ediyordu. Avrupa'î bir medeniyet imparatorluğun ve Hıristiyanlığın asâr-ı [s. 68] mütebâkiyesiyle her türlü râbitayı kat' karaliyetin bütün metrûkâtını ve devlet dînini red ediyordu. Onun muhîtinde ne dükler, prensler, kontlar ne de herkesin kendilerine hürmet etmesini iddi'â eden ünvânlı

insânlar mevcûdu. Onun vahdeti bile kendi müdâfa'asını ve emniyetini istihdâf ediyor idi. Bu tamâmen yeni bir devrin başlangıcı idi. Mecbûrî bir râbita-ı dîniyenin mefkûdiyeti bi'l-hâssa şâyân-ı dikkatdi. Halâsını te'mîn eden müstemlekelerde Hıristiyanlığın bî-nihâye şekillerinin cârî olduğu ve ahâlinin umûmiyetle Hıristiyanlık zihniyetinde bulunduğu şübhesizdir. Ancak 1796 târîhli bir devlet vesîkasının beyân ettiği vechile: cemâhir-i müttehede-i Amerika hükûmeti hîç bir vechile Hıristiyan dînine istinâden te'sîs edilmiş değildir." Yeni cemâ'at yalnız cem'iyet-i beşeriyenin esâsî prensiplerini fi'ilen nazar-ı i'tibâra almış ve bu esâslar üzerine henüz o zamâna kadar ma'lûm olmayan bir nümûneye göre bir cem'iyet te'sîs etmeğe karar vermiş idi. Gâyet vâsi' bir sâhaya dağılmış, çok batî ve bozuk vesâ'it-i nakliyyeye mâlik, henüz fakîr ve fakat tükenmek bilmeyen menâbi' servete hâkim bulunan bu dört milyon nüfûun, büyük bir mukâyesede, yirmi iki asır evvel Atina Filozoflarının tasavvur ve tahayyül eyledikleri bir rüyâyı hakikat hâline kalb etmeğe çalışdıklarını göreceğiz.

Beşer, ilk def'a olarak, an'ane ve örfün te'sîrinden nefsinin tahlîs ve kendi ihtiyâclarının ve gâyelerini göz önünde tutarak muhîtinin binâ eyliyor. Avrupa devletleri ihtivâ eyledikleri mü'essesâtın kâffesi ayrı ayrı ve yekdiğerini müte'âkiben vücûda bulmak ve bidâyetin mevcûd olan şeylerden istifâde edilmek sûretiyle, yavaş yavaş teşekkül [s. 69] etmişti. Hâlbuki cemâhîr-i müttehede-i Amerika devleti melekât-ı akliyesine sâhib insânların kendi irâdeleriyle halk etdikleri bir eserdir.

Fakat bir noktada yeni millet serbesti-i harekâtına mâlik değil idi. Binâ eylediği sâha her türlü 'ârızdan temeyyüzletmemişdi. Hatta yeni şehirler binâ etmek ve yeni kânûn-ı esâsîler tanzîm etmek için ana vatandan ayrılan Yunan müstemlekelerinden ba'zılarında müşâhede olunan sarîh mâhiyet-i san'ayiden dahi mahrûm bulunuyordu. On üç müstemleke, daha muhârebenin hitâmı akabinde, kontektikot ile Rud Aylind'de olduğu gibi, kraliyet tarafından tevcih edilmiş olan fermânlarla (1662) mu'âsır ve fakat, ale'l-ekser, mücâdele esnâsında ta'dîl olunan kânûn-ı esâsîlere mâliki idi. Ma'mâfih ta'dîl ve intibâk hareketlerini yakîn bir atîde müşâhede olunan teşkîlat gayretine bir mukaddeme olarak telakkî etmeliğimiz doğru olur.

Bu gayret esnâsında ba'zı fikirler hâkim bir sûrette tebâruz etmiştir. Bunlardan birisi, siyâsî ve ictimâ'î müsâvât fikridir. Buda ve nazaretli İsa ile dünyâyı ayak basdığı günden i'tibâren insânları şaşkırtan bu fikir on sekizinci asrın nihâyetinde, insânların münâsebâtını tanzîme kadar ve tamamen amelî bir mâhiyeti hâ'iz bir mebd'e' olarak kesb-i kuvvet edecektir. "Virjinya" devleti, esâsî bir metinde "bütün insânların tab'ân

aynı derecede har ve müstakil” olduğunu i’lân ve onların hakları üzerinde ısrâr ederek “hâkimlerin ve vâliflerin cemâ’at vekîli ve me’ûru olduklarını” tasrîh eder. Bütün insânlar serbestce dînlerini tatbîk edebilir. Kral, asîlzâdegân, “fitrî” esîr, ilahî kral ve bi’z-zât “Allah” bu siyâsî planın hiç değilse beyânnâmelerde ifâde edilmiş olan aksâmında hiç bir mevki’e mâlik değildir.

Diğer Amerika devletlerinin ekserisi fa’âliyet-i siyâsiyelerini aynı tarzda tanzîm ediyorlar. İstiklâl beyânnâmesi bütün insânların müsâvî olarak doğdukları” esâsını vaz’ eder. Yeni teşkîlâtın itâ’at üzerine değil, fakat irâde üzerine mü’esses bir cemâ’at olduğunun her tarafda tekrâr ve te’yîd olduğu görülüyor. Fakat bu devrin mütefekkirleri mev’hûm mukâvele-i ictimâ’iye nazariyelerini bast ederek işleri karıştırıyorlar; hiç ihtimâl dâhilinde olmayan bir nokta-ı nazar serd ederek insânların bir gün cem’iyet hâlinde yaşamaya karâr vermiş olduğunu dermiyân eyliyolar. Meselâ Masaçosat Beyânnâmesi’nin mukaddimesi devletin ihtiyârî bir cem’iyet olduğunu ve bu cem’iyet vâsıtasıyla milletin her vatandâş ile ve her vatandâşın millet ile bir mukâvele akd eylediğini ve bu mukâvele hükmüne tevfi ken efrâdın umûmun menfa’ati için vaz’ edilmiş olan ba’zı kânûnlara ri’âyete mecbûr bulunduğunu te’yîd eder.

Bu esâsî mebdelerden büyük bir kısmının pek ziyâde kâbil-i münâkaşa olduğu aşîkârdır. İnsânlar ne hür, nede müsâvî olarak doğarlar. Onlar bi’z-zât kendisi karışık ve eski ictimâ’î mü’esseselerle muhât bulunan çok mütehâlif bir galebeliğin eczâsındandırlar. Hiçbir ferd ictimâ’î bir mukâvele imzâsına da’vet edilmiş veya bunu red etmesi üzerine yalnızlıklar içinde mahv olmuş değildir. Harfî harfine nazar-ı i’tibâra alındığı takdîrde bu nazariyelerin vâzî’alarının bile kat’iyyen bu kadar mutlak bir şümûl atf etmeği bir an için düşünmüş olmalarına ihtimâl verilemeyecek kadar aşîkâr bir sûrette yanlış olduğu görülür. Onların gâyesi sâdece hayâtî bir ehemmiyeti hâ’iz ve fakat nisbetyi ziyâdesiyle müşekkil ve bir buçum asırlık bir tefekkürden sonr hakîkî şümûlünü daha iyi anlayabildiğimiz bir tâkım fikirleri ifâde etmekte. Medeniyet, evvelcede irâ’e etdiğimiz vechile, evvela itâ’at üzerine mü’esses bir cemâ’at şeklini almışdı. Fakat papaslar ile idâre mevki’inde bulunanlar kuvvetlerini sû’-i isti’mâl eylediler. O zamânlardan, çayırklar ve çöllerden irâdesi serbest mütemâdî insân kâfileleri geliyordu. Zihn-i beşer artık müşterek hayâtın kânûnlarına şu’ûrsuz bir itâ’ati [s. 70] kabûl etmiyordu; aynı zamânda irâde iştirâkini ifâde eden daha iyi bir medeniyet yaratmak istiyordu. Bu gâyenin istihsâli için her ferdin kendi şahsına hâkim imiş gibi mu’amele görmesi icâb ediyordu; ferd-i diğer insânların esîri değil, ancak arkadaşı

olmalı idi. Binâen-aleyh hakîkî mevki' ve ehemmiyeti ferdi kıymetine merbût idi. Bu arada iştirâki tahakkuk ettirmek için Amerika siyâsetinin mü'esseseleri tarafından mürâca'at edilen usûl çok basît ve sâfiyâne idi. Ahâliye o devredeki efkâra nazaran çok vâsi' olan intihâb hakları bahş eylediler. Vaz'iyet devletlere mahal vergî veren bütün erkek gençlerin re'ye iştirak eylediği Pensilvanya idi; ma'mâfih on sekizinci asrın nihâyetinde Amerika'nın İngiltere'den ziyâde re'y-i âmm tarz-ı hükûmetine takarrüb eylediğini tasdik etmek lâzımdır. Amerika'yı te'sis edenler memleketi vâsi' bir ma'ârifden müstefid etmek için, bugün bize pek çok mütevâzi' görünmesine rağmen çok şâyân-ı takdir olan, bir gayret sarf eylediler. Ma'mâfih onların, dâhilî vekâyi'den vatandaşları haberdâr etmek vazîfesini menâfi' husûsiyenin zîr-i tahakkümünde bulunan matbû'âta ve umûmî ictimâ'ilerdeki hatîblere terk etmeye nasıl muvâfakat eyledikleri cây-ı su'âldir.

Cemâhîr-i müttehîde-i Amerika ile bu ittihâda dâhil bulunan hükûmetlerin kânûn-i esâsîlerinin târihi pek ziyâde karışık olduğu için burada onlardan muhtasaran bile bahs etmeyeceğiz. Yalnız bu kânûn-ı esâsîlerin vatandaş sıfatıyla, kâdınlara hiç bir mevki' tefrik etmediğini kayd edelim. Amerika cemâ'atinin tarz-ı teşekkülü çok basît ve ekseriyet-i azîme i'tibârıyla zirâ'î olub kâdınlarda ekserîsi müte'ehhil idi; bu i'tibârla kâdınlara zevceleri tarafından temsil edilmemesi gâyet tabî'î görünmemiştir (son satır çıkmamış) hükûmeti onlar arasında [s. 71] ba'zı zümrelere hakk-ı re'y verdi. Çok câlib-i dikkat olan ikinci bir cihet hemen her tarafda, İngiltere'deki avâm kâmârâsı ve lordlar meclisi müeddil ? ittihâz edilerek, yekdiğerini murâkabe eden iki hâkim meclisin ihdâs edilmesidir. Yalnız Pensilvanya'da bir tek millet meclisi kabûl edilmiş ve bu vaz'iyet ü zamân çok tehlikeli ve fazla avâmpervâne bir hareket olarak telakkî edilmişti. Ma'mâfih teşri' emrinin batî ve emîn bir yürüyüş ta'kîb etmesi şeklinde ifâde olunan sebebdan mâ'adâ iki meclis tarzı lehinde serd edilebilecek başka bir delîl gösteriliyor. On sekizinci asır kânûn-ı esâsîleri mü'elliflerinin mücbir sebeplerden ziyâde modaya itâ'ât etmiş olmaları muhtemeldir. İngiliz tarzı çok köhne idi; Parlatonun esâsını teşkil eden lordlar meclisi erkândan, kraliyetin ru'esâsından mürekkeb bir meclisdi; yeni bir unsur olan avâm kamarası burjuvazi ile küçük emvâl gayr-ı menkûle mutasarrıflarını temsil ediyordu. On sekizinci asırda, cemâ'atin müfret hissiyâta itbâ' edeceğine ve bu i'tibârla onu hâl-i i'tidâle ircâ' etemeğe ihtiyâc olduğuna biraz acele bir sûretde hüküm edildi; efkâr-ı umûmiye demokrasi lehinde olmakla beraber-yükseliş ve inişler için-onun kuvvetli firenlerle techîzini istiyordu. Binâen-aleyh ikinci meclisler için az çok

tahdîdî bir mâhiyetde bulunan ittihâb usûlleri vaz' olundu. Zâten zamânımızda bile iki meclis tarzının müdâfa'ları vardır.

Bu zevât bir cem'iyetin siyâsetini iki zâviyeden tedkîk etmesini her cihetle fâ'ideli buluyor; bir taraftan, hırfeti, sanâyi', serbest meslekleri, hidemât-ı umûmiyeyi hülâsa bir kelime ile mesleği temsîl eden bir meclis; diğer taraftan ahâli zümreleri tarafından intihâb edilen ve cemâ'âtı temsîl eyleyen bir meclis; bir vatandaş birinci meclis için kendi san'at ve mesleği i'tibârıyla ikinci için mahal-i ikâmeti i'tibârıyla re'y verecektir. Fakat bütün bunlar bizim mevzû'muzun hâricindedir.

Cemâhîr-i müttehîde-i Amerika hükûmet-i merkeziyesi bidâyetde çok za'îf bir uzviyet, aralarında konfederasyonun birkaç maddesinden başka hiçbir râbîta mevcûd olmayan on üç müstemlekenin mümessillerinden mürekkeb basît bir kongre idi. Bu kongre, müstakil murahhaslardan terekkeb eden bir konferansdı; hükûmetlerin ticâret-i hâriciyesini hiçbir vechile murâkabe edemiyor, sikke darb ve vergi vaz' eyleyemiyordu. Cemâhîr-i müttehîde-i Amerika'nın İngiltere'ye gönderdiği ilk sefir Con Adams (John Adams) bir ticâret mu'âhedesini müzâkere etmek için Biritanya hâriciye nâzırı nezdine gitdiği zamân ittihâda dâhil devletlerden her biri için bir tane olmak üzere on üç murahhasın mevcûdiyeti zarûrî bulunduğu cevâbını aldı. Bi'l-ahere İngiltere kongreyi bir tarafa bırakarak devletlerle doğrudan doğruya müzâkerâta girişti; hatta kongrenin kendi sultasını te'sîs edemediği menâtıkda, büyük göller mıntıkasında bir tâkım mevâki'-i askeriye muhâfaza eyledi. Müsta'cil bir mâhiyetde bulunan diğer bir tâkım mesâ'ilde dahi kongrenin serbesti-i hareketi tahdîd olunmuşdu. On üç devletin garbında içerisindeki müste'mirlerin mikdârı gitdikçe ziyadeleşen vâsi' sâhalar mevcûddu. Devletlerden her birisi böylece zimnen garbe doğru tevessü' etmek hakkına mâlik idi; ancak hükûmet-i merkeziye tarafından bir hudûd ta'yîn edilemediği takdîrde bu hakların yekdiğeriyle tesâdüm ederek serî'an harbe müncir olacağı aşikârdı. Tehlike pek mühim ve hükûmet-i merkeziye çok za'îf olduğu için, bir müddet, hafî bir sûretde saltanat-ı ferdiyenin i'âdesi mevzû' bahs edilmişdi. Kongrenin re'isi bulunan Masacuset mümessili Natalyal Gorham (Nathaniel Gorham) bu bâbda Büyük Frederik'in birâderi Prens Henri dö Pros'un fikrini istizmâc etmişdi. Nihayet Amerika konvansiyon meclisi 1787 târîhinde Filadelfiya'da toplandı ve müttehîde-i Amerika'nın bugünkü kânûn-ı esâsîsinin kâlibı bu meclisde ihzâr olundu. Bu meclisin ictimâ'ına kadar güzerân olan zamân zarfında âmmenin [s. 72] zihninde büyük bir tahavvül vukû'a gelmiş ve herkes ittihâd ihtiyâcını hiss etmeğe başlamışdı.

Konfederasyonun mâddeleri yazıldığı zamân Amerika'da ancak Virjini, Masacuset, Rodaylind ve ilh. Ahâlisi mevcûdu, fakat bir müddet sonra yeni bir telakki tarzı, cemâhîr-i müttehîde-i Amerika ahâlisi fikri, tezâhür etdi. Ve yeni hükûmet, re'is, a'yân a'zâları, kongre a'zâları ve mahkeme-i âliyesiyle müttehîde-i Amerika kavminin hükûmeti idi. Basît tecemmü' muntazam bir tereküb olacaktı. Amerika basît bir konfederasyon hâlerinden kurtularak bir devlet-i müttehîde mâhiyetini iktisâba başlamışdı.

Yeni kânûn-ı esâsî devletler tarafından tasdik edildi; ve 1888 senesi bahârında, istiklâl harbi esnâsında millî ordunun başkumândânlığında bulunmuşu olan, Corc Vaşington'un altında yeni tarzda bir kongre toplandı; o vakit kânûn-ı esâsî esâslı bir sûretde ta'dîl edildi. Ve potomak üzerinde bulunan Washington şehri müttehîde-i Amerika devleti için merkez-i hükûmet intihâb olundu.

2.6. Cemahir-i Müttehîde-i Kânûn-ı Esâsîsinin İlk Metinleri

Evvelki fasılların birisinde Roma cumhûriyetinin evsâf-ı mahsûsasından bir kısmını irâ'e etmiş ve bu cumhûriyetde asrîliğin ibtidâ'î vahşet devrine â'id hesler ve en müzellem i'tikâdât-ı bâtile ile ne tarzda birleştiğini göstermişdik. Neandertal (Neanderthal) tipindeki insâna nisbetle bugünkü insân ne mevki'de ise bu Roma cumhûriyeti de zamânımızdaki [s. 73] demokrat devlete nazaran aynı vaz'iyetdedir. Belkide zekâ-yı beşerin Amerika siyâsi mâkinesinde Neolitique Neolitik insânın mu'amelât ve âlâtının mu'âdilini göreceği bir zamân da gelecektir. Bu mâkine vazîfesini ifâ etdi, ve onun sâyesinde müttehîde-i Amerika beşeriyetin şimdiye kadar ma'lûmu olan en mütemeddin ve en kavi cem'iyetlerinden birisini teşkil eyledi. Fakat Amerika teşkilât-ı esâsîyesinin Nevyork'un bazı câddeleri üzerine gölgesi düşen heva'î demiryolu şebekesinden veya Filadelfiya'da hâlen ekseriyeti teşkîl eden sâde ve muhkem evlerden daha kat'î ve mu'ayyen bir şekle mâlik olduğunu zan etmek için hiç bir sebep yoktur. Bu eserlerde ihdâslarıyla istihdâf edilmiş olan gâyeleri te'mîn etmişdir. Ancak onların da noksânları mevcûd ve ıslâhları mümkündür. Siyâsi ihtirâ'larımızda beytî ve mihaniki keşfiyâtımız gibi zekâmız inkişâf ve ma'lûmâtımız tezâyüd eyledikçe ta'dîl olunmağa muhtâcdır.

Amerika kânûn-ı esâsîsinin ihzâr eylediği zamândan beri târîhe müteallik telakkîlerimiz ve cemiyet rûhiyâtına â'id vukûfumuz pek ziyâde terakkî etmişdir. Hükûmet keyfiyeti bize on sekizinci asırdaki insânlara nazaran çok daha mu'dil

görülmektedir. Ve onlar, bu vâdide ne kadar cesâret göstermiş olursa olsun, arz üzerinde yalnız irâdeleriyle yekdiğerine merbût medenî insânlardan mürekkeb büyük bir cem'iyetin te'essüsü arzû edildiği takdîrde, biz onlardan daha ileri gitmek lâzım olduğunu his ediyoruz. Bizim bugün en ciddî bir tenkîd-i ilmîye tâbî' tutulmaya muhtâç gördüğümüz hakâyıkı onlar isbât edilmiş add ediyorlardı. Onlar mektebler ve dârü'l-fünûnlar ihdâsını ve vâridât te'mîn edecek arâzî tahsîsinden sonra bu mü'esseselerin kendi hâllerine terk edilmesini kâfi görüyorlardı. Fakat irfân her hâangi bir toprak üzerinde neşv ü nemâ bulan bir nebât değildir. O kolaylıkla bozulan ve tebdîl-i mâhiyet eyleyen nâzik bir otdur. Bugün gayr-ı kâfi bir derecede inkişâf etmiş olan darü'l-fünûnların ve terbiye sistemlerinin, tazammür etmiş beyin ve sinirler gibi, ictimâ'î teşekküllerin tenevvü'ünü te'hîr eylediğini biliyoruz. Avrupa'ya ve şimdiye kadar yekdiğerini velî eden devletlere nisbetle tahsîl seviyesi şübhesiz yüksek olmakla berâber Amerika vâsıl olması icâb eden seviyeye nazaran henüz tahsîlden mahrûm bir hâlde bulunmaktadır. Müttehede-i Amerika'nın mü'esseseleri halkın tamâmen tenevvürü için matbû'âta mutlak bir hürriyet vermek kifâyet edeceğini zannediyorlardı. Neşriyât ile yaşayan serbest matbû'âtın, serî'an kâbil-i iştirâ bir hâle düşeceğini ve büyük gazete sâhiblerinin sür'atle efkâr-ı umûmiyeyi tahrîk, asîlâne teşebbüsleri akâmete sevk eden bir unsur hâline inkılâb edeceğini anlamıyorlardı. Ve nihâyet intihâbât san'atının mu'ziliyetinden bî-haber bulunuyor, yalnız kâbil-i nakl-i re'y tarzının mütehassıs bir tâkım teşekküller tarafından re'ylerin sû-i isti'mâl edilmemesini men' edebilecek yegâne âmil olduğunu idrâk edemiyorlardı; ibtidâ'î ve şedîd usûller kabûl eylediler. Amerika'da demokrasisini hürriyetlerinin yarısından mahrûm bırakan ve bu demokrasinin rûhunu öldüren büyük fırkaların bütün teşkîlât-ı siyâsiyeye hâkim olmasına sebebiyet verdiler. Amerika'da siyâset bir ticâret, en müstekreh bir ticâret hâlini aldı; kahramanlık devrinden sonra milletin zeki ve şâyân-ı hürmet efrâdının kâffesi siyâseti terk ederek "işlerle" meşgûl olmayı tercih eyledi. "Devlet fikri" inhitâta uğradı, ve yalnız menfa'at-ı umûmiyenin hâkim olması icâb eden yerlerde teşebbüsât-ı husûsiye galebe etdi: Fî'l-hakîka siyâsî ahlâksızlık her türlü müşterek teşebbüsâtı imkânsız bırakıyordu.

Ma'mâfih ihtilâl devrindeki Amerikalılar tarafından ihdâs edilen büyük siyâsî sistemin kusûrları derhal tezâhür etmedi. Bir çok nesiller esnâsında müttehede-i Amerika, dünya târîhinde bir misâli daha görülmemiş bir derecede, serî' bir sa'y ve bir inkişâf, mebzûl bir bahtiyârlık devri geçirdi. Hatta son nısf asır zarfında, adem-i müsâvât ve cehâlet vâdisinde geriye doğru atılan müte'addid hatvelere rağmen, [s. 74]

Amerika'nın vaz'iyeti her hâangi bir memlekete nisbetle daha çok parlak ve nâmûskârâne idi.

Müttehide-i Amerika'nın te'essüsüne müte'allik olan bu muhtasar îzâhâtta, târîhin revşini değıştiren büyük adâmlardan yalnız bir kaçının ismi zikr ile iktifâya mecbûr olduk. Tom Payn (Tohm Paine), Benjamin Franklin (Benjamain Franklin), Patrik Hanri (Patrick Henry), Tomas Cefarson (Thomas Jefferson), Adam Madison (Adam Madison), Aleksandır Hamilton (Alexandre Hamilton), Corc Vashington (George Wachington) ilk safda parlayan ricâldendir. Târîhin bu devresini şöhtlendiren insânları diğer bir devrin ziyneti müşâbesinde bulunan kimselerle mukâyese etmek güçdür. Ba'zı muharrirler, hatta Amerikalılar, Avrupa devletlerinin serî'ü'z-zevâl ihtîşâmının, bir İkinci Frederik veya bir Büyük Katerina'nın mübâlağalı ve mefsedetle mâlî, münâfînin te'sîri altında kalarak, Amerika'yı te'essüs eden zevâtın burjuvasciyelerini fenâ görmeğe temâyül eylemişlerdir. Uzun saçları, âmiyâne bir tarzda biçilmiş elbiseleri ve sâfiyâne etvârı ile Benjamin Franklin'i On Altıncı Lui'nin sarâyında zarâfetden mahrûm buluyorlar. Fakat muhteşem elbisesinden tecrîd edildiği zamân On Altıncı Lui ancak Frankli'nin uşâğı vazîfesini görebiliyordu. Büyüklük sınıf ve ziynet ile takarrür eden bir şey ise, büyük Aleksandır'ın azamet-i beşeriyenin üç bâlâsında bulunduğu şübhesizdir. Fakat aceba hakîkî büyüklük bu mu büyük adâm, yüksek bir mevki'de iken veya vehîm zamânlarda hemcinsine kemâl-i tevâzu'yla yârdım eden kimse değımlidir ? ihtilâl devresindeki Amerikalılardan büyük bir kısmının menfa'at-ı şahsiye peşinde koşmadıkları ve umûmî gâyeye fevk'al-âde merbût buldukları mertebe-i sübûta vâsıl olmuşdur. Kâbiliyetlerinin mahdûd olduğu ve hatâ edebilecekleri şübhesizdir; meselâ Vashington kayıdsız bir adâmdı; fakat, hey'et-i umûmiye i'tibârıyla, bu adâmlar [s. 75] te'sîs eyledikleri cem'iyetin menfa'atlerini kendi ihtirâslarının veya şahsî gurûrlarının fevkinde tutuyorlardı.

Ma'lûmâtları ve sâha-ı rü'yetleri, bi'z-zât kendi devreleri gibi, mahdûd idi. Hiç birisi bir insân-ı kâmil değıldi. İtâ'at eyledikleri sâ'ikler, her birimiz için olduğu gibi, çok muhtelifdi; mefkûrelerinden âlîcenâbâne fikirler sâdır olmasına ve kalblerinin asîlâne feverânlarla methîc bulunmasına rağmen onlarda kıskânç, tenbel, inâdcı, tama'kâr ve fenâ ahlâklı olabiliirdi.

Müttehide-i Amerika'nın menşe'leri hakkında doğru bir târîh yazmak istenildiği takdîrde bu işe, nefis bir muzhike için olduğu gibi, merhamet ve neş'e ile çalışmak icâb

eyler. Bu târihin çok insânî, mufassal ve aucacılı mâhiyeti esâret mes'elesinde çok açık bir sûrette tezâhür eder. Bu mes'ele Amerika rûhunun mihenk tâşu olmuştur.

Amerika'da esâret Avrupalıların bu kıt'aya ayak basmalarından biraz sonra başlamış olduğu gibi Avrupa milletlerinden hiç birisinin de bu husûsda mes'ûliyetden kurtulmasına imkân yoktur. Hatta Amerika'da Almanların bütün diğer milletlerden daha temeyyüz bir sûrette hareket eylediklerini de teslîm etmeliyiz. Esîr ticâretine karşı ilk sarîh şikâyet Pensilvanya'daki Alman müste'mirleri tarafından serd edilmiştir. Ma'mâfih Alman müste'mirinin zira'iyât mıntıkasının çok şimâlinde, mu'tedil bir iklimde, serbest ameleler istihdâm eylediğini de nazar-ı dikkate almak lâzımdır; bu i'tibârla Alman müste'miri büyük Hosa'nın zebûnî değil idi. Fi'ilen Amerika'da esâret, yerliler tâkım hâlinde ma'denler de ve büyük zirâ'at işlerinde çalışmaya icbâr edildikleri zamân başlamış idi; Las Kazas (Las Casas) gibi gâyet hassâs ve iyi kalıblı bir zâtın himâye eylediği yerlileri meşakkatden kurtarmak için Amerika'ya zencîlerin idhâlini talep etmiş olması garîbdir. Garbî ve cenûbî Amerika'daki zirâ'at mıntıklarında amele ihtiyâcı çok mücbir bir mâhiyet irâ'e eylediği gibi yerlilerden alınan esîrler kifâyet etmediği zamân yalnız zencî idhâl edenlere değil Avrupa'daki habishâne ve dârü'l-acezelerde mürâca'at olunmuştur.

1620 senesinde bir taraftan misyonerler yeni İngiltere'de Palimont şehrine muvâsalat ederken diğer taraftan da bir Hollanda kroveti zencîlerden mürekkeb olan hamûlesini Virjinya'da Caymis Tavn şehrine ihrâc eyliyordu. Zencî esâreti yeni İngiltere kadar kadîm idi; istiklâl harbî başladığı zamân bir buçuk asırdanberi Amerika mü'essesâtı meyânına dâhil olmuş bulunuyor idi. Bu esâret on dokuzuncu asrın büyük bir kısmında dahi müdâfa'a edildi.

Ma'mâfih müstemlekelerdeki mütefekkir insânların vicdânı bundan müte'essir oluyor ve Tomas Cefarson tarafından İngiltere saltanatı ile lordlarına karşı serd edilen ithâmlardan en mühimini müste'mirlerin esîr ticâretini insânî bir şekle ifrâğ etmek [s. 76] için masrûf olan mesâ'isinin ana vatandaki büyük arâzî sâhibleri tarafından ikâmete ma'rûz bırakılması teşkîl ediyordu.

1766 târihinde Lord Dertmas (Dartmouth) millet için bu kadar fâ'ideli olan bir ticâretin müste'mirler tarafından duçâr-ı ye's ve mevâni' eylemelerine müsâ'ade edilmeyeceğini yazıyordu.

İhtilâlin inkişâf ettirdiği fikri ve ahlâkı mâyâ sâyesinde zencî esâreti mes'ele si vicdân-ı âmmeyi işgâl eden mesâ'ilin birinci sınıfında ahz-ı mevki' etti. Amerika'da

sâkin iki unsur arasındaki tezâdı görmemek imkânsızdı. Virjinya'da hukûk-ı âmme kânûnu "bütün insânların fitraten müsâvî ve hür olduklarını" i'lân ediyordu; fakat orada, kızgın güneşde, amele başlarının kırbâcı altında, zencî esîr her türlü meşâkka ma'rûzdu.

Bu vicdânî tedkîk bârbârların tazyîk altında Roma imparatorluğunun arz-ı teslimiyet eylediği târîhden beri insânların efkârında hâsıl olan derî tahavvülün yeni bir delîlini teşkîl eylemekdedir. İstihsâlin, sanâyi' ve zirâ'atin şerâ'iti uzun bir müddet üserâ bölüklerinin yeniden teşkîlini imkânsız kılmışdı. Fakat yeni devir geliyor ve cem'iyeti sevk ve idâre eden sınıflar orman, me'âdin, ve mu'azzam nâfi'a umûru için olmuş zan edilen bu teşkîlâtın arz eylediği büyük fâ'ideleri fark etmeğe başlıyorlar. Binâen-aleyh çok şiddetli bir muhâlefete rağmen bu teşkîlâtın yeniden canlandığı görüldü. Fakat bidâyetden i'tibâren i'tirâzlar yükseldi ve bu i'tirâzların şiddeti gittikçe artdı. Beşeriyetin yeni vicdânı bilâ-tereddüd bu hâdiseden ıztrâb his ediyordu. Bu yeni esâret edvâr-ı kadîmenin ma'lûmu olan esâretten bir çok cihetlerce daha fena idi. Garbî Afrika'da tertîb olunan zencî avlarını ve zencîlerin bahr-ı muhîtte seyâhatlerinin elîm şerâ'itini tasavvur ederken büyük bir nefret ve ıztrâb his etmemek imkânsızdı. Bu zavâllı mahlûklar gayr-ı kâfî gıdâ ve su ile, her türlü ihtimâm ve ilâcdan mahrûm bir hâlde, gemilerin anbârlarına tıklarıyorlardı. Başlıca üç Avrupa devleti bu ticâretle meşgûldü. Büyük Biritanya, İspanya ve Portekiz. Fî'l-hakîka Amerika'daki arâzînin başlıca sâhibi onlardı. Diğer Avrupa devletlerinin bu husûsdaki nisbî ma'sûmiyetlerinin yegâne sebebi onların bu husûsda his eyledikleri ihtiyâcın daha az olmasıdır. Fakat aynı zihniyette olan bu devletlerin de müsâvî şerâ'it altında aynı sûretle hareket etmeleri tabî'î bulunuyordu.

On sekizinci asrın evâsıtına doğru İngiltere'de ve müttehîde-i Amerika'da zencî esâretine karşı büyük bir teheyyücün inkişâf ettiği görüldü. 1770 târîhinde Büyük Biritanya'da ekserîsi garbî Amerika ile Virjinca'dan idhâl edilmiş on beş bin zencî esîr bulunduğu tahmîn edilmektedir. 1771 târîhinde İngiltere'de bu mes'ele salâhiyetdâr makâmâtı bu husûsda itâ-yı re'ye mecbûr edecek bir sûretde mevzû' bahs oldu. Caymes Sommersat isminde bir zencîye sâhibi Virjinya'dan İngiltere'ye getirmişdi. Esîr kaçdı; yakalandıktan sonra yeniden Virjinya'ya gönderilmek üzere cebren mâl sâhibinin gemisine götürüldü. Fakat mahkeme bir masûniyet-ı şahsiye emirnâmesi isdâr etdi; firârî esîr yeniden karaya çıkarıldı ve hâkim Lord Manesfild şâyân-ı nefret bir mü'essese olan esâretin İngiliz kânûnu tarafından tasdîk edilmediğini beyân ile maznûnun serbest bırakılmasını emr etdi.

1780 târîhli Masacose t kânûn-ı esâsîsi bütûn insânların hür olarak doğduklarını i'lân ediyordu. Kako isminde bir zencî 1783 târîhinde bu hakdan istifâde etmek istemiş, ve o târîhden i'tibâren Masacose t esâreti ilgâ etmişdi; bu hükûmetin arâzîsi üzerine ayak basan bir adam hür oluyordu.

Ma'mâfih Amerika ittihâdına dâhil bulunan hükûmetlerden hiç birisi bu devrede Masacose t'in tarz-ı hareketini ta'kîb etmedi.

[s. 77] Virjinya'da efkâr-ı umûmiyenin vaz'iyeti cidden câlib-i dikkat bulunuyor, ve cenûb devletlerinin ma'rûz bulunduğu müşkilâtı sûret-i mahsûsada tenvîr ediyordu. Virjinya'daki büyük devlet adâmları, Vashington ve Cefarson, esâret usûlünü menfûr görüyorlar. Ma'mâfih hizmetlerini başka türlü te'mîn etmek imkânsızlığına binâen Vaşington'un esîrleri vardı. Virjinya'da esîrlerin hürriyetini iltizâm eden kuvvetli bir fırka mevcûd idi. Fakat bu fırkanın a'zâları hürriyetlerini iktisâb eden esîrlerin memleketi terk etmesini talep ve bunun hilâfına hareket edenleri hâric ez-kânûn i'lân ediyorlardı. Onlar Virjinya'da insân eti yemek an'anesini vahşiyet aver merâsim-i dîniyelerini muhâfaza eden hür bir zencî cem'iyetinin te'essüsünden fevka'l-âde endîşe ediyorlardı. Bu nokta-ı nazara göre Virjinyalılardan bir çoğunun ne için esîrler üzerinde kudretlerini muhâfaza etmek ve onları esâret hâlinde yaşatmak istedikleri ve aynı zamânda zencî esîr ticâretine ve yeni Afrika unsurlarının idhâline ne sebeble mümâna'at eyledikleri kolaylıkla anlaşılır.

Hürriyetlerini iktisâb eden zencîler serî'an huzûr-ı âmmeyi selb eden bir unsur hâlini alacaklardı; Masacose t hükûmet ihrâznesi derhâl onlara hudûdu sed etmemişdi; edvâr-ı kadîmede aynı ırktan insânlar arasında bir teşkilât mes'elesi hâlinde müşâhede olunan esâret Amerika'da daha vâsi've mu'azzal bir mes'ele ile, beşeriyet â'ilesinin yekdiğerinden en uzâk iki enmuzucunu temsîl eden ve hırsları, an'aneleri arasında büyük farklar bulunan iki ırk arasındaki münâsebetler mes'elesiyle karışuyordu. Eğer seyyâhlar beyâz olsa idi Amerika'da esâret mes'elesi, şübhesiz istiklâlin i'lânından sonra bir nesil bile geçmeden bir sûret-i halle iktirân ederdi.

2.7. Fransa'da İhtilâl Fikirleri

Amerika istiklâl harbi ile beşeriyet ilk def'a olarak Avrupa'da mer'î bulunan saltanat ve nezâret tarzından uzaklaşıyor, ve Makyavel'in vaz' eylediği esâsları kendi siyâsetine tatbîkden imtinâ' eden bir cem'iyet te'essüs ediyor, bu târîhden i'tibâren on sene mürûr etmeden bu garîb devlet-i mu'azzama manzûmesine ve Avrupayı tazyîki

altında inleyen sarây nüfuzu şebekesine karşı ikinci ve çok daha müdhiş bir isyâna şahid oluyoruz. Fakat bu def'a isyân garb medeniyetinin hudûdları hâricinde zuhûr etmiyor. İnfilâk saltanat-ı mu'azzamanın menşe' zuhûru olan Fransa'da vukû' buluyor. Ve Fransızlar, bir kralın vesâyetini başlarından atmağa iktifâ eden Amerika müste'mirlerinden daha ziyâde ileri giderek hükümdârlarını i'dâm ediyorlar.

İngiltere ve müttehide-i Amerika ihtilâllerinde olduğu gibi Fransız ihtilâlinin birinci sebebi bir hükümdârın vâhî ihtirâslarıdır. Tevsi'-i nüfuz tasavvurları, saltanat-ı mu'azzamanın gâyeleri ve maksadları ve onların netîcesi olan askeri masraflar Avrupa'ya, devrin tahammülünün fevkinde azîm bir külfet-i mâliye tahmîl ediyordu; memleketler krallarının alâyîşli tarz-ı hayâtının icâb etdirdiği masârıfı güç hâl ile te'mîn edebiliyordu. İngiltere ve müttehide-i Amerika gibi Fransa'da dahi ilk mukâvemet hareketlerine fenâlığın esâsı add edilen siyâset-i hâriciye değil, fakat mâlî tazyikler ve ferdlerin hayâtında bu siyâsetin tevli'd eylediği muzâyakalar sebep olmuştur. Fransa'da rûhâniler ile asîlzâdeler vergiden mu'âf olduğu için bu memleket İngiltere'ye nisbetle çok daha az müsemmir bir gayret-i mâliye gösterebiliyor idi. Yalnız halk üzerinde tevzi' edilmiş olan vergilerin yükü İngiltere'ye nazaran daha ağır idi. Yüksek sınıfların imtiyâzları, İngiltere'de ceryân etmiş olan vekâyi'in aksine olarak, onları saltanatın müdâfi'î hâline koymuştu. Bu sûretle infilâk bir müddet te'ehhür etmiş, fakat vukû' bulunduğu zamân da tasavvur edilemeyecek kadar şiddetli olmuştur.

Bununla beraber Amerika istiklâl harbi seneleri esnâsında onun takarrübünü his ettiren hiç bir alâmet görülmemişti; [s. 78] aşağı sınıfların sefâleti müdhişti; münkâd ve hecâ ve şahsiyetler bununla pek ziyâde meşgûl oluyor, ve hürriyet tarafdarı mütefekkirler seslerini yükseltmeğe cesâret ediyorlardı; fakat umûmiyet i'tibârıyla bu eski binânın i'tiyâdları ve â'ilevî ihtilâfları ile ebediyen bâkî kalmayacağını düşündürecek hiç bir sebep yoktu. Saltanat ihtihsâlâtından fazla istihlâkâtda bulunuyor, ve fakat o zamâna kadar bunu acısını yalnız hissiyâtını ifâde ve izhâr etmek hakkından mahrûm bulunan sınıflar çekiyordu. Müverrih Gibon Fransa'yı çok iyi tanıyordu; Paris'in de Londra kadar aşinâsı idi; fakat yukarıda fasl-ı mahsûsunda zikr ettiğimiz fıkrasında siyâsî ve ictimâ'î inkilâb günlerinin yaklaştığına işâret eden hiç bir şey yokdur. Dünyânın o zamân bir çok haksızlıklar ve budâlâlıklar ile mâlî bulunduğu şübhesiz ise de, aynı zamânda asîlzâde olan bir âlemin onu kâfi derecede mü'min ve râhat bulması da tabî'î idi.

Bu devrede Fransa'da fikir, belâgat ve his-i hürriyetpervâne bir mâhiyet irâ'e ediyordu. Monteskiyu (Montesquieu) (1679-1755) on sekizinci asrın birinci nısfında ictimâ'î, siyâsî ve dînî bi'l-umûm mü'esseseleri hîç bir noktayı karanlıkta bırakmayacak bir sûrette tedkîk etmişdi. Fransa saltanat-ı mutlakasını o zamâna kadar muhât bulunduğu nüfûzdan tecrîd eylemişdi. Monteskiyu Luk (Locke) ile beraber beşer cem'iyetlerinin irâdî ve şu'ûrî bir sûrette yeniden inşâsına müte'allik teşebbüslere mâni' olan yanlış fikirlerin bir çoğundan münâkaşa sâhasını tathîr etmek şerefini taksîm eder. Bu sûretle temîzlenmiş olan sâhada bidâyeten bir çok garîb bârâkalar inşâ edilmiş ise de bundan Monteskiyu hîç bir vechile mes'ûl değildir. Bundan sonraki nesil bu büyük Fransızın eserini ta'kîb ederek en yüksek ahlâkî [s. 79] ve fikrî tasavvurâne vâsıl oldu. Ansiklopedist (Encyclopedistes) nâmıyla yâd edilen ve ekseriyeti cizvîtlerin âsî taleplerinden mürekkeb olan yüksek bir muharrirîn zümresi Diderot'un (Diderot) idâresi altında neşr eylediği bir tâkım eserlerde yeni bir tarzın planını çizmeğe teşebbüs eyledi. Male (Mallet) (1766) diyor ki: bu adâmları şereflendiren şey haksızlıklardan nefret etmeleri, esîr ticâretinin, vergi i'tibârıyla müsâvâtsızlığın, adliyedeki sû'-i isti'mâlât ve irtişâtın , harblerin mücib olduğu isrâfâtın aleyhinde bulunmaları, dünyânın manzarasını değıştirmeğe başlayan ve henüz yeni doğmuş bulunan sanâyi' imparatorluğunu hüsn-i telakkî eylemeleridir." Onların en vahîm hatâları bi'l-umûm edyâna karşı izhâr etdikleri hudûdsuz husûmet olmuşdur. Ancak tamâmen dîni bir terbiyenin insânda ictimâ'î vazîfe fikrini inkişâf etdirmesi mümkün olduğu hâlde onlar beşerin fitraten âdil ve siyâseten münevver olduğuna îmân ediyorlardı. Ansiklopedistler beşerî teşebbüslerin tanzîm edilmedikleri takdîrde, ictimâ'î herc ü merce müncir olacağını da unutuyorlardı.

Ansiklopedistlerin yânında hubûbâtın ve emti'anın istihsâl ve inkisâmı husûsunda cür'etkârâne tedkîkâta girişen muktesidler ve fiziyokratlar (Physiocrates) mevcûd idi. Kânûn-ı tabî'at nâm eserin mü'ellifi Morli (Morally) mülkiyet-i şahsiyenin aleyhinde bulunuyor, ve cem'iyetin kominist bir tarzda tanzîmini tavsiye eyliyor idi. O, meslekleri arâsındaki tenevvü' ve tehâlîfe rağmen hey'et-i umûmiyesine sosyalist lakabı verilen, on dokuzuncu asırdaki kolektivist mütefekkirlerin mübeşşiridir.

Ansiklopedistlerin, muktesidler ve fiziyokratların tadrîsâtını anlayabilmek için çok düşünmek lâzımdı. Jan Jak Russo (Jean-Jacques Rousseau) (1712-1778) halka daha yakîn ve daha kolaylıkla kâbil-i tefehhüm bir mesleğin re'îsidir. Bu muharrir sert bir mantık ile hissi bir galeyânın garîb bir halîtasıdır. O, beşerin ibtidâ'î hâlinin bir sa'âdet ve fazîlet hâlî olduğunu ve papasların, kralların, kânûn adâmlarının te'sîri altında bu

vaz'iyetin tebeddül eylediğini beyân eden çok câzib bir esâsı neşr ve ta'mîme çalışıyordu. Russo'nun te'sîri, hey'et-i umûmiye i'tibârıyla, yâs-aver olmuşdur. Bu nüfûz yalnız mevcûd nizâm-ı ictimâ'îye değil her hâangi bir ictimâ'î nizâma dahi sirâyet ediyordu. Russo'nun *Mukâvele-i İctimâ'îye (Contrat Social)* nâmındaki eserini böyle bir mukâvelenin zarûrî olduğunu irâ'e etmekden ziyâde onu ihlâl edenleri ma'zûr göstermek için yazmışdır denilebilir. İnsân mükemmelliyetden çok uzâk olduğu için her gün mücâdele mecbûriyetinde bulunduğumuz fenâ temâyüllerin tabî'î bir tâkım nekâ'is değil, fakat tabî'î bir fazîletin enfes tezâhürâtı olduğunu iddi'â eden muharririn eserlerini her sınıftan bir çok kâr'ilerin mütâla'aya şitâb etmiş olmalarında hayret edecek bir şey yoktur. Russo'nun eserleri her türlü siyâsî ve ictimâ'î mesâ'ile tatbîk edilmiş olan mübâlağalı ve hissî bir usûlün mazhar-ı rağbet olmasına yardım etmişdir.

Şimdiye kadar hiç bir cem'iyetin bidâyetde if'âlini nazariyâta tevfk etmediğini daha evvel irâ'e etmişdik. Nazariyeler eski devrin tamâmının inhidâmından sonra ve efrâdın sevk ve idâre edecek bir şey'e ihtiyâc his etdikleri zamâ kendilerini kabûl etdirmeğe muvaffak olurlar. 1788 târîhine kadar cumhûriyetperver veya anarşist Fransız mütefekkirlerinin yazıları ve noktaları siyâsî hayât üzerine Vilyam Moris'in (William Morris) bedî'î sosyalizminin on dokuzuncu asrın nihâyetinde İngiltere'de icra eylediği te'sîrden fazla bir te'sîr yapmışdır. Siyâsî ve ictimâ'î mâkine ebediyen fa'âliyetine devâm edecek gibi görünüyordu, kral avlanıyor, eşyâlarını ta'mîr ediyordu; sarây ve kibâr mehâfili eğlenceleriyle meşgûldü; Mâliyeciler memleketin i'tibârını artıracak yeni vâsıtalar taharrî ediyorlardı; vergilerin sıkleti altında bunalmış bir hâlde bulunan ticâret göreneğe sâdik kalıyordu; bir köle gibi cefâ çeken köylü şatoya [s. 80] karşı ümitsiz bir kîn besliyordu. İnsânlar münâkaşa ediyorlar, ve münâkaşadan başka bir şey yapmadıklarını his ediyorlardı. Hiç bir hâdisenin zuhûru me'mûl olmadığı için her şey söylenebilirdi.

2.8. 1789 İhtilâli

1788 târîhinde ilk def'a olarak Fransızlar, kemâl-i hayretle, bu emnîyet hissini zâhiri ve yanlış olduğunu fark etdiler. On Altıncı Lui (1774-92) batî'î-intikâl ve pek az ma'lûmâtlı bir hükümdâr idi; Avusturya imparatorunun hemşîresi Mari Antuvanat (Marie Antoinette) gibi muvâzenesiz bir kâdınla evlenmesi felâketine sebep oldu. Bir tâkım muhârrirler kraliçenin zevcine sadâkati mes'elesiyle haylice meşgûl olmuşlar ise de bu cihetin bizi alâkadâr etmediğini i'tirâf ederiz. Ma'mâfih bu kâdının zevcinin

yanında bir yâbancı gibi yaşamış olduğu hemen hemen muhakkaktır. Hutût-ı vechiyesi incelikden mahrûm, fakat oldukça mağrûrâne idi. Tab'an hayâlperest olduğu gibi tiyatro evzâ'ını da severdi. Amerikan harbinden dolayı devlet hazînesi boşaldığı (gâyet Makyavelane bir tarzda ihdâs edilmiş olan bu harbin gâyesi İngiltere'yi küçük düşürmekdi) ve bütün memleketde derîn bir adem-i memnûniyet hükümrân olmaya başladığı zamân kraliçe bütün nüfûzunu tasarruf yapmak isteyen nâzırların mesâ'isini akîm bırakmak ve kilise ile asâlete On Dördüncü Lui zamânındaki mevkîlerini i'âde etmek için isti'mâl ediyordu. Asîl olmayan zâbitların ordudan ihrâcını ve kilisenin efrâdın husûsî hayâtına müdâhalesinin bir kât daha tezyîdini istiyordu. Mari Antuvanet yüksek bir me'mûr olan Kalon'un (Calonne) şahsında tâm istediği Mâliye nâzırını bulmuşdu. Fakat [s. 81] 1787 târîhinde bu nâzır sükût etdi. İstikrâzları mütevâliyen artırmış olan bu nâzır için On Dördüncü Lui devrinden beri Fransa'da hükümrân olan büyük saltanatın iflâsını i'lân etmekden başka yapacak bir şey kalmamışdı. Yeni vâridât te'mîni imkânsızdı. Vaz'iyetin tedkîki için eşrâfdan mürekkeb bir meclisin ictimâ'ına zarûret hâsıl oldu.

Bu eşrâf meclisine Kalon bi'l-umûm arâzi üzerine vergi vaz' eden bir kânûn lâyihası tevdî' etmiş ve bu hâdise bütün asîlzâdelerin hiddetini mûcib olmuşdu. Binâen aleyh asîlzâdeler 1610 târîhinden beri ictimâ' etmemiş olan bir hey'etin, etejeneronun (Etats generaux) toplanması için ısrâr etdiler. Eşrâf gayr-ı memnûn olan efkâr umûmiyenin etejenero meclisinde o zamâna kadar mahrûm bulunduğu bir unsur istinâd bulub bulmayacağını düşünmemişdi. Onlar yalnız mükellefiyet-i mâliyeden kendilerine düşen meşrû' hisseden kurtulmak istiyorlardı. 1789 senesi mayısında etejenero ictimâ' etdi.

Bu meclis üç sınıfın, asîlzâdeler ile ruhbânını ve avâmın, mümessillerinden mürekkebdî. Avâmı temsîl eden meb'ûsların intihâbına vergi verenlerin kâffesi iştirâk ediyor idi. Bu meclisin dağıldığı târîhden beri pek çok zamân geçmiş olduğu için da'vet hakkında cârî olan usûlün neden ibâret bulunduğunu kimse hâtırlayamıyordu. Akademideki a'zâların re'yine mürâca'at edildi. İlk evvel halli icâb eden nokta bu meclisin üç sınıfın mümessillerinden mürekkeb bergel hâlinde veyâ ayrı ayrı i'tâ-yı re' eden üç meclis olarak mı ictimâ'î mes'elesi idi. Ruhbânın 306, asîlzâdelerin 285 ve avâmın 621 mümessili mevcûd olmasına nazaran mevzû' bahs olan iki şıkdan birincisinin kabûlü [s. 82] ekseriyet-i mutlakanın avâm sınıfına â'idiyetini te'mîn ile netîcelecekti. Bundan mâ'adâ etejenero meclisinin mu'ayyen bir mahal-i ictimâ'î da

yokdu. Paris’de mi yoksa, vilâyet şehirlerinden birisinde mi ictimâ’ edilecekti? Av mevsiminde bulunduğu için, Versay şehri intihâb edildi.

Kral ile kraliçenin bu Mâliye ıslâhâtçılarına cânlarını sıkân bir unsur gibi mu’âmele etmeğe ve devrin pek hafif meşrebâne ahlâkına, ictimâ’î hayâta onların her hâangi bir sûretle madâlyalarına mâni’ olmaya azim etdikleri aşikârdır. Meb’ûslar metrûk salonlarda, portakallıklarda, top oyununa mahsûs mahallerde toplanmaya mecbûr oldular.

Sınıf veya şahıs i’tibârıyla re’y mes’elesinin ehemmiyeti hakîkaten büyükdü. Bu mes’ele altı haftadan fazla münâkaşa edildi. O vakit avâm sınıfı, İngiltere avâm kâmarâsına imtisâlen, vergi vaz’ı için muvâfakatinin zarûrî olduğunu i’lân etdi. Bunu üzerine kral ictimâ’ mahallini sed etdirdi, ve meb’ûsların dağılmalarını emr etdi. Fakat avâm meb’ûsları top oynamaya mahsûs bir salona ilticâ etdiler ve Fransa’ya bir kânûn-ı esâsî verilmeden evvel dağılmamaya yemîn eylediler.

Kral tazyîk tarîkinde mürâca’at ederek avâm meb’ûslarını cebren dağıtmak istedi. Fakat askerler itâ’atden imtinâ’ ettiler. Bunun üzerine kral, tehlikeli bir isti’câl ile, millet meclisi nâmı altında üç sınıfın bir arâda ictimâ’ ederek müştereken re’y vermelerini kabûl etdi. Fakat iglab-ı ihtimâl ? kraliçenin tavsiyesi ile General Dö Brogli (de Broglie) halkın tarafını iltizâm etmelerinden korkulmayan ve Fransa hizmetindeki ecnebîlerden mürekkeb bulunan kıt’ât-ı askeriyeyi Paris’e celb etdi. Kral’da o zamâna kadar yapmış olduğu mesâ’idâtından rücû’ etmeğe hâzırlanıyordu. Derhâl Paris ili bütün Fransa buna karşı isyân etdi. Ma’mâfih Broglu halk üzerine ateş emrini vermekde tereddüd etdi. Paris ile diğer büyük şehirlerin ekserîsinde bir belediye hükûmeti te’sîs olundu. Ve belediyeler tarafından saltanatın kuvvetlerine mukâbele maksad-ı sarîhiyle millî muhâfaza kıt’âtı nâmı altında bir kuvve-i müselleha techîz edildi.

1789 Temmuz isyânı hakîki Fransız ihtilâlinin mukaddemesi oldu. Bastil, bu karânlık devlet meclisi ?, hafîf bir mukâvemetden sonra halk tarafından hücumla zabt edilmiş, ihtilâl Fransa’nın bir ucundan öbür ucuna kadar tevessü’ etmişdi. Şarkda ve şimâl-i garbîde asîlzâdelerin bir çok şatoları köylüler tarafından yakıldı. Tasarruf senedleri tahrîb edildiği gibi, bu şatoların sâkinleri de katl veya teb’îd edildi. Bir ay zarfında asîlzâdelik teşkîlâtı tamâmen imhâ olunmuşdu. Prenslerden bir çokları ile kraliçenin tarafdârları memâlik-i ecnebiyeye firâr eyledi. Millet meclisinin, henüz hîç bir unsuru mevcûd olmayan, siyâsî ve ictimâ’î bir sistem ile memleketi techîz eylemesi icâb ediyordu.

2.9. 1789'dan 1791 Tarîhine Kadar Devâm Eden Tacidârlı Cumhûriyet

Millet meclisi Amerika kongresine nisbeten çok nâ-müsâ'id şerâ'itle muhâtdı. Çünkü Amerika kongresinin arkasında büyük bir kıt'anın yarısı mevcûd ve endîşe edilebileceği yegâne hasım İngiltere devleti idi. Bu hükûmetlerin ihtivâ eylediği dînî ve tadrîsî muhtelif teşkîlât nâfiz bir külli teşkîl etmediği gibi ekseriyetleri i'tibârıyla da kongreye tarafdâr bulunuyordu. Kral Corc yavaş yavaş anhü ve ciğt içinde ölüme doğru gittiği gibi İngiltere'de uzâkda idi. Bununla beraber müttehede-i Amerika'nın kâbil-i isti'mâl ve istifâde bir kânûn-ı esâsî ihzâr edebilmesi için bir çok seneler geçdi. Buna mukâbil Fransa Makyavelin şâkirdi olan düşmân komşularla muhât bulunuyordu. Kraliçe Avusturya ve Prusya'yı yeni Fransız milletine karşı harbe teşvîk eden Kont Dartova (d'Artois) Dük dö Borbon (duc de Bourbon) vesâ'ir menfi prenslerle dâ'imâ muhâbere ediyordu. Bundan mâ'adâ müttehede-i Amerika'nın bî-nihâye menâbi'-i [s. 83] servete mâlik olmasına mukâbil Fransa hâl-i iflâsda idi. Nihâyet ihtilâl, arâzî ve ticâret sistemlerini tebdîl eylemek sûretiyle, Amerika'da misline tesâdüf edilemeyen bir kârışıklık ve perîşânî tevîd etmişdi.

Bu müşkilât bir türlü izâle edilemiyordu; millet meclisi bunlara ilâveten kendisi için yeniden bir tâkım müşkilât ihdâs etdi. Meclisin dâhilî nizâmnâmesi yokdu. Hâlbûki İngiltere meb'ûsân meclisinin bu husûsda beş asırdan fazla tecrübesi vardı; ihtilâlin ilk zamânlarındaki büyük adâmlardan Mirabu (Mirabeau) İngiliz meclisinin nizâmnâme-i dâhilîsini kabûl ettirmek için beyhûde yere uğraşıyordu. Fakat bu devrede, tabî'at ile fazîletin âşıkları nezdinde en ziyâde mazhar-ı i'tibâr olan ve fâci'a İngiliz söz kimselerle kârışık bulunan belâgat tezâhürâtı her şey'e hâkimdi. İntizâmsızlık i'tibârıyla meclis bir istisnâ teşkîl etmiyordu. İctimâ' salonunda sâma'ın için büyük bir mahal tahsîs edilmişdi. Zâten vatandaşlardan her birinin millet işlerini murâkabe etmeğe hakkı vardı. Bu mahal tiyatrodâ olduğu gibi en mü'essir sahneye intizâ eden ve hatîbleri icâbına göre alkışlayan veya tezyîf eden insânlarla mâlî idi. Hatîblerin en güzideleri sâma'ne kendilerini beğendirecek bir sûrette söz söylemeğe mecbûriyet his ediyor ve bunun için raket aver ve hissî bir lisân kullanıyorlardı. Meclis, böyle meflûc bir hâlde, ta'mîr ve inşâyâ müte'allik vazîfesine ibtidâr etdi. 4 Ağustos târihinde meclisde çok güzel bir nümâyîş vukû' buldu. Hürriyetperver bir tâkım asîlzâdelerin teklîfi üzerine meclis köylülerin esâreti, imtiyâzları, mâlî mu'âfiyetleri, öşrü ilgâ için karâr verdi. Ma'mâfih bir çok mahallerde bu karârlar üç veya dört sene sonra tatbîk edilebilmişdi.

Asîlzâdeler ünvân-ı asâletlerinden dahi ferâgat eylediler. Meclis İngilizlerce asr-ı hâzıradaki Parlamento tarz-ı idaresinin esâsı add olunan hukûk kânûnunu Bill de droit numûme ittihâz ederek bir hukûk-ı beşr beyânnâmesinin tanzîmi için altı hafta çalışdı. Ma'mâfih sarây istibdâd tarafdârlarıyla hafî tertîbâtta devâm ediyor, ve halk bir sû'-i kâsd hâzırlandığını his ediyordu. Fransa tahtında Lui'yi istihlâf etmek için mevcûd ihtilâflardan istifâdeye çalışan Filip Dorlean'ın (Philippe d'Orleans) hâ'inâne planları vaz'iyeti bir kât daha kârîşdiriyordu. Bu prensin Pala Royal (Palais Royal) deki bâğçeleri halka küşâd edilmiş ve müfret fırkaların karârgâhı olmuşdu. Onun me'mûrları krala istinâd olunan şübheleri takviye için yardım etdiler. Uzak fikdânı ?-ki bunun bütün mes'ûliyeti hükûmete atf ediliyordu-vaz'iyeti daha gergîn bir hâle getirdi.

Bir müddet sonra sarâyın sadâkatlerine emîn bulunduğu Filander alâyları Versay'a getirildi. Zâten kralın â'ilesi bahş olunan müsâ'adâtı tamâmen istirdâd etmek ve istibdâd ve zulme imtiyâzât-ı sâbıkasını i'âde etmek maksadıyla Paris'den biraz daha uzaklaşmak niyetinde idi; meşrûfî bir saltanat tarafdârı olan La Fayette gibi generaller telâşa düşdüler. Aynı zamânda yiyecek buhrânından dolayı halkın his eylediği galeyân ve nefret sarâyın istibdâdı himâyeye ma'tûf tasavvurâtı aleyhine şiddetli bir hiddet hâline inkılâb eylemişdi. Halk Versay'da mebzûl mikdârda uzak gizlenmiş olduğunu zann ediyordu; kendi aleyhine bir sû'-i kâsd tertîb etmek üzere verildiği zann olunan bir ziyâfetin hikâyeleri milletin muhayyeyesini galeyâne getirmişdi. Fakat "Fransız ihtilâli" nâm eserinde bu meş'ûm ziyâfeti hikâyeye etmiş olan Karlay'a (Carlyle) sözü terk edelim:

"da'vetililere operanın salonu tahsîs ediliyor: her gül salonu resm-i kabûl için kullanılacak, boşnalki yalnız Filander alâylarının zâbitları değil İsviçrelilerin, yüz İsviçreli'nin zâbitları da iştirâk edecek; hatta sadâkatlerinden şübhe edilmeyen Versay'daki millî alâylar zâbitânı da da'vet edilecek; hülâsa nâdir görülen bir ziyâfet.

[s. 84] şimdi ziyâfeti tasavvur ediniz; listesinin ihtivâ eylediği başlıca yemekler yenmiş ve birinci şarâb şişesi açılmışdır. Mu'tâd olan nutuklar başlıyor; kralın, kraliçenin sıhhati şerefine, kulâkları patlatacak kadar gürültülü alkışlarla, ref'-i ikdâh ediliyor. Fakat milletden kimse bahs etmiyor; yâhûd buna cür'et edenler sükûta icbâr ediliyor. Her tarafı şampanya götürüyor; tahrîk-amîz nutuklar söyleniyor; mûsîkî icra-yı ahenk ediyor; bütün bu genç ve boş kafâlar mütekâblen kızışıyor ve pek cüz'î olan idrâk ve muhâkemelerini gâ'ib eyliyor. Bu akşâm mu'tâddan fazla mahzûn görünen kraliçeye (kral avcılıkla geçen bir günün yorgunluğu altında bîtâbdır) bu manzaranın kendisini eğlendireceğini söylüyor. Bakın ! işte kraliçe, iyi kalbli kraliçelerin en tâli'siz ve en

güzeli, ay bulûtdan çıkıyor gibi, kraliyete mahsûs dâ'irelerden ansızın zuhûr ediyor. Şâhâne zevci yanında yürüyor ve küçük Dofen (Dauphin), veliahd, kulları arasında bulunuyor. Fevka'l-âde hürmet ve ta'zîm ile ihâta edilerek ve bî-nihâye alkışlarla karşılanarak localardan iniyor. Şâhâne bir vekâr ile mâsâları dolaşarak herkese iltifât ediyor; mahzûn çehresi büyük bir kahramânlık ve şükrân ifâde ediyor, ve sînesinde Fransa'nın ümîdini [s. 85] taşıyor. Birdenbire mûzîkâ "ey Rişard, ey benim kralım bütün dünyâsını terk ediyor" havâsını çalmaya başlıyor. Bir insân, bu sîfata lâyıf olan bir adâm, bu manzara kârşısında nasıl istikâmet hisleriyle teheyüce gelerek terahhumun ? en son hudûdlarına kadar vâsıl olmaz; bu genç mülâzimler hiddetlerinin feverânını ve beyinlerinin boşluğunu güzel ellerin kendilerine sıkıştırdığı beyâz burbun kokardlarını göğüslerine takmaktan, kralın sıhhati şerefine temenniyâtda bululduğu zamân kınlarından çıkarmış oldukları kılıçlarını havâyâ kaldırmaktan, millî kokardları çiğnemekten, mü'ehhezekâr seslerinlen localara saldırmaktan, salonun içinde veya dışında küfr etmekden, bağırılmaktan, hiddet ve cinnet sayhaları çıkarmaktan başka nâsıl bir sûretle izhâr edebilirlerdi.

Ale'l-âde bir ziyâfet; her hâlde daha sükûnetli zamânlarda onun hiç bir zararı olmazdı: fakat bugün felâket getirdi. Kendisine gâyet fenâ nasîhat verilen bedbaht Mari Antuvanat bütün kâdınlar gibi methûr ve atılğan, fakat bir hükümdâra lâzım olan idrâk ve fetânetden mahrûmdu. Bütün bu şeyler aynı zamânda ne kadâr tabî'î ve mecnûnâne idi. Ertesi günü halka hitâbet ederken kral pençşembe (Perşembe) gününü gâyet iyi bir sûretde geçirmiş olduğunu beyân ediyordu.

Bu tablonun aksini, halkın hâlet-i rûhiyesini Karl Layel şu sûretle tasvîr ediyor:

"basık bir tâvân arasında, bir pazartesi sabâhı, uyandığı zamân Anne çocuklarının ağlayarak ekmek istediklerini işidiyor. Anne meyvecinin veya ekmekcinin dükkânı önünde nöbetini beklemek için sokâğa inmeğe mecbûr oluyor; orada açlıktan kıvranan, kendi ızdırâbını anlayan ve hasb-i hâlleriyle hiddetini son dereceye îsâl eden diğêr anâları buluyor: "ne zavâllı kâdınlarız. Fakat ekmekcinin önünde nöbet bekleyeceğimize neden ekmek aramak için asîlzâdelerin sarâylarına gitmiyoruz haydi! Hep birden belediye dâ'iresine, Versay'a gidelim."

paris'de bu fikir henüz kabul edilmeden bir çok bağırışmalar, bir hayli gidip gelmeler oldu. Teşkilât kâbiliyetine mâlik bir adâm olan Mayar (Maillard) gayr-ı memnûnların bâşına geçdi. İhtilâl re'îslerinin ve bi'l-hâssa general La Fayette'in, firâr ve dâhilî bir harb izhâr etmesinden evvel, kralın şahsını ele geçirmek için bu galeyândan

istifâde eylemiş olmaları çok muhtemeldir. Akşâma doğru bu kâfile hareket etdi; on sekiz kilometrelik bir yolu kat' etdi.

Sözü yine Karlay' la terk edelim:

“Mayar methûr ve kîrli manzaralı kâdınlardan mürekkeb olan bu kâfileyi son tepenin üzerinde tevkîf etdi. Oradan Versay şatosu, etrâfındaki kraliyete mahsûs mebnâni ve mü'essesât-ı ırsiye ile, onların mebhût nazarlarına arz-ı dîdâr ediyordu. Çok uzâklarda sağ tarafda Marli ve Sen Jermen Anley ve solda Ranboy'a görünüyordu. Latîf bir yeşillik yuvâsı içinde gâ'ib olan, râtıb ve bulutlu bir havânın tülleryel mestûr, hayretbahş ve gamnâk bir manzara! Yân tarafda geniş Versay câddesiyle ikiye ayrılan ve füsûnkâr, sâyedâr ve muhteşem ağaçları ve yeşillikleri, dört sıra üzerine imtidâd eden söğüdüleri ile, yapılan hesâbâta nazaran, üç yüz kadem arzında olan eski ve yeni Versay bulunuyor; ve bunu krala mahsûs bânççeleri ve eğlence mahalleri, küçük ve in'ikâslı havuzları, beşikleri, içinden çıkılması müşekkil yolları, hayvânâta mahsûs te'sîsâtı, küçük ve büyük triyanon köşkleri ile şato ta'kîb ediyor. Yüksek küleli ikâmetgâhlar, yapraklarla mestûr latîf inzivâgâhlar, bu fânî dünyânın ilahlarına mahsûs olan, fakat muhîtime kederli düşüncelerin ferceyâb duhûl olduğu his edilen küçük melcâlar görülüyor.

İşte kâfileye iştirâk eden aç ve sefil kâdınlara eski Yunan ilahelerinin mızrâklarına tekâbül eden kârgularını bu mahallere kârşî tehdîdkâr bir sûretde sallıyorlardı.

Akşâm olduğu zamân yağmûr başladı.

[s. 86] “Bakınız. Sarayın önündeki meydân, kâmilten elbîseleri parça parça, ve üzerlerinden sûlar akân kâdınlara mestûrdur. Uzun ve yapışık saçlı ve baltalar, paslanmış mızrâklar, eski tüfenkler, demîrli sopalar ile musellah baldırı çıplaklar etrâfi kaplamıştır. Yağmûr seyl gibi yağıyor; muhâfızlar galebeliği bütün bütün hiddetlendirerek ve biraz uzâkda yeniden toplanan kümeleri dağıtarak ıslıklar arasında dolaşıyorlar.

“bu aç ve sefil kâdınlardan binlerce kişi re'îs ve hey'et-i murahhasayı ihâta eyliyor; ona refâkat etmek için ısrâr ediyor; bi'z-zât haşmetme'âb pencereden baktıktan sonra onların ne istediğini sormak için adâm göndermedi mi “ekmek ve kral ile konuşmak istiyoruz” diye cevâb veriyorlar. Müdhiş bağırışmalar arasında on iki kâdın hey'et-i murahhasaya iltihâk ediyor, sarây önündeki meydândan hey'et-i murahhasa ile

birlikde, dağıtılan kümeler ve öteye beriye gidip gelen muhâfız askerler arasından, tûfân gibi boşanan yağmûr altında, sarâyâ doğru ilerliyorlar.

“Ekmek istiyoruz. Fazla lâkırdı lâzım değil” demeleri kadar tabî’î bir talep olamazdı.

“Diğer taraftan da, şübhesiz Meç şehrine doğru, harekete müheyya bulunan krala mahsûs arabalara atların koşulduğu haber alınıyor. Krala veyahûd başkalarına mahsûs, bir tâkim arabaların arka taraftaki parmaklıkların arasından görüldüğü muhakkakdı. Hatta bu arabaların sürücülere halka değil, fakat asîlzâdelere tarafdâr olan Vesay belediyesi tarafından imzâ edilmiş emirlerden bahs veya evâmirleri irâ’e eylediler. Ma’mâfih basîretkâr Lokovanter’in (Lecointre) emri ile Versay karakolları bu arabaları sarâyâ avdete icbâr eyledi.

Böylece yağmûr ve fırtına arasında gece olmuştu. Bütün yollar karanlıktı. Basompiyer’in (Bassompierre) tasvîr eylediği vechile Versay’ın nâçiz şato olduğu zamânlara [s. 87] müsâdif Sen Bartelmi gecesinden beri ihtimâl bir def’a bile misli görülmemiş pek garîb bir gece.

“Ah ne için orada, aklını gâ’ib etmiş olan bu kitleyi elindeki ilahi sâzın rûhnevâz ? nağmeleriyle sükûn ve intizâma i’âde edecek bir Orfa (Orphee) bulunmadı ? Çünkü burada her şey inhilâl ediyor, her şey bozuluyordu. Artık ortada etrâfı açık bir uçurumdan başka bir şey kalmamıştı. Herc ü merce uğrayan bir âlim gibi dağlar ve sâhralar yekdiğeriyle karışıyor. Fransa’nın esâfil zümresi Fransa kraliyetini muhâsara ediyor; saltanat tâcının etrâfında demîrli sopalar yükseliyor; ve bu sopalar onun müdâfa’asını istihdâf etmiyor! Millet düşmânı ve kâna susamış muhâfızları ithâm eden feryâdlar ve kraliçenin ismini ihâta eden korkunç homurtular yükseliyordu.

Aczini his eden sarây titriyor; derûnunda kimlerin hissiyâtı meydânda toplanmış olan methûl tabî’atlı halkın hissiyâtını ta’kîb ediyor. Ve her an Paris’den gelip ba’zen sulhü ve ba’zen hürbi haber veren şâyi’alara göre değişiyor. Necker (Necker) ile bütün nâzırlar müzâkerât ile meşgûl bulunuyorlardı. Fakat bu müzâkerelerden bir netîce çıkmıyor. Oeil de boueuf denilen kısımda maça kaçalım; yerimizden kımıldamayalım gibi fisiltılar dalgalanıyor! Krala mahsûs arabalar tecrübe için bir kere daha saraydan çıkmaya teşebbüs ediyor. Yeniden Lokovanter’in devriyeleri ünları avdete icbâr ediyor.”

Eğer kâri’e bu gece esnasında bi’z-zât La Fayette’in kumandası altında millî muhâfız kıt’âtının nasıl Versay’a geldiğini ve orada meclis ile kral arasında ne sûretle

bir muvakkat sûret-i tesviye akd olunduğunu ve nihâyet sabâhleyin açlıktan kudurmuş muhâsırlar ile muhâfızlar arasında mücâdelenin ne sûretle başladığını ve muhâsırların sarâyı zabt ederek bütün kral â'ilesini katl edecek bir hâle geldiklerini öğrenmek isterse Karlayl'ı okusun. La Fayette ile askerleri tâm zamânında müdâhale ederek bu cinâyete mâni' oldular. Aynı zamânda ekmek ile türlü arabalar Paris'den Versay'a vâsıl oluyordu. Nihâyet kralın Paris'e getirilmesi karârgâr oldu.

Dünya böyle bir çok kâfilelere, alkışlarla karşılanan Roma zafer alâylarına, Kabeyr (Cabyres) ler şerefine çalışan zillere, kralî alâylara, İrlanda cenâze alâylarına şahid olmuşdu. Yalnız ölüm döşeğine doğru giden Fransa saltanatının bu ayîn ihtizârını görmediği kalmışdı. Bu kâfile bir çok kilometreler üzerinde imtidâd ediyordu; genişliğinin nerede nihâyet bulunduğunu ta'yîn etmek imkânsızdı. Zîrâ bütün mücâvir mahaller onu seyr etmek için acele ediyor ve birbirini sıkışdırıyordu. Durgûn bir su gibi, sâhilsiz bir göl gibi gâyet ağır gidiyor. Fakat gürültüsü Nigara'nın, Babil'in ve Beytü'l-lahm'in; gürültüsünü andırıyor; bir su şârıltısı, binlerce ayağın patırtısına yâşalar, feryâdlar ve tüfenk esleri birbirine karışıyor; son asırların irâ'e etdiği karışıklıkların en güzel bir numûnesi! Nihâyet yavaş yavaş, kesâfet peydâ eden karanlıklar içinde, bu seyl-i hurûşân Pasi'den belediye dâ'iresine giden yolun iki tarafında birikmiş insan sedleri arasından geçerek, sularını çokdanberi kendisini bekleyen Paris'e boşaltıyor.

Şu manzaraya dikkat ediniz. Millî kıt'âtın pişdârları, top arabaları, toplar, el arabaları, âdî arabalar üzerine oturmuş veya piyâde olarak onları ta'kîb eden, kargılarıyla mücehhez erkelre ve kâdınlar... süngülerin ucuna takılmış ekmekler, tüfenkleri süsleyen yeşil dallar, ve sonra, i'âşe anbârlarından verilmiş olan elli araba buğday. Arkadan Grunadya serpuşlarıyla, zelîl bir vaz'iyette, muhâfız kıt'âtının bakiyesi kâfileyi ta'kîb ediyor. Onların hemen arkasından kralın arabasıyla, sarâyı mahsûs diğer arabalar geliyor; çünkü kâfileye içlerinde Mirabu (Mirabeau) dahi olmak üzere-Mirabu bu hâdisât esnâsında kimseye söz dinletememişti- [s. 88] milletin vekîllerinden yüz kişi dâhildi. Ve nihâyet muntehâ-yı dümdâr olarak Filander alâyı, yüz İsviçreli, diğer muhâfız askerleri, haydûdlar, önde yer bulamayanların kâffesi kâfileyi ta'kîb ediyor. Bu kâfilenin etrafında ve onunla karışık bir hâlde Sent Antuvan mahallesinin hesâbsız sükkânı ile azgın kâdınlardan mürekkep kitleler ahz-ı muvakkî' etmişti. Bu kâdınlar bi'l-hâssa krala mahsûs arabanın etrâfında toplanmışdı. Ve üç renkli bayrağa sarılmışlardı. Ta'rîz ve kenâyalarla mâlî şarkılar söylüyorlardı. Bir elleriyle bu şarkıların istihdâf eylediği kralın arabasını, öteki elleriyle zahîre arabalarını göstererek

şu sûretle bağırişiyorladı: “dostlar, cesâret! Artık ekmeksiz kalmayacağız; ekmekciyi, karısını ve küçük ekmekci çırâğını berâber getirdik.”

Yağmur üç renkli bayrağı ıslâtıyor. Fakat onların neş’esini bozmuyor. Bundan sonra her şey düzelecek değil mi? Birkaç gün sonra bu meşhûr kadınlar kraliçeye şu sözleri söylüyorlardı. “Ah bizim iyi kraliçemiz! Bundan sonra bize hıyânet etmeyin; biz de sizi sevelim”

Bu hâdise 6 Teşrîn-i Evvel 1789 târîhinde vukû’ bulmuşdu. İki seneye karîb bir müddet kralın â’ilesi kemâl-i emniyetle Toileri sarâyında ikâmet etdi. Eğer sarây malına hıyânet etmemiş olsa idi, On Altıncı Lui hayâtının nihâyetine kadar hükümdâr kalırdı.

1789 dan 1791 târîhine kadar ihtilâl ibtidâ’î bir hâlde kaldı. Fransa salâhiyetleri mahdûd bir saltanat hâline inkılâb etmişdi; debdebesi bir dereceye kadar tahdîd edilmiş olan kral Toileri’de ikâmet ediyor, ve millet meclisi henüz hâl-i sulhde bulunan bir millet üzerinde hükümrân oluyordu. Rusya, Avusturya ve Prusya devletleri bu esnâda başka şeylerle meşgûldü. Onların nazar-ı dikkatini celb eden şey Fransa cumhûriyeti değil, fakat tamâmen hâl-i inhitâtta bulunan Lehistan Cumhûriyet kraliyesi idi.

[s. 89] Fransız meclisinin tecrübesizliği, hal etmesi icab eden mesâilin ma’zûliyeti ve ne gibi müşkilat için de müzâkeretta bulunduğu nazar-ı itibara alınırca gayr-ı kabil-i ihmal ve müsbet bir eser meydana getirdiğini kabul etmek icab eder. Yapmış olduğu ıslahattan bazıları el-yevm mevki’-i mer’iyedir. Daha ziyade tecrübeye ihtiyaç gösteren eserlerinden bazıları ilga olunmuştur, bazıları da tamamen tahribkâr bir mahiyet irâ’e eylemektedir. Kanun-ı ceza tahfif, işkence, keyfi hapis ve rafzilik aleyhine ta’kibât ilga olundu. Eski Fransa vilayetlerinin yerine seksen sancak ikame ve o devirdeki yüksek mevkiler herkese küşâd edildi. Basit ve gayet mükemmel bir mahkeme sistemi ihdas ve ancak hakimlerin kısa bir müddet için halk tarafından intihabı kabul edilerek bu sistemin kıymeti tenkis edildi. Bu tarza göre halk bir nevi istînaf mahkemesi teşkil ediyor ve hakimler, millet meclisi azaları gibi, sâmi’ler için i’tâ-yı rey eyliyordu. Kilisenin vâsi’ emlakı hükümet namına müsadere ve hükümet tarafından idare edildi. Terbiye veya mu’âvenet-i içtimâ’iye ile iştigal etmeyen müessesât-ı diniye lağv ve ruhanilerin tahsisatı millet tarafından deruhde olunmuştu. Bu tedbir yüksek mertebeleri işgal edenlere nisbetle gülünç bir derecede maaşları az olan küçük ruhaniler için musâ’id idi. fakat ruhbanların ve piskoposların intihabını ahaliye vermek suretiyle papayı her türlü kudret-i diniyenin merkezi ve saltâyı aşağıya değil, fakat yukarıya ait bir salâhiyet olarak telakki eyleyen Katolik teşkilatının esas ‘umdesini

tahrip etti. Meclis Fransız kilisesini teşkilat ve daha ziyade akaid itibariyle fiilen bir Protestan kilisesi haline kalbetmek istiyordu. Kanun-ı esasiye ittiba' eden papazlar ile muhalif papazlar her tarafta yekdiğeri ile ihtilaf ediyorlardı.

Millet meclisi kendi kuvvetini garip bir surette zayıflatan bir karar ittihaz etti. Azalarından hiçbirisinin kuvve-i icraiyeeye iştirak edemeyeceğine karar verdi. Böylece nazırlar ile mebusların salahiyetlerini tefrika eden Amerika kanun-ı esasını taklid ediyordu. Halbuki İngiliz usulüne göre nazırlar millet meclisi azaları meyanından intihap olunuyor ve kendilerine sorulan suallere cevap vermek kanunlara ait telakkilerini ve hizmet-i umumiyenin idaresine müteallik icraatlarını meclise kabul ettirmek ile mükellef bulunuyorlar idi. Teşri'î meclisin milletin âlî hâkimiyetini temsil etmesine göre nazırların millet meclisi ile mümkün olduğu kadar fazla temasta bulunmaları gayr-i kâbil-i münakaşa bir sururet teşkil eder. Fransa'da böylece kuvve-i tesri'îye ile kuvve-i icraiyesinin yekdiğerinden tefriki birtakım emniyetsizlikler ve sû-i tefehhümler tevellüt etti. Birincisi murakabe vazifesini ifa edemiyor, ikincisi kuvve-i maneviyeden mahrum bulunuyordu. Bu hal kuvve-i icraiyeeyi pek ziyade zayıf düşürmüş ve bir çok mıntikalarda beldeler ile şehirler fiilen muhtar bir vaziyet iktisap eylemişti. Onlar keyiflerine göre Paris'ten gelen emirleri kabul veya red ediyorlardı, vergiyi edadan istinkaf ve kiliseye ait emvali ancak mahallî arzuları nazar-ı itibara almak suretiyle taksim eyliyorlardı.

2.10. Jakoben İhtilali

Eğer millet meclisi, saltanatın samimi müzaheratını ve asilzâdelerin vatanseverliğine istinad edebilseydi, tecrübesizliğine, Rusoya karşı başladığı müfrit muhabbete ve sayircilerin gürültülü tahkimine rağmen Fransa'yı, iyi kötü, devamlı parlamenter hükümet ile techiz edebilirdi. Mecliste Mirabu gibi zamanın ihtiyaçları hakkında vâzıh fikirlere malik bir aza vardı. İngiliz kanun-ı esasiyenin fevaid ve muhazirine vakıf bulunan Mirabu kendi memleketi için ona mümasil, fakat intihab siyasetini daha demokratik ve namuskâr bir teşkilat vücuda getirmek istiyordu. Fi'l-hakika Mirabu gizlice görüştüğü ve muhitindeki insanlar arasında hükümdarın istifade ve istinad edebileceği “yegâne erkek” [s. 90] ünvanıyla tavsif eylediği kraliçe ile münasebette bulunuyordu. Bu sebeble bir dereceye kadar gülünç mevki'e düşmüş olmakla beraber bütün tasavvurları Toileri Sarayının gizemli merdiveni ile alakadar değildi. 1791 tarihinde vefatı ile Fransa en müsbet ibda'kar devlet adamlarından birisini

ve meclis kral ile teşrik-i mesâ'î için son ümidini ga'ib eyledi. Saltanat ve saray denildiği zaman hatıra her şeyden evvel siyâsî gizli tertibat gelir. Kraliyet taraftarları ne Mirabuye ne de Fransa'ya ehemmiyet veriyorlardı. Kaybeyledikleri cennete yeniden 'avdet etmek, imtiyâzlarını ve ihtişamlarını istirdad eylemek istiyorlardı. Millet meclisini aciz ve hareket kabiliyetinden mahrum bir hale getirdikleri takdirde, i'caz-kâr bir surette, mutlakiyet devrini mezardan çıkarabileceklerini zannediyorlardı. Fakat diğer bir uçurumun, müfrat bir cumhuriyet uçurumunun tam yanında bulduklarını hatırlarına getirmiyorlardı.

1791 senesinde bir haziran akşamı gece saat on bir ile gece yarısı arasında, kral, kraliçe çocukları, sahte bir kıyafet altında gizlenerek, hafiyen, Toileri sarayından çıktılar ve halecân içerisinde şimal istikametinden şarka doğru devrettikleri pay-ı tahtın sokaklarına karıştılar. Nihayet Chalon yolu üzerinde kendilerini bekleyen bir arabaya râkip oldular. Şark ordusuna, zabitleri kral için Fransa'yı feda etmeye müheyya olan bu "sadık" orduya, iltihak etmek istiyorlardı. Bu tarzda bir macera kraliçenin mizacına pek ziyade muvafıktı. Bu küçük kâfilenin kendilerini Paris'ten uzaklaştıran kilometrelerin adedi ziyadeleştikçe ne kadar memnuniyet hissettiği kolaylıkla tasavvur edilebilir. Biraz ötede, tepelerin arkasında, hürmetkârâne inhinaları, el öpmelerine kavuşacaklardı. Sonra, Paris'e avdet edilecekti. Paris halkına karşı birkaç kurşun, belki de birkaç top atılacak, esafilden birçok kişi asılacak, birkaç ay zulüm ve tazyik yapılacak ve böylece her şeyi hal-i tabî'ye avdet edecekti. Hatta belkide Calone yeni birtakım mali tedbirler ile iş başına geçecekti. Bu eski nazır zaten o sırada Alman prensleri arasında birtakım taraftarlar bulmak için uğraşıyordu. Şüphesiz eski şatolardan birçoğunu yeniden inşa etmek icab edecekti. Fakat onları yakmış olan adamların, inşaat ve tamirat masrafı biraz ağır bir surette sırtlarına tahmîl eylediği zaman, buna hayret etmemeleri lazımdı.

İstikbale ait bu parlak tasavvur aynı gece varanda zalimane bir surette sükût etti. Kral Sainte-Menehould kasabasında postacının oğlu tarafından teşhis edilmiş idi. Gecenin nihayetlerine doğru garba giden yollar üzerinde bütün memleketi tehlikeden haberdar ederek ayaklandırmak ve firarilerin hareketine mani olmak isteyen süvarilerin dörtlü gittikleri duyuluyordu. Varen kasabasının yüksek kısmında zinde hayvanlar hazır duruyordu, fakat kralın maiyetinde bulunan zabıt uyumaya gitmişti. Uşak kıyafetine girmiş olan talihsiz kral kasabanın aşağı kısmında, beygir değiştirmek isteyen ve daha ileri gitmekten imtinâ' eden, arabacılarla yarım saat kadar münakaşa etmeye mecbur olmuştu. Arabacılar muvafakat ettiği zaman iş işten geçmiş bulunuyordu. Bu

küçük kâfile Caran kasabasını ikiye ayıran nehir üzerindeki köprüde onlardan fazla vakit kazanmış olan Saino-Menneould posta memurunun oğlu ile onun cem' eylediği Varen cumhuriyet perverlerinden mürekkebi bir kuvvete tesadüf etti. Köprü mani'alarla sed edilmişti. Tüfenklerin namluları arabaların içinde parladı. Firarilerin pasaportlarını görmek istiyorlardı.

Kral bilâ-mukavemet teslim oldu. Küçük kâfile kasabanın memurlarından birinin evine doğru sevk edildi ve maznun kendisinin kral olduğunu itiraf etti. Aynı zamanda karnı aç olduğunu da haber verdi. Akşam yemeğinde şarabı [s. 91] "çok nefis bulduğu şarabı" methetti. Bu esnada kraliçenin ne dediği kaydedilememiştir. Civarda kral taraftarı askerler vardı. Fakat onlar da müdahale için hiçbir teşebbüste bulunmadılar. Tehlike çanları çalmaya başlamış ve her ihtimale karşı şehir tenvir edilmişti.

Yeniden Paris'e doğru hareket eden ve bu şehirde ahali tarafından kemâl-i sükun ile karşılanan bu küçük kâfile acınacak halde idi. Paris ahalisi krala hakaret edenlerin şiddetle tecziye ve alkışlayanların idam olunacağından haberdar edilmişti.

Ancak bu hadiseden sonradır ki Cumhuriyet fikri Fransızların zihinlerine yerleşmeye başladı. Varen firarından mukaddem cumhuriyete iltizam eden birtakım nazariyatçıların mevcûdiyeti muhakkak ise de hiç kimse kraliyetin ilgasını fiilen teklif etmiyordu. Hatta temmuzda Varen hadisesinden bir ay sonra, kralın hallini talep eden bir mahzarı te'yiden "Şan Dumers" meydanında içtimâ" eden nümayişçiler hükümet tarafından dağıtılmış ve bu esnada birçok kişiler ölmüştü. Fakat hükümetin azim ve metanetini irâ'e eden bu tezahurat efkar-ı umumiyenin Varen hadisesinden birtakım neticeler istihrac etmesine mani olamadı.

Birinci Şarl zamanındaki İngilizler gibi, Fransızlar da tehlikeli buldukları krala itimat edemeyeceklerini anlamaya başlıyorlardı. "Jakoben"lerin kuvveti günden güne artıyor ve onların vaktiyle pek ziyade müfrit telakki edilen Robespierre, Danton ve Marat gibi reisleri memleket işlerinin idaresini kendi ellerine almaya başlıyorlardı.

Bu jakobenler Amerika radikallerine mu'âdildi: Hiçbir mütâla'anın onların efkarını i'tidale irca' etmesi kabil değildi. Kuvvetlerinin menba'mı serbesti-i tafekkürleri, istikamet-i mutlakaları teşkil ediyordu. Fakir oldukları için kaybetmekten korktukları hiçbir şeyi yoktu. Mütakabil müsâ'dâta te ve i'tidâle taraftar olan fırkanın başında ise vaktiyle Amerika'da Fransa mümessili olarak bulunan General lakabıyla, İngiliz asilzâdelerini numune-i imtisal ittihaz etmeğe hâhişkâr bir asilzâde olan Mirabu gibi mevki sahibi zevat vardı. Halbuki Rubespiyer, Ruso'ya aşkından başka bir hazinesi

olmayan Araslı küçük bir avukat idi. Danton hal ve vakti biraz daha iyice olan Parisli bir avukat sözlerini, evza' ve etvarıyla takviye etmeye alışık belâgata meraklı kaba bir adamdı. Mara bunlardan daha yaşlı, hakiki bir kıymet-i ilmiyeye malik ve fakat servet itibariyle vazietini diğerlerine müşâbih İsviçreli idi.

İngiliz muharrirleri büyük ihtilâl hareketlerinin reislerini kara cahil olarak telakki etmeyi adet edinmiş oldukları için Mara'nın kudret-i ilmiyesini suret-i mahsûsada kaydetmeye lüzum gördük. Mara İngiliz, Alman ve İtalya lisanlarına [s. 92] vâkıftı. İngiltere'de bir çok seneler kalmış Saint Andrew dârü'l-fünuna fahrî muallim tayin edilmiş ve İngilizce lisanıyla tab'a müte'allik çok câlib-i dikkat birtakım makaleler neşretmişti. Benjamin Franklin ile Goothe onun hükümete ait mesaisini büyük bir alaka ile takip ediyorlardı. Carlyle "kudurmuş köpek", "Hunhâr ve denî bir mahlûk" "köpek sülûğü" –bu son vasfı Maranın ilmine karşı bir nişâne-i hürmet olarak tevcih etmişti- ünvanlarıyla tavsif eylediği adam budur.

İhtilalin zuhuru üzerine Mara siyasete karşı idi. O devirdeki en büyük münakaşaya ilave eylediği hisse-i iştirak yüksek ve temiz bir ruhun eseri olmuştur. Fransızların ekserisi İngiltere'nin hürriyet memleketi olduğunu zannediyordu. Mara'nın "İngiltere kanun-i esasiyesinin kusurları" ismindeki büyük Britanya'da hakiki vaziyetin ne olduğunu gösterdi. Hayatının son seneleri Varen hadisesinden sonra kralı hıyanetle itham ettiği için saklanmaya mecbur olduğu Paris lağımlarında yakalandığı müthiş bir cilt hastalığı ile zehirlenmişti. Ancak sıcak bir banyoda oturduğu zaman yazı yazacak kadar serbesti-i hareket muhakemesini istirdâd edebiliyordu. Başkaları tarafından sertlikle mu'âmele görmüş olan bu adam da diğerleri gibi sertleşti. Bununla beraber tarihte müstesna ve mükemmel bir namuskârlıkla muttasıf bir şahsiyet olarak ahz-ı mevki' etmiştir.

Krallık istihzasını tahrik eden cihet Mara'nın fakr ve sefaleti olmuştur, denilebilir:

"Ne hayat! İşte yedi buçuğa doğru, banyoda yavaş yavaş vücudunu sığağa alıştırtıyor, hastalığı, ihtilâl nevbeti ihtilaclar tevlîd ediyor. Zavallı adam tamamen bitap ve hastadır; banyosundan ma'dâ serveti kâğıt para olarak bir su⁸dan ibaret; bu esnada üç ayaklı sağlam bir tabure onun için yazı masası vazifesini görüyor, bunlara sefil kıyafetli bir çamaşırıcı kadın ilave ediniz. İşte onun evi daha doğru tabirle tıp fakültesi sokağındaki tarz-ı hayatı; tuttuğu yol onu başka tarafa değil, buraya sevk etti. Kapı

⁸ Bir su frankın yirmide birini teşkil eder

vuruluyor; kabul edilmek için ısrar eden bir kadının ahenkdâr sesi işitiliyor; bu Fransa'ya bir hizmette bulunmak isteyen bir vatandaş, onun sesini tanıyan Mara bağıyor: Gelsin! Charlotte Cordy içeri giriyor.”

Charlotte Cordy, Marat'ı öldürmeyi aklına koymuştu. Marat'ın yanına girdikten sonra ona Caen'deki mukabil ihtilâl hakkında malumat vermek istiyor ve ifşâ'âtını kayıt ile meşgul olan Mara'yı bir hançerle öldürüyor(1792).

Jakoben fırkası reislerinden birçoğu bu tarzda insanlardan terekküp ediyordu. Fakir ve hür idiler. Hiçbir tesir ve nüfûza tabii olmadıkları için hürriyet ve müsâvâta müte'allik fikirlerini inhinasız bir mantığın ira'e eylediği hudûda kadar sevk edebilirlerdi. Vatan gayeleri aynı zamanda haşin ve ulvi idi. Mu'tedillerin müsa'ede-i mütekabile esasına tevfikân bütün mesâ'ili hal ve tanzime, halkın tabiatı hakkındaki kanaatini ref ve izale etmeden mukadderatını ıslaha ve kraliyet ile iktidar mevkindeki zevât için mazide muhat buldukları hürmetten bir kısmını muhafazaya teşebbüs ettiklerini gördükleri zaman müteessir oluyorlardı. Russo'nun vaz' eylediği düsturlarla basîretleri bağlanmış olan Jakobenler tarihen müsbet olan bir hakikate, insanın fitreten ya zalim veya mazlum olduğu ve ancak kanun, tahsil ve terbiye ve muhabbet sayesinde onu hürriyet ve mes'udiyete îsal etmek mümkün olabileceği hakikatine bîgâne kalıyordu.

Amerika'da hiç olmazsa beyazlar tarafından hürriyetin [s. 93] açık bir surette tatbik eylediği bu memlekette, on dokuzuncu asrın demokrasi düsturları mesut ve teşvikkâr bir tesir icra eylediği halde, Fransa'da şehirleri fakir düşmüş münkesir ve meyus insanlarla meskûn bulunan bu kraliyette aynı düsturlar müsker ve muzır bir mâyi' tesirini yapmıştır. Bilhassa Paris ahalisinin vaziyeti ümitsiz idi. Çünkü başlıca meşguliyetlerini ziynet sanatları teşkil eden halk tabakası ale'l-ekser tufeylî olarak sâyelerinde yaşadığı yüksek sınıfların ihtiyaçlarını temin için çalışıyordu. Halbuki şimdi saray mensubunu başka memleketlere gitmiş, seyahatler müşkilat peyda etmiş ve Paris bir sürü işsizler ile gayr-i memnunlara melce' olmuştu.

Fakat kraliyet taraftarları Jakobenlerin, halkın muhayyilesi üzerindeki tehlikeli tesirlerini ve tehlikeli istikamet ve iffetlerini nasıl temsil ettiklerini hakkıyla takdir edecekleri yerde onları kendi maksatlarına alet olarak kullanabilecekleri zannına düştüler. Millet meclisinin yeni kanun-i esasiye tevfikân, teşri'i meclise mevkiini terk etmesi icab eden zaman yaklaşıyordu. Jakobenler, mu'tedilleri za'if düşürmek maksadıyla birinci meclisdeki a'zanın ikinci meclise 'adem-i intihabı esasını teklif

eyledikleri zaman kraliyet taraftarları samimi bir surette onları teyid ettiler. Kraliyet taraftarları böyle budanmış ve kıymetli azalardan mahrum bırakılmış, tecrübesiz bir meclisin ciddî bir faaliyet-i siyasîye göstermeye muvaffak olamayacağı tahmin ediliyordu. Onlara göre fenalığın en son hadde vüsûlü hâkimiyetini temin edecek ve kudretini kaybeden Fransa garip bir âtide meşru' sahiplerinin eline geçecekti. [s. 94] Hatta kraliyet taraftarları daha ileri gittiler. Bir jakobeni Paris'e belediye reisi ihtihab ettirdiler. Bu adeta, muavaneline muhtaç bulunduğunu karısına isbat etmek isteyen bir kocanın kendi evine aç bir kaplan getirmesine benzyordu. Fakat aciz bir mevki'e düşeceği tahmin edilen teşrî'i meclisin yerini tutmaya müheyya bulunan ve kraliyet taraftarları tarafından iktidar mevki'ini işgal etmelerine ihtimal verilmeyen bir kuvvet vardı. Bu da belediye dairesine yerleşmiş olan jakoben belediye heyeti idi.

Bu zamana kadar Fransa ecnebi devletleriyle hal-i sulhte bulunuyordu. Komşularından hiçbirisi ona tecavüz etmemişti; zira bu dâhili mücadelelerin Fransa'yı zayıf düşüreceğini ümit ediyorlardı. Fakat bu vaziyet, Lehistan'ın yeniden taksimine hazırlanan hükümdarların Fransa'yı tahkir ve tehdit etmelerine mani oluyordu. 1791 tarihinde Prusya kralıyla Avusturya imparatoru Pillnitz yekdiğeriyle görüşüyor ve Fransa'da hükümdarlığın ve intizam ve asayişin devam ve muhafazasıyla bütün hükümdarların ve intizam ve asayişin devam muhafazasıyla bütün hükümdarların alakadar bulduklarını ilan eyleyen bir beyanname neşrediyorlardı. Fransa asizâdelerinden ve küberasından bilhassa eski Fransız zabitlerinden, mürekkeb bir ordunun hudûd üzerinde teşekkül ve tahşidine müsaade edildi.

Fransa Avusturya'ya ilan-ı harb etti. Cumhuriyetperverlerden birçoğu harbetmek ve Fransızlarla lisanî ve ırkî müşterek olan Belçika'yı Avusturya boyunduruğundan kurtarmak istiyorlardı. Diğer tarafta kraliyet taraftarları bir harb macerasını saltanata nüfûzunu iade edebilecek en iyi bir vasıta olarak telakki edebilecek en iyi bir vasıta olarak telakki edebiliyorlardı. Mara "Halkın Dostu" ünvanlı gazetesinde sulh davasını büyük bir şiddetle müdâfaa etti. Cumhuriyet heyacanının hürriyet-cûyâne bir feverane inkılap etmesinden korkuyordu. Bir Napolyon zuhur edeceğini evvelden hissediyordu. 20 Nisan 1792 tarihinde kral meclise gitti, alkışlar arasında harbe karar verilmesini teklif eyledi.

Harbin safhaları Fransa için felaketli oldu. Belçikaya giren üç Fransız ordusundan ikisi büyük bir hezimetle uğramış ve Lafayet'in kumandasında bulunan üçüncüsü rüç'ate mecbur olmuştu. Bir müddet sonra Dük De Brunsiyik kumandası

altında bulunan müttefikîn orduları Fransa'yı işgale hazırlandı. Dük De Brunsiyik tarihin kaydettiği beyannamelerin en budalaca numunelerinden birini teşkil eden bir muhtıradaki hükümdarın kudretini iade maksadıyla Fransa'yı işgal eylediğini ve krala en ufak bir tecavüzde bulunulduğu takdirde Paris ahalisi ile meclis azalarının kuvve-i askeriye marifetiyle tecziye olunacağını ilan eyledi.

Bu vaziyet karşısında en müfrit kral taraftarlarının bile hiç olmazsa harbe devam ettiği müddet için Cumhuriyetperverlere iltihakından tabii bir şey olamazdı.

Bu beyanamenin yeni ve doğrudan doğruya neticesi olarak ihtilâl yeni bir safhaya girdi, Jakoben ihtilâli başladı. Mu'tedil Cumhuriyetperverler –Jirvenden- ile kraliyet taraftarlarının ekseriyet teşkil ettikleri teşri'i meclis, Şan Dumars meydanında Cumhuriyetperverlerin nümayişini silah vasıtasıyla bastırılmış olan hükümet, âmmenin tevehhülünü kaybetmişti. Asiler belediye dairesinde toplandılar ve 10 Ağustos tarihinde belediye heyeti Toiler sarayına hücum emrini verdi.

Kral bu badirede hem tedbirsizlik, hem de kralların imtiyâzı olan hayret verici hodbinlik gösterdi. Emri altında tahminen bin kişilik ve İsviçrelilerden mürekkep bir kuvvet ile sadakatleri pek şüpheli olan bir kuvve-i milliye müfrezesi vardı. Ateş başlayıncaya kadar itidalini muhafaza etti. Ba'dehû millet meclisine giderek şahsını ve ailesini meclisin himayesine tevdi' eyledi: İsviçrelilere kendi [s. 95] müdafalarını temin için bizzat uğraşmak vazifesini terk ediyordu. Kralı bu suretle hareket etmeye sevk eden şeyi teşri'i meclisi Assemblee legislative ile Comoni'yi yekdiğerleri ile mücadeleye sevk etmek düşüncesi idi. Lakin meclis-i belediye dairesine yerleşmiş olan ihtilâlcileri tahrik eden hiss-i mücadeleye velev bir nebze olsun malik değildi. Kral ile beraberindeki mülteciler gazetecilere mahsûs ve küçük bir odaya merbut bulunan bir locaya yerleştirildi; mukadderatlarının münakaşa edildiği müddetçe on altı saat orada kaldılar. Dışarıdan muharebenin gürültüsü geliyordu. Ara sıra camlardan biri parçalanıyordu. Zavallı İsviçliler için meydan-ı mücadelede kendilerini öldürtmekten başka yapacak bir şeyi kalmamıştı.

Temmuzda Şan Dumers meydanında o kadar kat'î bir surette hareket etmiş olan meclis, hükümete müzâherât edebilmek için kâfi derecede cesareti yoktu. Müthiş bir azim ve gayret gösteren Comon meclisi yıldırılmıştı. Bunun için krala hiçbir yardımı dokunmadı. Onu takip ederek vazifesine nihayet vermek icab edip etmediğini düşünmeye başladı. İsviçreliler, kral tarafından terk-i silah etmeleri için tahriri bir emrin

vürud eylediği ana kadar, harbettiler; fakat bunların ekserisi kızgın bir halde bulunan halk tarafından parçalandı.

Lui'yi bir Marove Nejyen kralı yapmak, bu kaba ve sert mutlakî hükümdarı başında hükümdarlık tacı bulunan Cumhuriyetperver haline getirmek için sarf olunan mütemâdi gayret artık feci' akibetine yaklaşmıştı. Paris Comonu fiilen bütün Fransa'ya hakim idi. Teşri'i meclis krala işten el çektirilmesine karar verdi. Temple hapseylediği kralın yerine bir icra heyeti ikâme ve yeni bir kanun-ı esasi tanzim etmek üzere mali konvansiyon meclisini içtimâ'a davet etti.

Cumhuriyetperver, vatanperver Fransa'nın sınırları son derece gerilmişti. Münkesir bir halde bulunan orduları Parise doğru rüc'at ediyordu. Longwy sukut etmiş ve bunu Verdun ziyâ'ı takip eylemişti. Herhangi bir suret ve çare ile müttefiklerin payitahta doğru hareketini tevkif etmek kâbil olamayacak gibi görünüyordu.

Kraliyet taraftarlarının hiyanet ettiklerini hissederek ani bir havf ve dehşete kapılan halk en zâlimâne tedbir-i tezyikiyenin tatbikini talep etti. Onların susturulması ve zarar vermeyecek bir hale getirilmesi için ısrar etti, korku ile onların memleketi terk edecekleri ümit olunuyordu. Comon, bulabildiği bütün kraliyet taraftarlarını ihtifagâhlarından çıkardı ve biraz sonra bütün hapishaneler doldu. Bir katl-i âmın garibü'l-vuku' olduğunu hisseden Mara henüz vakit vearken, bu hilekarlar, şüpheliler ve zararsız asilzâdelere mürekkep kalabalığının arasında masumları mücrimlerden tefrik edecek mahkemeler tesisine tevessül etti. Fakat onun mutâla'ası nazar-ı itibara alınmadı ve eylülün ilk günlerinde katl-i âm başladı.

Ansızın asilzâdelere mürekkep çeteler hapishaneleri bastılar. Dışarda son derece methur, kılıç, mızrak ve balta ile müsellah bir halk kitlesinin beklediği bir zamanda her hapishanede sözde mahkemeye benzenen, bir heyet teşekkül etti. Birer birer, bütün mahbuslar, kadınlar ve erkekler hücrelerinden çıkarılıyor, muhtasaran isticvâb ediliyor, yaşasın millet avazlarıyla ya serbest bırakılıyor veya kapının önünde birikmiş olan halka teslim olunuyorlardı. Mahkumları biran evvel öldürmek için yekdiğeri ile çarpışıyorlardı. Mahkumlar hançerleniyor, parçalanıyor veya ölünce kadar dövülüyordu. Bu ölümlerin başları kesiliyor ve mızraklara geçirildikten sonra şehrin sokaklarında teşhir olunuyordu. Kral ile kraliçenin tüyleri sarayında bırakmış oldukları prenses De Lambale'de işkence edilenler arasında bulunuyordu. [s. 96] Bu kadının başı bir mızrağın takıldıktan sonra kraliçeye gösterilmek için Tempel'e kadar götürüldü.

Kraliçenin hücrelerinde iki millî muhafaza askeri vardı. Bunlardan biri kraliçenin bu feci manzarayı görmesini istememiş ve merhamet duyan diğer muhafız bunu reddetmişti.

Paris'te bu faci'anın cereyan eylediği anda kumandası altındaki Flander ordusunu müsta'cilen Aragon ormanlarına doğru rüc'at ettirmiş olan Fransız generali Dumouriez Verdun önünde düşmanı tevkif etti. 20 Eylülde, bilhassa bir topçu mücadelesinden ibaret olan Valmy Muharebesi vuku' buldu. Prusyalıların, mütereddidâne bir mahiyet irâ'e eylemekte bulunan, ileri hareketi tevkif edilmişti. Bu muharebede Fransa askerleri mevkillerini muhafaza etmiş ve Fransız topçusu düşmana karşı tefevvukunu isbat eylemişti. Bu 'adem-i muvaffakiyeti takip eden on gün zarfında Dük De Brunzik mütereddid davrandı, ba'dehû Ren Nehrine doğru rüc'ate başladı.

Bu Vlemy Muharebesi tarihin kaydettiği kat'i harplerden birisidir. İhtilal kurtulmuştu.

Millî konvansiyon meclisi 21 Eylül 1792 tarihinde toplandı ve derhal cumhuriyeti ilan etti. Bunu mantıkî bir netice olarak kralın muhakemesi ve idamı takip eyledi. Hakikatte tecziye edilen on altıncı Lui'nin şahsı değil, fakat mutlakliyetin timsali idi. Onun Fransa haricine firar etmiş olan kraliyet taraftarlarının kuvve-i ma'neviyesini takviye eylemesine müsaade edilemezdi. Dâhilde rahat duramayacaktı, mevcûdiyeti memleketin mevcûdiyetini tehdit ediyordu.

Mara mütemediyen kralın muhakeme edilmesini talep ediyor ve fakat şayan-ı hayret vuzuh nazarıyla kanun-ı esasiyi imza etmeden evvel kanunun fevkinde bulunduğu için bu tarihten evvelki cinayetlerden dolayı kralın mes'ul edilmemesini istiyordu. Maa da kralın müdafa vekillerinin serbestîsinin tecdid edilmemesini şiddetle talep eyliyordu. Mara, nihayete nihayete kadar bî-iman fakat adil bir hısım olarak kaldı. O her nokta-i nazardan ateşin bir ruha mâlik büyük bir adam necib bir zeka idi.

On altıncı Lui 21 Kanun-i sani 1794 tarihinde idam edildi. Daha doğrusu, giyotin ile kafası kesildi. Ağustos ayından itibaren idam hâkimlerinin resmî vasıta-i tatbiki giyotin idi.

Danton bu hadise esnasında arslanlık rolünü hayret- bahş bir surette ifa etti: "Avrupa kralları bizi tehdit ediyorlar, diye haykırdı, onlara meydan okumak için, bir kral başı atalım."

2.11. Jakoben Cumhuriyeti 1792-1794

O zaman Fransız milletinin tarihinde acayip bir devrin başladığı ve memleketin bir ucundan bir ucuna kadar Fransa ve cumhuriyeti için büyük bir heyecan alevinin yüksekliği görüldü. Artık, dahilde olduğu kadar hariçte de, her türlü muvakkat itilaflara nihayet verildi. Bundan sonra dahilde kraliyet tarftarları ile hainler bilâ-merhamet te'dip edilecek, hariçte Fransa bütün ihtilâlcilerin rehberi ve mezâhiri olacaktır. Avrupa, hatta bütün dünya, cumhuriyet akidesini kabule icbar edilecektir. Fransa gençliği cumhuriyet ordularına koşarak iltihak etti; memleketin her tarafından, bugün bile kanımız üzerinde ulvi bir şarap tesirini yapan, füsûnkâr bir nağme, marseyez şarkısı yükseliyordu. Bu nağmenin Fransa cumhuriyetinin neşeli piyadeleri ve pür şevk ve heyecan topçuları karşısında düşman orduları kaçmaya başladı. 1793 senesinin hitamından evvel Fransa cumhuriyetinin orduları kahramanlıkta on dördüncü Lui'nin askerlerine faik bulduklarını ispat eylemişlerdi. Her tarafta düşman toprağı üzerinde bulunuyorlardı. Brüksel'i işgal etmiş, Savva'yı istila etmiş, Mayan'sa kadar ilerlemiş, Hollandalılardan Escaut'ı zabt [s. 97] eylemiş idiler. Fakat Fransa hükümeti gayr-i ma'kul bir harekette bulundu. Onaltıncı Lui'nin idamından sonra Londra'daki mümessili İngiltere'den teb'îd eylediği için pek ziyade tehevüre kapılan Fransa hükümeti İngiltere'ye ilan-ı harb etti. Bu karar pek ma'kûl değildi. Çünkü ihtilâl her ne kadar Fransa'yı sürur ve şevk ile müteheyyiç bir piyade ordusu parlak bir topçu kuvveti ile techiz etmiş, kuvâ-yı berriyeyi aciz asilzâdelerden ve muzır an'anelerden tathir eylemiş ise de, kuvâ-yı bahriyede inzibat mahvolmuştu. Bundan dolayı İngiltere gayr-i kabil-i münakaşa bir surette denizlere hakim idi. Bu tahrik-âmiz kararı bütün İngiltere'yi Fransaya karşı harekete geçirdi; halbuki İngiltere de ihtilâlin istihfaf edildiği gayeler için çok sarih bir teveccüh izhar eylemişti.

Müte'âkip seneler esnasında Fransa'nın bir Avrupa heyet-i ittifakiyesine karşı idare eylediği cidâlin tafsilatına girişmeyeceğiz. Fransa kat'i bir surette Avusturya'yı Belçika'dan tard ve Hollanda'yı bir cumhuriyete kelbeyledi. Teksel'de bunlar arasında sıkışmış Hollanda donanması bir top bile atamadan bir avuç süvariye teslim oldu. Bir müddet için Fransanın İtalya'da ileri hareketi tevkif edilmişti; ancak 1796 tarihinde genç bir kumandan Napolyon Bonaport, cumhuriyetin perişan kıyafetli ordularını piyemon içerisinden muzafferâne bir surette Veron ve Mantoue'ye îsâl eyledi. İlk defa olarak tarihte yeni bir muharebe şekli görüldü. Meslekten yetişmiş olan eski ordular saat hesabıyla çalışan ameleler gibi ağır bir surette harb için harb ediyorlardı.

Bilakis ihtilâlin harikulâde orduları açlığa ve susuzluğa rağmen zafer için mücadele ediyorlardı. Müttefiklerin en ziyade hayretini mucib olan şey cumhuriyetperverlerin adedi ve hareketlerindeki sür'at idi. Birdenbire ihzar edilmiş olan bu orduların ileri hareketini hiçbir şey tevkif edemiyordu. Ne çadır olmak için kâfi derecede para, ne bu askerleri nakil için kâfi derecede para, ne bu askerleri nakil için kâfi miktarda araba mevcut idi. Zaten bunlardan vazgeçilmişti. Ayaklı askerlerden mürekkep orduları bütün bütün dağıtmaya kifayet eden mahrumiyetlere 1793-94 deki Fransız askerleri kemal-i neşe ile tahammül ediyorlardı. Muhtevası henüz layıkı ile malum olmayan bu ordular için erzak kâfileleri vücuda getirmek düşünülemezdi; bunun için ordular işgal eyledikleri memleketlerden kendi iaşelerini temin etmeye alıştılar. İmdi 1793 senesi asrî harpler devrinin mebde'ini teşkil eder. Bu tarz harbin evsaf-ı asliyesi şunlardır: Sür'at-ı hareket, mali kuvvetlerin inkişaf-ı tâmı, açık ordugah, ihtiyaç zamanlarında bilumum ahali ve eşyaya hükümet tarafından vaz' edilmiş ve kuvvet yani eski devirdeki ihtiyatkarâne manevralar meslekî askerlik olan efrâddan mürekkep küçük orduları, çadırları, tam erzak ile tamamen mütezâd bulunan yeni bir takım mebde'ler. Birinci usul-i fikir karar ve nüfûzdan ikincisi ise ufak bir menfaat için küçük fedakarlıklar yapmak zihniyetinden mülhemdir.

İstila eyledikleri memleketleri yağma veyahut harita isal eylediklerini hakikatte layıkıyla bilmeyen berbat kıyafetli askerlerden mürekkep ordular marseyez söyleyerek Fransa için harb ederken Paris'te cumhuriyet heyecanı daha az mucib-i şeref bir şekilde inkişaf eylemekte idi.

[s. 98] Jakobenler arasında zekâsıyla kendisini tanıttırılmış yegâne adam olan Mara gayr-ı kabil-i tedavi bir hastalık neticesinde deli gibi bir hâle gelmişti, biraz sonra katledildi. Danto'nun vatanperverliği gök gürültüsü gibi tarakalarla tezahür eylemekte idi; fakat ma'nidâne ta'assubuyla vaziyete hâkim olan zat Rubesiper idi. Bu adam hakkında bir hüküm vermek güçtür. Rubesiper nazik mizaçlı, mahcup tabiatlı ve sarahaten mağrur idi. Fakat onun mevki-i iktidarı elde etmek isteyen bir kimse için herşeyden daha ziyade lazım olan bir meziyet yani iman mevcuttu. O insanların dostu ve mahrem-i râzı olan bir ilahe değil fakat Ruson'un neşr ve ta'mîm etmek istediği bir mevcûd-ı 'âlîye mu'tekid idi. Tasavvurâtına tevafuk eden cumhuriyeti kurtarmaya teşebbüs etmiş ve onun kendisinden başka hiçbir kimse tarafından kurtarılamayacağına kanaat getirmişti. Binaenaleyh onun nazarında mevki'-i iktidarı muhafaza etmekle vatani kurtarmak aynı şeylerdi. İsyandar zuhur etti; garpta asilzâdelerle ruhbanların

tahrik eyledikleri Vendee’de ahali askerlik mecburiyetine ve kiliseye ait emvalin müsaderesine karşı isyan etti. Cenupta, Lion ve Marsilya’da isyanlar vukuu buldu ve Tolon şehrindeki kraliyet taraftarları İngiliz ve İspanyollardan mürekkebi bir kuvveti şehre idhal eyledi. Vatan aleyhindeki bu süikasta karşı verilecek bir tek cevap mevcûd olduğu düşünöldü: Kraliyet taraftarları hakkında yeni bir katliam. Paris’te kulübelerde yaşayan korkunç tabakanın bu tedbir kadar hoşuna gidecek bir şey tasavvur edilemezdi. [s. 99] İhtilal mahkemesi yeniden faaliyete konuldu ve katliam başladı. Giyotin cellatlar için emin ve seri bir vasıta teşkil ediyordu. Kraliçe ile Rubesipiyer’in düşmanlarından bir çoğu ve mevcûd-ı âliye icab etmekten imtina’ eyleyen dinsizler giyotin ile idam edildi. Haftalar yek diğerini takip ediyor ve bu cehennemî alet hergün afyon miktarını arttırmaya mecbur olduğu gibi Rubesipiyer’in hakimiyetinde hergün biraz fazla kan dökölmeden temâdîsine imkan yoktu.

Danton giyotine sevk edildiği ana kadar Danton yani aslan kaldı. “Haydi Danton, diye bağırdı, zaaf göstermeyelim.”

Bu işin gülünç ciheti Rubesipiyer’in, kendisinden sonra mevki’i işgal edenlerin kâffesinden fazla ve hiç şüphe edilemeyecek derecede namuslu olmasıdır. Rubesipiyer büyük bir hırs ile yeni bir nizamın tesisini istiyordu. Konvansiyon’un makamına kaim olan ve on iki azadan tereküp eden selamet-i umumiye komitesi, ondan ilham alarak tamir ve imar işine teşebbüs etti. Hatta şayan-ı hayret bir plan vücuda getirdi. Bizim bugün büyük bir müşkilat ile anlamaya ve halletmeye uğraştığımız girift meseleleri selamet-i umumiye komitesi müsta’cilen ve sathi bir surette halletti. Evvela mülkiyette müsavatın tesisine tevessül olundu. Se’n Jozet “Zenginliğin” “bir rezalet” olduğunu söylüyordu, zenginlerin emvali fakirlere taksim edilmeden evvel vergiye rabt veya müsadere olundu. Herkesin bir meskene, bir vasıta-i ma’işete bir kadına ve çocuklara malik olmak hakkı tasdik edildi. Çalışan kimse sa’yinin mükafatını alacak ve bundan fazla bir menfaat elde edemeyecekti. Cemiyetlerin bidâyet-i teşekkülünden biri sa’y-i beşerin kaba bir sâ’iki olan kârın külliye ilgasına teşebbüs eyledi. Kâr bizim için iktisadî muammaların en baş döndürücüsüdür. 1793 tarihinde Fransa’da muhtekirlere karşı gayet şedit kanunlar vaz’ edilmişti. Bu jakoben hükümeti yalnız nizam-ı iktisadîyenin değil, aynı zamanda bütün nizam-ı içtimâ’iyenin yeni bir tarzda tesisi gayesini takip ediyordu. Talak, nikah kadar kolaylaştırıldı. Meşru ve gayri meşru çocuklar arasındaki farkların kâffesi kaldırıldı. Yeni bir takvim yapıldı. Eski Fransa’da cârî bulunan meskûkât sıklet ve ölçüye müteallik karışık usuller yerine çok basit ve

vâzih olan a'şarî usulü ikame olundu. Müfritlerden bir kitle uluhiyet ile diğer müesseselerin ilgasını ve bunların yerine akıl ma'budu mezhebinin ikamesini teklif etti. O bir münker değildi. Rubesiper'in kavlince "Münkerlik zâdegâna mahsûs bir şeydir. Ezâ ve cefâya ma'rûz masumiyeti himaye ve muzaffer cinayeti tecziye eyleyen bir mevcûd-ı âlî fikri ise hassaten avamî bir fikirdir. "İşte bundan dolayıdır ki, Rubespiyer akıl ma'budu namına icra-yı âyin eyleyen Hebert ile onun idaresindeki fırkayı giyotine gönderdi.

1794 senesi yaz mevsiminde Rubespiyer'de bazı cinnet alâ'imi görüldü. Her sabah Paris sokaklarında mahkumlardan mürekkebe yüklerini idam sehpasına doğru sevk eden zulüm arabalarının korkunç gürültüleri yükseldiği bir zamanda Rubespiyer'in başlıca meşguliyetini kendi vaz' eylediği din teşkil ediyordu. Mevcûd-ı âliye'nin varlığını Fransa'nın tasdik eylediğini konvansiyon meclisi tarafından taht-ı karara aldırılan Rubespiyer ruhun ebediyeti fikr-i teselliyetkârına itikad ediyordu. Haziranda kemâl-i debdebe ile mevcûd-ı âlî bayramını tes'îd etti. Nazar-ı dikkati câlib bir kıyafette, elinde bir çiçek demeti ve bir buğday başağı tutarak, bu ayine iştirak edenlerden mürekkebe bir kâfileye Tu'ileriden Şan Dumas meydanına götürdü. Münkerlik ile müfsideti temsil eden ve kabil-i ihtirak mevâddan [s. 100] ma'mûl bulunan heykeller tantana ile yıkıldı. Bunu müteakip hafif gürültüler yapan şayan-ı hayret birtakım tertibat sayesinde ihrak olunan heykellerin yerinde fazilet ve hikmetin tasviri yükseldi. Birçok nutuklar söyletildi. Bunların en mühimini Rubesiper irad etmişti- fakat hiçbir âyin icra olunmadı.

Bundan sonra Rubesiper bir müddet âmmeye ta'allauk eden işlere karışmak istiyor gibi görüldü; bir ay konvansiyon meclisine gitmedi. Temmuzda bir gün meclise gelerek yeni mezâlîme işaret eden garip bir nutuk irad etti. Konvansiyon meclisindeki son büyük nutkunda şu sözleri söyledi: "İhtilal silahının sürükleyip bize kadar getirdiği hesapsız rezaletleri, ahlaksızlıkları nazar-ı itibare alarak kötülerin mülevves mukârenetiyle televvüs edebileceğimi düşündükçe bazı kere büyük bir endişe hissettim. Bu dünyanın müttefik zalimleri için yalnız başına kalmış bir adamı mahvetmenin kolay olduğunu biliyorum; fakat aynı zamanda beşeriyetin müdafaası için ölmeye müheyya bulunan bir kimsenin vazifesi neden ibaret olduğu da bence malumdur."

Bu cümleleri herkesi tehdit eder mahiyette müphem birtakım beyanat takip etti.

Konvansiyon, bu nutku sükût ile karşılatı, fakat azalardan birisi tarafından bu nutkun tab' ve tevzi'i teklif edildiği zaman şedid bir itiraz tufanı yükselmiş ve talep

olunan müsaade reddedilmişti. Rubesiper hiddetle kendisine müzaharet eden kulübe gitti ve taraftarlarına ikinci bir nutuk irad etti.

O gece gizli birtakım muhavereler ertesi gün için birtakım hazırlıklar ile geçti. Ertesi sabah konvansiyon Rubesiper'e aleyhdar bir vaziyet aldı. Tallien isminde bir adam onu hançerle tehdit etti. Söz söylemek istediği zaman şiddetli gürültüler koptu ve meclis reisi çingırağı ile onun nutkunun işitilmesine mani oldu. Rubesiper: "Katillerin reisi, senden söz istiyorum" hitabıyla infi'âlini izhar etti, fakat davasını kazanamadı. Sesi ona hıyanet etti. Öksürmeye başladı ve sözleri birbirine karıştı. Hâzırûndan birisi "Danton'un kanı boğuyor." diye haykırdı.

Saat beş buçukta Rubesiper ile başlıca arkadaşlarının tevkifine karar verildi.

Fakat jakobenlerin henüz hâkim buldukları belediye heyeti konvansiyona karşı harekete geçti ve konvansiyonun muhafazasını kendilerine tevdi' eylediği muhafızların elinden Rubesiper ile arkadaşlarını kurtardı. Gece birtakım tertibat-ı hafiyeye ile hücum ve mukabil hücumlar ile geçti. Nihayet sabahın üçüne doğru, konvansiyon kuvvetleri belediye dairesi önünde toplanmış olan Commun kuvvetlerinin karşısında tahaşşüd etti. Fakat jakobenlerin kumandanı Henrriot sarhoştü; neticesiz birkaç müsâdemeden sonra kumandasındaki kuvvetlerden bir kısmı hükümete iltihak etti. Rubesiper ile arkadaşları taht-ı muhasarada bulunuyordu.

Pencereden atlayan iki, üç kişi parmaklıkların uçları üzerine düşerek vahim surette yaralandılar. Diğer bir kısmı kendilerini öldürmek istediler. Bir jandarma tarafından atılan bir kurşunla Rubesiper'in alt çenesi parçalandı. Yerden kaldırıldığı zaman aksam-ı süfliyesi hurdahâş bir manzara irâ'e eden çehresinden gözlerinin dışarı uğradığı görüldü. İhtizar on yedi saat kadar sürdü ve bu müddet zarfında hiçbir şey söyleyemedi; kirli bezlerle çenesini başlamışlardı. Diktatörler ile ar [s. 101] kadaşları ve belediye dairesinin pencerelerinden atlamış olanların parçalanmış cesetleri cem'an yekûn yirmi iki kişi, onun için idamları mukarrer olan mazlumların yerine giyotin sehпасına götürüldü. Rubesiper'in gözleri daima kapalı kaldı; fakat Carlayl'ın bize söylediğine göre, başının üstünde sallanan büyük bıçağı görmek için gözlerini açmış ve debelenmiştir. Cellat tarafından gözünün üstündeki bağ çözüldüğü zaman bağırmaya başladığını söyleyenler de vardır. Ba'dehû süratle ve bilâ- merhamet bıçak düştü.

(Terrur- Zulüm ve i'tisâf) nihayet bulmuştu. Bu devrede tahminen dört bin kişi mahkûm ve idam edilmişti.

2.12. Direktuvar

Rubespier tarafından çok asil tasvirlerin tanınmayacak derecede tağyir ve tebdil edilmesinden sonra ibda'kâr bir mevce halinde akmaya devam edebilmesi için ihtilâlden nebe'an eden yeni fikirler seylâbının çok kuvvetli olması lazımdı. Rubesiper bî-pâyân gurur ve hodbînlik adesesinden bakıldığı zaman, bunun insanî hareketin tevlîd eylediği bütün ümitler mazlum ve hunhâr birtakım canavarlar şeklinde gözükiyordu. Buna rağmen fikirlerin kuvveti tağyir etmiş bir halde devam ediyordu. Diktatörler sükûtundan sonra cumhuriyet gayr-ı kabil-i galebe bir halde devam etti. [s. 102] Rubespier'in halefleri hilekar, adi ve insanlardan mürekkeb bir zümre teşkil eyledikleri cihetler re'issiz kalmış olan cumhuriyet, yükselmek için sükut ederek, düşe kalka mücadelelere devam etti; müşkilata maruz fakat nâ-mağlub bir surette yine ve daima mücadele etti.

Kare' için Terörün, zulüm ve i'tisâf devresinin hakiki nisbetlerini tayin etmek muvâfık olur. Bu devir muhayyileler üzerine büyük bir tesir icra eylemiş olduğu için ihtilâlin aksâm-ı mütebakiyesiyle ehemmiyetinin i'zamı cihetine gidilmiştir. 1789'dan 1791 senesi nihayetine kadar Fransa ihtilâli musallihâne ve kanunî bir hareket halinde kalmış ve 1794 senesi yazından itibaren cumhuriyet devleti dâhilde inzibati ve hariçte zaferi idrak eylemiştir. Terror bütün bir milletin değil fakat vahşeti mutlakiyet devrinin mezalimi ve haksızlıkları ile izah edilmek icab eyleyen esâfil-i nâsdan mürekkeb bir zümrenin eseridir. Kraliyet taraftarlarının müfritleri ağzâb eden ve mu'tedil cumhuriyetperverleri herhangi bir müdahaleden sarf-ı nazar ettiren mütamedi hıyanet ve denâ'etleri olmasaydı, bu hareket belki de akim kalırdı. En iyi unsurlar hudutlarda Avusturyalılar ve kraliyet taraftarları ile harbetmekle meşguldü. İdam edilenlerin adedinin ancak birkaç bine bâliğ olduğunu ve bunlar meyânında bir çoklarının cumhuriyetin en mu'annid ve insafsız düşmanlardan terekkep eylediğini de unutmamalıdır. Ahvâl ve şerâ'it nazar-ı itibara alınırca cumhuriyetin bunları idam etmekte haklı bulunduğunu teslim etmek lazımdır. Mahkumlar arasında On Altıncı Lui'nin idamı için re'y veren Philippe Orleans gibi hainler ve mücrimler mevcûd idi. İngiliz kumandanları tarafından 1916 Temmuzunda Somme taarruzunun birinci günü, fa'idesiz bir surette israf ve imha edilen insanların miktarı bütün ihtilâl esnasında idam olunanların yekûnundan ziyadedir. (Terror) mazlumlarından en ziyade bahsedilmesinin sebebi bunların yüksek ailelere mensûb mühim şahsiyetler olması ve ızdıraplarından bahsolarak pek çok neşriyat yapılmıştır. Fakat aynı zamanda, âlem-i medeniyetin diğer kısımlarındaki hapisanelerde ne gibi vekâyi' cereyan ettiğini gözden geçirelim.

Fransa'da Terror icra-yı hüküm ederken İngiltere ve Amerika'da hakk-ı mülkiyete karşı yapılan – bazı kere çok ehemmiyetsiz- tecavüzlerden dolayı ihtilâl [s.103] mahkemesince hiyanet-i vataniye cürmüyle mahkûm edilenlerden çok insan idama mahkum edildi. Şüphesiz bu insanlar avam tabakasındadı. Fakat onların ızdırap ve ihtizarı asilzâdelerinkine mu'âdil idi. Misalen 1789'da Masachuset'te bir kız diğer bir kızın şapkasını, ayakkabılarını ve kemer düğmelerini çaldığı için idam edilmiştir. Howard isminde hayırhâh bir zat 1773 senesine doğru ve İngiltere hapishanelerinde muhakemeleri icra ve beraatleri tebliğ edildiği halde zindancının aidatını vermedikleri için nevkufiyetleri temâdî eyleyen birçok insanlara musadif olmuştu. Hapishaneler istikrâh-âver bir derecede kirlî ve her türlü teftiş ve murakebeden âzâde idi. Haşmetlü İngiltere kralı Üçüncü Corc'un mülk-i mevrûsu olan Hanorada henüz işkence usulü mer'î idi. Halbuki Fransa'da millet meclisi Assemblee Nationale işkenceyi ilga etmişti. Şu birkaç misal o devrin hâlet-i ruhiyesini irâ'eye kâfidir. Terror esnasında Fransız ihtilâlcileri tarafından bil-ihtiyar herhangi bir kimse hakkında işkence tatbik eylediğine dair hiçbir malumat mevcut değildir. İdam edilmiş olan birkaç yüz asilzâde başkaları için hazırladıkları bir tuzağa düştüler. Bu hadiselerin fecî' olduğu şüphesizdir; ancak dünya tarihine nisbet eyleyecek olunursa büyük bir facia teşkil etmedikleri muhakkaktır. Avamdan bir ferd terror devrinde 1887 tarihinkinden ziyade serbest, rahat ve mesut yaşamıştır.

Cumhuriyetin tarihi 1794 senesi yazından sonra en muhtelif hükümet şekillerini talep eden cezri bir cumhuriyetten kraliyet lehine irtica'a kadar tahavvül gösteren fakat cümlesi de ağır fedâkârlıklara mukabil olsa dahi, devamlı bir teşkilat vücuda getirmek arzusuyla mütehasıs bulunan siyasî zümrelerin faaliyetleri ile mâlîdir. Müfritler veya kraliyet taraftarları tarafından birçok isyanlar ihdas olundu, hatta Paris'te Londra'daki ayyaşlara tekabül eden ve silaha sarılmak ve yağma etmek için, herhangi bir fırkaya arz-ı hizmet eyleyen bir serseri sınıfı vardı. Mamafih konvansiyon meclisi beş sene müddetle memleketi taht-ı idaresinde bulunduran beş azadan mürekkeb bir müdîrân heyetine Directorie terk-i mevki eyledi. İhtilallerin sonuncusu ve en vahimi olan 1795 isyanı o zamana kadar meçul bir şahsiyet olan genç bir kumandan Napolyon Bonapart tarafından bastırıldı.

Directoire hariçte galebeyi temin eylemiş, fakat dahilde hiçbir şey ibda'ına muvaffak olamamıştı; bu meclisin azaları kendilerini işgal eyledikleri mevkilerden uzaklaştırması muhtemel bulunan bir kanun-ı esasiye'nin ihzarını ihmal edecek kadar

iktidar makamının ezvâk ve in'âmına merbut ve Fransanın vaziyetine nazaran zaruri olan iktisadî ve mali tedâbirin ittihazını ihtimâm etmeyecek kadar ahlaksız idiler. Biz bunlardan yalnız iki cumhuriyet taraftarının isimlerini zikredeceğiz: Namuskar bir adam olan Carnot ve tam bir rezil olan Barras. Onlar vaziyeti olduğu gibi kabul ettiler. İhtilalcilerin propaganda zihniyeti Fransız ordularını Hollandaya, Belçikaya, İsviçreye, cenubî Almanya'ya ve şimalî İtalyaya kadar götürüldü. Her tarafta krallar tard edildi ve cumhuriyetler ihdas olundu. Bu asilâne gayret Direktuvar hükümetinin kendi mezâyikata maliyesini bir dereceye kadar tehvin etmek için harita îsal edilen milletlerin hezeyanlarını yağma ettirmesine mani olamadı. Bu hürriyet haberleri gitgide eski devrin tecavüzî muharebelerine benzedi. Fransa büyük saltanat-ı ferdiyenin bilumum an'anelerini terk etmiş ve fakat onun siyaset-i hariciyesini muhafaza eylemişti. Ve lüleci mütecaviz ve aç gözlü Fransa, Fransız milletinin menfaatlerinden başka hiçbir şeye ehemmiyet vermiyordu. Bu siyaseti [s. 104] Directuvar hükümeti adeta hiç ihtilâl zuhur etmemiş gibi, büyük bir azim ile takip ve tatbik etti.

2.13. Asrı Sosyalizm Fecrinde İmâr İşinin Tevafuku

Büyük Amerika cumhuriyetini tevlîden eden ve bütün Avrupa saltanatlarını istila etmek isti'dâdını gösteren ihtilâl med ve ceziri artık son haddine vâsıl olmuştu. Devâsâ bir kul arzın kabuğunu delmiş ve müthiş bir iş gördükten sonra ansızın atâlete düşmüş gibi idi. Fena vakti geçmiş müesseselerden birçoğu ortadan kaldırıldı. Fakat birçok kusurlar ve haksızlıklar devam etti. İhtilal birçok meseleleri halletti. İntizam ve uhuvvet hisleriyle mütehassıs kıldığı beşeriyeti bizzat kendisinin bile ihtimal vermediği kadar vâsi' bir vazife müvacaheesinde bıraktı. İmtiyazların siyasî ve dinî tazyikatın birçok şekilleri ortadan kaldırılmıştı. Siyasetin bu tecelliyatı hiçbir zaman mevcûd değil imiş gibi görünüyordu. Fakat vahim olan cihet şudur ki nazarî hürriyetine ve rey pusulalarına rağmen halkın büyük bir kesreti henüz hürriyette ve saadette müsavi olmaktan mahrum bulunuyordu. Yeni bir âlemi ibda' edeceği ümid edilmiş olan ihtilâlin yaptığı vaadler tahakkuk etmemiş idi.

Ma'mâfih ihtilâl dalgasının tamamen inkişafından evvel vâzih ve sarih bir surette düşünülmüş olan ıslahatın hemen hepsi de onun siyasetinde tahakkuk etmişti. Eğer gayesine vasıl olmadıysa bunun sebebinin azm ve kuvvetinin eksikliğinde değil fakat vâzih fikirlerden mürekkep sermayesini bitirmiş olmasında aramak icab eder. Beşeriyeti taht-ı tazyikinde bulunduran müesseselerden birçoğu bir daha avdet etmemek üzere

ortadan kadırıldı. Fakat insanların ekseriyet itibariyle bu tathirâtın imkân bahşeylediği tanzim ve i'mâr emrini kuvveden fiile çıkarmak için kâfi derecede hazırlıktan mahrum buldukları meydana çıkıyordu. İhtilaller hareket devreleridir. Bu devirler esnasında insanlar son içtimâ'î sulh fâsılasında ta'azzû etmiş olan fikirleri toplayıp yeni bir tohum ekilmesi için meydanı serbest bırakırlar, lakin ansızın evvelden tahmin etmedikleri müşkilattan karşısında kaldıkları zaman kendilerini bu müşkilattan kurtarabilecek malumatı tamamıyla hazırlanmış olarak müfekkirelerinden çıkarıp muhat buldukları mehâlîke karşı onlardan istifade edemezler.

Kral ve asilzâde papaz ve zalim arazi sahibi ve mültezim bertaraf edildiği için halk o zamana kadar çok tabii ve üzerinde i'mâl-i fikrden müstağni telakki eylediği teşkilat-ı içtimaiyenin esas noktalarından bazıları ile ilk defa olarak karşılaşmıştı. Birden bire o zaman kadar suret-i hudûs ve cereyânı kendisine mevsimlerin te'âkibi gibi mukadder ve beşerin iradesine gayri tâbi' görünen bu müesseselerin sun'iliğini ve fikr-i beşerin tecelliyatına göre kâbil-i tahavvül olduğunu müşahede eyledi. Yeni devr halletmeye katiyyen muktedir bulunmadığı üç mu'amma karşısında kaldı: Bunlar da mülkiyet, para ve beynel-milel münasebât meseleleri idi.

Sırasıyla bu üç meseleyi tedkik edelim. Onların hakiki mahiyeti ne olduğunu ve ne suretle zuhur ettiğini araştıralım. Aksi tesiri hepimizin hayatı üzerinde müessir olan bu maddelerin suret-i halli ile alakadar bulunmayan hiçbir fert yoktur. Bundan sonra tedkik etmemiz icab eden devir tarihi baştan başa onları hal için beşeriyet tarafından yapılan teşebbüslerle mâlidir.

İşte mu'ammâ-yı kaderin cemiyet-i beşeriyece halli icab eden ve aksi takdirde mahvını mü'ddi olması muhakkak bulunan üç mu'âdelesini mülkiyet, para ve beyne'l-milel münasebet teşkil eylemektedir.

Mülkiyet fikri nev'in cidâl-cû sevk-i tabi'ilerinin mahsullerinden biridir. İnsan insan olmadan çok evvel ceddimiz maymun mal sahibi idi. ibtidâ'î mülkiyet doğuşmeğe hazır bulunduğu 'anâsırı ihtiva eder. Köpek ve kemiği, dişi kaplan ve avını, geyik ve sürüsü mülkiyetin [s. 105] enmûzeci ve göz kamaştırıcı tezahürattan bir numunedir. İctimâ'iyât nokta-i nazarından ibtidâ'î mülkiyet-i müştereke tabiri kadar manasız bir şey yoktur: Paleolitik devrin bidayetinde ailevi kabilenin şeyhi kadınlarını kızlarını alet ve edevâtını ve memalikini büyük bir kıskançlıkla müdaafa ediyordu. Eğer başka insan bir hudutlarını tecavüz edecek olursa ona hücum ediyor ve elinden geldiği zaman onu öldürüyordu. Mürûr-ı zaman ile kabile hayatı değişti ve şeyh, kendisinden daha genç

insanların mevcûdiyetine müsamaha etmeye ve onların bizzat komşu kabilelerden cebren aldıkları kadınlar, kendi imal eyledikleri alet ve edevât ve müzeyyenât öldürdükleri hayvanat üzerinde sahib-i hak olmalarını tasdike rıza gösterdi. Cemiyet-i beşeriye bir ferd ile diğer ferden hakları arasında te'essüs eden bu uzlaşmadan doğmuştur. Bir kabile kendisine ait telakki eylediği sahadan diğer bir kabileyi tard eylemeye teşebbüs eylediği zaman rakipler arasında bir itilaf hattı, bir ittifak zaruri olmuştu. Tepeler, ormanlar, akan sular artık sizin veya benim malım olmaktan çıkmış, bizim malımız olmuştur. İçimizden her birisinin toprağının kendi toprağı olarak kalmasını tercih edeceğine şüphe edilemez, fakat meseleyi bu suretle halletmeye imkan yoktu. Çünkü bu takdirde hariçteki insanlar bizi öldürmeye teşebbüs edeceklerdi. Binaenaleyh cemiyet hâli tâ bidâyetten itibaren mülkiyet hakkının tahdid edilmesini müceb olmuştur. [s. 106] mülkiyet fikri hayvanda ve ibtidai vahşide bugünkü mütemeddin cemiyete nisbetle daha kavi idi. Bu fikir mefküremizden ziyade sevk-i tabilerimize kuvvetli bir surette hâkimdir.

İbtidai vahşi ile bugünkü tahsilden mahrum insan için -zira ibtidai ve vahşi insandan ancak dörtyüz nesil uzak bulunduğumuzu unutmamak lazımdır- mülkiyet sahası gayr-i muhdud görünüyor. Bu ibtidai halde başkalarının elinden alınabilecek şeylerin kâffesine, kadınlara itlak edilmiş olan esirlere, tuzağa düşürülen hayvanlara ve daha sair birçok şeylere temellük edilebilir. Cemaatlerin teşekkülü ve onların sinesinde kitalin men'ini istihdâf eden bir nevi kanunun zuhuru ile insanlar mülkiyet haklarını tanzim için basit bir usül tasavvur ettiler. Her ferd ilk olarak kendisinin imal veya zabtettiği veya üzerinde bir hak iddia eylediği şeyi tasarruf edebilecekti. Borcunu vermeyen bir borçlunun, alacaklının malı olması tabii görülüyordu.

Bir şahsın bir toprak parçası elde ettikten sonra bu toprak için istediği kadar kira talep etmekte ve bunu zer' etmek arzu edenlerden herhangi bir miktar vermeyi talep eylemekte serbest olması da tabii idi. Ancak batî bir surette ve tanzim edilmiş bir hayat imkan ve ihtimali mühim bir surette zihinleri meşgul eylemeye başladı. Zaman her türlü mevad üzerinde tatbik olunan bu gayr-i mahdûd mülkiyetin zararlı ve tehlikeli bir şey olabileceği kabul edildi. İnsanlar içerisinde her şeyin ve hatta kendilerinin bir mülkiyet mevzuu teşkil edildiği bir alemde tevellüd ettiklerini fark ettiler. İlk medeniyetlerde zuhur etmiş olan içtimâ'i ihtilafın bugün tesbit ve izahı müşkil olmakla beraber bizim Roma cumhuriyetinin tarihi hakkında vermiş olduğumuz muhtasar malumat Roma imparatorluğunda bazı cemaatlerin ihtilafatı vahim bir tehlike-i âmme teşkil edecek

mahiyette gördüklerini ve araziye müteallik hudutsuz bir mülkiyetin vahim mahzurlar tevlîd edebileceğini fark eylediklerini kâfi derecede göstermektedir. Babil imparatorluğu nihayet esir sahiblerinin tâbi olacakları zaruri şeraiti tayin ediyor. İhtilalcilerin en büyüğü olan Nazaretli İsa tarafından neşr ve ta'mim edilen mebde'lerin mülkiyet aleyhine gayr-i mesbuk bir hücum tevellüd edeceği bir gün gelecektir. İsa "bir zengin saadet-i uhreviyeye nâ'iliyeti bir devenin iğne gözünden geçmesinden daha güçtür." diyordu. Son yirmi beş otuz asır zarfında mülkiyetin vasıl olması icab eden hudutlar hakkında daimi bir tenkid ve münakaşa cerayan etmiştir.

Nazaretli İsa'dan bin dokuz yüz sene sonra Hıristiyanlığın verdiği dersi kabul etmiş olan bütün aksâm-ı âlem insanların bir mülkiyet mevzu'u olamayacağına kani bulunmaktadır. Bu bâbda beşeriyetin vicdanında tam bir tahavvül vuku' bulmuştur. Fakat diğer birtakım sahalarda bir ferdin kendisinin tasarruf eylediği şeyleri dilediği gibi isti'mal eylemekte serbest olması fikrî tezelzüle uğraşmıştır. Lakin on sekizinci asrın evâhinde dünya bu mesele hakkında henüz kat'î bir karar vermiş değildir. Muayyen bir hareket mebde'ine henüz malik bulunmamaktadır. Bu devrin ilk hareketlerinden birisi aç gözlü ve müsrif krallara, serseri asilzâdelere karşı mülkiyeti müdaafa etmek oldu. Hatta Fransız ihtilâlinin başka bir sâ'iki budur, denilebilir. Fakat vaz' ettiği müsavât düsturlarından şevkiyle müdâfa'a için harekete geçtiği mülkiyet müessesine bizzat tenkide mecbur bulunmakta idi. İçlerinden büyük bir kısmı ayaklarını nereye koyacaklarını bilmediği emin bir vasıta-i maişete malik olmadığı mal sahiblerinin kendilerine sa'ylarının mahsulünü getirenleri ancak iaşe ve ibâta etmeye muvafakat ettikleri bir zamanda insanlar nasıl hür ve müsavi olabilirdi? Fakirler yorulmaksızın şikayetlerine devam ediyorlardı. Bu muammayı jakobenler tek bir tedbir ile hal etmek istediler: "Mülkiyeti taksim etmek lazımdır." Mülkiyet hususunun tamamen ilgasını teklif eyledikleri görüldü. Onlara göre devletin yegâne sahib-i malik olması icab ediyordu. Ancak [s. 107] ondokuzuncu asır ortasındaki insanlar mülkiyetin yeknesak bir keyfiyet olmayıp bilakis her unsuru ayrı bir kıymeti ve muhtelif neticeleri ihtiva eden mu'azzal bir gül olduğunu ve mesela bir sanatkarın levazım-ı sanatı, elbiseleri ve dış fırçası gibi bir çok mevaddın esası bir surette mülkiyet-i şahsiyeye mevzu' teşkil eylediğini ve demiryolları, makinalar, evler, bahçeler, seyahet ve eğlence vapurları, giydiği mevad meyanında şahsen temellükü icab edenlerin devlet tarafından idaresi veya nef'-i âm için icârı iktiza edenlerin tefriki icab eylediğini idrake başladılar. Zaten

bu meselelerin siyasî bir manzarası vardır; içtimâ'î ruhiyâta yeni bir ufuk açan bu meseleler terbiye aleminin meşgul bulunduğu mesâ'ile sıkı bir surette merbuttur.

Bu devredeki insanların para hakkındaki fikirleri de mülkiyet hakkındaki düşünceleri kadar karışık ve mühim idi. Bu ibham ve 'adem-i vuzuh Amerika cumhuriyetleri ile Fransa'da mühim buhranlara sebebiyet verdi. Burada dahi basit olmaktan çok uzak bulunan bir müesseseye, itiyadların, mukâvelelerin, kanunların, manevi alışkanlıkların yekdiğeri ile telahükünden mütevellid hakiki bir karışıklığa aynı zamanda cemiyetin her günkü yaşayışı için hayati bir ehemmiyeti hâiz bulunan müzil birtakım mesâ'ile temas ediyoruz. Bir insanın bir sa'y gününün kıymetinin [s. 108] mukâbilini emin ve sağlam bir şekilde ahz eylemesi içtimâ'î makinenin idame-i faaliyet edebilmesi için fevkalade mühimdir. Yavaş yavaş beşeriyet kıymettar sikkelere tam bir itimad izhar etmeye başlamış ve bu hal bir halis sikkenin umumi bir mübâya'â kuvvetine malik bulunduğu cihanın her tarafında kabul edildiği zamana kadar devam etmiştir. Kendi paralarını birçok defalar kıymetten düşüren ve maden levhalarının yerine kağıt parçalar ikame eden hükümetlerin faaliyeti bu itimadı müşkül tecrübelerle maruz bıraktı. Her devirde birtakım mahir adamlar meskûkât siyasetinin istinad eylediği mevzuat ve itimadın heyeti umumiyesinden temin edebilecekleri menfaati anlamak için kâfi derecede zeki ve itibar ve altın ile birtakım muamelat-ı maliyeye tevessül ederek başkasının sa'yiyle zengin olmayı mübah görmek için kâfi derecede ahlaksız birtakım insanlar zuhur etti. Nizam-ı siyasî ve içtimâ'î biraz rahneder olunca meskûkât mekanizması bozuldu. Müttehide-i Amerika ile Fransa cumhuriyeti bidayetten itibaren bir çok malî müşkilat devreleri geçirdiler. Her tarafta hükümet istikraz etmiş ve te'diye etmeye muktedir bulunamadığı yüksek faizlerle kağıt çıkarmıştı. Her iki ihtilâl esnasında masarîf-ı umumiye mühim bir surette tezâyüd etmişti. Buna mukabil istihsalde görülen noksan vergiye mevzu teşkil eden servetler azalmıştı. Daha fazla bir müddet altın ile te'diyatta bulunmaya isti'atları olmayan her iki hükümet Amerika'da henüz gayr-i mezru' bulunan araziye ve Fransa'da kiliseden müsadere olunan araziye karşılık gösterek kavâ'im-i nakdiye ihraç edildi. Her iki memlekette ihraç olunan kavâ'im-i nakdiyenin miktarı itimad-ı âmmenin bu yeni para için müsaade etmediği bir derecede tezyîd olundu. Altın gizlendi veye ithalatın bedelini te'diye için kullanıldı ve halkın elinde kıymeti meşkûk [s. 109] ve günden güne mütenâkis muhtelif nev' ve şekilde birtakım evrak-ı nakdiye terâküm etti.

Meskûkâtın menşe'i gayet karışık bir mesele ise de onun bir cemaat içinde ifa edilmesi icab eden vazifeyi tayin etmek bilakis kolaydır. Bir ferdin fikrî veya bedenî bir sa'y mukabilinde veya bir malik mübadelesine mukabil aldığı para nihayet onun muadil bir miktarda istihlak mevaddı mübaya'a etmesine imkan bahşeylemelidir. Zaten istihlak mevaddı son derecede mütenevvi' olup seyahet, konferans ve tiyatro temsili, doktor ücreti vesair gibi birtakım şekiller olabilir. Bir cemaatin bütün azaları buna ihtiyaten sakladıkları paranın kuvve-i iştirâ'iyesinden hiçbir şeyi kaybetmeyeceğine emin olur ise mevcûd paranın iyi para olduğu ve ticaretin sağlam esaslara ibtinâ eylediği söylenilebilir. İnsanlar ancak bu şerâit altında inbisât ve neşe ile çalışabilir. Bu sağlamlık, bu sâbitiyet iyi bir meskûkât sisteminin tabii bulunduğu şerâitin birincisini teşkil eder. Fakat en sağlam şerâit mevcûd olduğu zamanlarda dahi paranın kıymeti birtakım tahavvûlâta maruz kalır. Dünyanın her tarafında ve her memlekette mevcûd istihlak mevaddının miktarı seneden seneye ve mevsimden mevsime tahavvül eder. Sonbahar ilkbahara nisbetle bolluk zamanıdır. Emt'ia yekûnunun tezâyüdü halinde paranın kuvve-i iştirâ'iyesi de aynı derecede tezâyüd eder. Meğer ki, aynı zamanda paranın miktarı dahi tezyîd edilememiş olsun. Buna mukabil istihlâk mevaddının miktarı tenâkus eylediği veyahut harp zamanında olduğu gibi bu mevaddın bir kısmı kimse için temin-i menfaat etmeyen bir şekilde mahvolduğu takdirde mu'ayyen bir miktar paranın temsil eylediği emt'ia miktarı azalır. [s. 110] fiyatlar ve amele ücretleri yükselir. Asrî harbde büyük çapta bir merminin infilakı, hatta hedefine tesadüf eylemediği zaman dahi kullanışlı küçük bir ev yapmak veya bir ameleye bir senelik istirahat temin eylemek için kâfi olan mevadd-ı ibtidaiyenin bir sa'y kuvvetinin mahvına muceb olur. Mermi hedefe tesadüf eylediği taktirde biraz evvel sa'yinden bahs olunan şeylere bir miktar daha ilave etmek icab eder. Son harb esnasında infilak eden mermilerden her biri cihanda tedavül eden meskukat parçalarının kuvve-i iştiraiyesini bir derece tenkise sebep olmuştur. Mahsulatın yerlerine diğerleri ikame edilmeden istihlak-ı edildiği bir devrede harb ve ihtilâl devirlerinde bu hal hemen daima görülür. Paranın tedavülü ziyadeleştirse eşya fiyatlarındaki tezâyüd ve ücret şeklinde tevzi edilen paranın kıymetindeki düşkünlük daha mühim bir dereceye vasil olur. Ekseriya bu kabil müşkülata maruz kalan hükümetler istikraz akd ederler. Yani kendisinden vergi tahsili hususunda cemaatin göstereceği hüsn-i niyete istinad eden faizle kâğıtlar ihraç eylerler. Namuskar ve mütehasıs adamlar tarafından ve herkesin malumatı tahtında bile bu kabil bir muamelenin icrası müşkildir. Lakin şimdiye kadar bu kabil muamelat tarihin her

dönüm noktasında vaziyetinden kendileri için menfaat teminine çalışan birtakım bed-mâye zenginler, hodbinler tarafından idare edilmiştir. Diğer birtakım ahvâlde telaşa düşen ve piyasada buhran tevellüd eden birtakım dirayetsiz adamlar bu muamelatı ifa etmişlerdir. Bunun için devletlerin ekserisi hakikatte faizsiz bir borç teşkil eden fazla miktarda parayı hazinelerinde teraküm ettirmeye mecbur ve istikraza mukabil ihraç edilen esham ve tahvilatın sahiplerine te'diyesi muktazi varidatın sıkleti altında zebun bulunmaktadır. İtibar ve nakit bir takım ani teraffu' veya tenzillere maruz kalır. Âmmenin itimadı gittikçe azalır. O zaman bu anasırda bir buhran var, deriz. Tamamen kıymetini kaybeden bir para her türlü sa'yın ve mübadele-i ayniyeden gayrı bilumum muamelat-ı ticariyenin hitâmı hadisesini tavellüd eyler. İnsanlar ancak elbise, gıda vesair mukabilinde çalışmaya rıza gösterirler. Kısmen kıymetini kaybetmiş olan bir paranın derâkab tezahür eden neticeleri fiyatların yükselmesi, tacirlerin maceraperest bir hal almaları ve erbab-ı sa'yın vesveseye düşmesi, titizlenmesidir. Tedbirli bir kimse bu şerait dahilinde kendisine te'diye edilmiş olan parayı mümkün mertebe kısa bir müddet kendi nezdinde bulundurmaya çalışır. Elinde bulunan eşya için mümkün olan en yüksek fiyatı talep eder ve ücretle çalışanlar mütezâyid bir hiddetle gündeliklerinin mütemadiyen kıymeti azaldığını görürler, işler bu hale geldiği zaman müdebbir kimselere tevcih eden vazife herkese sükun tavsiye ve intizamı iade etmektir. Fakat sanayi-i hususinin an'aneleri ile on sekizinci asrın nihayetindeki fikirler şimdiye kadar spekülasyon yapanların ve fırtına esnasında mümkün mertebe fazla emvale vaz'-ı yed eylemeye ve kendileri için azami mertebede menfaat teminine çalışmış olan ve bu suretle tertibatlarını ahz ve ikmal eyledikten sonra daha müstekar bir tarz-ı idarenin tesisi için çalışmayı müheyya görünen bir takım enkaz yağmacılarının hareketini meşru göstermiştir.

İhtilalin vazıh fikirlerden mahrum bulunduğu üçüncü bir saha beynelmilel münasebet idi. Cumhuriyet, teşekkülünü müteakip Avrupa ile hal-i harpte bulundu. Bir müddet vatanperverliği ve şevk ve gayreti emalsiz olan yani askerler onun müdaafasını temin etti. Fakat birkaç zaman sonra direktuvar hükümeti fütühat teşebbüslerine girişmişti. Servetleri mahfuz kalmış ecnebi memleketler bu fütühata hedef teşkil etti. Müthiş müşkilat-ı maliye içinde kıvranan hükümet bulunduğunu alıyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OTUZ ALTINCI FASIL

3. NAPOLYON BONAPART'IN ASKERİ VE SİYASİ HAYATI

3.1. Korsika'da Bonapart Ailesi

[s. 111]Şimdi son asrın tarihini anlamaya en ziyade yardım eden simalardan birini: hayatı hodgâmlığın, hodbinliğin münhasıran şahsî menâfî'in 'âmmeye müte'allik daha geniş fakat daha muhterizâne ifade olunmuş ihtiyaçlarla teşkil ettiği bin gizli manzaralı cihân-şümül ihtilafı meydana çıkaran bir sergerdenin simasını tedkik ve mütâla'a etmemiz lazım gelir. İğtişâş içinde ümitlerle dolu bir devrin derinden gelen bir dalga ile aleti üstüne çevrilmiş bir Fransa ile bir Avrupanın teşkil ettiği zemin üzerinde muhavvef bir fecr içinde fırtınanın vâveylâları ortasında muzlem ve kudemâ-perestâne archaïque, sert galiz, becerikli, vicdanî endişelerden mahrum bir küçük şahsın pirofili görünmektedir.

Napolyon hala yarı barbar bir yer olan Korsika Corse adasında Ajaksu şehrinde necabetten mahrum gayetle bayağı prosaique bir babanın – diğer Korsikalı vatanperverlerle beraber adayı tahakkümü altına almak teşebbüsünde olan Fransa krallığına karşı kıyam ettikten sonra istilacıların tarafına geçen adliye memurunu-sulbünden dünyaya gelmişti (1769). Validesi daha metin bir hamurdandı. Vatanperverliği kavi idi ve gemisini kurtarmasını bilirdi. Müstakbel imparatorun erkek ve kız birçok kardeşleri vardı ve ailesi mükafat ve mansıb istidalarıyla Fransa hükümetini iz'ac ederdi. Hülâsa Napolyon müstesna, açıktan açığa bayağı ve dilenci tabiatlı bir aile; asıl kaharamanımız ise zeki mütecaviz ve pek huysuzdu. Validesinden Korsikalılara layık gayet romansik bir vatanperverlik miras almıştı.

(Korsika'daki Fransız valinin himayesi sayesinde evvela Brienne, sonra Paris askerî mektebinde tahsilini ikmal ederek 1785'de topçuya geçti. Şiddetle riyaziyeye ve tarihine merak saldı; hafızası harkulade idi ve hala mevcûd birtakım karneleri notlarla doldurdu. Bu defterler müstesna bir zekaya şehadet etmiyorlar ancak gayet kısa bir takım ibdai originale -bilhassa gençliğin sevdiği intihar vesair mevzular hakkında-mülâhazalar ihtiva ederler. Napolyon pek erkenden Rousseau nüfûzu altında kaldı, hasasiyeti inkişaf etti ve medeniyetin tefessühkâr eserlerine karşı istihkardan başka bir his beslemezdi. 1786'da Rousseau'ya taarruz eden İsviçreli bir Protestan rahibine karşı bir hicviye yazmıştı. Bu risale inşâdı türlü ve ibdâ'iyetden originalite mahrum bir gencin eserinden fazla bir şey değildir. Napolyon Fransızların tahakkümünden kurtulmuş

müstakil bir Corsika tahayyül ederdi. İnkilab üzerine hararetli bir Cumhuriyetçi ve Korsikada yeni rejimin müdafî'i [s.113] kesildi. Birkaç sene Rubsiperin sükutuna kadar jakoben kaldı.

3.2. Bonapart Cumhuriyet Generali

Az zamanda faydalı ve muktedir bir zabıt olarak tanındı ve Rubsiperin küçük biraderinin tavassutuyla Toulonda ilk defa bir temyiz fırsatı eline geçti bu şehir kralcılar Royalistes tarafından İngilizlerle İspanyollara teslim edilmişti ve müteffiklerin bir donanması limanı işgal ediyordu. Topçu kumandanlığı Bonaparta tevdi edildi ve kumandası altındaki Fransızlar, müttefikleri limanı ve şehri terk etmeyi icbâr etti.

Bunun üzerine İtalya'da topçu kumandanlığına tayin olundu, fakat icra-yı vazifeye başlamadan Rubsiperin idamı vuku'a geldi. Bu hadise genç zabıt için meş'um neticeler verebilirdi. Jakoben sıfatıyla tevkif edildi ve bir müddet giyotinle idam olmak tehlikesine maruz kaldı. Mamafih bu tehlikeyi atlatabildi. Ondan sonra topçu kumandanı tayin edilerek Korsikayı tenkile çalışan, fakat muvaffak olmayan bir kolorduya verildi; daha sonra Parise oldukça acıklı bir halde geldi. Madam Junot hatıratında o zaman gayet nahif çehresini ve mühmel kıyafetini fena taranmış, fena putralanmış boz renkli bir pardösünün üstüne sarkan saçlarını eldivensiz ellerini ve boyanmamış ayakkabılarını tasvir etmektedir.

Jakoben Cumhuriyetinin şiddetli hareketına karşı bir aksülamel ve bir umumi halsizlik anında bulunuyordu. Holland Rose yazıyor: Pariste hürriyet yıldızı Ütarid, Zühre ve Merihin önünde sönük bir halde idi. Bu üç seyareden maksat bandgirler, zabıtlar ve kadınlardır. Milletın en iyi unsurları ordularda, hudutların ötesinde idi. Bundan evvel de kaydetmiştik ki, (1790) senesinde kralcılardan son bir kıyâmı daha patlak vermişti. Bu hadisede Napolyona parlamak için ikinci bir fırsat bahşetti. Cumhuriyet veya daha doğrusu direktuvar hükümetini kurtardı.

Meziyetleri direktuvar hükümeti azasının en ileri geleni olan Karnoya şiddetle tesir etti. Fazla olarak Bonapart Barras üzerinde nüfuzu olan güzel bir dul kadını, Josephine Bauharneis tezvic etmişti. Bu iki keyfiyet kendisine İtalya'da Bravordu kumandanlığı verilmesine yardım etti. Burada İtalyadaki parlak muharebelerini 1796-1797 çizecek kadar yerimiz yoktur, fakat şevk ve idarelerinde hüküm süren ruh hakkında birkaç söz söyleyeceğiz Zira bu muharebeler mükemmel surette Fransa ile

Naopolyonun ruhunu iki manzarasıyla meydana koyuyorlar ve inkilab mefkûresinin ne suretle sırf âmeli zaruretlere feda eylemekte olduğunu gösteriyorlar.

Napolyon İtalyanlara isdar ettiği beyannamelerde Fransızların gelip onların esaret zincirlerini kırdıklarını ilan ediyordu -hakikatte bu idi- Aynı zamanda direktuvara şöyle yazıyordu: “Bu memlekette 20.000.000 Frank meblağında bir cizye tahsil edebileceğiz: Burası [s. 114] Dünyanın en zengin memleketlerinden biridir. “askerlerine şöyle diyordu: “Açsınız, hemen hemen çıplaksınız. Sizi dünyanın en mahsuldar ovasına götürüyorum, orada size büyük şehirler, zengin vilayetler, şeref, şan, servet ve sâ mân bulacaksınız.”

Biz hepimiz böyle bir hilyetden yapılmışız, her birimizde yeni bir alem, daha necib bir vazife hissi, uzak bir maziden miras almış olduğumuz iştahalarla, arzularla çarpmaktadır. Fakat hakikatte yukarıda zikrettiğimiz sözler yirmi yedi yaşında bir genç adamın ağzından çıktıkları takdirde cidden vaktinden evvel ziyâ-i mefkûreye delalet ederler. Gösteriyorlar ki onda büyük bir davaya marbutiyet hissi hodgâmâne mülahazalara feda edilmiştir.

Bonapart’ın İtalya’daki mevkileri parlak ve nihai müessiriyette olmuştu. Kendisine olan itimadını son derece tahrik ettiler ve hemcinslerine olan istihkarını da arttırdılar. İtalya’ya gitmesini talep etmişti. Çünkü teşebbüsü cazip buluyordu. Orduda can sıkıcı olacağını hükmettiği bir memuriyeti Venede asilerini tenkile gitmek memuriyetini reddederek vaziyetini tehlikeye koymuştu. Şimdi de muzaferiyetlerden sonra hodbinliğinin arttığı tamamıyla meşhuddu. Polatark’ın tercüman Les Vies ve Roma tarihini çok okumuştu ve son derece faal olan muhayyilesi Roma imparatorluğunun şarkındaki fütuhâtı teccid etmek hülyâsına düşmüştü. Venedik Cumhuriyetini Fransa ile Avusturya arasında taksim ederek ortadan kaldırmıştı. İyonyan adaları ile Venedik donanması Fransaya gitmişti. Bu pazarlık (Campo Formio musalahası-1797) nihayet her iki taraf için tahribkâr neticeler verdi. Yeni Fransa cumhuriyeti eski bir cumhuriyetin katlinde şerik-i cürm oluyordu. Avusturya’da yüzyirmi sene sonra 1917-18’de Venedik’te son kandamlarını dökmeye mecbur olmuştu. Mu’âhedede bir de gizli maddeler vardı ki, onları tatbiken ileride Fransa ile Avusturya cenubî Almanya’dan arazi alacaklardı. Napolyon’un muhayyilesini harekete geçiren yalnız Romalıların şarka doğru ilerlemesi değildir. Sezarların arazisi üzerinde bulunuyordu ve şimdi Sezar oldukça istikrarsız bir cumhuriyetin muzaffer generali için fena bir misal teşkil ediyordu.

Sezar Gaule'dan 'avdetinde Roma tarafından bir kahraman ve bir galib gibi selamlanmıştı. Yeni rakibi Emule Mısırda Hindistanın kendisi için bir kol kıtası olmasını istiyordu. Bu karar müverrihlerin iddia ettiği kadar ibdai de değildir. Olsa olsa eski bir modelin ham ve ihtiyatsız bir taklidi idi. Muvafiyekatsizlik ihtimalleri göze batacak derecede idi. Mısırda Hindistana ancak denizden gidilebilirdi. İngiltere ise Napolyon'un kıymetini i'zâm ettiği iki bahrî serkeşliğe rağmen denizde Fransa'dan daha kuvvetli idi. Fazla olarak Mısır Türk imparatorluğunun iczasında idi. O devirde ise bu devlet asla kabil-i istihkar değildi. Bununla beraber İtalya muzaferiyetleriyle gözleri kamaşan direktuarı ikna edebildi ve kendisine bu seferi icraya müsaade olundu. 1798 Mayısında Tulundan bir donanma armada hareket ederek Maltayı zapt etti ve tâli' eseri olarak İngiliz donanmasına tesadüf etmeden İskenderiye önüne vâsıl oldu. Bonaparat alelacele askerlerini karaya çıkardı ve Ehramlar muharebesiyle Mısırın hâkimi kesilmiş oluyordu.

O zaman İngilterenin asıl donanması Atlas Okyanusunda Cadix açığında idi. Fakat amiral bu donanmadan en iyi gemilerinin bir kaçını ayırmış Napolyon'un karadaki dehası kadar denizde deha sahibi olan Veys amiral Nilsonun emri altına verilmişti. Bu bahri kuvvet küçük Fransız donanmasını avlayacak ve onunla harbe tutuşacaktı. Nihayet Fransız gemilerini ağustos 1799 akşamında Abukir körfezinde demir atmış olarak yakaladı ona [s. 115] tam bir baskın vermişti. Zabitanın büyük bir kısmı karada idi ve amiral gemisi üzerinde bir meclis-i içtimâ' halinde bulunuyordu. Nilsonun haritaları yoktu ve böyle meçhul sular üzerinde gün batmak üzere olduğu bir sırada harbe tutuşmak muhataralı gözükebilirdi. Bu sebepten Fransız amiralı hasmının sabah olmadan taarruza kalkmayacağına hükmetti. Buna binaen adamlarını gemilere çağırarak hususunda isti'câl göstermedi. Bu kararı vereceği zaman ise çok geç kalmış bulunuyordu. Nilson fi'l-vâki' madonlarının reyi hilafında olarak derhal taarruza geçmişti. Yalnız bir gemisi karaya oturdu: Donanmanın diğer aksamına denizin sığ yerlerini gösteren bir işaret hizmetini gördü. Nilson güneş gurup ederken iki hat üzerinde ilerleyerek Fransızları iki ateş arasına aldı. Muharebe başladığı zaman gece basıyordu. Toplar karanlıkta gürleyüp gülle kusuyor ve az sonra düşmanın ateş alan gemileri ortalığı aydınlatıyordu. Sonra bir işti'al duyuldu: Fransız amiral gemisi arayan Orient bir hava olmuştu.

Gece yarısından evvel Nil muharebesi nihayet bulmuş, Napolyon'un donanması da tahrip edilmişti. Napolyon Fransa'dan gelmiş bulunuyordu.

[s. 116] Thiers fikrini zikreden Holandıraza göre bu Mısır seferi “Tarihin kaydettiği en düşüncesiz askerî teşebbüs kalmıştır.” Napolyon kuvvetlerini toplamakta olan Türklerin karşısında kalıyor ve badehu ordusunun kırıyor. Bununla beraber inadına şark projesinde ısrar etti. Yafada bir muvaffakiyet kazandı ve erzakı olmadığı için aldığı bütün üserâyı katlettirdi. Akkayı ele geçirmek teşebbüsünde bulundu. Burada denizde İngilizlerin eline geçmiş olan kendi muhasara topları yine kendisine çevrilmişti. Bu muvafakiyetsizlik üzerine Mısıra dönerek Abukirde Türklere karşı parlak bir zafer kazandı. Sonra ordusunu terk ederek - bu ordu İngilizlere teslim olunduğu 1801 tarihine kadar sebat edebilmişti - gizlice Fransaya evdet etti. (1799) Yolda Sicilya açığında bir İngiliz kruvazörüne yakalanmasına ramak kalmıştı.

Bu yığılan hatalarla muvafakiyetsizlikler -malum olsaydı- herhangi bir generali itibardan düşürmeye kâfi gelebilirdi. Fakat Napolyon’u ele geçirmeyen aynı İngiliz kruvazörleri Mısırdan herhangi şahih bir haberin Fransaya gelmesine de mani oluyorlardı. Bu suretle Napolyon, Abukir muzafariyetin davul zurna ile ilan ediyor. Akka muhasarasında uğradığı acıklı muvafakiyetsizliği zulumat perdesi altında saklıyordu. Esasen o tarihte Fransa’da işler fena gidiyordu. Askeri vaziyet muhtelif noktalarda fena idi. Napolyon’un zabtetmiş olduğu İtalyanın büyük bir kısmı tekrar elden çıkmıştı ve Fransızlar pek tabii olarak Bonapartı bu muhataralı vaziyetten devleti kurtaracak yegâne müncî görüyordu. Bundan başka bir çok ihtilaslar da vuku bulmuş, bir kısmı meydana çıkmağa başlamıştı Fransa bir mali rezaletler devresi geçiriyordu. Napolyon ise para entrikalarına karışmamıştı. Halk bir manevi yorgunluk halinde idi. Bu halet içinde herkes faal ve ‘affif bir insanın mucizevi, hakiki ferdlerin fevkinde, cepleri çâre dolu herkesi memnun etmeye muktedir bir adamın gelmesini temenni eder. Her türlü insanlar, aksülamele gayr-ı muktedir fakir ruhlu kimseler bu zahir sureti yakışıklı, sima ve çizgileri keskin, Mısır’dan âdeta min tarafullah çıkagelmiş genç adamın kendilerine elzem olan faal ve affif insan: hâsılı ikinci bir Washington olduğuna kâni’ idiler.

Napolyon’un, Washington’dan ziyade Sezarı taklidi düşünerek zamanın davetine icabet etti. İtina ile hafî tertibat Conspiracy alınarak direktuarın yerine üç konsol getirilecek -o tarihte Roma tarihinin pek fazla okunduğu âşikârdır- bunlardan biri Napolyon olacaktı. Bu gizli tertibatın tafsilatına girişmeyeceğiz. Her şeyden evvel aşağı kamaranın (beş yüzler meclisinin) feshi düşünülüyordu. Fakat bu işte Napolyon bütün itidalini kaybetti. Mebuslar ona karşı yuha bağıldılar, kendisini tamamiyle tahkir ve

terzil ettiler ve bu sebeble görünüşe nazaran korkusu son dereceyi buldu. Bayılacak bir hale geldi, kekeleydi ve bir kelime söylemeye muktedir olmadı, fakat vaziyet askerleri içtimâ' salonuna sokan ve meclisi dağıtan biraderi Lösyen tarafından kurtarıldı. Bir küçük put yüzünden teşebbüsünün muvafakiyeti tehlikeye maruz kalmadı. Üç konsol iki komiserle beraber yeniden bir kanun-ı esasi yapmak üzere Luxembourg sarayına yerleştiler.

Tekrar emniyet hissedenden Napolyon kendisini namuslu vatanperver cumhuriyetçi ve iyi bir sulh teminine muktedir bir insan zanneden, milletin muzâherâtından emin olarak az zamanda refikleri ve komiserler üzerine tahakkümünü icra etti. Ortaya çıkardıkları kanun- esasiyeyi göre kuvvet-i icrâ'iyenin L'executif re'isi birinci konsol namını alacak ve büyük iktidar ve salahiyetleri olacaktı. Bu birinci konsol Napolyon'un kendisi olacaktı, bu sarahatte kanun-ı esasiye derc edilmişti. On sene sonra tekrar intihab olunabilecek [s. 117] veya yerine başkası seçilecekti. Kendisine yine kendisi tarafından tayin olunmuş bir şura-yı devlet yardım edecekti. Bu şura kanunları teklif salahiyetini L'initiative Des Lois hâiz olacak ve tekliflerin iki heyete (rey hakkını hâiz olduğu halde muzakere hakkını hâiz olmayan) Tribunat (Halkın hukukunu müdafaa) heyetine arz edecekti. Teşri'i heyetle müdafaa heyeti Tribunat bir senato tarafından intihab edilecek senatoya ise Fransa ayanı namı verilen hususi bir sınıf seçecek, bu sınıfı departmanlar- sancaklar –ayanı intihab edecek. Bunlar ise nihayet alelâde hemşehrileri tarafından intihab olunacak. Nahiyeler ayanını intihab için toplanacak rey-i umumi Universel olacaktı. Bu hayret verici intihabat ehramında yegane demokrasi alameti bundan ibaretti. Bu kanun-ı esasi üç konsoldan biri olan maruf feylesof Sieyes ile Bonapart'ın müşterek mesaisi mahsulü idi. Fakat Fransa o kadar yorgundu, halk Korsikadan gelen bu sergerdenin faziletine ve zekâsına o derece itimad ediyordu ki on dokuzuncu asrın şafkında bu kanun-ı esasi memlekete arz edildiği zaman 3.011.007 ile kabul edildi. Fransa bilâ-kayd u şart kendisini Bonapart'a teslim ediyor. Sulhtan, şan ve şereften ve refah ve saadetten müstefid olmaya hazırlanıyordu.

3.3. Bonapart Birinci Konsül, 1799-1804

Hiçbir zaman böyle bir fırsat kimseye verilmemiştir Napolyon ne yapabileceğini düşünerek alnını ekmeli, mukaddes bir huşu içinde vicdanın en derin noktalarında Allaha ve hemcinslerine hizmet için en muvafık yolu aramalı idi. Eski nizam-ı âlem olmuştu veya ölmek üzere idi. Yani garip kuvvetler kendilerine henüz bir şekil ve bir

istikamet arayarak âlemde bir yol açmağa çalışmışlardı. Sanki esrarengiz bir ses mütehayyir zihinlere âlem-şümül bir cumhuriyetin umumi ve devamlı bir sulhun zuhur ve tesisini ihbr ediyor gibi idi. Napolyon'da şayet derin müşahade kabiliyeti, hakikaten yaratıcı bir muhayyele bulunsaydı ihtirası şahsi menfaatten masun olsaydı tarihin güneşi olacaktı. [s. 118] Bütün Avrupa ve onunla beraber Amerika yeni bir çağ vaadiyle müteheyyic bir halde onu bekliyordu. Fransa ise sulh istemekte ve elleri arasında iradesine hizmete sâlih bir alet halinde fakat enfes bir madenden yapılmış bir kılıç gibi harb içinde müheyya bulunmakta idi. Napolyon'un meziyetleri onu bu gibi fevkaladeliklerin üstüne yükseltmekte idi. Fakat kendisinde iki şeyi yoktu: Necib bir ruh ile güzel bir muhayyile. Her ikisinden mahrum olarak artık devrinin aşmak üzere olduğu dağın zirvesinde duvarın üstündeki horoz gibi gururlanmaktan başka bir şey yapamazdı. Tarihin bize ifşa ettiği sima inanılmaz derecede büyük bir hodbinlikle harekete gelmiş, hud'a ve ihtiraslarla dolu bütün kendisine itimat edenleri istihfaf eden bir mahlûkun simasıdır. Sezarın, İskenderin, Şarlmanın sahtesi olarak devam etti. Ta ki- Viktor Hugo'nun muhavvef tabiriyle "Allah kendisinden usanarak" onu bir köşeye attı ve orada en berbat hatalarının birer daha şerâresinden ibaret olduğunu isbat için muhtaç olduğu zaman kendisine verdi.

Birinci konsolun zamanı ihtimal hayatının en şerefli safhasını teşkil eder. Eline direktuvarın mütezelzil işlerini aldı ve İtalyanın şimalinde oldukça hareketli bir seferden sonra Alexandırı kurbünde kazandığı Marengo (1800) muzaffariyeti sayesinde işlerini iyi bir neticeye îsâl edebildi. Bu, bir an için inhizama münkalib olmak tehlikesini geçiren bir muzaffariyet olmuştu. Aynı senenin kanunuevvelinde [s. 119] General Moro karla çamur arasında Avusturya ordusuna Hohenlinden ezici bir darbe indirmişti. Bu muzaffariyetler çoktan beri ümit olunan sulhu imkan dairesine getirmişti. 1801'de sulh mukaddematı İngiltere, Avusturya ile imzalandı. Amiens muahedesiyle (1802), İngiltere ile kati musalaha da aktedildi. Bunun üzerine Napolyon Fransa ile Avuranın bu derece muhtaç olduğu yapıcılık siyasetine kendisini tamamiyle vermek serbestiyesine malik bulundu. Muharebe Fransanın hudûdlarını genişletmiş, İngiltere ile akdedilen mu'âhade ona müstemkelerini iade etmişti ve emniyeti öyle temin edilmişti ki bizzat On Dördüncü Lui bile o derecesini tahayyül etmemişti. Binaenaleyh Napolyon sadece yeni nizam-ı âlemi takviye edebilir ve Avuranın, bütün cihanın meşalesi olacak bir yeni devlet kurabilirdi. Napolyon bu gayenin istihsaline çalışmadı. Mukallid zihni yalnız bir hayal: Yeni bir Sezar olmak hayalini besliyordu. Sanki âlem hala bu kabilden

bir teşebbüse müsamaha edebilecek bir halde idi. Başında tac olmak üzere hakiki bir imparator olmak tasavvurunu kurmuştu, o halde rakibleri, mektep arkadaşları dostları, ayakları menzelesinde kalacaklardır. Hakikatte bu yeni unvan kendisine yeni hiçbir iktidar vermezdi. Fakat o haliyle parlak bir tavır ve edası olacaktı ve validesini ne kadar hayrete düşürecekti. Bu kıratta bir dimağ için âlemin kendisini davet ettiği muhteşem yapıcılık cehd ve gayreti ne olabilirdi?

Evvela insanın refah ve mamuriyete avdet etmesi lazımdı. Aç Fransa şüphesiz bir imparator kabul ve tecviz edemezdi. Binenaaleyh On Beşinci Luinin tasdik etmiş olduğu vilayet yolları le programme vicinal içeriye vaadetti. İngiliz kanallarını model ittihaz ederek kanalları inkişaf ettirdi. Polis teşkilatını ıslah ederek memlekete bir emniyet hissi verdi ve dekoru kendi dramına göre hazırlamış olmak üzere Parisi bir Roma şehrine benzeeyecek surette klasik sütunlar ve taklarla tezyin etti. Banka teşkilatında da tamamıyla mükemmel bazı planlardan istifade etti. Bütün bu işlerde zamanın ruhunu takib etti. Kendisi hiç yaşamamış olsaydı, dahi bütün bunlar yine aynıyla –şu kadar ki daha az müstebidâne autocrotique ve daha az merkezîyetçi bir tarzda- vuku'a gelecekti. Cumhuriyetçileri de zaafa düşürmek yolunu aradı. Az sonra onları esaslı imanlarının en derin yerinden yaralayacaktı. Yani rejime hürmet edeceklerine söz vermek şartıyla siyasî muhacirleri memlekete çağırıldı. Çoğu bu daveti nimet bildiler ve sıkılmaksızın borbonların davasını terk ettiler. Fransa'yı Roma ile barıştırmak istedi ve papa ile bir misak, Konkordat misakını Le Concordat akdetti. Roma ona müzaharet edecekti. Buna mukabil Puruvaslarda rahiblerin kaza dairelerinde Romanın nüfûzunun ihyâ edecekti. Fransanın hiçbir zaman dini olmaksızın muti ve sühuletle kabil-i idare bir memleket, bir yeni monarşi (tek şahıs hükümdarlığı) olmayacağını takdir ediyordu. "Dinsiz devlet içinde nizam ve asayiş nasıl muhafaza ve temin edebilirsiniz? Diyordu. Servetlerde müsavatsızlık olmayınca cemiyet olmaz, cemiyet ise dinin haricinde beka bulamaz. Bir insan çok yediği için hasta olan bir başka insanın yanında açlıktan ölürken o aç insanın böyle bir şerait-i hayat tefavütüne gönül rızasıyla boyun eğeceğini bekleyemezsiniz. İlla hâkim bir kuvvet kendisine şöyle ilan etsin: Allah böyle istiyor: Dünyada hem zenginler hem fakirler bulunmalıdır, ancak bilahare müebbeden olmak üzere servetler büsbütün başka bir tarzda tevzi olunacaktır." Din -bilhassa son asır Katolikliği ona göre halkı sakin tutacak en iyi aletti. Esasen bunun içindir ki Napolyon da gençliğinde Jakoben iken dine şiddetle taarruz etmişti.

Muhayyilesinin sa'asını ve tab'-ı beşer hakkındaki takdirini işaret [s. 120] eden büyük fikirlerinden biri de Legion Honneur nişanının ihdâsıdır: Bu mükemmel proje idi. Zira Fransızlara kurdele parçaları vererek harislerini fesadlar tertibine girişmekten men'ediyordu.

Napolyon bir de Hıristiyanlık propagandasına oldukça şiddetli bir alaka göstermişti İsayı siyasî maksatlarda kullanmak istiyordu. "Ecnebi memleketler misyonerlerini ihyâ etmek arzusundayız, zira dini misyonerler bana Asya'da, Afrika ve Amerika'da faydalı olabilirler. Ben onları ziyaret edecekleri bütün memleketleri istikşâfa göndereceğim, kıyafetlerinin kudsiyeti onları himaye edeceğinden başka siyasî ve ticari istilâ'larını gizlemeye de hizmet edecektir. Misyonun reisi bundan sonra Roma'da değil Paris'te ikamet edecektir.

Bunlar bir devlet adamından ziyade kurnaz bir tacire yakışan fikirlerdir. Terbiye meseleleri hakkındaki vaziyeti aynı görüş darlığına, yeni bir çağın fecriyle edinilen şartları karşısında aynı gaflete şehadet etmektedir. Memleketin ibtidai tahsilini hemen kamilen ihmal etmiştir; bu maddeyi mahalli idarelere terkettiğini ilan etmiş ve mualimler ücretinin şakirdler tarafından te'diye olunacak taksitlerden tesviye edilmesine karar vermişti. Halk tahsilini asla arzu etmediği âşikârdır. Buna mukabil yüksek mekteplerle teknik (fenni sanâ'î) mektepler te'sis olunmasını musırâne arzu ediyordu. Çünkü idare ettiği devlet becerikli, hogâm bilhassa malumatı kimselere muhtaç idi. Kundursanın 1792'de tanzim ettiği geniş plan Napolyon'un fikirlerinden çok uzak kalıyordu: Bu [s. 121] plan bütün millet için meccani bir tahsil temin eden teknil bir sistem yaratıyordu. Bununla beraber -gittikçe farkına vardığımız üzere- ikisinden Kondursa haklı idi: Şimdi bütün büyük milletler Kondursanın görüş noktasına yaklaşmaktadır. Hala buna Napolyon'un münakaşalı tahsil usulü başka bir çağa mahsûs görünmektedir. Irkımızın valide ve zevcelerinin, terbiyesine gelince Bonapart'ın hikmeti buna dair işte ancak şunu düşünüyordu. "Genç kızların tahsiline ait bir planla iştigal etmemize lüzum yoktur, zannederim. Onlar için validelerinden daha iyi mürebbiye olamaz. Devlet namına verilecek bir terbiye genç kızlara yakışan bir şey değildir. Çünkü hiçbir zaman devlet işlerinde kullanılacak değillerdir. Güzel âdâb ve etvâr, işte teknil onlara lazım olan şey budur, izdivaçta bütün aradıkları şeydir.

Birinci konsol kanunnamesinde kadınlara karşı daha ziyade bir hayırhâhlık göstermemiştir. Kadın kendi emlakını idare etmek hususunda hiçbir hakka malik değildi. Tamamıyla zevcinin vesayeti altında kalıyordu. Diğer cihetten bu kanun-ı

medeniyyenin en büyük kısmı şura-yı devletin eseri idi. Napolyon bu şuranın mezakeretini teshilden ziyade ta'sîb etmiş görünmektedir. Buraya ekseriye bağıtaten gelir, azaya müfret bir hodgâmlık nümunesi sayılacak ve alekser müzâkere edilmekte olan maddelerle hiç münasebeti olmayan [s. 122] uzun uzun noktalar peşkeş çekerdi. Şura derin bir hürmetle onu dinlerdi. O nutuklardan bütün edebileceği istifade bundan ibaretti. Napolyon şurayı gece geç vakte kadar müzakerata devam icbar ederdi ve kendisinin hiç uykuya ihtiyaç olmamaktan mağruriyet gösterirdi. Hayatının sonunda bu müzâkereleri yad etmekten hoşlanırdı ve kendisi için kırk muharebe kazanmak değil Napolyon kanun-ı medenisini Code Napoleon yapmış olmak bir şeref olduğunu ilan ediyordu. Muhakkaktır ki bu kanun insanların ekserisinin anlayamadığı bir yığın adli esrar yerine vâzih ve kat'ül-mefâd bir metin ikame etmek suretiyle hakiki bir hizmet ifa etmiştir. Eski ve yeni birçok kanun kümelerini telfik, tadil, tankîh ve tasfiye ediyordu. Bu kanun Napolyonun diğer müessir inşaiyesi ki ancak acil ihtiyaçları tatmin ediyordu: Eşya ve münasebeti o suretle tarif ve tahdid ediyordu ki insanlar artık münakaşaya lüzum görmeksizin işe geçebilsinler. Şunu da kaydedelim ki maksat daima hasıl olmazdı; zira çok defa tariflerin yanlış olması vaki olurdu. Madde madde tesbit edilen bu kanun işlerinin arkasında zihni faaliyetin pek bariz bir melekesi sayılacak hakiki bir zeka kuvveti yoktu. Napolyon mevcûd ve hasıl olan her şeyi tahsil edilmiş addederdi. Haşmet-penah ancak mevcut olan şeye inanır." Her medeni cematte esas hizmetini gören ve her beşeri tesanüdün mevkufun aleyhi olan fikirler Napolyonu ihata eden âlemde tam feveran halinde idi. Fakat kendisi bunun farkına varamamıştır. bazı tebdilatı kabul etmişti. Fakat onları müebbed olmak üzere tesbite çalışmıştır. Hala bugün Fransa ona on dokuzuncu asrın bidayetinde giydirmiş olduğu dar gömleğin içinde sıkılmış bulunmaktadır. Kadının, işçinin, köylünün mevki-i içtimâ'isini tesbit etmiştir. Cümlesi hala bu dar ve katı tahdidât şebekesinden kurtulmak için mücadele edip durmaktadır.

Napolyon işte bu suretle sert, ruşen ve dar olan zihnin bütün vesâitini Fransa'yı kaskatı bir hale getirmek için tatbik etmiştir. Fakat bu dimağına hakim olan geniş hodgâmlık planının ancak bir manzarası idi. Yeni bir Sezarlık fikri muhayyilesini işgal ediyordu. 1802'de kendisini kayd-ı hayat ile ve halefini tayin hakkıyla konsol nasbettirmiştir. Son mu'ahadedeki hususi maddelere rağmen Hollanda ile İtalya'yı ilhak için gösterdiği aşîkar temayül pek çabuk Amyan sulhunu mütezil bir bina haline getirdi. Maksudı İngiltere ile bir harb tahrik etmek olduğuna göre donanması İngiltere donanmasına faik bir hale gelinceye kadar beklemeliydi. Bahrî inşaat için büyük

menâbi'a malik idi. İngiliz hükümeti çok zayıf idi ve teraziyi kendi tarafına meylettirmek için üç dört sene kâfi gelecekti. Halbuki Mısırdaki yaptığı çetin tecrübelerle rağmen hiçbir zaman denizlere hakim olmanın lüzumunu anlamamıştı ve kendisinde bir vakit kazanmak tabiyesini tatbik edecek kadar metanet dimağı yoktu. 1803'te Sicilyanın Napolyon tarafından işgali buhranı ta'cil ve İngiltere ile harbi celb etti. İngiliz nazırı Adıngatun yerini kıymetli ve faal bir insan olan Pitt'e terk etti. Napolyon tarihinin bütün akıbetleri bu harpten neş'et eder.

Hemşerilerinin içtimâ'i mevkiini temine faalâne çalıştı. Bu gayet beşeri, Korsika ve aşiret ruh ve ahlakına gayet muvafık bir hareket idi. Kendisi hakkındaki fikri de anlamamıza hizmet etmektedir. İçimizden kendilerini dinleyen bir sami'în heyet olmadıkça yaşayabilecek çok az kişi vardır. Bizim ilk sâmi'în heyetimiz ise kendi ailemizdir; hemen cümlemiz vefatımız saatine kadar ebeveynimiz, kardeşlerimiz üzerinde kuvvetli intibalar husula getirmek arzusuyla [s. 123] hareket ederiz. Meşhur olmuş erkek ve kadınların yakın akrabalarına göndermiş oldukları mektupların pek azı tevazû' denilen güzel seciyeyi gösterirler. Ancak Mesih İsanın ruhu yüksekliğinde olan ruhlar dönüp aleme "işte validem, işte kardeşlerim" diyebilir. Napolyon'un içtimâ'i yükseleşinde mühim bir âmilde Bonapart ailesi efrâdını ve komşularını hayrete düşürmek, gözlerini kamaştırmak, zihinlerini kendine bend etmek arzusu idi. Kardeşlerine gülünç denilenecek derecede yüksek mevkiler verdi. Çünkü hepsi pek bayağı insanlardı. Vakti ile zaruret çeken Bonapartlar şimdi altın babası kesilmişlerdi. Bütün Korsika hayretinden ağzını açmıştı. Yalnız bir kişi kendisini intiba'a kaptırmadı. Bu da Napolyon'un validesi idi. Napolyon'un ona, sarfetsin ve komşuşarını hayretlere ilgâ etsin, diye para gönderiyordu. O derece harikulade bir evladın bütün dünyayı sarsabilecek iktidarda bir evladın validesine muvafık tarzda yaşaması için onu teşvik ve tahrik etmekte idi. Fakat çocuk iken harikulade adamı, büyükannesine surat asıyor, diye te'dib etmiş olan hatuncağız, şimdi otuz iki yaşında olan bu adamın kendisini ne kamaştırmasına ne de aldatmasına mahal bıraktı. Bütün Fransa ona tapınabilirdi, validesinin onun hakkında bir vehim ve hayale düşmesi mümkün değildir. Kadın, ondan aldığı parayı biriktiriyordu. Tasarrufa ri'âyet etmede ber-devam etti. "Bütün bunlar nihayet bulunca" derdi. "Biriktirdiğim paraları hazır bulmaktan memnun kalırsın."

3.4. İmparator: Birinci Napolyon 1804-1814

Napolyon'un hangi kademelerden geçerek imparatorluğa vasıl olduğunu bütün tefsilatıyla anlatacak değiliz. Napolyon'un tutucu dünyada tasvuru mümkün en amel-

mânda en acayib bir ihyâ-yı tarihi misalidir. Bunda model hizmetini gören artık Sezar değildi. Napolyon şimdi Şarlman'ın rolünü oynuyordu. Roma'da değil Parisin Nötrdam büyük kilisesinde tetvic edilmiştir. Papa (Yedinci Pi) merasime riyaset etmek üzere Roma'dan celb edilmişti. Fakat son anda birinci Napolyon tacı eline aldı, papayı iterek kendi kendine başına giydi. Kitabın kâr'i bilir ki bin sene evvel böyle bir servetin derin bir manası olabilirdi. 1804'te Napolyon daima Şarlmanın izlerini takip ederek Milan büyük kilisesinde Lamberdinin demir tacını da başına giydi.

Fransanın doğurduğu dört cumhuriyet krallıklara tahavvül edecekti. 1806'da Napolyon biraderi Lui'yi Hollanda tahtına ve braderi Jozefi Napoli tahtına oturttu. Fakat yarattığı tabii kralıkların tarihi o kadar karışık ve istikrarsızdır ki, burada üzerlerinde durmayacağız. Mamafih şunu da tasdik etmelidir ki, Napolyon hudüdları değiştirmekle mu'ahharan vukû'a gelen İtalya ve Almanya ittihadlarını teshil etmiştir.

Yani Şarlmanı ile yeni Lion arasındaki misâk uzun zaman devam etmedi. 1807'de Napolyon papaya sert muamele etmeye başladı ve 1811'de onu Fontainebleau hisarına hapsetti. Böyle yapmakla pek de makul hareket etmiş görünmüyor, Papaya karşı olan vaziyeti kendisinden Katolik efkar-ı umumiyesinin tevvecühünü nez' etti. Nasıl ki, tutucuda hürriyet-perverleri aleyhine çevirmişti. Gerek eski nizam-ı alem gerek geniş kendisinden ayrılıyordu. İstikbale hiyanet etmişti, mazinin de tevvecühünü kazananamıştı. Artık sırf kendi şahsının emeline hizmet ediyordu.

Az zaman sonra Avrupanın başına yeni bir muharebeler silsilesi getiren harici siyasetinde de pek az akl-ı selim eseri görmek mümkündür. Napolyon büyük Britanya ile tekrar [s. 124] münaza'aya girişerek 1804, Bologne İngiltere'nin fethi için büyük bir ordu tahşid etti ve bu teşebbüste bahrî vaziyeti hesaba katmadı. Hatta bu tasavvur ettiği istilanın hatırasını teb'id için bir madalya darp ve Bologne bir sütun rekzettirdi. Napolyonvârî bir mucize ile İngiliz donanması şaşırılacak, Bologne ordusu güz bbacıkılla sallardan diğer gemilerden müteşekkil bir filo tilla üzerinde İngiltere'ye geçirilecek ve donanma müdahaleye vakit bulamadan Londra zabtedilecekti. Fakat o tarihte cenubî Almanya'ya karşı vâki' olan tecavüzleri Avusturya ile Rusyayı büyük Britanya ile bir ittifak akdine icbar etmişti. 1805'te İngiliz amirallerinden Kalder ile Wilson Napolyon'un beslemekte olduğu zafer ümidi üzerine meşum iki darbe indirmişlerdi. Bunların birincisi Fransız donanmasını Biscaye körfezinde vahim surette mağlup etti; ikincisi teşrinievvelde Fransa ile müttefik İspanyanın filolarını Trafalgarda tahrib etti. Nilson muzaffer olduğu halde gemisi Victory üzerinde şanlı bir ölümle vefat

etti. O andan itibaren Napolyon mağlub edilmez, kılına dokunulmaz, Avrupa sahillerinden dilediği noktayı vurmağa muktedir bir İngiltere ile karşı karşıya kalmış oldu.

Fakat bu müddet zarfında Tarafulgarda alınan muhlik yara Fransızlardan gizli tutuldu. Sadece öğrenmiştiler ki itibarsızca girilen bir muharebeden sonra fırtınalar sebebiyle bazı saf harp gemileri zayi'a uğramıştır.” Kalderin muzaferiyetinden sonra Napolyon ordusunu Bologneden çekmiş, ona cebri yürüyüşle Avrupanın yarısını dolaştırmış ve Ulm ile Austerlitz'de Avusturya ve Rusya ordularını döndermişti. Prusya dahi kendisi için pek gayr-i müsaid olan şerait içinde harbe itilmiş. Lena muharebesinde (1806) kâmilen ezilmişti. Avusturya ile Prusya harb haricine itilmiş ise de Rusya bütün harbî kuvvetini muhafaza etmişti ve bu kuvvet ertesi sene Fransanın hakikaten kendisi ile boy ölüçüşmeye hiç muhtaç olmadığı bir düşmana, daha akıllı, tedbirli bir devlet reisi olsaydı hiçbir zaman çarpışılmayacak bir düşmana karşı açılan harbe tahsis edildi. Napolyon Ruslara karşı yaptığı seferde Lehistan dâhilinde her nevi müşkilatın muhasarası altında kaldı. Pultusk'ta güçlülükle işin içinden çıkabildi; hâlbuki Parise büyük bir muzafferiyet haberini gönderdi. Iylau Dada aynıyla hareket etti. Sonra Ruslar Friedland'da mağlup oldular (1807). Bu ana kadar İmparator Rus toprağına ayak basmamıştı. Fakat talih birden Napolyon'un imdadına yetişti. Hüd'a ile Tafra ve Müdahene ile Rusyanın genç ve haris çarı Birinci Alexandre henüz otuz yaşında idi ve kendisiyle bir ittifak akdine ikna etti. İki imparatorun mülakatı Tiliyt'te Nihmen'in Nehrinin ortasında bir sal üzerinde vuku'a geldi. Alexandre ikinci Katerinanın sarayında vâki' olan [s. 125] tahsil ve terbiyesi esnasında hürriyet-perverlikle meşbû olmuştu ve şüphesiz kendi imtiyâzlarına riayet olunmak şartı ile hürriyet, umumi tahsil yani nizam-ı alem taraftarı kesilmişti. Refiklerinden biri diyor ki “Herkesin hür olmasına muvafakat etmek üzere idi. Fakat herkesi onun istediğini kendi arzu ve hürriyetiyle yapmaya hazır olmak şartı ile köylülerin toprak esaretini Servage hayatı pahasına da olsa ilgaya hazır olduğunu ilan ediyordu. Ancak medeniyet biraz daha ilerlemiş olsaydı, Napolyona karşı mahza Napolyon bir müstebid olduğu için Fransızları esaretinden kurtarmak maksadıyla harp ettiğini söylüyordu. Feridland mağlubiyetinden sonra Napolyon'u yeni bir ziya altında gördü. İkisi Rus ordularının hezimetinden az sonra buluştular. Alexandra kendi mizacındaki adamlarında fikirlerinde bir tebdil husule geldiği zaman vâki olduğu gibi büyük bir neş'e içinde ve çok lakırdı söylemek istidadında idi.

Napolyon için bu mülakat efsunkâr bir tesiri hâiz olmadı. Birinci defa olarak nisben imparator biriyle tam bir müsavât dairesinde görüşüyordu. Her ikisinin muhayyilesi hem- ahenk olarak Tilsit salının üstünde tayeran ediyordu. Alexsandra, Avrupa ne demektir, diye soruyor. Avrupa bizden ibarettir, cevabını alıyordu. İşte böyle bir ruh ile Prusya ve Avusturya işlerini konuştular. Bir harp falan olmadan Türkiyeyi aralarında paylaştılar. Yalnız Hindistanın değil Asyanın yarısını fetih için tertibat aldılar ve Rusyanın İsveçlerden Finlandiyayı almasına karar verdiler. Ancak arzın en büyük kısmı denizli kaplı olduğunu ve denizde İngiliz donanmalarının tamamıyla korkusuz sefer icra etmekte bulunduğunu unuttular. Napolyon istemiş olsaydı Lehistan Fransanın sadık müttefiği olurdu. Fakat Napolyon için Lehistan devletten bile sayılmazdı. Hülasa bu mülakat basiresi tağlit edilmiş insanlar için muhteşem hayallerle dolu bir gündü. Bununla beraber Napolyon onun gizli hülyasını bir Rus prensesi, hakiki bir prenses tezvic etmek arzusunu izhara cesaret etmedi.

Tilsit'ten sonra Napolyon'un mizacı seri bir surette fakat lehinde olmayarak tahavvüle uğradı; daha şiddetli ve mani'a önünde daha az sabırlı oldu, gittikçe kendisini min tarafullah dünyayı idareye memur farzetti. Bütün görüştüğü adamlar kendisini tahammül olunmaz seciyede buluyorlardı.

1808'de hakiki bir hata işledi. İspanya ona Presns Naleyran Dö Parigor, Versayda Jerar'ın bir tablosundan bendegâne bir sadakat ibraz ediyor, emirlerinden dışarıya çıkmıyordu. Bununla birebir borbulardan olan kralını tahtından indirip yerine ancak iki Sicilya hükümdarı olan Biraderi Jozefi iclas etmesini tensib etti. Portekizi daha evvel fethetmişti ve İspanya ile Portekiz krallıkları şimdi birleştirilecekti, fakat İspanyollar hakiki bir vatanperverlik tehveriyle kıyam ederek bir Fransız ordusunu Baylen muhasara ve silahlarını teslime icbar ettirdiler. Fransız zaferlerinin silsilesi böylece inkıta'a uğramış oldu.

[s. 126] İngilizler kendilerine bir es harekât veren bu isyandan istifade etmek hususunda gecikmediler. Bir İngiliz ordusu Sir Arthur Wellesley (Müstakbel Dük De Wellington) kumandası altında Portekiz sahiline çıkarak Fransızları, Vimiero'da mağlup ve İspanyaya çekilmeye mecbur etmiştir. Bu felaketlerin haberi Almanya ile Avusturya'da büyük bir velveleyi muceb olmuş. Çar da müttefikine karşı mütâ'azzimâne muameleye başlamıştır. İki hükümdarın Erfurt ikinci mülakatı vaki oldu. Fakat çar Napolyon'un kamaştırıcı tasvirlerinden eskisine nisbeten daha zayıf bir intiba' hissetti. Ondan sonra gelen dört sene Fransa için oldukça istikrarsız bir şan ve

şerefle geçti. Napolyon'un şahsî imparatorluğu bir sıra maskesiz ilhaklarla arttı. Bu ilhaklar Hollandayı garbî Almanya'nın İtalyanın ve Adriyatik denizi şark sahilinin büyük bir kısmını ihtiva ediyordu. Fakat bu esnada Fransız müstemlekeleri birer birer İngilizlerin ellerine düşüyor ve İngiliz orduları İspanyolların muaveneti Fransızları tedrici surette İberya yarım adasının simaline doğru çekilmeye icbar ediyordu. Bütün Avrupa Napolyon'undan usanmıştı. Yalnız hükümdarlar ve nazırlar değil baştanbaşa bazı milletler kendisine düşman kesilmişti. Prusyalılar 1807'deki İyana hezimetinden sonra tekrar işe koyulmuşlar ve dahili işlerini intizama koymağa çalışmakta bulunmuşlardı. Stein teşvikiyle feodal sistemlerini terk, köylünün esaretini vâdegânın imkanlarını ilga, halkın tahsiline ve vatanperverliğini umumi teşkilat ile tanzim etmişlerdi. Filvaki Fransa'nın 1789'da bütün yaptıklarını onlar şimdiden dahili muharebeler olmadan tahakkuk ettirebilmişlerdi. 1810'da bir yeni Prusya meydana gelmişti. Bu da bir yeni Almanya'nın numunesi demektir. Şimdi de Aleksandra zannolduğuna göre rakibinden daha mecnûnâne cihangirlik hülyaları besliyerek kendisini yeniden hürriyetin hamisi sıfatıyla ortaya koyuyordu. 1810'da Napolyon'un izdivaç tasavvurlarına Çar tarafından edilen itirazlar sebebiyle yeniden hükümdarlar arasında bazı haşin temaslar vukua gelmiştir. Hakikaten imparator ilk günlerinin refikası Jozefine karşı kendisine evlat vermemek ve "sülâlesini" idame edememek bahanesiyle talak davası açmıştı. Bir Rus prensesini eline geçiremeyen Napolyon şimdi Avusturyalılara teveccüh ederek Arşi Düşes Marid-luizi tezevvüç etti. Avusturya devlet adamları Napolyon'un maksadını vüzh ile görerek hareket ediyorlardı. (Esasen onlar istediği prensesi önüne yemlik olarak atmağa bu işte tamamiyle hazır dılar.) Bu izdivaç ile Napolyon kendisini eski hanedanlar heyetine mensûb bir aza olarak kabul ettirmiş oluyordu. Yeni bir nizam-ı âlemin hâlıkı olabilirdi. Eski nizam-ı âlemin damadı olmasını tercih etti.

Bunu takip eden iki sene zarfında işler onun için fena gitmeye başladı, artık kimse sözlerine inanamıyordu, artık inkılabın reisi ve tamamlayıcısı değildi. Artık yenileştirilmiş bir âlemin ruhunu tecessüm numunesinden başka bir şey değildi. Hürriyet taraftarları onu artık tanımıyorlardı. Kilise de ona düşman olmuştu. Onu devirmek hususunda kırallarla Jakobenler elele veriyorlardı. Yalnız avam kitlesi La Masse Des Vulgaires ile harisler arkasından gidiyorlardı. Çünkü muvaffakiyet seyrine mazhar zannolunurdu. Büyük Britanya onun için yarışılmaz bir hasım idi. İspanya, bir Korsikalının anlaması icab eden bir vatanperverlik ateşiyle tutuşuyordu. Aleksandra ile

bir münasebet inkıtâ'ı bu zâhiri alayış imparatorluğunun yıkılmasına kâfi gelecekti. Niza' gecikmedi. Aleksandrın, Napolyona karşı hissiyatı daima mu'azzel olmuştu. Napolyona rakibi olarak hased ve gıpta ediyordu, fakat terbiyeden mahrum ve sonradan görme ve yetişme olduğu için onu [s. 127] istihfaf ediyordu. Bundan başka Alexandra'da mübhem ve hissiyata müstenid olmakla beraber tamamıyla şe'ni bir azamet vardı. Çar tasavufi bir dindarlığa mübtela idi. Kendisinin ve Rusyanın minterafillah Napolyon'u imha ederek Avrupaya ve aleme sulh ve müsalemet getirmeye memur olduğuna iman ediyordu. Fakat Avrupaya sulh ve müsalemet getirmek onu Finlandiyanın Lehistanın büyük bir kısmını ve Türk imparatorluğundan güzel bir parçanın ilhakıyla tamamıyla kabil-i telif bir teşebbeüs görünüyordu. Bu adamın zihni bir nevi yarı aydınlık sis içinde dolaşıyordu. Büyük Britanya ile ticari münasebetler tesisini suret-i mahsûsada arzu ediyordu. Bu iş Napolyon'un işitmek istemediği bir şeydi. Bütün Alman ticareti tahrib edilmişti ve alış verişi sınıflar mahud "bir abluka" "Blocus Continental" ile son derece bîzâr olmuştu. Bu abluka İngiliz emtiasını bütün Avrupa pazarlarından ihraç etmek maksadı ile vaz' olunmuştu. Rusya bu ablukadan Almanya'dan bile daha ziyade muzdarip olmuştu.

İnkita 1811'de Aleksandrın biri manzume " Systeme Continental" den ayrıldığı tarihte husula geldi. 1812'de 600.000'den ziyade insan ihtiva eden müthiş bir ordu, İmparatorun baş kumandanlığı altında Rusyaya doğru harekete geçti. Bu ordunun yarısı Fransızdı, diğer yarısı Fransanın müttefikleri ve tâbi milletler tarafından tedarik edilmişti. Bu, heyet-i umumisiyle Darius veya Kavadh ordusu kadar alacalı bulacalı bir ordu idi. İspanya muharebesi devam ediyordu. Napolyon buna bir nihayet vermek teşebbüsünde bile bulunmamıştı. Bu muharebe Fransa'dan rub' milyon insan çekiyordu. Napolyon kıştan evvel Lehistan ile Prusyanın içinden kendisine Moskovaya kadar bir yol açmıştı. Rus orduları hemen mütemadiyen muharebelere başlamaktan imtina etmişti. Karlar baş göstermeden evvel Napolyon vaziyeti gayetle ihtiyatsızca tehlikelere maruz bir hale gelmişti. Moskovayı da zabt ederek Aleksandrın sulha talib olmasına muntazır kaldı. Fakat Aleksandr buna yanaşmadı ve Napolyon 2-3 sene evvel Daranın cenubî Rusyadaki vaziyetine müşabih bir vaziyet içinde bulundu. Şimdiye kadar kati hiçbir muharebede mağlub edilmemiş olan Ruslar Napolyon'un ihtilat ve temas yollarını sarstılar; ordusunun maneviyetini bozdular. Hastalıkta onlara yardım etmişti. Napolyon Moskovaya yetişmeden 150.000 insan kaybetmişti. Fakat biraderinin fetaneti kendisinde olmadığı için rüc'at etmek istememişti. Kış bir müddet gayr-i mutad bir

mülameyet içinde geçtiği için felaketten yakasını kurtarabilirdi. Fakat geri dönmeyi düşüneneğine Moskova'da kalarak her nevi muhal planlar kuruyordu. Bundan evvelki hataların cümlesinde hayret verecek bir talih ona hizmet etmişti; Mısırda esir kalmak onun ceza-yı sezâsı iken oradan kaçabilmişti. İngiltere'nin bahrî muzaferiyetleri olmasaydı orduları Britanya toprağına geçecek ve orada mahvolacaktı; fakat işte yine kapana giriyordu ve bu sefer çıkacak yolda kalmıyordu. Şüphesiz Rusyada kış ordugahını korumak istiyordu, fakat Ruslar şehri ateşe vererek en büyük kısmını yaktılar.

Geri dönmeye karar verdiği zaman teşrinievvel ayı fazla ilerlemişti. Cenubi garbiye doğru harekette bulunarak bir rücat hattına vasıl olmaya çalıştıysa da muvafak olmadı. Sonra büyük ordunun ber-hayat kalmış kuvvetleri yarım daire çevirerek ileri hareketlerinde tahrib etmiş oldukları yerlere doğru yürüdüler. Bütün dost memleketlerle kendi aralarında azim mesafeler vardı. Kış o sene isti'cal etmiyordu, bir hafta kadar büyük ordu çamurla boğuştu; sonra dondurucu soğuklar geldi, sonra ilk kar tipileri, daha sonra yine kar gelmişti.

Tedricen inzibat bozuluyordu aç kalan ordu [s. 128] erzak aramağa dökülüp dağılıyordu. Çapulcu çetelerden ibaret kalıyordu. Köylüler bu çapulcalara karşı kıyam ederek yollarını kesiyorlar, kendilerini doğruyorlardı. Sayısız hafif süvari kuvvetleri - bunlar hep segitler idi- onları kovalıyordu. Bu rüc'at tarihin en büyük facialarından birini teşkil eder.

Nihayet Napolyon erkan-ı harbiyesiyle ve bir avuç hasasıyla beraber Almanya'ya yetişti. Arkasından artık bir ordu değil dağınık ve maneviyatı bozulmuş çeteler takip ediyordu. Rüc'at eden büyük ordunun kendisi de Murat kumandası altında daima inzibatını muhafaza ederek Koenigsberg'a vasıl oldu. Fakat altı yüz bin kişiden ancak bin kadar mevcûdu kalmıştı. Mora Gonisberg'dan Posene çekildi. Prusya müfrezesi Ruslara teslim olmuştu. Avusturyalılar cenuptan vatanlarına dönmüşlerdi. Her tarafta birtakım firariler paçavralar içinde dönmüş, naif bir halde, büyük felaket haberini neşreliyorlardı.

Napolyon hemen bütün tilsimlerini tüketmişti, askerleriyle Almanya'da kalmağa cesaret etmiyordu. Cebri yürüşlerle Parise kaçtı, orada yeniden ahz-ı asker emirleri verdi ve cihanşumül imparatorluğunun henüz dağılmamış kısımları üzerinde yeni ordular toplamağa çalıştı. Avusturya kendisine karşı döndü(1813). Bütün Avrupa hürriyete riayet etmeyen bu vâsiye, bu gasbe karşı kıyama can atıyordu. Yeni nizam-ı

aleme hıyanet etmişti. Kurtarıp dirilttiği eski nizam ise onu şimdi çiğneyip eziyordu. Prusya kıyam etti ve “Alman Kurtuluşu Muharebesi” başlamıştı. İsveç Napolyon’un düşmanlarına ilhak etti. Sonra Hollanda isyan etti. Mora Pozanda takriben 14000 Fransız cem’ etmişti. İşte bu kuvvet Almanya’nın içinden rüc’at etti: Bu kıt’a ilaçla uyutulmuş arslanlarla dolu bir kafesin içinde iken ilacın artık tesiri kalmadığını hisseden bir insanın halini andırıyordu. Napolyon taze askerlerle ilkbaharda baş kumandalığı eline alarak Lutzen, Bautzen, Dsrede büyük muharebelerini kazandı. Sonra bir müddet zarfında zekâca ve maneviyatça inhilal etti. Cennete yakın bir asabiyet gösteriyor, bazen ise büsbütün hareketsizliğe düşüyordu. Dresed muharebesinden istifade için hiçbir şey hemen hiçbir şey yapmadı. Teşrinievvelde Leipzig etrafında milletler muharebesi vuku’ a geldi. Ondan sonra – şimdiye kadar Napolyon yıldızını takip eden Saksovanyalılar müttefikler tarafına geçtiler. Sene nihayetinde Fransızlar mağluben Fransaya kadar sürüldüler.

[s. 129] 1814 son seferin senesi oldu. Fransa şarktan ve cenuptan istilaya uğradı; İsveçliler, Almanlar, Avusturyalılar, Ruslar Renni geçtiler; İngilizlerle, İspanyollar pireneleri aştılar. Napolyon bir kere daha parlak bir muharebe yaptı, fakat bu seferki gayreti beyhude oldu. Şarktan gelen ordular onu mağlub etmekten ziyade her taraftan sararak arkasına geçmiş oldular. Paris Martta teslim oldu biraz sonra imparator Fontaine Bleaude imparatorluktan feragât etti. Pervansi dahilinde menfa yolunu tutup gitmekte iken hayatı bir an için kralcılardan mürekkep bir cem-i gafır tarafından tehdid edildi.

3.5. Bozgun

Napolyon askeri ve siyasî hayatından çıkan normal ve meşru’ netice bundan ibarettir. Bu civar hodgâm kimsenin yeni doğan bir cemiyetin şuriş halinden istifade ederek yaptığı suikast başka bir nihayetle hitam bulamazdı. Nihayet bu adam def edilmiş, belasından alem kurtulmuştu ve şayed milletleri idare edenlerde hakikaten biraz akıl ve fetanet mevcûd olsaydı takip eden devirde Napolyon’un hıyanet ve nahvetiyle inkita bulan ve alemleri bir adalet ve serbest te’âvün ruhuyla yeniden inşa etmekten ibaret olan medeniyet vazifesinin ikmalî gayesine ilim ile iradelerin müştereken cehd ve gayret sarf etmesine şahid olurduk. Teessüf olunur ki buna benzer hiçbir şey nakledebilecek iktidarda değiliz. Ne ilim, ne akıl ve fetanet müttefiklerin akdettiği büyük mecliste yer bulamamıştı. Orada Çar Aleksandırın mühim insaniyetçiliğinden ve hülyavi gurur ve nahvetinden, Avusturya Habsburgların korkaklığından Prusya

Honzollarının kininden ve hala inkılabtan tehâşîsi devam eden ve komonlara ait [s. 130] meraların sirkati ve fabrikalarda çocukların yüz kızartacak surette istismarı gibi cinayetler altında vicdanı ezilen büyük Britanyanın aristokratlar menâfî'ine hâdim an'anelerden başka hiçbir şey hükmünü icra etmemiştir. Kongreye milletler gelmemiştir; orada yalnız hükümdarlar ve nazırlar toplanmıştı. İstedığınız kadar diplomatları muharebenin kanlı havanında dövebilirsiniz. Onlara yine diplomatca olan itiyadlarını terk ettiremezsiniz. Kongre henüz toplanmamıştı ki bu diplomatlar iş başına geçiyor, biri birinden gizleyerek birbiriyle her nevi pazarlıklara ve hafi muahedeler müzâkeresine girişiyordu. Müttefik hükümdarlar büyük merasimle Londraya gittikten sonra Viyana'da toplanan kongrenin nasıl kof bir debdebe, hafif bir ihtişam havası içinde kaldığı hakkında hiçbir suretle bir fikir vermek mümkün değildi. Kongrenin etrafında bütün salon hayatı: pek çok güzel kadınlar, sanat yıldızlarından ve üniformalılardan müteşekkil bir zümre, sonu gelmeyen balolar ve ziyafetler, dedikodular, zarif imalar ve telmihler vardı. Muharebe meydanlarında çürümekte olan iki milyon ölünün bu zarif sözlere gülüp gülmedikleri, bu salon ihtişamını takdir ile temaşa edip etmedikleri, diplomatların maharetine karşı hayran kalıp kalmadıkları bizce meçhuldür. Ümit edelim ki, bu parlak ziyafet sofrasının kırıntıları bîçâre tayfalarına kalmış olsun.

Kongrenin en alakaya şayan siması Napolyon'un prens yaptığı meşhur Talayrandır: En canlı bir zihin sahibi olan bu adam inkılabdan evvel ruhbanî kıyafeti taşımış, sonra kilise emlakının musaderesini teklif etmiş olduğu gibi şimdi de burmonları tekrar iktidara davet etmek fikrini müdafaa ediyordu.

Müttefikler, bütün sulh kongrelerinden olduğu haşin birtakım münakaşalarla kıymetdar bir zaman israf ettiler. Borbonlar Fransaya dahil bile olmuşlardı. Onlarla beraber bütün firariler güruhu da tekrar mallarını ele geçirmeye isti'câlkâr, intikama susamaş olarak avdet etmişlerdi. Büyük bir hodgâm def edilmişti. Fakat daha aşağı bir sürü hodgâmlara mevki veriliyorlardı. Yeni kral on altıncı Luinin biraderi idi. Küçük yeğeni (on yedinci Lui'nin) Tample'de vefat ettiğini işitir işitmez on sekizinci Lui ünvanını almağa isti'câl etmişti. İri ve nakris illetine mübtela bir adamdı. Niyetleri belki de fena değildi, fakat eski idarenin temâsülü idi. Fransa'da bir yenilik damgası taşıyan her şey onun avdetiyle beraber üsüne bir irtica ağırlığının bastığını hissetti. Burada bir tahlis yoktu. Belki faal ve muhteşem bir istibdadın yerine sakîl ve şerefsiz yeni bir istibdad şekli vardı. O halde Fransa bundan fazlasını ümid edemez miydi? Barbonlar

büyük ordunun kıdemli askerlerine karşı suret-i mahsûsada şiddet gösterdiler. Fazla olarak şimdi Fransa memleketlerini iade edilmiş ve tam bir sefalet içinde bırakılmış harb esirleriyle dopdolu idi. Napolyona küçük bir temsili imparatorluğu tahsis etmişler ve kendisini Alp adasına göndermişlerdi. İmparator ünvanını ve maiyetinin bir kısmını muhafaza edebilecekti. Alexsandır bir şövalyelik hissi veya garip bir heveskârlıkla sükût eden rakibinin şanlı bir muameleye mazhar olmasında ısrar etmişti. Napolyona muvaffakiyet günlerinde mümâşaat ve temelluk eden hamsburglar imparatoriçeyi Viyanaya celb ettiler- esasen kendisi de buna rızasıyla muvafakat etmişti-; zevci artık onu bir daha göremeyecekti.

Napolyon Alp adasında on bir ay ikamet ettikten sonra Fransızların borbonlardan bıkmış usanmış olduklarına hükmetti. İngiliz gemilerinin nevbetçiliğini aldatarak Kan'da karaya çıktı. Şimdiye Kadra karşı son partisini oynamağa hazırlanmıştı. Parise her tarafta muzaferâne bir istikbale mazhar olarak vasıl oldu. Beyaz kokardalarla (s. 131) örtülmüş yollar üzerinde yürüyordu. Yüz gün zarfında tarihte yüz gün namını alan saltanat müddetince tekrar Fransanın hakimi olmuştu.

Avdeti her namuslu Fransızda Burucdan misalesi halini alabilmişti. Bir taraftan işte Cumhuriyete hiyanet eden sergüzeştçi geri dönüyordu. Diğer taraftan ise On Sekizinci Luinin ancak eski krallığın hazin ve ağır an'anesini temsil ettiği malum olmuştu. Nihayet müttefiklerde ikinci bir cumhuriyet tecrübesine müsaade etmek istemiyorlardı. O halde borbonlarla Napolyondan gayri itihat edilecek üçüncü bir şık yoktu. O halde bütün Fransanın tamamıyla Napolyona avdet etmiş olmasına nasıl hayret edilebilir? Bahusus Napolyon kendisinde eski adamın ölmüş olduğunu ilan ediyor. Artık istibdad olmayacağı meşrûî rejime hürmetkar olacağını söylüyordu.

Bir ordu cem' etti. Müttefiklerle sulh akdine teşebbüs etti. Mesaisinin akim kalacağını gördüğü zaman Belçikada İngilizlere Hollandalılar Prusyalılara seri bir darbe indirmeye çalıştı. Avusturyalılarla Ruslar yetişmeden onları mağlup edebileceğini ümit ediyordu. Muvaffak olmasına ramak kalmıştı. Prusyalıları Ligny yendi. Fakat tamamıyla ezmedi. İki gün sonra Vaterloo muharebe meydanında mukavemeti hiçbir suretle kırılmamış olan Vellington kumandası altındaki İngilizlerle günün nihayetinde sağ cenahına taaruz eden Blücher Prusyalıları Napolyon'u bütün ümitlerini tahrib eder. Bir mağlubiyete dûçâr etdiler. (Haziran 1815) Vaterloo muharebesi hezimetle nihayet buldu. Fransa yeniden Napolyon'u terk etti. Tarafını iltizam etmiş olanların cümlesi

hatalarını silmek için aleyhine yürümeye isti'câl ettiler. Pariste toplanan muvakkat bir hükümet yirmi tarz saat zarfında memleketten çıkıp gitmesini emretti.

Amerika'ya kaçmak tecrübesinde bulundu, fakat gemiye binmek istediği roşfôr limanı İngiliz kruvazörlerinin nezareti altında idi. Ümidinde aldanan -ve gerçi heyecansız- tekrar kralcı kesilen Fransa kendisine mühlet vermedi. Bellerophon ismindeki İngiliz firkateynine bindi. Kendisine mülteci nazarıyla bakılmasını istedi, fakat harb esiri gibi muamele gördü. Polimota ve oradan Medarin arasında ıssız St. Helene adasına sevk olundu.

Orada bir konser sebebiyle vukua gelen vefatına kadar kaldı (1821). Burada geçen vaktini askeri ve siyasî hayatının belli başlı hadiselerine muğfel ve cazib bir ziyâ altında gösterecek hatıralar hazırlamakla geçirdi. Kendisiyle beraber yaşayan bir iki kişi mukalemelerini not [s. 132] ediyorlar. Onlara kendi intibalarını da ilave ediyorlardı. Bu eserler Fransa'da Avrupa'da büyük bir revac buldular.

Rusya, Avusturya ve Prusya hükümdarlarının mukaddes ittifakı (bu ittifaka diğer hükümdarlar da iştiraka davet olundular.) iş başına geçti. Öyle vehamete kapılmıştı ki Napolyon'u devrimekle inkılabı yıkmış ibre-i kaderi geriltmiş ve mukaddes bir kaide üzerine müebbeden devam etmek üzere büyük hükümdarlığı La Granda Monarchie tekrar tesis etmiş olduğuna kâ'ildi. Bu mukaddes ittifakın başlıca vesikası denildiğine göre Rusya imparatorunun bir nevi akıl hocası olduğu zannolunan Madam Laboronda Krüdener tarafından ilham olunmuştu.

"Begâyet mukaddes ve gayr-i kabil-i taksim ekânîm-i selase namına" kelimeleriyle başlıyor ve tabileri ve orduları hakkındaki kendilerini aile reisleri telaki eden akid hükümdarları biri birlerine bağlıyordu. Bu hükümdarlar biri birlerine karşı hemşehriler gibi muamele edecekler, mutekâbilen birbirlerine müzaherette bulunacaklar, hakiki dini himaye edecekler ve tebalarını Hıristiyan dini dahilinde yekdiğerlerini takviyeye ve icra-yı harekete icbar edeceklerdi. İsa, deniliyordu, bütün Hıristiyan kavimlerin hakiki kralı idi. İsanın ve krallığı tıbkı Mero Venijen krallarının hükümdarlığına benzetilebilirdi. Yeryüzünde saltanat süren krallar onun sarayı başçavuşları mesabesinde kimseler oluyordu. İngiltere kralının böyle bir vesikaya imza koymağa hakkı yoktu. Papa ile Türkiye sultanı ise buna davet edilmediler. Avrupanın diğer hükümdarları Fransa kralı dahil olduğu halde buna muvafaklarını imzalarıyla temin ettiler. Bu ahdi imza etmeyen bir Lehistan kralı kalmıştı. Bununu da sebebi artık bir Lehistan kralının mevcûd olmamasından ibaretti. Zühd ve takva ashabı Alexsandır

bir nisyan anında bu krala ait memleketlerin en büyük kısmını cebine indirmişti. Mukaddes ittifak hiçbir zaman meşru bir devletler ittifakı olmamıştır. Bunun yerine hakiki bir milletler itihadı, Avrupa heyet-i düveliyesi Concert Europeen kaim oldu. Buna Fransa 1818’de dahil oldu. İngiltere ise ondan 1822’de çıktı.

Bu hadiseleri bir sulh ve tazyik devri takip etti. Bu devre Alexsandırın zahidâne evzâ’ı Ortodoksluğa hürmetkarlığı tatmini gayr-i mümkün nahveti hakim olmuştu. Birçok kimseler bu yeis-âver günlerde Napolyona daha başka bir şefkatle bakmağa temâyül ederek Napolyon’un izahı gayr-ı mümkün bir yolu takip eden, kendini teyid etmekle beraber Fransa ile inkılab hukukunu da teyid ettiğini tasdik ediyorlardı. Mistik bir kahraman kesilen imparatora müteveccih muhabbet vefatından (1821) sonra hakiki bir ibadet gibi inkişaf etti.

3.6. 1815 de Avrupa Haritası

Kırk sene kadar bir müddet zarfında mukaddes ittifak, onu takip eden Avrupa heyet-i düveliyesi ve bir sıra kongrelerle konferanslar harbdan kuvvetleri tükenmiş olan Avrupaya oldukça sarsıntılı ve metanetsiz bir sulh temin ettiler. İki büyük vakı’a bu devrin hakiki bir içtimâ’i ve beynelminel sulh devresi olmasına mani oldu ve 1854’ten 1871’e kadar tevali eden muharebât devr-i dâimine yol açtılar. Bu vakaların birincisi alakadar hükümdarların maziye ait haksız imtiyâzları iadeye, düşünmek, yazmak ve tedris etmek serbestiyesini tahdide temayül olmuştur. İkinci vak’ada Viyana diplomatlarının tamamıyla gayr-ı kâbil bir hudûd manzumesi halk etmesi olmuştur.

Evvela ve bilhassa İspanya’da hükümdarların maziye avdet hususunda ısrar ve ta’nları görüldü. Orada engizisyon bile tekrar tesis edildi. Bahr-ı muhit atlasının öbür cihette İspanya müstemlekeleri Amerika camahiriyenin misalini takib ederek, Napolyon İspanya tahtına biraderi Jozefi [s. 133] ik’âd etmek istediği zaman (1810) isyan ettiler. Cenubî Amerikanın Washington generali Bolyover oldu. İspanya bu ihtilâli tenkile muvaffak olamadı. O da istiklal muharebesi kadar uzadı. Nihayet Avusturya mukaddes ittifakın icabı olarak Avrupa hükümdarlarının bu mücadelede İspanyaya muavenet etmesi lüzumunu telkin etti. Büyük Britanya böyle bir harekete muhalif kaldı. Fakat asıl Amerika cemahir-i müttehidesi re’isi Monroe nin 1823’te vâki müdahalesi İspanyol hakimiyetinin iadesi projesini tamamıyla iflas ettirdi. Monroe Avrupa sisteminin garbî nısıf küreye her hangi bir tecavüzüne Amerika cemahir-i müttehidesinin kendisine mütevecih hasmâne bir hareket nazarıyla bakacağını ilan etti. İşte bu yüz sene kadar bir

müddetten beri büyük devletlerin Amerikada yerleşmesine mani olan ve İspanyol Amerikasında yeni teşekkül eden devletlere kendi mukederatlarını arzuları dairesinde tanzime müsaade eden Monroe doktrini bu suretle tesis etti. Fakat İspanya hükümdarlığı müstemlekerini kaybetmekle beraber Avrupa heyet-i düveliyesinin müzaheretiyile hiç olmazsa kendi memleketleri dâhilinde dilediği gibi harekete imkan buldu. İspanyada fevran eden halka bir ihtilâl 1823'te Avrupanın vekâletini hâiz olarak hareket eden Fransız ordusu tarafından bastırıldı. Aynı zamanda Avusturya dahi Napolide diğer bir inkılabı söndürdü. Hükümetlerin halk hareketlerine karşı olan bu ittifakının muharriki Avusturya hükümet adamlarından metrinik idi.

1842'de On Sekizinci Lui öldü. Yerine biraderi Kont D'Artois onuncu Şarl ünvanı ile kral oldu. İlk ihtimamı matbuatın ve darü'l-fünunların ağzını tıkamak ve bir mutlakiyet hükümeti teşkil etmek oldu. 1789'da şatoları yakılan ve mülkleri müsadere edilen zadegânın ziyanlarını tazmin için bir milyar franklık bir meblağ tahsis edildi. 1830'da Paris eski rejimin zihyatı temasül-i müşahhası olan bu hükümdar aleyhine kıyam etti ve yerine terör devrinde idam edilmiş olan Filibin doktor Leinin oğlu Lui Filip getirildi. Avrupanın diğer hükümdarları kimildamadı. Çünkü İngiltere gayet aşikar olarak inkılabı tasvib etmişti. Almanya ile Avusturyada kuvvetli bir hürriyet cereyanı başlamıştı. Hülâsa Fransa yeni bir monarşi (hükümdarlık) olarak kalıyordu. Lui – Filip (1830-1848) on sekiz sene zarfında Fransanın meşrutiyet perver kralı oldu. Bu kral ancak bütün Avrupa için mühim hadiseler hamili olup gelecek fasılda tekrar bahsimize ta'liki görülecek olan 1848 senesinde sukut etti.

[s. 135] Viyana kongresinin çizdiği sulhu takip eden bu ihtizazlar hükümdar saraylarının er geç sırf muhiyetleri icabı olarak müracaat etmeleri mukarrer olan irticâ'ı manevralardan ileri geliyordu. Diplomatlar tamamıyla gayr-ı ilmî olarak tanzim ettiği Avrupa haritasının celbettiği müşkilat çok daha seri bir surette tebarüz ederek Avrupa sulhunu daha fazla tehlikeye attılar. Muhtelif lisanlar konuşan muhtelif edebiyatlara ve umumi fikirlere malik olan kavimlerin işlerini tek bir idare altında bulundurmak bilhassa bu ihtilaflar dini münazaalarla iştidad ettiği zaman son derece güçtür. İsviçre dağları ahalsinin Avvusturyaya karşı koyduğu gaye gibi gayet sarîh bir gaye mevcûd olmalı ki lisan ve dinleri ayrı bazı kavimleri arasında sık bir itihad teessüs edebilsin. Halbuki İsviçrede bile tam bir mahali muhtariyet hüküm sürmektedir. Mümkündürki daha sonra devlet-i muazzama fikirleri zeval bulunca -ve muhakkak zeval bulacaktır- İsviçrenin bugünkü kavimleri de tabii mizaçlarına teb'an Almanyaya Fransaya İtalyaya

doğru teveccüh edeceklerdir. Her ne zaman -Makedonyada olduğu gibi- ahali hakiki bir köy ve nahiyeye mozaiki teşkil ederse o memlekete kontlar muhtariyeti sistemi zaruri olarak muvafik gelir. Fakat kâr'i Viyana kongresinin çizdiği haliyle Avrupa haritasına bakacak olursa devletler hudûdlarının her mahalli hissiyatı en ziyade rencide edecek bir tarzda tahdid edilmiş olduğunu müşahede edecektir. Lüzumsuz olarak Batavya Cumhuriyeti imha edilmiş, eski İspanyol (Avusturyalı) Peyipanın Protestan olan Hollandalılar ile Fransızca konuşan Katolikleri bir idare altında cem' edilerek bir Peyi-Ba krallığı yaratılmıştı. Yalnız kadimden beri mevcûd olan Venedik cumhuriyeti değil belki Milano kadar İtalyanın bütün şimal kısmı Almanca konuşan Avusturyalılara teslim edilmişti. Fransızca konuşan Savva İtalyanın bazı kısımlarıyla birleştirilerek Sardunya krallığının ihyâsında hizmet etmişti. Zaten evvelden de Alman, Macar, Çekoslavak, Roman, İtalyan unsurları ile oldukça kâbil-i işti'âl bir halite teşkil etmekte olan Avusturya-Macaristan Avusturya'ya 1772 ve 1795 tarihlerinde Lehistan'dan almış olduğu toprakları kat'i olarak bahş ve ilhak edilmekle büsbütün karmakarışık bir terkiib halini almıştı. "Leh" miileti Katolik ve ruhen cumhuriyetçi olduğu halde yarı medeni ve fazla olarak Garak Ortodoks dininde bir çarın boyunduruğu altına girmiş bazı mühim sancakları da Protestan Prusyaya geçmişti. Çarın Finlandiyaya Rusya ile katiyyen bir alakası olmayan bir memlekete vaz'-ı yedi de resmen tasvib edilmişti. Birçok görüş noktasından biri birinden farklı farklı olan İsveç ve Norveç milletleri tek bir krallık idaresi altına konuldular. Almanya -kâr'i'in illeride müşahede edebileceği üzere- bazı tehlikeler arz eden bir karışıklık içinde bırakıldı. Prusya ile Avusturya daha bir çok küçük devletleri ihtiva eden Cermen [s. 136] konfederasyonuna ancak kısmen dahil oluyordu. Danimarka kralı da Holiştanide Almanca konuşan birtakım teb'ası olmak dolayısıyla aynı konfederasyonda ahz'-ı mevki etmişti. Luksenburg kralı payı -bankda kralı olduğu ahalsinin birçoğu Fransızca konuştuğu halde aynı konfederasyona idhal edildi. Binaenaleyh burada inanılmaz bir akvam tedâhülü beşeriyetin akl-ı selîmine bir tecavüz vardı. Müthiş surette unutulmuyordu ki, Almanca konuşan ve fikirlerinin esası Cermen edebiyatı olan kimseler İtalyanca konuşan ve fikirlerinin esası İtalyan edebiyatı olan kimseler Lehçe konuşan ve fikirlerinin esası Leh edebiyatı olan kimseler ancak kendi işlerini kendi lehçeleriyle lisan-ı vahdetlerinin hudûdları dahilinde idare etmek müsaadesine mazhar olurlarsa hem kendileri daha ziyade rahat edecekler hem de insaniyetin mütebâkî kısmına daha iyi hizmet edebilecekler ve büyük inhidâmlara daha az sebebiyet vereceklerdir. Artık o devirde Almanya'da halk en ziyade sevdiği

şarkılardan birinin herzede Cermen lisanı konuşuluyorsa oranın Alman vatani olduğunu ilan etmesinde şayan-ı hayret bir şey var mıdır?

Zamanımızda bile birçok insanlar bir memleketin hudûdlarının pazarlıklara tabi olamayacağını ve çarların, kralların ve diplomatların kombinelzotlarıyla hiçbir münasebeti olmadığını tasdik ederler. Bütün bu ahvâlin fevkinde âlemin tabii ve zaruri bir siyasî haritası mevcuttur. Dünyanın her hangi bir havalisini idarî mıntıklara ayırma için mükemmel ve amil bir usul vardır. O mıntıkların her biri içinde bir tek şekl-i idare kabil-i kabuldür. Bunun için ahalinin azmine konuştuğu lisana itibar etmek kâfidir. Diplomatların mülâhazaları bayrak meseleleri, melodramatik “sâdikâne tebâlık” iddiaları karıştırılmaksızın bu taksimatın icra ve o şekl-i idarelerin tesis edilmesi her zeki insanın zihnini işgal etmelidir. Dünyanın tabii siyasî haritası kendisini tanıttırmak istiyor. Bizim sun’î haritamızın altında birçok çuvala sokulmuş dev gibi çırpınıyor, onu taraf taraf atmağa çalışıyor. 1830’da Belçikanın Fransızca konuşan kısmı Fransa’dan çıkmış inkılapçı biri ceryanın tesiri altında kalarak şiddetli daha fazla Peyi-Pa krallığı eczâsından olmağa muhalefet etti. Fransaya iltihak edebilecek bir cumhuriyetin teşekkül etmesi fikriyle tedehhüş eden devletler isti’câl ile Belçikada asayiş iade ettiler ve bu memlekete hükümdarlar faydalığı olan Almanya’dan bir prens Sakıs-Kaburg Gota prensi Lui Poldi kral verdiler. 1830’da İtalya’da dahi akîm kalan bazı kıyıamları Rusya Lehistanında daha ciddî bir hareket vukû’a gelmiştir. Varşova’da 1825’te Alexsandr’ın yerine geçen Çar Birinci Nikolanın karşısında bir sene pâyidâr olabilen bir cumhuriyet hükümeti tesis edebildiler. Fakat cumhuriyet nihayet en vahşi bir tenkîl ile imha edildi. Leh lisanı men’ ve Lehlerin Katolikliği yerine resmi din olarak Rum Ortodoksluğu ikâme olundu.

1821’de dünyanın siyasî tabii haritasının tahakkuk ettirilmesi için bir teşebbüs vuku’a geldi. Fakat bu sefer İngiltere, Fransa, Rusya hak tarafına geçti. Bu hareket Rumların Türklere karşı kıyamıdır. Rumlar altı sene zarfında Avrupa hiçbir harekette bulunmaksızın şiddetle mübareze devam ettiler. Liberal efkâr-ı umûmiye Avrupanın sukutunu protesto etti. Avrupanın her tarafından gelen köklü efrâd kıyam erbabına iltihak ettiler. Nihayet İngiltere Fransa ve Rusya’ya müttehiden müdahale ettiler. Türk donanması Navarinde İngiliz ve Fransızlar tarafından tahrib edildi. Edirne Muahedesiyle 1829 Yunanistan serbest ilan edilmişse de kadim an’anesi mucebince Cumhuriyet idaresini kabulüne müsaade olunmamıştır. Bir Yunan krallığı tarihi görüş noktasından yakışksız bir şeydir. Fakat bir Yunan cumhuriyeti de Avrupa

hükümdarlıkları için bir tehlike addolundu. Yunanistan için Alman bir hükümdar Baviyeralı Okdan isminde muvâzenesiz, fakat şâhâne etvara malik bir prensi [s. 137] buldular. Tuna eyaletlerine (bugün Romanya denilen memleket) ve Sırbistan'a Hıristiyan valiler gönderildi. Bu hareketler tabii siyasî harita lehine vukua geliyordu. Fakat bu havaliden Türklerin tamamiyle atılması için daha bir çok kan dökülmesi lazım gelmişti.

Biraz sonra İtalya ile Almanya'da da tabii siyasî haritanın teyid ettiğini göreceğiz.

3.7. İmparatorluğun Tarzı Mimarisi

Roma imparatorluğunu ihyâya kalkışan imparatorluk mimarı da tarz-ı telebbüste, tefrişatta ve resimde de bu devr-i kemâl sadakatle taklide çalışmıştı. Bütün bu şube-i sanayi'de Roma imparatorluğunun şekli ve ruhu yaratılmak istenildi. Kadınların elbiseleri ve şapkaları müzelerden sokağa birden fırlamış şeyler gibi görünüyordu. Büyük şehirlerde geniş sütunlar muazzam tak-ı zaferler kuruldu. Paris Arg Dö Teriyomof'u ve zamanı taklid eden Londra Marbil Arşını kazandı. Rönesans devrinin barok ve rokoko süsleri azametli cepheler lehine ortadan silindi, gitti. O zamanın en büyük heykeltıraşı İtalyan katova idi. Ressam David çıplak kahramanlar tersiminde çok maharet gösterdi. Ingres Roma kadınları ve Roma ilahileri kadar Bonapart prenslerini ile resimleriyle lâyetmût kıldı. Londra caddelerindeki heykeller zamanın hükümdarlarını ve hükümet adamlarını eski Roma senatoları yahut imparatorları gibi temsil ediyordu. Amerika hükümet-i müttehidesi büyük mihrini tesbit için bir resmi intihab etmesi lazım geldiği vakit pek tabii olarak bir kartal seçiyor ve Firdevsin okunu onun pençeleri arasına yerleştiriyordu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OTUZ YEDİNCİ FASIL

4. ONDOKUZUNCU ASRIN HAKİKATLERİ VE HAYALLERİ

4.1. Mihaniki İnkılabı

[s. 138]On dokuzuncu asrın tarihlerinde birinci Napolyon şahsiyet ve icraatına umumiyetle çok nisbetsiz bir mevki verilmektedir. Beşeriyeti ileriye doğru sevk eden hareket üzerinde bu adamın pek az bir tesiri oldu. Napolyon'un saltanatı ancak perdeler arasında geçen müddete yahut fazla yorulmuş bir uzviyetin hastalanmasına benzetebilir. Hatta bu hususta bile tarih daha faal mikroplar görmüştür. Napolyon denilen yeni (Sezar) 1918 senesinde baş gösteren infiloinzadan daha az adam öldürmüş ve Roma imparatorlarından Justunyanus zamanında zuhur eden veba kadar nizam-ı içtimâ'î ve siyasîyi sarsamamıştır. Yeni bir ilim vücuda getirmeye müsait bir fikir sistemi olmadığı için ancak muvakkat bir devir açılabilirdi. İşte bunun için Avrupa derme çatma bir tarzdan yeniden bina edildi ki, Avrupanın bu şayan-ı merhamet hali Avrupa âheng-i düveliyesi namıyla ma'rûftur. Bir cihetten şu hal bir terâkkî teşkil etmiştir. Filhakika onunla beraber Makyavelizm esaslarına müstenid monarşinin ferdiyetçiliği nihayet bulmuş ve onun yerine bir camia-ı beşeriye yahud hiç olmazsa bir Avrupa camiası kaim olmuştur. Avrupa âheng-i düveliyesi denilen sistem gerçi küre-i arzı krallar arasında taksim etmiş ise de o sistemi vücuda getirenler vahdet-i beşeriye esasına karşı bir dereceye kadar hürmetkâr davranmışlar. Bizim cenab-ı hakka ve hemcinslerimize karşı bazı vazifemiz olduğunu teslim etmişlerdir. [s. 139) İçtimâ'î sahada olsun siyasî sahada olsun bir şey tesisine kudret kesbetmeden evvel insanın zekası muhtelif cepheleri olan bir işi başarmak muharebetinde idi. Zeka-yı beşer, bir temellük ve tasarruf ilmi, bir nakit yani para ilmi, bir hükümet ilmi bir cihan siyaseti ilmi ihdas ve tatbik etmeğe ve her şeyden evvel insanlara müşterek mukadderatlar telkin edebilecek cihan-şümül bir talim terbiye sistemi vücuda gerirmeye mecbur idi. On dokuzuncu asır tarihinin hakiki amil ve sâni'leri icraatlarının bütün semereleri yüz sene sonra iktitâf edilen şahsiyetler işte bu beş cephesi olan işi meydana getirmek üzere teşrik-i mesai edenlerdir. Aynı devre mensûb diplomatlar devlet adamları denilen kimseler ve politakacılar mevzubahis olan büyük adamlara nisbet edilirse ancak gürültücü bazen de tahribkar mektep talebesi mevkiine düşerler. Onlar hangi gayeye ma'tuf olduğunu anlayamadıkları bir büyük binanın malzeme-i inşaiyesinin yerini değiştirmek ve bu malzemeyi telvis etmekle vakit geçirmişlerdir.

(Rönesans sayesinde kayıtlardan kendini kurtaran garb medeniyeti fikri bütün on dördüncü asır imtidâd ettiği müddetçe bu alemin siyasî ve içtimâ'î nokta-i nazardan yeniden inşası işi -ki bugün hala yeni başlanmış bir haldedir.- ile iştigal ederken hayatın şerait-i maddiyesi harikulade bir tarzda değişiyordu. Rujebakon'un kehanetleri tahakkuk etmeye başlamıştı. Fennin ilerlemesine çalışan adamların vücuda getirdiği bilgi ve ilme itikad yekûnu, ihdasının, halkın kıymetini takdir edebileceği semereleri vermeye başladı. Buhar makinası bu sihr-âmiz semerelerin ilki olmuştur. On sekizinci asırda insanların gördüğü ilk buhar makineleri yeni açılan maden kuyularından suyu çekip çıkarmaya mahsûs tulumbalar olmuştur. Bu maden kömürü kuyuları odun kömürlerinin yerine ka'im olan kok kömürünü demir imalathanelerine temin ve tedarik etmek maksadıyla işletiyorlardı. Alasko şehrinde hassas alet ve edavat imal eden ceymesvat namında biri buharla mutaharrik bu tulumbanın noksanları ikmal ile bunu makineleri tahrik edecek bir hale getirdi. Bu suretle başka bir kalbe ifrağ edilen makine 1785 tarihinde İngiltere'de (Notengam)şehrinde pamuğu işleyen müesseselerden birinde kuruldu. 1804 tarihinde Teravitik, Ceymsvatın yaptığı makine için başka bir tatbikat sahası bularak ilk lokomatifi inşa etti. Stokton şehri ile Darlifacton arasında inşa edilen demiryolu 1825 senesinde küşad edildi. Bütün lokomotiflerin cediti, en eskisi olan ve 1 numarayı taşıyan lokomotif bugün hala Derlinfacton istasyonununda görülebilir. Asrın ortasında yani yarısından itibaren bir demiryolu şebekesi bütün Avrupanın sathını setretti.

Uzun müddet hayat-ı beşeriyenin sabit şeraitinden biri olan şart ki kara üstünde münakalatın azami süratidir, bu suretle inkılaba mazhar olmuş denecek derecede değişti. Rusya'da dûçâr olduğu müthiş mağlubiyetten sonra Birinci Napolyon Viyana şehrinden Paris şehrine kadar olan mesafeyi üç yüz on iki saatde kat' etmiştir. Bu seyahat takriben iki bin yüz beş kilometrelik bir seyahat idi. Tasviri mümkün olan bütün kolaylıklardan Napolyon istifade ediyordu. Böyle olmakla beraber vasati olarak saatte dokuz kilometreden fazla yol alıyordu. O zamanlar adi vesaitle seyahat eden bir adam bu dokuz kilometreyi kat' için iki misli zamana muhtaç idi. Bu azami sürat milad-ı İsayı takib eden ilk asırdan Roma şehriyle Gol kıtası arasında veyahut milad-ı İsadan mukaddem dördüncü asırda Sarid ile Süs arasında seyahat edilirken temin edilebilen süratın aynı idi. Hal böyle iken münakalatta hâdis olan tahavvül sayesinde ale't-ta'yîn bir kimse [s. 140] Viyana –Paris arasındaki mesafeyi kırk sekiz saatten az bir müddet zarfında kat edebilecektir, yani Avrupanın iki noktası arasında mesafe onda dokuz

nisbetinde azalmış bulunurdu. Herhangi bir hükümet merkezi için bu tahavvül sayesinde eskisine nazaran on misli daha vâsî' araziyi idare etmek imkânı hâsıl olmuş idi. Bu son kolaylığın ne demek olduğunu Avrupa'dan henüz layıkıyla idrak etmiş kimse yoktur, denilebilir. Biz Avrupalılar halen beygir üstünden seyahat edildiği zamanda çizilen hudûdlar içindeyiz. Fakat münakalattaki husula gelen tahavvül Amerikada derhal neticeler verdi. Memleketin hudûdu sahilden ne kadar uzak olursa olsun uzak mıntıkalarla merkez hükümet olan Waşington şehri arasında daimi münakalat tesisi imkan dâhiline girdiğinden Amerika cemahir-i müttehidesinin garb havalisine doğru tevsi'i ziyadesiyle kolaylaştı. Genç Amerika milletinin birliği bu sayede o zamana kadar gayr-i mümkün görülmüş olan bir mikyas dahilinde temin edilebildi.

Bidayette buharla müteharrik vapur lokomotifine nazaran biraz ileride idi. Şerlot Dondası namı verilen bir vapur 1802 tarihinde Kalid Konalı körfezinden seyr ü sefer etmekte idi. 1807 tarihinde Folton namında bir Amerikalı Hodson Nehrinin Nevyorka yakın olan kısmında Kermon adlı ve makineleri İngiltere'de yapılmış bir vapurla seyr ü sefer icra ediyor yani yolcu taşıyordu. Denize açılan ilk vapurda Fenikes namında bir Amerika gemisiydi. Bu gemi Nevyork şehri mülhekâtından ve Hudson Nehri üzerinde kain Hubugne ile Fledelfiya şehri arasında sefer icra etti. Velhasıl hem yelkenle ve hem buharla muteharrik olan Ssavana gemisi 1819 tarihinde bahr-i muhit-i atlasîyi kat' etti. Bütün bu seferler yandan çarklı idi. Yandan çarklı gemiler fırtınalı havaya gelmez, filhakika büyük dalgalar yandan çarkları parça parça eder, o zaman vapur müşkil vaziyette kalır. Böyle olmakla beraber istikrarlı vapur inşa edilinceye kadar hayli zaman geçti ve ancak on dokuzuncu asrın yarısına doğru buharla müteharrik gemiler adedi yelken gemilerinin miktarını geçti. Fakat ondan sonra deniz üzerinde seyr ü sefer pek seri bir tekâmüle mazhar oldu.

İlk defa olarak insanlar mahall-i maksuda muayyen bir zamanda vâsıl olacaklarına emin olarak okyanuslar üstünde seyr ü sefere muktedir oldular. Eskiden haftalarca bazen aylarca zaman işleyen bahr-ı muhit-i atlasî seferi 1910 tarihinde beş günden aşağı bir müddet zarfında icra olunur bir hale geldi. Bütün okyanuslar üzerinde aynı hal vuku'a gelmiştir.

[s. 141] Deniz ve kara üstünde buharla mütaharrik vesaitle icra edilen münakalat böylece inkişaf ederken muhtelif elektrik hadisatı hakkında (volta, kolvani ve faraday) tarafından yapılan tedkikat muhaberatı fevkalade bir surette tesri' etmek gibi bir netice hasıl ediyordu. Deniz altından ilk kablo 1851 tarihinde İngiltere ile Fransa arasında tesis

edildi. Birkaç sene zarfında telgraf bütün alem-i medeniyette intişar etti. O zamana kadar iki nokta arasında pek geç yapılan haberlerin aynı zamanda küre-i arzın her noktasında neşir ve ilanı mümkün oldu.

On dokuzuncu asır üstünde yaşayan kitleler bu yeni vasıtaları muhayyilenin tahayyül edebilceği ihtira'ların en hayret-engîzi olarak telakki ettiler. Teknik bilgiler ve marifetler harikulade süratle ilerliyor ve bundan evvel hiçbir asırda görülmemiş bir şiddet ve kuvvetle tevsi' ediyordu. Halbuki bunlar ilerde daha pek fazla ehemmiyeti hâiz neticeler doğuracak olan tedkikat-ı fenniye'nin ibtida'î semerelerinden başka bir şey değil idi. Maddenin bütün eşkali üzerinde insanın kudreti artıyordu. Bunun her günkü hayat üzerindeki tesirleri ilk önce hemen hemen gayrı mahsûs iken sonraları bu tesirler ehemmiyet kesbediyordu. On sekizinci asrın evâsıtından mukaddem ham demir, odun, kömür ile muamele görüyordu. Küçük parçalar halinde istihsal edilen demiri müteakiben işçi işliyordu. Fakat bu suretle işlemenin neticeleri işçilerin şahsa hâiz oldukları evsafa tâbi idi. Yani bu neticeleri işçiler iyi veya fena olduğuna göre iyi veya fena zuhur ederdi. Bu şerait dairesinde olarak istihsali mümkün olan en kalın demir kitleleri on altıncı asırda azami olarak iki üç tondan ibaret idi. Toprakların muayyen bir cesametten fazla bir cesameti ne için hâiz olamadıklarını bu nokta güzelce izah eder. On sekizinci asırda Le haut fourneau denilen sistemde imalathaneler vücuda getirildi ve kok kömürünün istimali ta'mim etti. Ancak on sekizinci asırdan itibaren ki Tole laminie ile le fer en barre et en verge imaline başlanmıştır. Le marteau pilon de Naysmith ancak 1838 tarihinde inşa edilmiştir. Eski dünya (bir atik) madencilikte dün bir mevkiye bulunmasından dolayı buharı istimal edemiyordu. Buharla müteharrik makine hatta bidayetde kullanılan tulumba bile en feuille halinde demir istihsal edilmedikçe hal-i tekemmüle isal edilmezdi. İlk makineler bugün bize sakil ve çocukça şeyler gibi görünüyor. Halbuki onlar imal edildikleri zamanda mevcûd müesses bulunan maden imalatçılığının en yüksek muvaffakiyetini temsil etmektedir. Bismar usulü ancak 1856 tarihinde tesis etti. Badehu 1868 tarihinde le proce de a four ouvert keşf olundu. Bu iki usül sayesinde çelikle demirin her nevini o zamana kadar işitilmemiş, görülmemiş bir mikyas dâhilinde dökmek, tasfih ve isâğa etmek mümkün oldu. Zamanımızda vücuda getirilen elektrik fırınlarında nar-ı beyza haline gelmiş tonalarla çeliğin bir kab içine konulmuş süt gibi kaynadığı görülür. Beşeriyetin bu ana kadar elde ettiği terâkkîyatın hiçbiri insanın azim demir ve çelik kitlelerini istediği gibi idare etmesinin demir yollarıyla makineler maden imalatçılığında tatbik edilen usullerin ancak ilk semeresi ve

zaferinden başka bir şey değildi. Aradan çok zaman geçmeden demir ve çelikten gemiler cesim köprüler, çelikten cesim inşaat vücuda getirildi. Şimendifer yollarının pek dar yapıldığı ve eğer bunların inşasında daha büyük bir mikyas esas ittihaz edilmiş olsa idi, şimendifer seyahatının daha çabuk ve daha rahat bir tarzda icra edilebileceğini insanlar çok geç anladılar. On dokuzuncu asırdan evvel iki bin tondan fazla tek bir gemi bile mevcûd değildi. Bugün ise elli bin tonluk Trans Atlantik vapurlarına sık sık [s. 142] tesadüf olunur. Pek de zeki olmayan bazı kimseler bu artmanın, bu terâkkînin sırf kemi yani kemiyete ait ve râci' olduğunu iddia ederler. Bu iddia yanlıştır. Zamanımızda görülen gemiler ve çelikten mamul yapılan binalar eski zamandaki küçücük geminin veyahut binanın büyütülmüş bir suretinden, aynından ibaret değildir. Bunlar büsbütün başka bir cinsten daha nazik ve daha metin, daha sağlam ve daha iyi malzeme ile vücuda getirilmiş şeylerdir. Bunların inşasında ince ve muğlak hesaplar eski el ustalığının yerine kaim olmuştur. Eskiden işçiler gemiyi yahut binayı inşa ederken levazım-ı inşaiyenin esiri idiler. Bugün ise işçi maddeyi istediği gibi tasarruf ve onu istediği kalıba efrag edebiliyor. Bugün işçiler kömürü, demiri ve kumu kuyudan veyahut ocaktan çıkarıp onları istedikleri gibi işledikten sonra gözleri kamaştırıcı bir cam ve çelik sütunu halinde şehir ve medine ile orada sakin halkın iki yüz metre üstüne çıkarıyor.

Çelik imalatı hakkında söylediğimiz sözlerin hepsi bakır ve kalay ve on dokuzuncu asırdan evvel malum olmayan nikel ve alüminyum gibi birçok madenlere de teşmil olunabilir. Mihaniki inkılabın muzaffariyeti cam, alçı, renkler, mensucat gibi sayılması imkânsız bir çok mevad üzerinde gittikçe daha ziyade mutlak bir hale geleni bir hakimiyet ile tecelli etmektedir. Halbuki biz daha ilk safhadayız. İnsanın elinde şimdi kudret vardır, insanın onu kullanmasını öğrenmesi lazımdır. Muasır fenin kendisine bahşettiği bu kıymetli şeyleri insan adı, sefil, eblehane yahut korkunç gayeleri istihsal için istimal etmiştir.

Tatbikat-ı mihanîge tekessür ederken yeni elektrik fenni teessüs ediyordu. Fakat elektriğe dair olan tedkikatın halkı hayrete düşürecek neticeler hasıl etmesi ancak 1880 tarihindedir. Elektrikle tenvir elektrikle cer ve kudret-i elektrikiyenin tahvili yani boru ile su isal eder gibi arzuya göre hareket, ziya yahut ve hararet haline kalb etmeye müste'id kudret-i elektriğinin bakır telleri içinde bir yerden diğer bir yere îsali imkânı birdenbire husul buldu.

Bu muazzam işte ilk önce İngilizlerle Fransızlar ilk mevki'i işgal ettiler. Fakat birinci Napolyon devrinde vazî' bir halde bulunmayı öğrenen ve şimdi fenni taharriyat ve tedkikatta emsalsiz bir gayret ve sebat gösteren Almanlar çok geçmeden İngilizler ve Fransızlara takaddüm ettiler. İngiliz ilim ve fennin en büyük kısmı irfan ve tüccar merkezleri haricinde çalışan adamların eseri idi. Kitabımızın diğer fasıllarından birinde izah ettiğimiz vecihle Reform denilen Protestanlık zuhurundan sonra İngiliz Darü'l-fünunlarının halk ile irtibatı kesilmiş, bunlar büyük ve küçük asilzâdegân sınıfların evvelinde munhasır birer mekteb olmuştu ve aynı zamanda teessüs eden kilisenin birer kalesi haline gelmiş idi İngiliz Darü'l-fünunlarında o zamanlar iddiacı ve eblehâne [s. 143] bir klasizm hakim idi. Burjuvazi sınıfının mektepleri de bunların hakimiyeti altında idi. Tanınmış olan yegane ilim Latince ve eski Yunanca yazılmış eserlerden bazılarının metnine vukuftan ibaret idi. Bu bilgi ise tahlil ve tenkide istinad etmiyordu. İyi bir uslub-ı ifadenin ma'yârı ise kilise haline gelmiş birçok emsal, telmihat ve tabiratin mezbûlen istimalinden ibaret idi. İşte bunun içindir ki, bidayette fen fikri İngiltere'de teşkilat-ı resmiyenin muaveneti olmaksızın inkişaf edebilmiş ve ilk İngiliz erbab-ı fenni ruhban sınıfı ile muallim ve müderris zümresinin şiddetli husumet ve muhalefetiyle çarpışmak mecburiyetinde kalmıştır. Tedrisat-ı Fransa'da dahi Cizvitlerin tesis ettiği klasizm an'anesine tabi idi. Bir derecedeki İngiltere ve Fransa'da mevcut müteharri ve mudakkik erbab-ı fenden adeden çok yüksek bir mudakkik sınıfı teşkil etmek Almanlar için pek kolay olmuştur. Şurası da bilinmelidir ki İngiliz ve Fransız ulemasının taharriyat ve tedkikatı bu iki memleketi zenginleştiriyor idi ise de her iki memlekette de ulema ve erbab-ı fen sınıfının kendisi servet ve kudretten nasibedâr değildi. Bunun sebebi de hakiki alimin inziva içinde yaşamayı ve ilmî taharriyat ve mesainin önü para kazanmayı düşünmekten men' edecek kadar işgal etmesidir. İşte bunun içindir ki ulemanın keşfiyatından istifade hususu serveti erbab-ı ilim kadar istihfâf etmeyen bir sınıfa tevcih etmiştir. Fen ile sanayi alyat teknikin terâkkî yolunda her attığı adım böylece bir zengin adam zümresinin teşkiline sebep olmuştur. Bu adamlar keşifler ile ingiltereyi yaşatan erbab-ı ulema büsbütün ortadan kalkmasını tabi arzu etmemekle beraber erbab-ı ulema ancak kuvvet-i lâyemût derecesinde yani olmayacak kadar bir şey verilmesine razı edilir. Bunlar o kanaatte idiler ki, muhterî'ler kendilerinden daha akıllı kimselerin servetini tezyîd için dünyaya gelirler.

Almanlar bu hususta biraz daha ziyade makul düşünüyorlardı. Arif denilen kimseler Almanya'da yeni doğan fenne karşı körü körüne ve şiddetli bir husumet ibrâz

etmiyor. [s.144] Almanya'da iş adamlarıyla erbab-ı sanayi İngiltere iş adamları ile erbab-ı sanayi gibi fen adamını istihfaf etmiyorlar. İlim sahasının onun inkişafına hâdim kimseler için feyizli semerler temin edeceğine kâni bulunuyorlardı. Almanya'da erbab-ı fenne birçok teshilat götürüldü. Devlet onlara oldukça ehemmiyetli bir muavenet-i maliyede bulundu. Bilahare bu fedakarlığın mükafatını gördü. Daha on dokuzuncu asrın evasıtından itibaren terâkkîyat-ı fenniyeden kuvvet ve zamanıyla haberdar olmak isteyenler için Alman lisanına vukuf kesb etmek zaruri oldu ve Almanya ilmin bazı şubelerinde bilhassa kimyada Almanya'da garblı komşularına karşı çok büyük bir fa'ikiyet ihraz etti. Almanya'nın 1860 ile 1870'te fen sahasında sarf ettiği mesai 1880 tarihinden itibaren semere vermeğe başladı. O zamandan itibaren âliyât (teknik) sanayi nokta-i nazarından İngiltere ve Fransa, Almanya'nın çok gerisinde kalmıştır.

Yazdığımız şu cihan tarihinin umumi hatları gibi bir eserde bugün mütemadiyen ilerleyip gidecek kuvvet ve bilgilerin nihayetsiz tevsi'ini hazırlayan bir çok mu'azzal fikri ve tireleri ve birer birer bulup çıkarmak imkansızdır. Bizim burada yapabileceğimiz şey kârî'in nazar-ı dikkatini beşeri hadiselerin, nihayet bugünün terâkkî yoluna sürükleyen şayan-ı ehemmiyet döneke yerine üzerine celb etmekten ibarettir.

Beşerin merak ve tecessüs kabiliyetlerinin en önde nasıl kopup koyuverildiği ve usul dairesinde taharriyata ve tecrübelerine nasıl başlandığını anlattık. Palotokratik Roma sistemi bunun emperyalizm avakibi nasıl gelip geçtiği ve taharri ve tetebbu vetirelerinin nasıl yenileştiğini hulasa ettik. Bilgi âleminde kardeşlik hislerinin nasıl doğduğunu ve fikrin sosyalizm neticesi olan bir tiş Rovayal ile filorantin cemiyetlerinin ve buna benzer diğer cemiyetlerin nasıl vücuda geldiğini tarif ettik. Bunlar mihaniki inkılabın kökleri idi. Hakiki ilmî tecrübenin kökleri yaşadıkça bu inkılab daima ilerlemelidir. Şurasını da ilave etmeliyiz mihaniği inkılab İngiltere'de demir sanayi'inin ihtiyacı olan odunun tükenmesi ile başlamıştır. Bu, kömür istimaline müncer oldu ve bu kömür nedeni basit tulumba makinelerinin icadına vesile teşkil etti. Bu tulumba makinesi sayesinde bir cer makinesine müncer olduktan sonra lokomotif ve buharlı gemilere sıra geldi. Buharın istimalinde ilk büyük adımdı. Mihaniği inkılabın ikinci büyük hatvesi elektrik fennin amelî mesâili tatbiki ve elektrik ziyasının nakil ve cer kuvvetinin istimali ile başladı.

1880 senesine doğru yeni bir nevi makine ihtira' edildi. Bunda bir madde-i infilakiyenin temin ettiği kuvvet buharın verdiği kuvvet yerine kaim oluyordu. İşte bu makine ile fenni inkılabın üçüncü safhası başladı. Hafif olduğu kadar kuvvetli olan

makinelere ibtida'î otomobilde bir tatbik sahası buldu. Nihayet bunlar o kadar tekamül etti ki uzun bir zamandan beri mümkün addedilen bir şey insanın havada tayyarelerle uçuşması tahakkuk etti. Daha 1897 tarihinde Vasingtonda Sonyan Simit İnstitüt müessesesi ilmiyesi ilmiyesi azasında profesör Langeli'yi bir tayran makinesi inşa etti. Bu makine küçük olduğundan bir adamı havaya kaldıracak bir kuvveti hâiz değildi. Nihayet 1909 senesinde airuplan ilmi bir nakil vasıtası haline geldi. Münakalatta şimendifer ve otomobil ile azami dereceye vasıl olduğu zannedilen sürat airuplan vücuduna gelmesi üzerine birdenbire arttı. On sekizinci asırda her ikisi İngiltere'de olan Londradan Edimburg şehrine gitmek için sekiz gün lazım idi. 1918 senesinde İngiliz sivil hava nakliye komisyonu teredütsüzce beyan ve temin ediyor idi ki birkaç sene sonra aynı müddet zarfında yani sekiz gün içinde Londra'dan Avusturalya kıtasında Melburn şehrine gidilecek yani devr-i âlem seyahatinin yarısını ikmal etmek mümkün olacaktır. [s.145] Ma'mafih mesafenin bu suretle gittikçe tenezzül etmesinin ehemmiyetini i'zam etmek lazımdır. Mesafenin tenzili daha çok derin ve daha çok vasi bir tahavvülün cephelerinden ancak birini teşkil eder. Mesala ziraat fenni ile kimya-yı zirâ'î on dördüncü asırda buna mümasil terâkkîyata mazhar olmuştur. Yeni köprüler sayesinde her hangi mezru' bir sahadan alınan mahsul on yedinci asırdaki istihsalattan dört beş misli fazladır. Fenni tıp fevkalade suretle inkişaf etmiştir. Hayatın vasatî müddeti tezayüd etti. Hıfzissihha kaidelerine riayet edilmemesi yüzünden kuva-yı içtimâ'îye israfa uğruyordu. Bu israf azaldı. Her adamın sa'yi daha çok semere ve mahsul vermeye başladı.

Mübalağasız olarak söylenebilir ki hayat-ı beşeriye şeraitinde husule gelen bütün bu tahavvülat ile tarih yeni bir safhaya girmiştir. Bu hariha mihaniği inkılabın tahaddisi için yüz seneden az bir müddet kifayet etti. Bu yüz seneden az bir müddet zarfında insanın elde ettiği terâkkîyat, hicr-i kadim paleolithique devri ile toprağın ekilmesi devri arasında geçen uzun müddet zarfındaki yahud Mısır Firavunlarından Peyi ile İngiltere üçüncü Jorj'un saltanatları arasında geçen asırlar esnasındaki terâkkîyattan fazladır. Hayat-ı beşeriyenin içinde bulunduğu çerçeve golâne nisbetler dairesinde tevsi etmiştir. Gerek siyasî sahada gerek iktisadîyat, içtimâ'îye sahasında bugünkü usul (metod) larımızın son terâkkîleri intibakını temin etmenin bir zaruret olduğu âşikârdır, bu intibak ancak şimdi başlamıştır.

4.2. Mihaniki İnkılabı İle Sanayi İnkılabı Arasındaki Münasebetler

Mihaniği inkılab ile sanayi inkılabı arasındaki münasebetleri tamamıyla yeni bir hadise olan müte'azzu fennin inkişafı ile husule gelen ziraatin icadı veya madenlerin keşfi dercesinde esaslı bir şey olan mihaniki inkılabı müerrihlerin büsbütün başka bir mahiyeti hâiz ve mazide emsali olan diğer bir vâkıa ile karıştırmaya mütamayıldırler. İkinci vaka sanayi inkılabı diye yad edilen içtimâ'î ve mali harekettir. Bu iki hadise silsilesi yekdiğerine müvazi olarak tecelli ederler. Bunları mütemadiyen birbiri üzerinde aksü'l-ameli müşahede olunur. Fakat bunların menşe' ve mahiyetleri bir birinden külli surette tehalüf eder. Eğer ne kömür, ne buhar makine mevcut olmasa idi, yeni büyük bir sanâyi inkılabı vuku'a gelecekti. Fakat bu inkılab eski Roma cumhuriyetinin son senelerinde baş gösteren sanayi inkılabın evsafının aynı evsafı hâiz olacağı idi. Hür rençberlerin elinden topraklarının alındığı, işçilerin takım halinde işlediğini her birinin bir adamın elinde olmak üzere cesim malikâneler teşkil ettiğini büyük bankaların meydana çıktığını bir defa daha görür idik. Sonunda heyet-i içtimâ'îye ihtilâl ederdi. Şurasını unutmamalıdır ki makine ve buharın zuhurundan çok zaman evvel fabrika mevcut idi. Fabrika o zamanlar makineciliğin neticesi olmayıp iş bölümü taksim-i imalinin bir neticesi idi. Su cenderesi roue hydrofilenin sanayide kullanılmasından yani makineciliğin tatbikinden evvel kuvvet-i lâyemut derecesinde gayet cüz'i bir ücret alarak ve takım halinde çalışarak mukavvadan kutu, moda eşyası, mefruşat imal, harita ve yahut resimleri boyamakla iştilgal eden işçiler mevcûd idi. İmparator Augustus zamanında Roma'da fabrikalar var idi. Mesela kitapçı dükkanlarında bir çok hattatlar bulunur ve yeni kitaplar bunlara imla tarihiyle yazdırılırdı. İngiliz muharirlerden Dofu'nun romanları ile Fidling'in siyasî hicviyeleri kemal-i dikkatle mütalaa edilirse görülür ki fakir kimselerin güya hayrethane oldukları iddia edilen bazı müesseselerden toplanarak maişetlerini temin için müştereken çalıştırılması fikri daha on dokuzuncu asrın sonlarından itibaren İngiltere'de kabul bulmuştur. Hatta 1512 senesinde Mor namında bir müellifin telif (s. 146) ettiği (Hayal) 'unvanlı eserde buna dâ'ir telmîhler bile vardı. Bundan da anlaşılır ki , mihânîkî bir inkişâf değil, ictimâ'î bir inkişâf karşısındayız.

Milâd-ı 'İsâ'ya takaddüm eden üç 'asır zarfında eski Roma devleti hangi yollardan yürümüş ise hakikat-i hâlde garbî Avrupa'nın ictimâ'iyat ve iktisâdiyâtı da 18. "asrın evâsıtına kadar aynı yolları ta 'kîb etmiştir. Ma'-mafih Avrupa milletleri

arasında ayrılık, monarşiye karşı cidallik ihdâs ettiği siyâsî karışıklıklar halkın gösterdiği mukâvemetler ve garb zihniyetinin mihâniki ihtira' lara olan meyl ve hevesi sebebiyle bizim medeniyetimiz büsbütün yeni bir istikâmet ta'kîbine başlamıştır. İnsanlar arasında tesânüd fikri Hıristiyanlığın te'siriyle yeni Avrupa'da Eski Roma'ya nisbetle daha şâyî' ve münteşir bir halde olduğu gibi siyâsî kudret o nisbette mütemerkiz değildi, zengin olmak isteyen insanlar ise bütün ümidlerini makinelere rabt ile insanları esir alarak yahut takım halinde çalıştırmaktan kendi istekleri ile ferâgat ettiler.

Mihâniki inkılâb ile 18. "asrın nihâyetinden 'ütibaren yekdiğerini ta'kîb eden ihtirâ'lar ve keşifler insan için yeni bir tecrübe sahasıdır. Bu yeni tecrübeler iktisâdî, siyâsî ve sînâ'î neticeleri mevzu'-ı bahs olmaksızın ta'kîb edip giderler. Bi'l'akis Sana'î İnkılâbı hayat-ı beşeriyede mihânikî inkılâb neticesi olarak husûle gelen tebdîlâta tâbî' olmuştur, bu tâ'biyyet zaman geçtikçe daha ziyâde derinleşmektedir. Roma Cumhuriyeti'nin son devresinde arazi umûru mâliyenin mahdûd ellerde temerkuz etmesi hâdisesi ile 18. ve 19. 'asırlardaki temerkuz arasında esâslı fark şudur ki mihânikî inkılâb sa'y ve 'amâlin mâhiyetini küllî sûrette değıştirmiştir. Eski zamanda yalnız bir kudret vardı (s. 147) oda kudret-i beşeriye idi; nihâ'î olarak her şey' câhil ve boyunduruk altındaki efrâdın aslî kuvvetine tabî' idi. Bu ferdlerin 'âlem-i hâricîden bekleyebildikleri tek bir yardım vardı ki, oda bir kaç hayvandan 'ibâret idi, bir yerde ağır bir cismin kaldırılması îcâb ettiği vâki't insan bunu der-'uhde etmek mecburiyetinde idi, bir yerden bir kaya çıkarılacak mı yine insan kaba saba 'âlet ve eda'vatla ortaya atılırdı. Bir tarla ekileceğı zaman insan ile öküz meydana çıkarır idiler. Eski Romalılar'da bizim vapurlarımıza mukâbil (Galler) denilen bir nev' büyük kayık var idi ki, bunu iki sıra dizilmiş ve kan ter içinde kalmış kayıkçılar sevk ve idâre ederdi. İlk medeniyetlerin hâkim olduğu 'asırlarda beşeriyetin büyük bir kısmı ancak kaba işlerle iştigâl ederdi. Bu sûretle kaba işlerin esiri olan insan öyle görünüyor ki, bidâyetde kuvve-yi tabî'yyeden istifâde ile kendisini azâd etmek imkanını düşünmemiştir. Kanallar hafretmek, yollar yapmak için müthiş bir yekûnu bâliğ olan 'amele takımları çalıştırılmıştır. Ma'denlerde çalışanların 'adedi pek çok artmıştır. Fakat 'aynı zamanda eşya istihsâllâtı inanılmayacak dereceye vâsıl olmuştur. Bu sâyede hayat her gün daha ziyâde kolaylaşıyordu ve 19.'asırda seneler ta'kîb ve tevâli ettikçe yeni vaz'iyetin mantikî neticeleri daha vâzih bir sûretde tezâhür etti. Mihânikî işi makinenin insandan daha çabuk ve daha iyi yapabileceğı ve insana ancak zekâ ve idârenin lâzım olduğu yerlerde müraca'ât idilmesi îcâb ettiği anlaşıldı. Emir altında çalışan ve bi'z-zât bir

dimâğ ve idrâkı olmayan â'di işçiye artık cema'âtin refahını te'mîn nokta-ı nazarında lüzûm ve ihtiyâç yok idi.

Bu hakikat zira'ât ve kuyulardan ma'den çıkarmak gibi kadîm sanâ'i hakkında ne kadar doğru ise en 'asri sanâ'i-i ma'deniye hakkındada doğru oldu. Toprağı sürmek ekmek ve biçmek için düzinelerle adamın yapacağı işi yapabilecek makineler şimdi hazır idi. Bundada Amerika eski dünyayı geçmişti. Roma Medeniyeti, 'âdi işlerde kullanılan pek az bir ücretle te'mîn edilen insan sa'yı (s. 148) ve 'ameline istinâd ediyordu, bi'l-'akis şimdi ki medeniyet ,dün bir bedel ile te'mîn edilen mihânikî sa'y ve 'amelin kıymeti yüz seneden beri gittikçe tenâkıs ettiği halde insan sa'yının kıymeti artmaktadır. Bütün bir nesil müddetince makinenin ma'den kuyusunda isti'mal edilmemesinin sebebi şudur ki, o zaman insan sa'y ve 'ameli daha ucuz idi. Kömür ma'denciliğinin ilk günlerinde türlü mubirle zu de durhaimde 'amele o kadar mebzûl idi ki ma'den ocaklarında telef olan insanlar aranmazdı. 'Ameleye kıymet verme noktasını ancak Tered Dütilatizim ileri sürebildi. Fakat insan yerine makine ikâmesine doğru vâki' olan bu 'umûmî teveccüh insan işlerinde pek mühim bir değişme idi.

Bu sûretle teşkilât-ı ictimâ'iyede gâyet büyük bir tebdîl vukû'a gelmiş bulunuyordu. Eski medeniyetler hakim olduğu zamanlarda zenginlerle idârenin başında bulunan müdürânın başlıca düşüncesi işte kullanılabilircek esir 'amelenin hadd-i â'zamîsini te'mîn etmekden 'ibâret idi. Halbuki 19. "asrın başlangıcından intihâsına doğru gidildikçe zeki olan erbâb-ı sanâ'i halka mensûb her ferdin 'ameleden daha fazla bir şey' olması lazım geleceğini mütezâyid bir vüzûh ile anladılar. Başka bir mülâhaza olmasa bile yalnız işçinin yaptığı işin ziyâde olması için o işçinin bir parça tahsîl görmüş olması lazımdır. Fi'l-vâki' işçi ne yaptığını ya'ni yaptığı işi anlamalıdır. Hıristiyan dininin neşr ve ta'mîmi için yapılan bir propagandanın daha bidâyetinde Avrupa halkı için bir terbiye başlangıcı var idi, fi'l-hâl Hıristiyanlığa îtikâd eden kimsenin kendisine telkîn edilen 'akîdeyi mübhem bir sûrette anlaması ve mukaddes kitaplardan bir kaç sahifeyi okuması lazım idi. Hıristiyanlığın sâliklerin 'adedini mümkün mertebe tezyîd için muhtelif Hıristiyan mezheplerinin yaptığı propaganda fennin bi'l-âhere en zengin semerâtı iktidâf edeceği bir zemin vücûda getirmiş oldu. Meselâ İngiltere'de bu muhtelif Hıristiyan mezhepleri arasında ki rekabet 1840 tarihlerine doğru bir çok gece dersleri ile Pazar derslerinin açılmasına ve birbirine rakip bir takım terbiye ve ta'lîm mü'essesatının vücut bulmasına sâ'ik olmuştur. Kendi menfa'âtleri hakkında dar bir düşüncesi olan ilk fabrikatör (s.149) nesilleri bu dersler ve

mekteplerden hiçte hoşlanmadılar. Fakat fakir ve muhtâc Almanya bu vadidede zengin komşularına yol gösterdi. 'Amelenin tahsîl görmüş değilse hiç olmazsa bir parça okumuş ve yapacağı işi anlamak kâbiliyetini hâ'iz bir hâle gelmiş olmasının fena bir şey' olmadığını birden bire anlayan sermâyedarlar çok geçmeden dersler ve mektepler açmış olan dinî teşkilâta teveccüh ettiler.

Garb 'Âlemi'nin her tarafında 19. "asrın nısf-ı âhîrinde halk arasında ta'lim ve terbiye seri' terâkkîlere mecbûr oldu. Buna mukâbil yüksek sınıflar pek az ilerlediler. Evvelce okumak bilenlerle okumak yazmak bilmeyenleri yekdiğerinden ayıran uçurum hemen hemen kâmilen dolduruldu. 'Amelenin asgâri bir tahsîl görmesini istilzâm eden mihânîkî inkılâb dolayısıyla bu derin tahavvülün â'mili olmuştur.

Roma Cumhuriyeti'nin mâhiyetini değıştiren iktisâdî inkılâbın ma'nâsını Roma'da halkdan olan kimseler hiçbir vâkit vâzih bir sûretde anlamamıştır. Roma vatandaşlarının en çoğı kendi mevcûdiyetleri üzerinde te'sîr icrâ eden vekâ'i he'yet-i mecmu'âsını ancak mühim sûretde idrâk edebilmiştir. Halbuki 19. 'asırda vukû'a gelen Sanâ'i İnkılabı halk pek iyi gördü, çünkü şimdi halk okuyor, münâkaşa edebiliyor, bir yerden bir yere getmek ve yek diğereine müşâhedelerini ve mülâhazalarını tebliğ etmek kâbiliyetini hâ'iz bulunuyordu.

Dünyanın vâsi kıta"ları üzerinde halk arasında hâdis olan büyük hareketlerin propagandayı kendilerine amâde ittihaz etmiş olan İslam ve Hıristiyan dinleri tarafından vukû'a getirilmiş olduğunu bu kitapta fırsat düştükçe kayd ve isbât ettik bu iki din ferdin haysiyetine en yüksek ehemmiyeti izâfe eder. Halkın ilk ehl-i sâlib seferi için gösterdiği şevk ve heyecan bizim fikir ve kanâ'atimize göre tarih-i ictimâ'inin yeni bir safhasına mübeddi' teşkîl eder. Bununla beraber 19.'asırdan evvel halk kitlelerinin bu türlü hareketi nisbeten mahdûd idi. Köylü sınıfın müsâvât isteyerek çıkardığı 'isyanlar Wyclef'in zamânından bugüne kadar ancak ba'zı merkezleri müte'essir ediyor ve ancak batı sûretinde tevsî' oluyordu. Şehirlerde sâkin esnaf takımının 'isyanları hakkında aynı mülâhaza doğrudur Fransız İnkılâbı esnâsında şatoların yakılması, hükümeti deviren bir köylü sınıfın eseri değildi, şatoları yakanlar hükümetin sükûtu üzerine serbest kalan ba'zı köylülerden 'ibâret idi. 1871 senesinde Paris'te baş gösteren ve (Common) nâmıyla ma'rûf olan 'isyan hareketi şehirlerde sâkin ve bir san'atla meşğûl işçilerin bir siyâsî âmil olarak fa'aliyet sahnesine dâhil olmasının mübde'idir ve 1789 da Fransa'da ilk inkılâb esnâsında Paris'te ki halk kitleleri ile 1830 tarihinden sonra garbî Avrupa'da

yaşayan halk kitleleri ile mukâyese olunursa Paris'te ki halk kitleleri insana kara câhil ve vahşi 'anâsırdan mürekkebe garîb bir halîta gibi görünür.

Bununla beraber mihânikî inkılâbın bütün te'siri, tahsîli ahâlinin bütün tabakaları için neşr ve ta'mîm etmekten 'ibâret kalmayıp mihânikî inkılâb 'aynı zamanda sanâ'inin yeni esâsları üzerine tekrar te'sir ve teşkîl gibi bir netice tevellüd etmiştir ki, bu yeni teşkîlatda eski zamanda yaşayan halk kitlelerinin içinde yaşadığı mühim 'isyan halinden çok farklı bir fikir cereyanının kitlelerin zihninde yer tutmasına bâ'is olmuştur. Sanâ'î İnkılâbı neticesinde sanâ'î 'îmalât ile iştigâl eden sınıf iki şu'beye inkisâm etmiştir. Birinci şu'be adam istihdâm eden kimselerdir ki, bunlar bankerler, büyük tâcirler ve cesim emlak sahipleriyle bir hizaya gelecek (s. 150) derecede servet peydâ etmişlerdir. İkinci şu'bede müstahdemîn vardır ki bunların iktisâdî vaz'iyeti, zira'atle müteveggil işçilerin iktisâdî vaz'iyetine tadrîcen daha ziyâde yaklaşmaktadır. Vâsî ma'lûmât sahibi olan ve tedkîkâtının bir çoğunun Londra'da (Britiş Müze'um/ British Museum) kütüphanesinde icrâ eden Karl Marks nâmında aslen Yahudi bir Alman (1883-1818) 19. "asrın evâsıtına doğru vâzih bir sûretde gösteriyorki, sermâyelerin gittikçe temerkuz etmesi sebebiyle yeni bir ictimâ'î tasnîf eski zamanda ki karışık sistemlerin yerine kâ'im olmak üzeredir. İktisâdî kudret sermâyardarların ellerine geçiyor ve buna mukâbil işçiler ellerinde ki cüzz'i mal ve servetten mahrûm edilerek "ellerinden malı alınmış" kimselerin yahut "emekçi" proleterariatların teşkîl ettiği kalabalığın içine atılıyor ve işçiler kendi menfa'atleri ile zenginlerin menfa'atleri arasında tezâd olduğunu kendilerine idrâk ettiren bir his ve kana'âti tadrîcen iktisâb ediyorlardı. Bu müthiş nazariyeler bir müddet vakı'ât ile tekzîb edilir gibi göründü.

Eski nizâm-ı ictimâ'îye mensûb olup Karl Marks'ın tahmînine nazaran "elinden malı alınmış" kitleyi çoğaltacak olan muhtelif 'unsurların arasında 'an'ane ve terbiye ahlakları devam edip gidiyordu. Fakat mu'ârifin intişârı ve herkesin kitap alıp okuyabilmesi sayesinde Karl Marks'ın verdiği hükümler gittikçe daha ziyâde ma'kûl görünmeye başladı. Eskeden aralarında yalnız hepsinin fakirleştiğine da'ir histen başka bir râbîta bulunmayan sınıflar hep beraber mu'ayyen bir hayat seviyesine çıkarıldılar, 'aynı kitapları okumaya ve aynı rahatsızlıkları ya'ni mahrûmiyetleri çekmeye icbâr edildiler. Fâsılasız olarak zenginleşen 'unsurlar karşısında mevzu'-ı bahs sınıflar arasında bir tesânüd hissi inkişâf etti. Eski hey'et-i ictima'iyede pek esâslı olan tezatların bir çoğu zevâle yüz tuttu. Esnaftan olan yeni bir san'atla meşgûl kimseler

rençberler ve ceket giyen kimseler arkasında mintan bulunanlara, fakir papazlar ibtida'î mektebi mu'allimlerine polis me'murları ve minübüs kondüktörüne kendilerinin daha yakın olduğunu hisettiler. Bütün bu insanlar ucuz cinsinden aynı ev eşyasını tedârik etmek ve aynı tarzda yapılmış evlerde oturmak mecburiyetindedirler, bunların oğulları ve kızları birbiriyle izdivaç ederler, yüksek mehâfilde edilen muvaffakiyetleri te'mîn etmek imkânı gittikçe bunlardan daha ziyâde uzaklaşmaktadır. Sınıflar arasında muhârebenin vukû" bulacağını haber vermiş olan Karl Marks vekâyi' her gün daha ziyâde hak verdirmektedir.

4.3. Fikirlerin Tahmîni

19.'asırda sanâ'î ve mihânikî inkılablarla beraber vukû"a gelen fikir tahammürâtını velev ki muhtasar bir tarzda kayd ve tesbît etmek gâyet müşküldür. Halbuki bunlar hiç olmazsa muhtasar bir tarzda kayd ve tesbît edilmezse tarihin şimdi ki safhasıyla evvel ki safhaları arasında bir râbıta te'sisi imkansız bir hale gelir.

1814 senesinden 1914 senesine kadar geçen zamanı dört kısma taksîm etmek münasib olur. İlk önce 1814-1848 devresi gelir ki, bu devrede mahdûd zümrelerde hürriyet-perverâne efkârın tecdîdine şâhid oluruz, halbuki ahâli kitlesinin efkârında derin bir tahavvül yoktu. Bu otuz sene zarfında dünya Fransız ihtilâli ile mukâbil ihtilâlleri ilham eden fikirleri kullanarak müterakim ma'nevî sermâyesi ile yaşamıştır, bu devrede hürriyet-perverlik 'akidesi hürriyet fikriyle müsavât esâsı hakkında mübhem bir hisse ve muhafazakarlık nazariyesi ise monarşi taazzu etmiş din, ictimâ'î imtiyâzlar ve ita'at fikrine istinâd eder.

İttifak-ı mukaddes fikri (Meternih) hâkim olan fikir Birinci Napolyon'un hıyanet ettiği ihtilâlin Avrupa'da tekrar baş göstermesine mâni' olmak için 1848 senesine (s. 151) kadar mücadelede bulunmuştur. Bunun 'aksine olarak şimâlî Amerika ile Cenûbî Amerika'da ihtilâl muzaffer olmuş ve hürriyet-perverlik kuvvetli bir sûrette hakim olmaya başlamıştır. İngiltere tereddüt içerisinde idi, ne samimi sûrette mürteci' ,ne samimiyetle terâkkîperver , ne de açıktan açığa monarşi taraftarı değildi; İngiltere hem (Kromvel), hemde "şen ve şâtır hükümdar" nâmıyla ma'ruf Kral (Şarl)'ın memleketi idi, hâricen Avusturyalılar'ın ve (Borbon)'ların ve papalık makamının 'aleyhdarı bulunuyordu. 1830 tarihlerine doğru Avrupayı sarsmış olan ve hürriyet perverlik nâmına ibkâ' edilen ihtilâlleri yukarıda işaret etmiştik; 'avâm kamarasına mâhiyet-i temsîliyesinin bir kısmını i'âde ve halk arasında re'y verenlerin mikdârını his olunacak

derecede tezyîd eden 1832 İntihâb Kânunu efkârı teskin etti. 1848 tarihine doğru mâhiyeti daha vahim yeni karışıklıklar vukû“ buldu, Fransa’da (Orleon) Hânedanı sükût ederek İkinci Cumhuriyet te’essüs etti (1852-1848), Şimâlî İtalya ve Macaristan Avusturya’ya karşı (Pozen)’de ki Lehliler’i Almanlar’a karşı kıyâm ettiler. Roma’da cumhuriyet taraftarları papaya karşı ‘isyan ederek kendisini firara mecbûr ettiler. Panislavistler Prag şehrinde şâyân-ı dikkat bir konferans ‘akdederek muhtelif memleketlerin taksîmat-ı mülkiyesini ta’dîl ederek 1919 tarihinde icrâ edilen ta’dilatı hatırlatır tarzda mukarrerat ittihazine teşbîh edilirse de ‘aynı şehirde baş gösteren ‘isyan Avusturya askerleri tarafından bastırıldıktan sonra konferans dağılmaya mecbur oldu. Sonunda bütün bir ‘isyan hareketleri âkim kaldı; (s.152) nizâm-ı ictimâ’î sarsılmıştı idi, fakat yine yerinde duruyordu. Bu ‘isyanlar halk arasında ciddî bir hoşnutsuzluğun mevcûdiyeti gösteriyordu; fakat o ana kadar, Paris’te ki ‘isyan müstesnâ olmak üzere bu hoşnutsuzluk şâyet vâcîh bir şekil iktisâb etmemiş idi, 1848 fırtınasını muhtasar bir tarzda tavsîf için denilebilir ki ,Viyana Kongresi’nde toplanan diplomatların sa’nî tertibat ile vücûda getirdikleri siyâsî harita ile Viyana Mu’ahedesi’nin doğrudan doğruya doğurduğu tenkîl siyasetine karşı tab’î siyâsî haritanın bu fırtına, bir protestosudur.

1815’den 1848 tarihine kadar Avrupa tarihi hey’eti ‘umûmiyesi ile 1789-1814 tarihinin ma’badı olmuştur. Hakikaten bu devrede yeni bir temâyül ve hareket görülmüştür. İhtilaf, yine halka mensûb ferd ile ona zulm eden “Devlet-i Mu’azzama Sistemi” arasında cereyan ve sırf onlara inhisâr ediyordu.

1848 ile 1914 arasındaki müddet zarfında gerçi İtalya hürriyet ve vahdete ve Almanya vahdete nâ’il olarak Avrupa haritası değişmekte ber-devâm bulmuş ise de fennin terâkkî etmesi ve kudret-i beşeriyenin artması yüzünden hâdis olan hayat şera’itine Avrupa’nın zihniyet ve politika nokta-ı nazarında intibâk etmesinin yeni bir safhasına bu devirde şahid oluruz. Dinî,ictimâ’î ve siyâsî bir takım yeni fikirler mütefekkir-ı Avrupa’nın dima’ına nüfûz eder. Bu üç taraflı hareketin menşe’lerini bundan sonra gelecek sahifelerde izah edeceğiz. Politikanın mihverî değişmemekle beraber zamanınızda siyasete hâkim olan fikirlerin esâsı işte o zaman vaz’edilmiştir. Politikanın sûret-i cereyanını eski zamanda mer’î ka’ideler tanzîm etmekte devam etmiş ise de beşerin vicdan ve zekası tadrîcen bundan yüz çevirmiştir. Kuvvetli bir fikir cereyanınının 1879 tarihinden evvel Fransa’da büyük monarşi sisteminin esâslarını ne sûretle sarsmış olduğunu yukarıda izah ettik 1848’den 1914 senesine kadar olan zaman zarfında Avrupa’nın her tarafında hey’eti ictimâ’iyenin bütün sınıfları arasında

hükümetlerin kıymeti ve mülkiyetin hakikî serbestî ile te'lîfi imkansız ba'zı şekilleri hakkında şüpheler uyandı. Ondan sonra tarihin en büyük en tahrîbkar muhârebesi vukû'a geldi. Bu son yetmiş sene zarfında terâküm etmiş olan fikirlerin kuvvetini bugün ölçmek bu sebebden dolayı imkansız bir haldedir. Düçâr olduğumuz felaket Napolyon Bonapart'ın bâ'is olduğu felaketten daha müdhiştir. Ve bugün biz 1815-1830 devresindeki vaz'iyet gibi bir vaz'iyet içindeyiz. Hangi noktada bulunduğumuzu doğru bir sûrette anlamak için yeni bir 1830 ve yeni bir 1848'e intizâr mecburiyetindeyiz

4.4. Sosyalizmin Tekâmülü

Her kuvvetli ferdin elde edebildiği eşyanın kaffesini mutlak bir sûrette tasarruf etmek hakkını ha'iz olduğu devirden 'itibâren temelluk ve tasarruf fikrinin ne sûretle tahdidata uğradığını ve insanların sırf şahsî hususu istihdat edecek yerde kısmen uhuvvet-i beşeriyeyi te'mîn gâyesine doğru ve nasıl teveccüh etmiş olduğunu geçen bahislerde îzâh ve tafsîl ettik. Uluhiyyet ve hükümdar korkusu ibtida insanların kabîle teşkîlatından daha vâs'i bir tecemmû" şekli kabul etmesine sa'ik olmuştur. Son üç veya dört bin sene evveline gelinceye kadar insanların fikir ve zihni üzerinde hakim yalnız bir sâ'ik vardı ki oda mükafat ümidi idi. İlk baharda güneşli ve rüzgarlı günlerde yamaçların kenarına 'akseden ve bir an sonra za'il olan ziya huzmeleri gibi milletlerinin müfekkeresi üzerinde bir fikrin parladığı görüldü ki, o da gazez ve ivazdan âri olarak yapılan işte şahsî huzuz ve muvaffakiyetlerde mevcûd sa'adetden fazla bir sa'adet bulunduğu ve beşeriyetin hayatının beşeriyetde dâhil bütün ferdî hayatlar yekûnundan daha mühim olduğu fikri idi. Bu fikir bir (Buda)'nın (s. 153) bir (loca nın, yahut Nâsıralı bir Hz. 'İsa'nın telkînâtını nurlandıran fikirdir. Cema'âte Allah denilen halkın ve zati uluhiyeti yanında padişahlar ve hükümdarların mütecavizane tantana ve debdebeleri içinde ancak fazla zînetli elbiseler giymiş uşaklar münzelesine indiği Hâlık-ı Kâ'ınatın hıdmetinde bulunmayı Hıristiyanlık, bütün tehalüflerine ve tereddîlerine rağmen sâliklerine tavsiye ve telkîn etmekten bir an fâriğ olmamıştır. İslamiyet ve Hıristiyanlık gibi dinlerin telkînleri altında kalmış olan bir cema'ât içinde yaşayan bir adam kâmilen bir esir vaz'iyetinde bulunamaz; bu dinlerde bir hassa ve kuvvet vardı ki, o biri bizleri idâre edenlerin hareketlerini muhâkeme etmeye ve kendi mes'uliyetlerimizi idrâk etmeye sevk eder. Bu yeni temâyül muhtelif sûretlerle tecelli ve tezâhür etmiştir. Kabul edilmiş olan fikirlerle bu temâyül arasında zıddiyet olduğundan insanlar tab'î olarak bu kabul edilmiş fikirlerin tamamen 'aksini iltizâma meyl etmişlerdir. Teşkîlatı vasf üzerine

münk'azîm bulunması cihetle hûdperestlerin ve zâlimlerin emelleri için müsa'id bir zemin teşkil eden bir dünya karşısında insanlar ilk önce 'âlem-şumûl bir müsavat ve anarşiyi tervîc etmeği hatırlarına getirdiler. Herşey'den evvel insanlar esir menzelesine indiren bir vasîtâ ve 'âlet mâhiyetini hâ'iz görünen mülkiyet ve tasarruf esâsına hakim bulunduğu bir dünyada insanların her türlü mülkiyet ve tasarruf esâsına hakim bulunduğu bir dünyada insanların her türlü mülkiyet ve tasarruf esâslarını red etmeleri tabî' idi. Tarihde ilerledikçe ya'ni mâziye doğru gitdikçe re'islere ve emlâk sahiblerine karşı 'isyan çoğaldığını görürüz. Daha kurûn-ı vasâtada köylüler zenginlerin şatolarını yakmışlar ve (teokrası) denilen idâre ile komunistliği tecrübe etmişlerdir. Bu muzâ'if 'isyan hareketi Fransa'da baş gösteren muhtelif ihtilâller esnasında vâzih sûrette tezâhür eder (s. 154) Fransa'da 'aynı fikirden mülhem iki zümrenin yan yana durduğunu görürüz: Birinci zümre yalnız vergi tahsildarını düşünerek mülkiyet ve tasarrufun halelden masun olması lâzım geleceğini ileriye sürer, diğerleri ise adam istihdâm edenlerin paraya olan hırsından başka bir şey' düşünmeyerek mülkiyet hukukunun kemâlen ılgâsı lâzım geleceğini söylerler. Gerek birinci zümreye gerek ikinciye mensub olanların 'isyan etmesinin hakiki sebebi ise şudur .Mülk sahibi efendi olsun, adam istihdâm eden kimse olsun, cema'âtin hizmetleri alacak yerde insanların ekserisi gibi kendi hem-nev'lerine zulmetmekten başka bir şey'' düşünmeyen hodgâm birer mahlûk vaz'iyetinde kalmışlardır.

Ma' mafih zaman geçtikçe bir fikir tebellur etmiştir ki oda şudur: kânunlar ve mü'esseseler başka bir kalba dökülecek olursa nizâm ve asâyişi idame edilmekle beraber rü'esa ile memleketleri idâre eden sınıfların hodgamlığını tahdîd etmek ve hürriyet kelimesi zulüm kelimesinin artık müterâdifî olmayacak sûrette hukûk-ı tasarrufiyeyi de dar bir çerçeve içine almak mümkün olacaktır. Bugün anlamaya başladık ki; bu gâyeleri te'mîn için çok mu'âdil te'sisat ve teşkîlat vücûda getirmek lazımdır, karşısında bulunduğumuz me'sele, nev'-i beşerin yeni ihtiyâçlarıyla ibtida'î insanın sevk-i tâbi'leri arasında baş gösteren bir ihtilâftan başka bir şey' değildir. On dokuzuncu "asrın hatası, böyle bir mes'elenin tek bir formül ile halledileceğine kâ'il olmasıdır.

Yeni bir model üzerine cem'iyet-i beşeriyeler te'sis maksadı ile 19."asrın nisf-1 evvelinde çok tecrübeler yapılmıştır. Bunların en şâyân-ı dikkat olanı ihtimal ki (Robert Owen 1771-1858) nâmında pamuk â'liminin yaptığı tecrübedir. Bu gün bu zata

'umûmiyetle mu'âsır sosyalistliğin mü'essisi nazarıyla bakılıyor. Esâsen sosyalizm kelimesi 1835 tarihine doğru bir zatın yaptığı tecrübe münasebetiyle şay'î olmuştu.

Öyle görünüyorki Owen çok akıllı bir iş adamı idi. Pamuğu işlemek san'atında bu adam ba'zı yenilikler göstermiş ve çok geçmeden oldukça büyük bir servete sahip olmuştur. Kendi atolyelerinde çalışan 'amelenin kuvvetlerini israf ettiğini Owen te'essürle gördü ve 'amelenin israf vaz'iyetini iyileştiremeye ve adam istihdâm edenlerle kullandıkları adamlar arasında ki münasebetlerini de ıslaha teşebbüs etti Owen ilk tecrüberlerini Manchester şehrinde ki fabrikasında ve daha sonra çalıştığı atelyelerde yaptı. Bu zat 1800 ile 1828 tarihleri arasında mühim ıslahat vücûda getirdi. Mesâ'î saatlerini tenzîl etti, kendi fabrikalarında daha müsa'id şera'it-i sıhhiye te'sîs ve bunları tezyin etti. Çok küçük yaşta çocukların çalışmasını ortadan kaldırdı, sanâ'î 'â'leminde durgunsuzluk zamanlarında baş gösteren işsizlikten müte'essir olanlara yardım etmek üzere teşkîlat vücûda getirdi, mektepler yaptırdı, ve (New Lanark)'ı bir örnek san'at merkezi haline getirdi. Şurası da söylenmelidir ki bütün bu ıslahat bu adamın kazancını ve refahını bir vechle ihlâl etmedi. Bundan başka Owen işçilerin içkiye ve sa'ireye düşkünlüklerini ve basiretsizliklerini ileriye sürerek o vakit 'amele hakkında câri olan haksızlıkların yerinde olduğunu iddi'a etmelere karşı işçi sınıflarını kuvvetli bir sûrette müdafa'a etti. O muhîtin mahsûlü oldukları hakkındaki nazariyeyi Owen ileriye sürdü, bu gün bu nazariye isbâta muhtâc değildir. Ondan sonra (Owen), (New Lanark)'da yapılan tecrübelerle ispâtı tahkik eden fikirlere propaganda yapmaya başladı. (Owen) rakibi olan erbâb-ı sanâ'inin gevşekliğini ve hodgâmlığını ileriye sürerek kendilerini teşhîr etti. Nihayet 1819 senesinde bu zâtın mesa'isi sayesinde (s. 155) İngiltere Parlamentosu (Factory Act) denilen ilk fabrika kânununu kabul etti. Bu kânuna insaftan mahrûm olan erbâb-ı sanâ'in 'amelenin fakirliğinden tahammülü imkansız bir tarzda istifâde etmesine mâni' olacak ahkâmı hâvidir. Bu ahkâmın ba'zıları bugün bizim hayretimizi mücib oluyor. Dokuz yaşında ki çocukların himâyesine ve mesâ'î saatlerinin on ikiye tenzîline o zaman lüzûm hissedilmiş olması bugün bize inanılmayacak bir şey'' gibi görünüyor.

Mes'ûd ve serbest insanların Sanâ'î İnkılâbı neticesi olarak esir ve sa'yın yükü altında yorgun insanlar haline geldiğini zannetmeye mütemâyil olanlar belki de pek çoktur. Böyle bir zan tarihin tahrîf ve tağyîrinden başka bir şey'' değildir. Medeniyetin ibtidasından beri fukarânın çocukları kudretlerinin büsbütün fevkinde olmayan her türlü işi kabul etmek mecburiyetinde idiler. Fabrikaların yalnız bir te'siri oldu. O ana kadar

kimsenin farkına varmamış olduğu ba'zı vakı'aları fabrikalar aşikâr ve (sistematik) bir hale koydu. İlk def'a olarak vicdan-ı beşeri fenâ halde cerihedâr oldu. 1819 tarihli fabrika kânunu o kadar kuvvetli ahkâmı hâvi olmamakla beraber çocukluğun bir nev' kânun-ı esâsiyesi olmuştur. Çocuğun dimağ ve cisminin himâye altına alınması ancak bu kanunun neşri tarihinden 'itibaren başlar.

Owen hayat ve efkârını burada tafsilatıyla tabi' mütala'â edemeyiz. (Owen) anlamışdı ki (New Lanark)'da yaptığı tecrübe mahdûd bir tecrübe idi. Bir atolyede çalışan bir cema'ât için yapılan bir şey'in bütün millet hakkında tatbîki kâbil idi. Owen, New Lanark Planına göre inşâ edilecek şehirlerde 'amele cema'âtlerinin yeneden dağıtılmasını iltizâm ve tavsiye etdi. Bu zatın sistemi o vakitler muhayyelesine tâbi' olan kimseler üzerinde sihir-âmiz bir te'sir hâsıl etmiştir. "Times" ve "Morning Post" gazeteleri bu zatı iltizâm ettiler ve New Lanark da kendisini ziyaret edenler arasında bi'l-âhere Birinci Aleksandr'ın yerine çar olan Grandük Nikola'yı zikr edebiliriz; İngiltere Kralı Üçüncü Corc'un mahdumu ve Kraliçe Viktorya'nın pederi "Dük Dökant" "Owen"ın pek sıkı dostu idi. Yaradılışları sebebiyle her değışikliğin 'aleyhdarı olan ve fukara zümresine karşı îtimatsızlık gösteren kimselerle "Owen"ın tasavvurları karşısında endişey'e düşen "patron"lar mukâbil bir hücumda bulunmak için fırsat bekliyorlardı; Owen resmî Hıristiyanlığa mu'âriz olduğunu beyan edip de efkâr-ı 'umûmiyenin teveccühünü ga'ib edince o hücum fırsatı ellerine geçti. Bununla beraber Owen tecrübelerine devam etti, bu tecrübelerin başlıcası Amerika Cemahir-i Mütahhadesi'nden "İndiana" cumhuriyeti dâhilinde "New Harmony" Cema'âtinin te'sîsidir. Bu teşebbüsde Owen sermâyelerinin en büyük kısmını isti'mal etti. 1828 tarihinde Owen'ın şerîkleri New Lanark'ı tekrar satın alarak kendisini işin hâricinde bıraktılar. Owen Yalnız bir tecrübenin yahud tek bir formülün adamı olmamıştır. Tek bir nazariyeye kendisini rabt eden, onun hâricinde bir şey' görmek istemeyen adamlardan değıldi. Owen, New Lanark'da vücûda getirdiği numûne fabrikayı "insaniyet perverâne bir teşebbüsât" silsilesi ta'kîb etti ki, Lord Leverhulme'nin te'sîs ettiği "Port Sunlight" "Cadbury" A'ilesinin vücûda getirdiği Burnill, Ford'un Amerika'da te'sîsatı mu'asır dünyada bunların birer misâlidir. Bunlar hakiki bir sosyalist tecrübesi olmayub bir nev' pederâne idâre idi. Bunun 'aksine olarak Owen'ın devlet müstemlekeleri hakkında ki tasvirlerinde vâzih bir sosyalizmin damgası vardır. Şurası vâzihen görülüyor ki Owen yaşlandıkça nizâm-ı hâzırdan çok farklı bir teşkîlat-ı ictimâ'îye gittikçe mütezâyid bir meyl ibrâz etmiştir, nakit mes'elesi Owen'ın efkârını

en ziyâde teşviş eden bir mes'ele idi. Bu zat (s. 156) anlıyordu ki saat dediğimiz müddet-i muttasıl değişip durursa dünyanın nizâm ve intizâmı haleldâr olduğu gibi 'ameleye sa'yı mukâbilinde kıymeti değişen bir nakid verildiği müddetçe iktisâdîyet sahasında hakiki bir 'adâlet te'mîni imkansız olur. Müşarü'l-ileyhin en garib teşebbüslerinden biri her biri bir, beş veyâhud yirmi sa'y saatini temsîl eden sa'y (bono)'lar ihdas etmesidir. Ve'l-hâsıl Owen bugün 'azası mecmu'en otuz elli k'ırk milyon olan ko0peratiflerin babası olmuştur.

Owen in sosyalizminde meydana konulması lazım geleceği bir nokta vardı ki, bu sosyalizmanın hiç değilse ilk şekli altında demokratik bir cehdi olmamasıdır. Bu sosyalizm "patronların" hüsn-i niyetine istinâd ediyordu bunun şekli patriarcal idi. Hürriyetperverâne fikirlere mâlik erbâb-ı sanâ'i tarafından işçinin tadrîcen ta'lîm ve terbiyesi esâsına müstenid idi. Hülâsâten bu bir işçi sosyalizmi değil, bir patron sosyalizmi idi denilebilir.

Owen'ın fikirlerini bu vecihle tatbîk etmeye çalıştığı bir sırada Amerika ve İngiltere büsbütün ayrı bir takım ictimâ'î vakı'alar cereyan ediyordu, bu vâkı'alar mevzu'-ı bahs ettiğimiz şey'hane sosyalizme karşı gâyet şiddetli bir 'aksü'l-'amel vücûda getirecekti. Müşterek bir hareketle yevmiyeleri ve fiyatları artırmak maksadı ile 'amelenin ittifâk etmesi İngiltere'de uzun müddet kânunen memnû' idi. Bu memnu'iyetin mahzurları ancak on sekizinci 'asırda meydana çıktı. Fi'l-hakika on sekizinci 'asırda arazi ve sana'i sahalarında vukû'a gelen derin tahavvüller neticesi olarak 'azîm işçi kitleleri sa'y ve 'amel piyasasına kendilerini attılar, bunlar "yevm-i cedit, rızkı cedit" ka'idesine göre geçinmek ve miksâr-ı gayr-ı kâfi olan hıdmetleri ve yerleri elde etmek için birbiri ile müsâbaka etmek mecburiyetinde idiler. Sana'in bir çoğuna çalışan işçiler bu sûretle tahammülü imkansız bir vaz'iyet içine düştüler. Patronlar bunları birbirine karşı çarpıştırıyorlar ve işçilerin hiçbiri arkadaşlarının patronlara karşı ne gibi müsa'adâtda bulunduğunu bilmediği gibi bu müsa'adatın bu yevmiye ne kadar tenzîli yahud say ve 'amelede ne kadar tezayüdü istilzâm edeceğinide bilmiyorlardı. Böylece dâ'imâ tenzîlata tâbi' bir sa'y ve 'amele nihayet vermek için 'amelenin hatta kânuna mugayyir bir sûrette beynlerinde 'itilaf etmeleri kendileri için bir hayat ve memmat mes'elesi oldu. İbtida da bu 'itilafları gizli cem'iyetler 'akd ve tatbîk ettiler, ba'zende ictimâ'î kulüpleri ölüleri defn cem'iyetleri ilah gibi (sonuna kadar) büsbütün başka bir gâye ile te'sîs edilen cem'iyetler hadd-i zâtında yevmiyelerin hadd-i lâyıkinda tutulması için 'amele tarafından te'sîs edilen ittifâkları nazarlarından

gizliyordu bu cem'iyetler gayr-ı kânuni olduğu için tabi'atıyla cebr ve şiddet isti'maline ma'il idiler kendilerine iltihaktan imtina' eden ve kendilerine "Sarılar" nâmı verilen işçilere karşı vahşiyane bir husûmet (s. 157) gösteriyorlardı. 1824 senesinde â'vâm Kamarası zihinleri yatıştırmanın lüzûmunun kâ'il olarak işçilere beyinlerinde ittifâk etmek ve patronları ile "müşterek yazarlık" denilen usulü tatbîk eylemek hakkını te'mîn "Teradonien" bu sûretle nisbî bir serbestîye içinde inkişâf edebildiler. Bunlar tedricen devlet içinde dördüncü bir devlet olmuş ve sanâ'ide çalışan işçilerin hey'et-i 'umûmiyesini temsîl eden kuvvetli bir uzuvîyet haline gelmiştir. "Teradonien" ilk önce İngiltere'de ve Almanya'da te'essüs etmiş ise de bugün Fransa, Almanya'da ve garb memleketlerinin hepsinde inkişâfa mazhar olmuş "Teradonien" vardır.

Teradonienizm her şey'den evvel yevmiyelerin tenzîlini ve mesâ'î saatlerinin artmasını men' etmek gâyesini istihdat ettiğinden ibtidada bu hareket sosyalizm hareketinden büsbütün ayrı olmuştur. Sermâye Teradonienistlerin sermâyedarlık sistemiyle sanâ'ide câri usulden mümkün olduğu kadar iyi istifâde etmeğe çalışıyorlardı, sosyalistler ise bunun 'aksine olarak bu sistem ve usulü değiştirmek gâyesini ta'kîb ediyorlardı. Karl Marks'm muhayyile ve ta'mim generalisation hususunda hâ'iz olduğu kudret sayesinde ki Teradonienizm birbirine büsbütün ruhuna bir vaz'iyetten çıkmışlardır. Karl Marks tarihin ruhuna olan ictimâ'î sınıfların parçalanmak ve yeneden tecemmü' etmek üzere olduğunu ilk evvel bu zat görmüştür. Kendisi Musevi olduğundan tâcir olan Musevi "ırkına mahsûs sevk-i tabi'iler sayesinde sermâye ile sa'y-ı 'amel arasındaki tezdâ pek vâzih tarzda müşahede etti. İctima'î sınıflar her memleketten ziyâde Almanya'da zümre haline inkılab etmeğe meyyaldirler, Karl Marks Almanya'da büyümüş olduğundan şuna kâ'il olduki işçiler arasında tedricen bir "sınıf his ve idrâki" hâsıl olmakta ve bu his ve idrâk ile işçi sınıfı sermâyenin ellerinde her gün bir parça daha ziyâde tamerkez ettiği diğer ictimâ'î sınıflara karşı müşterek bir husumet beslemektedir. İşte bunun içindir ki Karl Marks yeryüzünde gittikçe intişar eden Teradonienizm hareketinin mevzu'-ı bahs "sınıf his ve idrâkinin" neticesi olduğuna kâni' olmuştur.

Sermâyedarlarla emekçiler arasında ki bu sınıf muhârebesinin 'akibeti ne olacaktır? Bu su'âli Karl Marks kendi kendine sormuştur .Sermâyedarlar hâris ve mücadeleci olduğundan bunlar sermâyenin teşkil ettiği kudreti zarûrî olarak gittikçe adetleri azalan mahdûd ellerde tecemmü' ettirecekler ve bir an gelecektir ki bütün istihsâl ve mübâdele vasitâları yalnız bir kitle teşkil edecektir. Mütesânid ve müte'azzuv

bir kitle teşkîl eden ‘amele işte o zaman elini uzatıverince bütün istihsâl ve mübâdele vasıtâlarına mâlik olacaklar. Sermâye ba’zı sûretle zabt edildikten sonra ‘amele tarafından idâre edilecek ve bu tebeddül-i ictimâ’î ihtilâli teşkîl edecektir. Ferdî hürriyet ve milliyet böylece tekrar te’sîs edilecek ve fakat bunlar bu sefer toprağın müştereken tasarrufu ve şahsî sermâyenin teşkîl ve tecemmû’ ettirdiği istihsâle hâdım mü’esseselerin müştereken idâresi esâsına müstenid bulunacaktır. Bu tebeddül, sermâyecilik sistmine nihayet verecek, ve fakat sermâyecilik nihayet bulmayacaktır. Sadece devlet sermâyeciliği ferdi sermâyecilik yerine kâ’im olacaktır.

Görülüyor ki, Karl Marks’ın sosyalizmi ile “Owen”in Sosyalistliği arasında bir münasebet yoktur. “Owen” Yunan feylesofu Eflatun gibi insanların siyâsî, iktisâdî ve ictimâ’î sistemini daha â’dî’lâne ve daha ahenktar bir plana tevfikeyen yeneden te’sîs için bütün san’atların ve bütün ferdlerin akl-ı selimine müraca’atın kâfi geleceğine kâ’il idi. Karl Marks ise bunun ‘aksine olarak gasb ve ‘adâletsizlik neticesi olan bu hissî sınıflar arasında doğurduğu zıddiyetde kendiliğinden harekete müste’il bir kuvvet keşf etmişti. Şurasında söylemelidir ki Karl Marks yalnız (s.158) kehanetle iktifâ etmemiş ve emekçiler sınıfının ‘isyanda bulunması için hararetle neşriyatda bulunmuştur. Karl Marks zamanında vukû’ bulan muhârebeler, bi’l-hassa İtalya istiklal harbi sa’y ve ‘amelin her yerde sulhun devam ve bekâsında menfa’atdar olduğunu gösterdiği halde Karl Marks bu noktayı anlamamıştı. Buna rağmen müşarü’l-ileyh sa’y ve ‘amelin menfa’atleri ile sermâye menfa’atlerinin her yerde yek diğerine zıt olduğunu idrâk etmiş ve beyne’l-milel bir işçi ittihâdı teşkîline muvaffik olmuştur. (Birinci Enternasyonel) işte budur.

Sosyalist tarihinin mabedi İngiltere’de Owen’ın te’sîs ettiği ‘an’ane ile Karl Marks’ın meydana koyduğu ictimâ’î sınıflar nazariyesi arasında adetâ bir rakkas hareketinin vukû’unu kayd eder. İngiltere’de (Fabyen Sosyalistliği) denilen mesleğin erbâbı her sınıfa mensûb ma’kûl düşüneni ferdlerin yardımına müraca’at eder. Almanya’da “revizyonist” sosyalistlerde aynı temâyül mevcûdudur. Fakat ‘umûmi bir nazarla bakılırsa görülür ki Karl Marks Owen’a galebe etmiştir ve bugün sosyalistlerin ‘umûmi kana’âtı şudur ki siyâsî ve iktisâdî kuvveti az çok gayr-ı mes’ûl mal ve mülk sahiplerinin ve bu kuvveti bugün isti’mâl eden macera kahramanlarının ellerinden çekip Almanın yegane çaresi sa’y ve ‘amel erbâbı arasında vücûda getirilen teşkîlatdır.

Sosyalizm nâmı altında yâd edilen planın anahtarı işte bunlardır. Bu planın ne kadar sa’y ve nâ-tamam olduğunu aşağıda ki fikrada göstereceğiz.

Bütün bu sosyalist meslek ve mekteblerinin mevzu'-ı bahs planının inkişâfını bu kadar geciktiremeleri ihtimalki zarûrî idi. Şimdilik siyâsî hükümete memleketin iktisadın idâresini tevdi“ etmek isteyen devlet sosyalistliği ile san'atın idâresini müdürler ve meclis-i idâre â'zasında dâhil olduğu halde o san'atta müstahdem bulunan her sınıf ve tabakadan işçilere tevdi' etmeğe amade olan yeni sendikalist mektepleri arasındaki farkı tesbît ile iktifa edelim. Bu sendikalist sosyalistlik hakikat-ı halde sermâyeciliğin yeni bir şekli olacaktır. Bu sistem kabul olunursa sana'in her birinde bugün kendi nam ve hesabına hareket eden sermâyedar yerine işçi ve me'murlardan müteşekkil bir komite ka'im olacaktır. Bu sûretle me'mûrun ve müstahdemın müşterek bir sermâyedar hal ve sıfatını ihraz edecektir. Sırası gelmişken Rus rü'esâsından (Lenin)'in pek az demokratik olan bir nazariyesinde zikr edelim. Bu zâtın fikr ve kana'âtine nazaran herhangi bir memleketin ahâlisi sosyalizmi tecrübe etmemiş olduğundan bunun kıymeti hakkında hüküm vermekten â'cizdir ve binâ'en 'aleyh bir kaç sosyalistin bir memlekette temsîl esâsına müstenid bir idâre te'sîs etmeden evvel bir sosyalist teşkîlatı (s.159) vücûda getirmesi ve bu sûretle Karl Marks'ın “Emekçilerin diktatörlüğü” dediği idâreyi te'sîs etmesi câ'izdir.

Bu satırları yazdığımız sırada Rusya böyle bir diktatörlüğün tecrübesini yapmakta idi. Emekçiler (Proleterya Sovyet) denilen 'amele ve askerden müteşekkil komitelerle arzularını güya Rus hükümetine telkîn ediyor. Fakat hakikat-ı halde bu komiteler çok bir şey' yapmıyorlar. Gâyet kalabalık bu hey'etlerin yapabileceği şey', hükümetin siyasetini 'umûmi sûrette tasvibten 'ibârettir. 1920 yılında mü'ellifin ziyaret ettiği petrogrataki (Sovyet) üç bin kişeden fazla â'zası olan bir meclis idi. Bunlar Bolşevik hükümetinin icrâ'atını birer birer tenkit etmekten tabi'atıyla â'ciz idiler.

4.5. Sosyalizm Nazariyesindeki Zayıf Noktalar

Hayli zaman evvel Sir William Harkur demişti ki: “Bugün biz hepimiz sosyalistiz”. Bu mütala'â bugünde 'umûmiyetle doğrudur. Siyâsî ve iktisâdî sistemimizin muvakkat ve tehlikeli bir sûrette kararsız olduğunu idrâk etmeyenler pek azdır. Sade kazanç peşinde koşmakla beşeriyetin refâh ve sa'âdete vâsıl olacağında ferdiyetçilik nazariyesi taraftarları ile hem fikir olanlar bundan daha azdır. Evvelerinde cem'iyette derin tahavvüllerin vukû'u şarttır ve insanların 'umûmun menfa'âtini kendi menfa'âtlerine takdim etmeğe alışması lâzımdır. 'Akli başında olan adamların ekserisi bu noktada hem fikir olup bunların bu nokta-ı nazardan sosyalist oldukları iddi'a

olunabilir. Fakat bunlar mukaddemeten başka bir şey'' değildir. Hemen hemen herkesin arzu ve temenni ettiği yeni bir nizâm-ı ictimâ'î ve siyâsîyeye â'id tasvirleri sosyalistler ve mu'asır fikri taşıyanlar ne dereceye kadar hakikat ve fi'iliyat sahasına isal etmişlerdir. Bu su'âle cevaben söylemek mecburiyetindeyiz ki, mütemerrid hatvelerle kendisine doğru yürüdüğümüz gâye hakkında bizlerde henüz vâzih bir fikir olmadığı gibi münasebet-i beşeriye hakkında ki ma'lûmatımız henüz o kadar ibtida'i bir haldedir ki, hayatî mes'elelerin birçoklarına da'ir mu'ayyen vecihelerden mahrûmuz. 1820 tarihinde ya'ni bundan bir 'asır evvel insanlar bir elektrik tevdi' merkezi inşasından nasıl â'ciz idiyeler, bizde bugün hakikaten fene muvâfik bir politika sistemi ihdâsından o kadar â'ciz bulunuyoruz.

Mu'asır â'lemde çok mikdârda müterakim ihtilâlcî kuvvetler olduğunu bize Karl Marks'ın nazariyatı gösteriyor. Hiç şüphe yoktur ki bu kuvvetler ihtilâle meyyaldir. Fakat Karl Marks bir ihtilâl hareketinin bi'l-zarûre daha â'dî'lâne ve daha ahenkdar biri hal ihdas edeceğini söylediği zaman lüzûmundan fazla ileri getmiş oluyor. Bir ihtilâlin tahrîb işinde yarı yolda tavakkuf etmesi mümkündür. Sosyalist mekteplerinden hiç biri istihdat ettiği şekl-i hükümetin neden 'ibâret olduğunu bu güne kadar vâzih bir sûretde bize bildirmemiştir. Rusya da Bolşevikler (proleteryanın diktatörlüğü) formülünü kendileri rehber ittihaz ettiler; fakat hakikat halde Owen İle (Lenin) onlar gibi milletin sa'âdetini te'mîn etmeği düşünen Çar Birinci Aleksandır kadar mutlak birer müstebid oldular. Fransız İhtilâli'nden bahsederken izah ettik ki, mütesavvari ıslahat efkâr-ı 'umûmiye tarafından iyice hazm edilmedikçe ihtilâl payidar olmadığı gibi hiçbir şey' vücûda getiremez. Fransız cumhuriyeti birden bire iktisâdî, nakdi ve beyne'l-milel mâhiyeti hâ'iz türlü türlü müşkülât karşısında kalınca (direktuvar) polotokrasisinin ve mü'ehherân Napolyon Bonapart'ın hodgamlığına kurban oldu.

İctimâ'î bir nazariye olduğunu idda eden sosyalizm hakikat-i halde o ana kadar mülkiyet ve tasarrufa ta'aluk eden ve ekseriya gâyet mahirane olan bir nazariye olarak kalmıştır. Sosyalist mekteplerinden ba'zıları mülkiyet tasarrufun ehemmiyet ve şumulunu az çok bir nisbet dâhilinde tenzîl etmek ister. Koministlik ise onun hatta ilkasını bile iltizâm eder. Bunun 'aksine olarak sosyalizmi daha doğru bir ta'bir ile (s.160) "Kollektivizm" Ferdî mülkiyetle müşterek mülkiyet diye mülkiyeti sarîh sûretde ikiye taksîm eder "Kollektivizm" nazariyesinin esâsı arazi ile bi'l-cümle istihsâl nevzî ve mübâdele vasıtâlarının hey'et-i ictimâ'îye tarafından isti'dadır, bu hudûd dâhilinde ferde a'id mülkiyet hakları serbestçe isti'mâl olunabilecektir. Zeki fa'al adamlardan

müteşekkil bir idâre hey'eti mevcûd olması şartı ile bu ana kadar zihnen meşgûl olan sosyalistlerin mikdârı acaba çok mudur?

Müşterek mülkiyet hakkı kimin olacaktır. Bu hakka hükümdar mı, kasaba mı, konutluk mu (ya'ni velayet), millet mi, yoksa beşeriyet mi sahip olacaktır? Sosyalizm bu su'âle vâzih sûretde cevap vermiyor. Sosyalistler sık sık "nasyonalize" etmek tabirini kullanıyorlar, fakat bizim bu kitapta gösterdiğimiz vechle millet ve milliyetperverlik fikrinde çok sûni cihetler vardır. Madem ki sosyalistler bir ferdin vâsi' bir mikdâr arazi, yahut bir ma'dene mülkiyet-i tâmmeye ile tasarruf hakkına mâlik olmasını red ediyorlar. Bir milletin kendi hudûdu dâhilinde ki ma'denleri ticaret yollarını yahut tabii servetlerini inhisar altına alması ve bundan beşeriyetin geriye kalan kısımlarını mahrûm etmesi için bir sebep var mıdır? Sosyalizm nazariyesinde bütün bu noktalar çok müzellim kalıyor. Bütün memleketler ve bütün "ırklar 'ale'd-devam istişare ve müzâkere halinde bulunmadıkça hey'et-i ictimâ'îye müşterek servetleri idâre edecek me'mûrları nasb ve ta'yîn edecektir. Madem ki cema'ât bir adamın bir tarlayı veyâhud ticarî, sanaii bir işi tasarruf etmek hususunda ki hakkını tasdik ve müdafa'a ediyor o adam nihayet bir nev' me'mûr değil midir? O me'mûra ma'aş verilecek yerde bir kazanç bahş ve te'min ediliyor. O adamın elinden mülkünü veyâhud işini almak için ma'kûl olarak yalnız bir sebep bulunabilir: O adamın idâresi yerine ka'im olacak idâre cema'âte daha ziyâde menfa'ât te'mîn etmekle beraber eski idâreye nazaran daha iyi neticeler vermelidir. Mihânîkî bir keşif neticesinde medar-ı ma'îşetinden mahrûm olan bir işçinin bugün talep edebileceği tazminat kâbilinden bir tazminat istemeğe acaba mal ve mülkünden mahrûm edilen o adamın hakkı olmayacak mıdır?

İşte buna bina'endir ki bütün hesaplar yapıldıktan ve sosyalizmin za'if noktasının idâre cihatı olduğu teslim edildikten sonra asıl mes'ele olarak şu nokta kalır. Her işi teshil edecek olan fikr-i mesâ'înin teşriki, iradenin teşriki. Bu gerçi gâyet mu'addıl ruhî bir mes'ele ise de bunun halli imkansız olduğu iddi'a edilemez bunun cepheleri müte'addid ise de bu cepheler beyninde tesanüd vardır. İşte bunların bir kaçını burada izah ediyoruz.

1-Ta'lîm ve Terbiye – Ferdlerin yekdiğeriyle ihtiyari ve fetanete makrun bir tarzda teşrik-i mesâ'îye hazırlanması

2-Tenvîr – 'Umûmi vaka'yı ve Şu'un 'ale'd-devam doğru olarak 'aks ettirilmelidir, ta ki ferdler bir fikir edinebilsin (s.161) ve muvafık gördükleri takdirde ittihâd edilen kararları tasdik edebilsin. Bu nokta ile sıkı bir sûrette münasebetler

hususiyeti vardır ki kânunların vâzih olarak herkesin anlayabileceği bir tarzda tefnin ve tedvîndir.

3-Temsîl - Müşterek menfa'ata muvafık sûrette sağlam bir ta'lîm ve terbiye ve alınan doğru ma'lûmata istinâd edecek olan irade-i 'umûmiyeye göre icrâ'atde bulunacak olan mümessil ve vekillerin intihabı.

4-İcra Hey'eti - Cema'âte karşı mes'ul olmakla beraber kendiliklerinden 'akıl ve hikmete muvafık tarzda teşebbüsatta bulunmak kâbiliyetini hâ'iz icrâ vekilleri ta'yîni

5-Mulahaza ve Tedkik – Kânunlarla icrâ'at-ı hükümetin sistematik bir tarzda tenkidi. Bu tenkid 'umûmun muhâkeme hususunda hâ'iz olduğu kâbiliyeti tenmiye ile halkı teşkîlat-ı beşeriyesinin tekamülüne çalışacak bir seviyeye yükseltecektir.

Halbuki zamanımızda zî-şu'urâne sûret-i tesviyelerin lâzım olduğu yerlerde bir takım sümümü'l-tedârik diyebileceğimiz tedbirlere tesadûf ediyoruz. Bizim ta'lîm ve terbiye sistemimizin devletten gördüğü yardım gülünç denecek derecede azdır ve mehasim vaz'iyetinde olan dini hey'etler bu sistemi mefluc bir hale getiriyor. Halka havâdis vermek vazifesi paradan başka bir şey' tanımayan ve î'lanat idârehanelerinin eli altında bulunan bir matbu'ata bırakılmıştır. Bizim intihab sistemimiz bir komediyeden başka bir şey' olmayıp 'irsen saltanata tesahüb edenlerin veyahud tâli'in yardımıyla yükselen fatihlerin en adisi ne kadar az temsîl sıfatına hâ'iz ise bizim intihab sistemimiz sayesinde hükümeti ellerine alan politikacılarda o kadar az temsîl sıfatına hâ'izdir. Her tarafta kuvve-i icrâ'iyeye az çok macera kahramanlarının eli altındadır, siyâsî ictimâ'î mes'eleleri münkidane bir tarzda mütala'a edenler maslahat-ı 'âmmeye merbût olan mikdârı mahdûd birkaç kimsedir bunların devletçe tanınmış tebcile mazhar olmuş bir makam ve vazifesi olmak lâzım gel'irken efkâr-ı 'umûmiye bunları hemen hemen tuhaf ve garib adamlar gibi telakki eder. Politika âherlerinin temizlenmesi keyfiyeti doğru düşünenlere mu'azzam bir vazife gibi kendini gösterir, bu iş yapılmadıkça sosyalizmin tamamiyle hakikat-i haline getirilmesi imkan hâricindedir bir kaç macera kahramanı serseri, devletin siyâsî hayatına hakim oldukça menfa'ât-i müşterekeye temas eden iktisâdî işleri devletin bunlardan nasıl nez' edebileceği cay-i su'âldir.

Böyle bir şey'in imkanına kâ'il olmak sadece gülünçtür. Sosyalizm iktisad sahasında da cidden fennî sûret-i haller bulmuş değildir. İtibarın ya'ni ... salim esâslara müstenid olarak binası te'diyâtın kezelik salim bir tarzda icrâsı için hiçbir teklif henüz der-meyan edilmemiştir. Keyfiyet nokta-i nazarında işçinin sa'y ve 'ameli ücret olarak kendisine verilen paranın kuvve-i iştirayesine olan 'itimadına tabi'dir. Eğer bu 'itimad

ortadan kalkarsa sa'y ve 'amelede zâ'il olur. Böyle olduğu halde bu hakikat bu 'umûmi (...) ve nakd mes'elelerini müdafa'a etmekten hükümetleri men' etmiyor, bi'l-netice sa'y ve 'amel duruyor, ya'ni en ziyâde lazım olan eşyanın istihsâli tevkife (s.162) uğruyor ve hayati mes'ele hakkında sosyalistlerin ekseriyetinin hiçbir fikri yoktur. Halbuki sosyalistliğin hakim olduğu bir â'lemde eğer ferdin bir parça şahsî serbestîye mâlik olması matlûb ise ferde te'diyet-i 'ayniyeden başka bir tarzda te'diyatda bulunması îcâb eder.

19.'asır ricalinin beyne'l-milel münasebet hakkındaki fikride aynı derecede bayağı ve kuvvetsiz bir fikirdir. Sosyalistler devletin muhtelif şekilleri olduğunu, devletlerin gâyet mütehâlif mesaha-i sathiyeleri olabileceğini, mes'ela İtalya arazisi dâhilinde ki (San Marino) Cumhuriyetiyle İngiliz İmparatorluğu'nda birer devlet olduğunu hatırlarına bile getirmeksizin yazılarında muttasıl "devlet"den bahs edip dururlar. Sana'î memleketlerinin hepsinin işçileri arasında menfa'atce bir tesanüd olduğunu gerçi Karl Marks hissetmiş ise de ,müşarünileyh ictimâ'î inkılab ve ihtilâl hakkında ki projesinin mantikî neticesini istihrac etmiyor. O mantiki netice ise milletlerin (devlet) derecesine irca'sıyla demokrasi "fedarasyon" esâslarına müstenid cihan şumûl bir hükümet te'sisidir. Pek esâslı bir ehemmiyeti olan bu gâye Karl Marks taraftarları için mühim bir arzu halinde kaldı ve Marks'ın te'sis ettiği 'amele arasında beyne'l-milelcilikten millî hislerin teşkîli ettiği sağlam çatı üzerinde gâyet hafif bir kaplamadan bir şey' olmadığını 1914 de zuhûr eden 'Umûmi Harb isbât etti. Harbin sermâyeci hükümetler tarafından ihdas edildiğini sosyalistler her tarafta î'lan ettiler. Bir hükümetin bir sistemin yerine konulacak daha iyi bir hükümet ve sistem elde bulunmadıkça bunların fena olduğunu î'lan bir fa'ide vermez.

Hulasa-ı kelâm, vapurlarımız ve şemendüferlerimiz ne kadar cür'etkarâne ve 'aynı zamanda müşvikâne bir tarzda düşünülmüş ise o kadar cür'et ve tedkik ile düşünülmüş yeni bir nizâm-ı ictimâ'iyenin kablolarımız ve posta şebekelerimiz gibi bütün yeryüzünde intişarından evvel halkın ta'lîm ve terbiyesini ikmâl ve 'umûmi vukû'at ve şu'anın münkidâne bir tarzda münakaşası ve halkda kâbiliyet hâsıl etmek için fikren 'azîm mesâ'î sarf etmek îcâb edecektir ve bunun içinde belki 'asırlarca çalışacaktır. Avrupa'da 1854'ten beri birbirini ta'kîb eden harblerin tarihçesini yaparken izah edeceğimiz vechle mevzu'-ı bahs 'azîm mesâ'î sarf edilip de semeresi iktitaf edilinceye kadar â'lemin hayatı, tahrîb fikriyle meşbû' kimselerin elinde bir alet olan

mihânikî inkılâbın imha ve tahrîbte gösterdiği kâbiliyet nöbetinde emniyetsiz ve sesî'lâne bir hayat olacaktır.

4.6. Darwinizm Mesleğinin Dinî ve Siyâsî Fikirler Üzerindeki Tesirleri

Mütemeddin memleketlerde binlerce sene zarfında inkişaf eden sınıflar sistemini Mihânikî inkılab mahv edip 'adâlete müstenid bir nizâm-ı ictimâ'înin te'sîs ihtimalini insanların nazarı önünde canlandırırken, hissiyat-ı dîniye sahasında hiç olmazsa o derece derin bir tahavvül hâsıl oluyordu. Bu tahavvülünde sebebi fen fikrinin terâkkîsidir.

Bu kitabın başında (Taş devri) dediğimiz şey'i kâri'lerimizin nazar-ı dikkati önüne koymuştuk. O zamanlar hayat zaman ve fezanın henüz ihlal edilen namütenâhiliği içinde küçük bir idrâk aydınlığı idi. Fakat bugün insanlarda mahviyet hissi ile beraber ümit doğuran bu müthiş mazi on sekizinci "asrın nihayetlerine kadar beşerden gizlenmiştir. Sema, kuralların oynadığı küçük faci'anın zeminini teşkil ediyordu. İnsanlar kendi şahsî ihtirasları ile ve kinleri ile o kadar meşgûl idiler ki, her taraftan tezâhür eden parlak va'adlere nazar-ı dikkatlerini 'atf edemediler.

İnsanlar feza içinde işgal ettikleri hakiki mevki"ye zaman içinde ki hakiki mevki"lerini öğrenmeden çok zaman evvel vâkıf oldular.

Bundan evvel ki fasıllarda ilk hey'et-i şinaslardan bahs etmiş ve Galile'nin küre-i arzın güneş etrafında devr (s.163) ettiğine da'ir olan ifadesinden rücu'a mecbur edildiğini anlatmış idik. Galile'yi sözünden rücu'a kilise mecbur etmişti, kilise küre-i arzın merkez-i ka'inat olmadığına dâ'ir olan fikir ve kana'âtin Hıristiyanlık'ta ki kuvvet için bir tehlike olduğuna kâ'il idi.

Böyle bir mevzu' üzerine eser te'lif eden mü'errihin hem ihtiyatlı, hem de cür'etkar olması lazımdır. Böyle bir mü'errih ne güneşin ve ne de körü körüne bir fikir ü hizbe başlanmış olmamalıdır mü'errih vakı'at sahasından ayrılmamalı ve kendi fikir ve mülâhazasını büsbütün sükut ile geçiştirmesine imkan yoktur. İşte bunun için bu kitapların kâri'leri şunu bilmelidir ki mü'ellifin derin ve gâyet müsbet kana'âtleri vardır. Tarihen müsbetdir ki, Nâsıralı (Yesu') telkînatı ibda ve mevcûdâne bir te'sir ika etmiştir, Yesu' saltanat-ı semaviye fikrini ileriye sürmüştü, bu saltanat hem insanların kalbinde, hem de yeryüzünde te'sîs olunacaktı. Müşarünileyh'in telkînatında terâkkîyât-ı atıye ile ne küre-i arzın tarihini ve ne de beşeriyetin tarihini yazacak olanların vâsıl olacağı neticede ta'arruz edilecek hiçbir şey' yok idi. Fakat şu da 'aynı derecede

doğrudur ki, Havariyûn'dan (Pavlus) ile halefleri, 'Îsâ'nın pek sade ve ihtilâlkarâne olan 'akidesi yerine mu'âdil ve seyyal bir "necat" ya'ni kurtuluş nazariyesi ikame ettiler. Bu nazariyeye göre insanlar necatlarını, itiyatlarını yahut iş güçlerini esâslı bir sûrette ta'dil etmeden yalnız imanları ile ve ba'zı ibadetlerde bulunmağla istihsâl edebilirler. (Pavlus)'un şu nazariyeleri küre-i arzın ve beşerin tarihine â'id gâyet kuvvetli 'itikâdlara müstenid idi. (Pavlus)'un eserlerinde tezâhür eden ve elde mevcûd dört incildeki esâslara pek az tevâfuk eyleyen resmî Hıristiyanlık, Hıristiyan dinini istikbâle doğru değil, maziye doğru bir istikamet verir. Resmî Hıristiyanlık nazarında isa yeni ve parlak bir â'lemin mübeşşiri olmaktan ziyâde ilk ebeveynimizin ya'ni Âdem ve Havva'nın cennette iken irtikab ettikleri günah, ref' ve izak için ihtiyar ile can ve kanını feda eden bir kurbandır. Bir 'akide olarak Hıristiyanlık, Nâsıralı Yesu'nun hareket ve ihbaratından ziyâde tarihi bir vakı'a 'ad edilen bu cennette ki günah ve 'isyan hakkında ki kana'ât ve iman üzerine bina olunmuştur.

Dünyanın yaratılması Adem ve Havvanın günah işlemesi ve yî'lânın onları iğva ve izlal etmesi hikayesinin Babil zamanından ve belkide hatta (Sümerîler) zamanından kalma bir hikaye olduğunu ve bu eski efsanenin Yahudilerin mukaddes kitapları vasıtâsıyla Hıristiyanlığa idhal edilmiş olduğunu yukarıda izah etmiştik. Hıristiyanlık kendi mukadderatını bu efsanenin mukadderatıyla birleştirmiştir. Bundan yüz sene evvel Hıristiyan â'leminin hey'et-i 'umûmiyesi kâ'inâtın taraf-ı İlahiyeden sâdır olan bir sözle altı gün zarfında halk edilmiş olduğuna inanmasına mecbur idi ve buna inanır idi. O zaman câri olan 'itikada göre dünyanın halkı bir kaç bin sene evveline ve baş papaz (user) tahminince kable'l-milâd 4004 senesine â'id ve râci' bir vâkı' idi. Londra kitapçılarından müteşekkil bir hey'etin 1779 senesinde neşrettiği 'umûmi bir tarihin hilkât-ı 'âlemin ilk gününün kable'l-Milâd 4004 senesi Mart'ının yirmi birine mi müsadif olduğunu kemal-i ciddîyetle münakaşa ediyorlar ve Eylül'ün yirmi biri tarihini kabule daha ziyâde mütamayül görünüyorlar idi. Garb dinlerinin bütün binası hep bu tarihi nazariyeye ibtina ediyor ve halbuki bütün â'lem tepeleriyle, dağlarıyla, deltalarıyla, denizleriyle bu nazariyenin bâtırlarını bir değil bin delil ile isbat ediyordu. Büyük milletlerin kendi hayatı her ne kadar gâyet samimi ve kuvvetli olsa da kum kadar metanet ve salabetten ari esâslara istinâd ediyor (s.164) demektir. Şurasını tesbît etmeliyiz ki Eski Yunan ve Roma eserlerinde hilkat alanı dâ'ir daha ma'kûl bir çok nazariyeler vardır. Yunan hâkimi Aristoteles bugünkü tabakatü'l-arz (jeoloji) 'ilminin esâslarına vâkıf idi Latin şâ'iri felsefî farziyelerini bu esâslardan mülhem olarak bina

etti Yukarda gördüğümüz vechle Leonardo da Vinci 1452-1519 müstahazaların mevcûdiyetini pek sûrette izah etti Fransalı Dekart 1250-1596 küre-i arzın evvelce nasr-ı Beyza halinde bulunmuş olduğuna dâ'ir cür'etkârane bir nazariye meydana koydu ve Danimarkalı (Ston) 1631-1687 müstehatları tasnif ve tabakat-ı arziye tedkik etmeye başladı fakat ancak on sekizinci "asrın sonlarına doğrudur ki tabakat-i arza olan tedkikat (Sumeri)'lerden geçen kadim hikayeye karşı olan 'itimadı sarsacak bir dereceyi bulmuştur yukarda zikri geçen tarih-i 'umûmiyle beraber 'aynı zamanda bulunan Fransız tarihi (s.165) tabî' 'â'lemi (Bufon) tabî'atın edvarı nâmıyla bir eser neşr ediyor ve hilkat-i 'âlemi yetmiş bin yahut yetmiş bin sene evveline irca' ediyordu müşarü'l-ileyh "asrını hilkat-i â'lemin devam ettiği altı güne tevafuk etmek üzere altı devreye taksîm etmişti Bufon hilkat-i â'lem için ta'yîn edilen altı günden ancak mecazi monanın kast olunduğunu ve hakikat-i halde günlerin her birinin uzun bir müddet teşkîl ettiğini ileriye sürüyordu.

Yeni tabakatü'l-arz 'ilmi 'umûmiyetle bu nokta-ı nazarı kabul ve böylece resmi Hıristiyanlık ile bir uzlaşma kayd etti bu uzlaşma on dokuzuncu 'asrın ortasına kadar devam etmiştir

"Huton" Profesör Charls ile Fransalı Lamark Dö Goyy gibi imlanın buradan ancak isimlerini zikr edebiliriz garp a'limi şu iki hayret-engiz vaka'yı pek beti olarak idrâk etti jeoloji 'ilmi bize isbat ediyor ki hayatın inkişafı hilkat-i â'lem için ta'yîn edilen altı günden gösterilen tertip ve sıraya göre vâki' olmamıştır.

İkinci vak'a ise şudur ki her hayvan cinsinin ayrı olarak yaratıldığını söyleyen Tevrat'm ifadesi halife olarak insanda dâhil olduğu halde bütün hayatlar birbirinden neşat ve ta'sib etmiştir vahlete anlamışlar ki şu hakikat Hıristiyanlığın istinâd ettiği nazariyeye kâmilten çürütmüştür madem ki insan uzun bir hayvan silsilesinden neş'et etmiştir tabî'atıyla ilk beyni ya'ni Adem ve Havva cennet bahçesi ve sükut yoktur sükut da olmayınca bidayette bir günah işlendiği ve bu günahın izalesi lazım geleceği nazariyesine istinâd eden tarihi Hıristiyanlıkta kağıttan yapılmış bir şato gibi dağılıverdi

Dindar olmakla beraber hulus-ı samimiyet sahibi bir çok adamlar işte bunun içindir ki büyük İngiliz tarihi tabî'i â'limi Darwin 1809-1882'in mesa'isini hemen hemen tedhiş ederek ta'kîb ettiler bu zevat 1859 senesinde 'asrımızın üçüncü faslında muhtasar şerh ettiğimiz tekamül nazariyesinin kuvvetli ve payidar bir izahı olan izafen tabî'i ile cinslerin menşe'i 'unvanlı eserini neşr etti ondan on iki sene sonrada ilk eserini insanın

kadim icadı adlı eseri ile ikmal etti bu ikinci eserle insan hayatının tekamülü hakkındaki 'umûmi plan dâhiline kati' sûrette dâhil oldu.

Biyoloji ve jeoloji 'ulemasının Hıristiyanlıkta hilkat-ı a'leme dâ'ir mevcûd nazariye yerine kendilerinin muzaffer olmuş nazariyelerini ikame ettikleri zaman garb â'leminde bir çok zeki adamların duçar olduğu hazin ve futuri hatırlayan erkek ve kadınlara bugün hala tesadüf olunur bu zeki adamların bir çoğu sırf sevk-i tabi'i ile vazihâne bir muhâkemedede bulunmaksızın yeni fennin verdiği hükümleri kabuldan imtina' etmişlerdir bunların bütün ahlak sistemi yanlış bir hikayeye istinâd ediyordu kendileri ise bu ahlak sistemini yeni esâslar üzerine tekrar bana edemeyecek kadar yaşlı ve yorgun idiler. Bundan başka kendi ahlakı î'tikadlarının 'ameli bir kıymet olduğuna emin idiler halbuki fennin tekevün ettiği yeni hakikat bu ahlakî 'itidatlarla kabul-i te'lif değildi bunlar şu kana'atde idiler (s.166) Darwin nazariyesinin kabul etmekle dünyanın ahlakı alt üst olmasına sebebiyet vereceklerdi fakat bunlar Darwin nazariyetinin kabuldan imtina' etmekle başka türlü bir ahlakî inhidama sebep oldular te'sisleri zamanından beri papas zümresinin te'siri altında kalmış olan İngiliz darü'l- fununları bütün kuvvetleriyle tekâmül nazariyetine muhalefet ettiler.

1860 tarihinden 1890 tarihine kadar bütün garp â'leminde bu nazariyeleri etrafında gâyet şiddetli bir münâkaşa cereyan etti. 1860 tarihinde İngiltere'de "British Education" tarafından ibda edilen bir ictima'da "Wilberfors" psikoposu Darwin nazariyelerinin başlıca müdâfi'i olan tarih-i tabi'i a'limi "Hoksely" şiddetle hücum etmişti bu ictima' da'ir Hekt namındaki mü'ellifin "komon plisburg" ünvanıyla eserinde verdiği tefsilat mevzu'-ı bahs münakaşaların derecesi vaka'ya salıklarının ne kadar kötü bir cehalet içinde buldukları hakkında bize bir fikir verebilir.

Viberfors psikoposu bu ictima'da "Hukseley" küstahane bir tebessümle bakarak "hukseley" dedesi vasıtâsıyla mı, yoksa nenesi vasıtâsıyla mı maymundan neş'et ettiğini öğrenmek istediğini söyledi. O zaman" hükselay" yanda oturan adama dönüp ona Cenab-ı Hak onu benim ellerime teslim etti dedikten sonra ayağa kalktı ve şu müthiş sözleri söyledi "Ceddimin bir maymun olmasından utanmam fakat kendisindeki meziyetleri hakikati örtmek için isti'mâl eden bir adama eğer karâbetim olsa idi utanır idim" hazırûna büyük bir te'sir-i heyecan arz oldu orda bulunan kadınlardan birinin bayılmış olduğu "Hakit" hikaye eder Darwinizm resmi Hıristiyanlığı eğer ta'biri câ'izse pek gafil avladı. Darwin neşriyatından sonra tahkik etmişti ki Hıristiyanlık 'akidesi ancak bir yanlış istinâd ediyordu Hıristiyan ilahiyat 'uleması ya'ni hakikatı kabul

edecek kendi formüllerini değiştirecek ve şimdiye kadar bu formüllerle ifade olunabilen zi-hayat büyük şanyet (realite mukâbildir)'ler hiçbir şey'in ihlal edemeyeceğini isbat edecek kadar 'akıllı ve diplomat davranmadılar insanın aşağıdaki cinslerden neş'et ettiği hakkındaki keşif fi'l-hakika "saltanatı semâviye" fikrinin kıymetini bir vechile tenkîs etmez böyle olduğu halde papazlar ve piskoposlar (Darwin)'e şiddetle hücum ettiler ve Darwin nazariyesiyle meşbû' kitapların elden ele gezmesini men' etmeye tekamül nazariyesi taraftarlarını nazardan düşürmeye çalıştılar din ile 'ilim arasında tezattan çok bahs ettiler ve bu hususta söylenen sözler ekseriyetle yanlıştır her devirde Hıristiyanlığa karşı şüphe ve itinatlılık gösteren adamlar görülmüştür İmparator İkinci (Frederik)'in bu adamlardan biri olduğu muhakkaktır on sekizinci 'asırda (Gibbon) ile (Vavloter) açıktan açığa Hıristiyanlık 'aleyhinde idiler bunlar te'lifleriyle bir çok kâri'lerin üzerinde te'sir icrâ ettiler fakat bu gibi mes'eleler mahdûddur Darwinizm meydana çıktıktan sonra ise şüphe itimatlılık bütün Hıristiyanlık 'ilminin hey'eti mecmu'asına sarı' oldu. Darwin nazariyesi etrafında ki münakaşa okumak ve dinlemek kâbiliyetine hâ'iz olan her kimseye "alâkadar ediyor idi yeni bir nesil meydana geldi ki onun nazarında Hıristiyanlık müdafa'aları da'valarını isbat için bir takım batıl deliller ikame eden ve adeta kudurmuş gibi bir hiddet olan bir takım kimseler idi tenin yeni keşifleri ancak Ortodoks 'akideye müte'essir oluyordu. Fakat pek ziyâde tahvir eden 'îlân 'uleması müte'essir olanın dinin kendisi olduğunu 'îlân ediyordu.

Nihayet insanlar kendisini nazariyet sargılarından kurtulunca dinin daha ziyâde parıldayacağını keşf etmeliydi. Fakat gençlik için din ile 'ilim arasında bir mücadele olmuş ve bu mücadeleden din mağlup çıkmış gibi görünüyordu garpta tahsîl görmüş sınıfların fikirleri ve bunların ta'kîb ettikleri 'usulleri üzerinde bu uzun münakaşanın der-'akîb hâsıl ettiği te'sirler pek fena oldu hayat ilmi (Biyoloji) eski ahlak ka'idelerinin yerini tutacak hiçbir fikir getirmiyordu bundan dolayı ahlak-ı 'umûmiye çok bozuldu mevzu'-ı bahs sınıfların hayatının maddi şera'iti yirminci 'asrın başlangıcında on yedinci 'asra nisbetten nokta-i nazarından sınıflarda şimdi vardı on yedinci 'asırda bir mevki" sahibi olan insanlar arasında bir kaç dinsiz idi. Fakat hulus ile ibadet eden muntezam muhasebe-i nefste bulunan ve 'aynı zamanda hükümrân bildikleri bir gâye uğrunda ızdırıp çekmeye hazır olan insanların nisbeti o zaman daha ehemmiyetli idi. 1859 senesinden sonra iman ve i'tikatda bir teneddi görüldü ve Darwinizm mahrif şeklinden başka bir şey' olmayan kaba bir nazariye on dokuzuncu 'asrın nihayetine doğru tahsîl-i terbiye görmüş bir çok adamlarda esâslı i'tikat halini aldı. Eskeden krallar iş başında

bulunanlar ve zenginler kendi ellerindeki kudretin irade-i ilahiye eseri olduğuna samimi sûrette kâni' idiler. Onlar Cenab-ı Hak'tan (s.167) cidden korkarlar. Ve Cenab-ı Hakk'ın etaf ve 'inayetini kendilerini celbe papazları me'mûr ederler. Günah işledikleri zamanlar Cenâb-ı Hakkın mevcûdiyetini unutmaya çalışırlardı hükümdarların ve iş başında bulunanların kadim iman ve i'tikadı yirminci 'asrın başlangıcından 'ilim ve fene müstenid tahlil ve tenkid ile karşılaşarak söndü gitti. Zenginle vaz-ı kudret olanlar on dokuzuncu 'asrın nihayetlerinde samimi sûrette şuna kani' oldular ki kendileri kavilerin ve hile kullanmasını bilenlerin zayıflar ve safdil kimseler üzerine galebesini te'mîn eden mücadele-i hayat sayesinde muzaffer olmuşlardır. Bunlar şuna da kana'ât getirdiler ki enerji göstermeye merhametsiz davranmaya ve pratik olmaya mecburlardır. Onların nazarında Allah ölmüştü. Belki de hiçbir zaman mevcûd olmamıştı. Bu nazariye yeni fennin bir vechle haklı gösteremediği bir nokta-i nazardır. O kimseler diğer bir noktada Darwinizmden çok ileriye giderek dediler ki: insan tabi'ki Hindistan'da o ulumakta kullanılan köpek gibi içtima'î bir hayvandır. Hakikat-i halde insan çok fa'ik bir mahluktur. Fakat bunlar o kimseler bunun farkına varamadılar. O kimseler bundan başka şuna da kâ'il oldular ki hayvanların teşkîl ettiği bir sürede en genç ve en zayıf hayvanları cebr ve şiddetle boyunduruk altına almak zarûrî olduğu gibi insan sürüsünde iri köpeklerin diğerlerini cebr ve şiddetle kendi hükümleri altına almalarında hak ve 'adâlete makrundur. On dokuzuncu 'asırda revaç bulan demokrasi fikirlerinin istihfaf edilmesi kuru merhametsiz de olsa alkışlaması işte bundan dolayıdır.

Mister Kipeliniğin yüksek ve orta İngiliz halkının çocuklarına Hindistan'ın Çengelistan [Jungle] denilen yabani ormanları hakkında ve oraların "kânunu" öğrenmek için merak ve "alâka uyandırmaya çalışması zamanın pek karakteristik hadisesi idi. Bu muharrem *Stalky and Co* kitabında maksatlarını belli etmeden bir bahane ile ellerini ayaklarını bağladıkları iki çocuğa üç çocuğun yaptıkları işkencinin takdirkarâne bir lisânla tasvir edilmesi de böyleydi.

Stalky and Co'daki bu vak'a küçük bir dikkat-ı 'atıf edilmeye değer. Çünkü bu on dokuzuncu 'asrın sonlarındaki İngiliz imparatorluğunun siyâsî psikolojisinin tek canlı bir sûrette tenvir eder. Son yarım 'asrın tarihi bu hikayenin nûmûnesinin verdiği ruhî haleti anlaşılmadıkça layıkıyla idrâk edilemez. İşkenceye uğrayan iki çocuk "kabadayı" derler. Ve işkence yapanlarda işte bunu için mazûrdurlar. Bundan başka bu hareketlerini tahrîk ve teşvîk eden de bir papazdır. Onları ve (Mister Kipeliki) bu işe sevk eden hususî zevki (gusto) hiçbir şey'i te'hîr edemez. İşkenceye girişmeden evvel

verilen dersi nazârî yalnız hareketi haklı gösterecek ahlakî bir nefret vesilesinin mevcûdiyeti yapılan î'zanın meşru'iyeti için kâfidir. Artık ne yapılsa iyidir. Eğer maddî ve ma'nevî otoriteler sizin tarafınızda ise sizi kimse ta'kîb ve tecrîm edemez. Bu tipik emperyalistin basit maddesi görünüşü nazaran bundan 'ibârettir. Lakin beşeri hayatın şu'ûrlu bir zâlim mertebesine erecek bir zekaya nâ'il olmasında biri her kabadayı (Bully) nin bütün gayreti ile ta'kîb ettiğide yine o 'umdedir. Hikayede diğer bir noktada pek ziyâde ma'nâlıdır. Mektebin müdürü ile mu'âvini olan papaz her ikiside vaka'da hususî bir vaz'iyet sahibi olarak gösterilmiştir. İşkenceye uğrayan çocukların (kabadayılık) etmeleri onlarca matlûb imiş. Bu hareket üzerine müdür ve mu'âvini kendi otoritelerini kullanacaklarına diğer üç çocuğu Mister Kipelinik kahramanlarını kullanıyorlar. Ve kabadayıları onları cezalandırıyorlar. Müdür ile papaz mütellim bir 'an'aneni şikayetlerine kulak bile vermiyorlar. Ve bütün bunları (s.168) Mister Kipelinik en şayan-ı arzu halleri olmak üzere gösteriyor işte modern emperyalizme a'it en ç'irkin en yeni ve en helâk-avar fikrin yeni kânun ile gayr-ı kânun te'adînin zamana birleşerek pusu kurması fikrinin inahatlarını bunda buluyoruz nasıl Çarlık Yahudileri çara düşman farz edilen diğer insanları katli'âm eden "Karayüzler" (Black Hundereds)'i el altından teşvîk etmek sûretiyle 'akıbet kendi başını yediyse tabî'ki bunun İngiliz İmparatorluğu'nun iyi şöhreti de "Bunner" Harbi'nden evvel Transival'a gayr-ı kânuni tecavüzlerde bulunan Doktor Ceymis ve İrlanda da biraz aşağıda bahsettiğimiz bir takım sergüzeştlere atî'lân Sir Edvard Korsan'ın hareketleri ve "feyn sin" tecavüzlerinin, müteca'sirlerine veya müteca'sire 'ad olunan kimselere karşı İrlanda'da sâdık olanlar tarafından yapılan "balmasal mukâbilde" fâ'illerine Britanya hükümetinin zımmî müsamâhası yüzünden lekelenmiş ve hala lekeli.

Kendi tâbi'lerine karşı yaptığı bu hiyanetlerle imparatorluklar kendi kendilerini tahrîb ederler. Hükümdarların ve imparatorlukların hakîki kuvvetleri ne ordularında nede donanmalarındadır. Belki onların müreddicesine açık doğru ve kânuni oldukları hakkında herkes de yaşayan imandadır. Bir hükümet insanların bu imanını ga'ib ettirdiği gibi artık "re'iskara geçmiş bir çene"dir. Gemisine iner ve günleri sayılı olur.

4.7. Fikrî Milliyetçilik

Dünyanın tabî' bir siyâsî haritasının olduğunu ve bunun taksîmat-ı coğrafyasının insanlara mümkün olan en iyi hükümeti te'mîn ettiğini yukarıda izah etmiştik. Bu siyâsî haritanın üzerinde yapılacak taksîmat hepsine müte'allik birçok harbler ve ihtilâller

tevlîd edecek. Ve bu harb ve ihtilâllerde ta'yîn edilmiş olan hudutları tabi' siyâsî haritada ki hudutlara yoğun bir hale getirmek üzere değiştirmek gâyesine doğru gidecektir. Viyana Kongresi'nde toplanan diplomatlar her şey'in birbirine karıştırmamış dünya sanki bir peynir parçası kadar yumuşak bir şey'miş gibi dünyaya istedikleri gibi taksîm etmemiş olsa idiler bu hakikatlerin isbâtına ihtiyâç görünmezdi. Napolyon zamanındaki harblerin milletler üzerinde hâsıl ettiği yorgunluk ve dermansızlık biraz zâ'il olunca Avrupa'da baş gösteren 'isyanlar ve muhârebelerin ekseriyesinin gâyesi hemen herkese kâbil-i tahammül görünen hükümetleri ortadan kaldırmaktan 'ibâret idi. Bu hükümetler ber-sefit-i temsîliyeyi ha'iz değildi ve bu sûretle iktisâdî ve içtima'î terakiye mani' oluyordular. Fakat bundan fazla olarak hükümetlerle bunların hükmü altındaki milletler arasında (İrlanda'nın en büyük kısmında olduğu gibi) dinî ve hâris ihtilâfları (İtalya'nın Avusturya'nın hakimiyeti altında ki mahalleri ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun hemen her yerinde olduğu gibi) (s.169) "ırk ve lisân ihtilâfları veyâhud Lehistan'da ve Türkiye'nin Avrupa'da ki vilayetlerinde olduğu gibi bütün noktalarda ihtilâflar mevcûd olduğu zaman milletlerin gasb ve tahviri çarçabuk kan dökülmesine sebebiyet veriyordu. Hükümet nokta-ı nazardan Avrupa pek fena tanzîm edilmiş bir makine halinde idi. On dokuzuncu 'asırda o kadar büyük bir rol oynamış olan nasyonalizm hareketleri işte bunun neticesidir.

Bir miilet nedir? Bir milliyet nedir? Bu kitabın gösterdiği yalnız bir şey'' vardır ki oda "ırkların ve milletlerin muttasıl birbirine karıştığı beşerin muhtelif zümreler taksîminin istikrâr etmediği garp (zümre)lerin ve zümre tecemmü'yâtı hakkındaki fikirlerin muttasıl sûretlede geçtiğidir. Bu nazariyeye göre bir millet tek bir kavim teşkîl ettiklerine kâni' efrâd-ı beşeriyenin teşkîl ettiği cema'âttir. Halbuki bir millet olduğu iddia edilen İrlanda Protestan dininde ki (ulesteri)'ide ihtiva ediyordu ki (Ulesteri)'lilerin İrlandalılarla tek bir millet teşkîl ettiklerine kani' olmadıkları muhakkaktır. İtalya'nın bir millet teşkîl ettiğini keşfetmesi İtalya vahdetinin te'essüsünden çok zaman sonradır. 1916 senesinde bu kitabın mü'ellifi İtalyada iken halk birbirine "Bu harb bizi tek bir millet haline getirecektir." diyordu. İngiltere'de bir millet teşkîl ediyorlar. Yoksa bir (İngilizler Milleti) içinde yekdiğerine karışmışlardır. İskoçyalılar böyle bir İngiliz milleti olduğuna kâ'il değildir. "ırk ve lisânda iştirâk dahî bir millet vücûda getirmeye kâfi değildir. Buna misâl: (Geül)'ler ile (Luvelant)'in seknesi birlikte olarak İskoç milletini teşkîl ederler. Dini dahî muhakkak bir nişane değildir. İngiltere'de muhtelif Hıristiyan mezheplerinin 'adedi birkaç düzineye bâliğ

olur. Müşterek bir edebiyat hakkında da aynı mütala'a vardır çünkü eğer müşterek bir edebiyat bir millet vücûda getirmekte "âmîl olsa idi edebiyatları müşterek olan İngiltere Amerika Cemâhir-i (s.170) Mütêhaddesi'nden Arjantin ve Cumhuriyet-i İspanya'dan ayrı bulunamaz idi. Bizim nazarımıza millet kendilerine mahsûs bir hükümetleri olan yahut bütün beşeriyet kendilerinden 'ibâretimiş gibi müşterek sûrette hareket edebilmek için kendilerine mahsûs bir hükümete mâlik olmak isteyen efrâddan müteşekkil az çok müphem bir hey'et-i mecmu'a veyâhud bir hâlîtâdır. Maklyavalizm esâsına müstenid (monarşi)'lerin tedricen kendi kabinelerinin hükmü altına nasıl girmiş devleti ve devlet mu'azama ricâlini uyanmaya nasıl başlamış olduğunu bundan evvel ki fasıllarda izah ettik. Dünyanın tabi' siyâsî haritasıyla diplomatların vâsıl oldukları haksız ve o nispette sûret-i halleri arasındaki ihtilâftan ne'şet eden hoşnutsuzluğu mü'ellit bu fikr-i romantik lüzûmundan fazla te'sir-âmîz bir tarzda ifâdesinden başka bir şey'' değildir.

On dokuzuncu 'asır devam ettiği müddetçe ve bi'l-hassa On dokuzuncu 'asrın nisf-ı âhîrinde dünyada her şey'i nasyonalizmin bu şeklini takviye ve tahrîk etmiştir. İnsan fitraten bir vatan-perver ve bir taraftar mizaç ve seciyesini hâ'izdir. Böyle olmakla beraber insanda kâbile selikasını ⁹teşdit için her şey' yapıldı

Mekteplerde çocuklara nasyonalizm telkîn edildi gazeteler bütün kuvvetleriyle nasyonalizm propagandası yaptılar dârü'l-fünûn kürsüsünde medreseler "kafa konsor" denilen mahallelerde artistler nasyonalizmi göklere çıkardılar bir an geldi ki insanlar sade gömlekle halk arasında gezmek kadar ne ayıp ise bir mü'elliti olmamasında o kadar ayıp olduğuna kana'ât getirdiler mü'ellit sözünü bile o zamana kadar işitmemiş olan şark milletleri de sigarayı ve Garp milletlerinin başına geçirdiği (mel'un) şapkayı nasıl kabul ettilerse bu gibi mü'ellit (mel'un) benimsediler. Muhtelifen "ırk dinler harslerden mürekkep bir hâlita "vilayet-i çapul" da bir Yahudi İngiliz milletine mi? Yoksa Yahudi milletine mi? mensûb olduğunu kendi kendisine soruyordu bunun gibi garip vaka'lar oldu mu'asır milletler kâbileden başka bir şey' değildirler kâbile ma'bûdlarını bu sûretle göklere çıkarmak hususunda karikatür ve mizahî resimler bir büyük rol oynadı İngiliz milletinin ruhunu garip bir sûrette 'aks ettirir bir ayna olan (Punca) gazetesinin koleksiyonu karıştırılacak olursa o devre â'id nüshalarda muhtelif Avrupa milletlerini temsîl eden muhayyel-i eşhasın birbirini kucakladığı birbiriyle kavga ettiği tehdidatta bulunduğu keder ve müsirretlerini izhâr ettiği görülür. Riyakâr

⁹ Selika burada instinet mukâbil olarak kullanılmıştır.

¹⁰kitlesini te'sir altında bırakan bu temsîli resimler Devlet-i Mu'azzama oyunu oynayan diplomatların çok işine yaradı evladının ecnebi memleketlere gönderilerek muhârebede nefisini efnâya mecbur edilmesinden dolayı hiddetlenmesi melhuz olan efrâd-ı nâsa çocuğun kabinelerin hırs ve 'inadına kurban gitmeyip adı "Düvel-i Mu'azzama" olan mübhem ve müthiş ma'bûdlar arasında ki zarûrî ve haklı mübâreze için kendini feda ettiğini isbat ettiler. Ya Fransa Almanya tarafından hakarete uğramış idi ya hudûda İtalya'nın Avusturya ile görülecek bir hesabı vardı bu sûretle genç 'askerin muhârebe meydanında ölümü 'akl-ı selîme mugayyır bir hareket olmaktan çıkar esatiri bir mâhiyet alırdı. 'isyanda 'aynı romantik kisveyi güdüyorlardı. İrlanda'da ızdırab-ı merhameti tahrik ve intikamı da'vet eden bir ma'bûd haline getirildi. Hindistan bile hakiki vaz'iyetini unutarak mü'ellit-pürur bir fırka teşkil edip böylece kendi kendisine prestij etti.

On dokuzuncu 'asırda ki nasyonalizmin istinâd ettiği esâs her milletin tam bir hakimiyeti hâ'iz olması kendi toprağında kendi işlerini hiçbir milletin re'y olmaksızın yine kendi görmesidir bu nazariyenin zayıf noktası (s.171) şudur ki mu'asır cema'âtlerin hepsinin hareketi dünyanın en uzak noktalarında bile te'sirler hâsıl etmektedir

1914 senesinde ki Avusturya arşidükünün katli hadisesini misâl olarak alalım.'Umûmi harbin sebebi olan bu hadise Amerika'da Kanada'nın şimâlinde ki Labrador kıta"sında sakin yerli kâbileleri dolayısıyla büyük bir sefaletle düçar etti vakı'a fil körük ticaretine arız olan durgunluk sebebiyle bunlar silahlarına lazım olan mühümmatı tedarik edemediler netice 'itibariyle medar-ı ma'îşetlerinden mahrûm oldular. Tam hakimiyeti hâ'iz milletlerden müteşekkil olan bir â'lem mütemadiyen harabeye uğrayan tamamen yıkıntılarla tamamen yıktıklarıyla muhârebe halinde bulunan ve yahut muttasıl muhârebeye hazırlanan milletlerden müteşekkil bir â'lemin müfredatı aynı demektir "Gladstone" İngiltere'de belli başlı mürrevici olduğu bu nasyonalizm gittikçe intişar ederken en kuvvetli milletlerde (emperyalizm) denilen ma'kûs nazariye meydanı aldı. Emperyalizm nazariyesini iltizâm edenlere kalırsa kudret sahibi ve medeniyetçe müterâkkî milletler kendilerine nisbeten politikaca ve yahut iktisâdîyat nokta-ı nazardan geri kalmış milletleri hakmiyetleri altına almak hakkına hâ'izdir ve geri kalmış milletler mazhar oldukları himâyeden dolayı büyük milletlere müteşekkir ve minettar bulunmalıdır. Emperyalizm kelimesi imparatorluk ma'nasına

¹⁰ Ribe kelimesi sceptique mukâbil olarak isti'mâl edilmiştir.

olan (empir) kelimesinden istikak etmiştir.(Empir) kelimesinin mevzu'-ı bahs ettiğimiz ma'nada isti'mâli yeni idi. Yeni imparatorluklar Roma'nın â'lem-şümûl olan saltanatının mu'akkıbi olmak edasında değil idiler.

Mü'ellit-pürurluk ve emperyalizm; bu iki fikir on dokuzuncu 'asrın nisf-ı ahirine Avrupa'nın ve hatta bütün dünya siyâsîyenin dimağında o kadar büyük bir yer tuttu ki müşterek sa'âdet mefhûmu ortadan ga'ib oldu. Bu iki fikir tabi'at-ı beşeriyenin esâsili ve sabit hiçbir cephesini temsil etmediği gibi meyhaniki inkılâb neticesinde her gün daha ziyâde zaruret kesb eden asayiş ve emniyet-i â'lemi te'mîn edecek bir mâhiyeti hâ'iz değildi. Efrâdın ancak tarihi tedkik edilerek elde edilebilen 'umûmi görüş hasasini hâ'iz olmaması ve cihan-şümûl dinlerin esâsı olan şefkat ve merhamet hisleriyle artık mütehasıs bulunması bu iki fikrin muvaffakiyetinin sebebidir. Bu iki fikrin her günkü hayatımızı hatta en âdi hususlarına varıncaya kadar tehlikeye koyacağı anlaşıldığı gün vâkit çok geç idi.

4.8. 1851 Bourbon Sergisi

Viyana Muhârebesi ihdası ve ta'yîn edilen (s.172) hudûdları büyük fikirler ve kuvvetler daha on dokuzuncu 'asrın evasatından 'itibâren patlattı ve Avrupa bir takım harbler içine atıldı tali'in şevnun istihzası neticesi olarak büyük haraç ve mereçler 1851 tarihinde açılan ve bir nev' sulh şenliği veya bayramı olan Londra Sergis'ini ta'kîb etti

Bu serginin başlıca sa'iki, sakas, kuburuğ-guta hanedanına mensûb Prens Albert olmuştur. 1831 tarihinde Belçika Kralı intihab edilen ve İngiltere Kraliçesi Viktorya'nın dayısı olan Birinci Leopold'e Prens Albert'in karabet ve suhreti var idi. Kraliçe Viktorya on sekiz yaşında olduğu halde 1837 tarihinde cülûs etmiş ve kardeş çocukları olan ve aynı yaşta bulunan Kraliçe Viktorya ile Prens Albert dayıları olan kral birinci leupoldin delaletiyle olunmuşlardı . İzdivaçtan sonra Prens Albert gâyet zeki ve mükemmel bir tahsîl görmüş bir prens idi. Müşarü'l-ileyh İngiltere'nin ma'nevî bir durgunluk içine düşmüş bulunduğunu görünce müte'essir oldu.Eskeden ma'arif şemasında birinci kader yıldızları gibi parlayan Oxford'da ki dârü'fünûnları on sekizinci 'asırdan beri içine düşdükları ma'nevî zulmetten ancak betaetle kendilerini kuratarabilirdi. Bu iki dârü'l-fünûn her birinde mu'kid talebe dört yüzden fazla değildi. İmtihanlar merasim halini almıştı. Biri Londra'da biri (durham) da bulunan iki kolej istisna edilecek olursa İngiltere'de dârü'l-fünûn tahsîli bundan 'ibâret idi. İngiltere kraliçesi ile izdivaç etmiş olan genç Alman prensi bundan müte'essir oldu ve 1850

senesinde dârü'l-fünûnlar hakkında tedkikatta bulunmak üzere teşekkül eden komisyon prensin teşebbüsü sayesinde vücûd buldu. Prens İngiltere'yi biraz harekete getirmek için beyne'l-milel bir sergi açmayı da teklif etti. Bu sergide Avrupa'nın belli başlı memleketlerinin sana'i mahsûlleri ve sanâ'i-i nefise vadisinde ki eserleri yekdiğeri ile mukayese edebilecekti.

Sergi hakkında ki tasavvuru şiddetli bir muhalefete ma'ruz kaldı. Sergi münasebetiyle İngiltere'ye ecnebi memleketlerden bir çok ihtilâlcı gelip bunların hakkında itikad ve imanı ve saltanatını karşı karşıya merbut hususlarını kâmilten imhâ edeceğini Â'vam kamarasında söyleyenler bulundu.

Sergi Hyder Park'ta cam ve demirden yapılmış bir büyük binada açıldı. Bunun malzeme-i inşa'iyesi bi'l-âhere Kristal Palas'ın inşasında kullanıldı. Malî cihetten sergi büyük bir muvaffakiyetle İngiltere'nin dünyada sanâ'i memleketi olmadığını ve ticârî refah inhisarının İngiltere'ye bahş edilmemiş bulunduğunu bir çok İngiliz'e ilk def'a anlatan bu sevgi oldu. Napolyon devrinde Avrupa'nın düçar olduğu harabı kısmen ta'mir edilmiş idi ve İngiltere elde etmiş olduğu avansın her gün bir mikdârını ga'ib etmekte idi. Hemen hemen sergiyi müta'kîb 1853 tarihinde fûnun ve edebiyat nezareti ihdas edildi. Bu nezaret vaktiyle İngiltere'ye ma'arifin verdiği şeref-i şaşayı i'adeye çalışacaktı.

4.9. Üçüncü Napolyon'un Askeri ve Siyâsî Hayatı

Üçüncü Napolyon'un 'askeri ve siyâsî hayatı beyne'l-milel etlaf fikirleri için 1851 sergisi bir menba' vazifesini görmüştür.

Bu haslar (Tenison) gibi genç şâ'irler tarafından biraz evvel ifade edilmişti, bu şâ'irler istikbale â'id gâyet parlak ihtimaller görüyorlardı. Bir şi'irinde (tenison) diyordu ki:

“Harb davulları sustuğu, bayraklar beşeriyet Paramentosunda â'lem federasyonu binasında kapandığı zaman.” Fakat bu hayal henüz na-mahâl idi. Bu kısa liberalizm devrinin bu sathı nikâbilekin arkasında yeni beyne'l-milel karışıklıklar tahmini büyümekte idi. Fransa ismen harita-pürûr bir cumhuriyet idi. Fakat re'is-i cumhuri Birinci Napolyon'un (s.173) ta'likâtından bir bonopart idi. Bu zat hilekar şey'tan ve atılgan bir adamdı ve Fransa'nın ve bütün Avrupa'nın yarım 'asır evvel amcasının kurmuş olduğu dolaptan daha büyük felaket getirecekti.

1847 de Orlean Hanedanı yerine te'essüs eden Fransa cumhuriyeti karışık ve kısa devre geçirdi. İbtidada bir takım ham siyasî teklifler ile müşkül-i mevki'ye düşürülmüş oldu. Bu teklifler yüzünden iktisâdî sistemleri bozuldu ve iş â'leminde sıkıntı, endişe ve merak arttı. Yeni Napolyon Bonapart kendini iş â'leminde emniyetin te'sîsine ve sükûn ve intizamın i'âdesine muktedir emin bir liberal gibi göstererek o senenin teşrin-i evvelinde re'is-i cumhura namzetliğini koydu ve kazandı. Müşârü'l-ileyh re'is intihap edildikten sonrada mukarrırat-ı cumhuriyetine sadık kalacağına ve şeklen hükümeti değiştirmeye uğraşacak olanlara kendi düşmanı nazarıyla bakacağına yemin etti. İki sene sonra "1852 Kânun-ı Ulâ" müşârü'l-ileyh Fransızların imparatoru olmuştu. İmparator Napolyon ilk önce İngiltere kraliçes Viktorya'nın daha doğrusu Belçika kralının sadık dost ve hizmetkarı olan ve Kraliçe Viktorya ile zevcine hârici politika işlerinde müşavir vazifesini gören Baron (Satkmelur)'un 'itimatsızlığını celp ve da'vet etti. Sakis – kuburuğ guta hanedanına mensûb olan bu kral kraliçe ve zevci (prens funsur) Almanya'nın vahdete nâ'il olmuş bir halde meydana çıkmasını temenni ediyorlardı. (Bonopartizm)'in bu vecihle tekrar dirilmesi onların endişey'e düşürecek mâhiyette idi. Halbuki İngiltere hâriciye Nazırı Lord (Palmersütun) daha bidayetinde "gasp" ya'ni Üçüncü Napolyon'a karşı teveccühkar davranmıştır. Lord Palmersütun'un kraliçeye danışmaksızın Napolyona tebrik telgrafları göndermesi kraliçeyi pek ziyâde gücendirdi. (Palmersütun) istif'aya mecbur oldu. Bi'l-ahere İngiliz Sarayı Napolyon'a karşı daha dost bir hal-i hareket ittihaz etmiştir. Bonapart'ın saltanatının ilk seneleri, Fransa'da birinci Napolyo'nun idâre-i tarzında bir idâre yerine haritpirurane bir (monarşi) te'sîs edeceğini zan ettirdi.

(s. 174) Yeni imparator ekmeği ucuzlatmak ve esal makil sade te'sîsatla nafi'a vücûda getirmek ve 'ameleye istirahat saatleri te'mîn etmek siyasetini tervec ettiğini ve haritpürur Almanlar'ın pek ziyâde iltizâm ettiği mü'ellit fikrinin hararetli bir taraftarı olduğunu î'lân etti. 1848 senesinde Alman ittihâdı fikrine hâdım bir Parlamento Frankfurt şehrinde birkaç ictimâ' 'akd etmiş ve fakat pek az zaman sonra PRusya kralı tarafından dağıtılmış idi.

Viyana Kongresine iştirâk eden büyük Avrupa (monarşi)lerinin hepsi daha vâsi mıkıyâsda mukarrırâtın bir ihtilâl olur korkusuyla kendi aralarında bir nev' ittifâk idame ediyorlardı. 1848'de 'isyan hareketlerinin 'akim kalmasından sonra bu korku za'il oldu ve aynı monarşiler 1789'da olduğu gibi birbirlerine karşı su'i-kast tertib etmek serbestîni ihraz ettiler. Şimdi onların elinde alet olarak Napolyon muhârebeleri

esnasında ihzar ve techiz edilen kuvvetli ordularla büyük donanmalar var idi. Onlar altmış seneden beri inkita'a uğrayan Devlet-i Mu'azzama oyununa şevk ve hararetle tekrar başladılar. Bu oyun 1914 felaketine kadar devam edecekti.

Harb siyaseti ta'kibinde Rusya Çarı Birinci Nikola diğerlerine peşva oldu. Rusya'nın İstanbul'a doğru 'asırlardan beri icrâ ettiği ilerleme hareketi Birinci Nikola ile tekrar başladı. Müşarü'l-ileyh Osmanlı padişahına Avrupa'nın hasta adamı lakabını verdi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan ahâliye zulm edildiğini bahane ittihaz edip Türkiye'nin Tuna Vilayetlerini işgal etti. Bu işgal sebebiyle Avrupa diplomatlarının karşısına çıkan vaz'iyet on sekizinci 'asırda bir çok def'alar hadis olan vaz'iyeti hatırlatıyordu. Rusya'nın emelleri Fransa'nın Suriye'deki emelleriyle tesadüm ve İngiltere'nin Hindistan ile olan müvasalatını tehdid ediyor idi. İşte bunun içindir ki bu iki memleket Türkiye'ye yardım etmek üzere bir ittifâk 'akd ettiler. Kırım Muhârebesi'nin neticesi olarak Rusya geriye gitmeye mecbur oldu. PRusya'yı ta'rizden men' etmek vazifesinin Avusturya ve Almanya'ya teveccüh etmemiş olması hayreti mucib olabilir; böyle olmakla beraber unutulmamalıdır ki Fransa ve İngiltere kabineleri bu kaynayan kazan üzerine ellerini koymak hususunda her vâkit na-kâbil-i mukavemet bir arzu edinmişlerdir.

Muhtelif ellerde inkisama uğrayan İtalya'nın ve bi'l-hassa (s. 175) Avusturyalıların hakimiyeti altında bulunan şimâli İtalya'nın uğradığı felaketlerin üçüncü Napolyon ve Sardunya kralı tarafından istismar ¹¹edilmesi "Devlet-i Mu'azzam" faci'anın tekrar sahneye konmasının ikinci safhasını teşkil eder. Sardunya kralı Viktor Emmanuel Nis şehriyle Sava Kıtasının Fransa'ya terki mukâbilinde Üçüncü Napolyon'un mu'âvenetini te'mîn etti .1859 senesinde bir taraftan Fransa ve Sardunya ve diğer taraftan Avusturya arasında bir savaş baş gösterdi ve ancak bir kaç hafta devam etti. Avusturyalılar (macente) da (sulferinu) da fena halde mağlub oldular. Bununla beraber (Ren) üzerinde PRusya tarafından tehdid edilen Napolyon sulh 'akdine mecbur oldu; Sardunya (Lombardiya) kıta"sını ilhak etti.

Ondan biraz müddet sonra Sicilya adasında büyük ve tanpürur gariblerinin idâresi altında baş gösteren 'isyan hareketi Viktor Emanuel ile onun baş vekili "Kavur" un çok işine yaradı. Napolyon ve Sicilya tahlis edildi ve papaya sadık kalan Roma ile (Veneçya) kıta'sı müstesna olmak üze bütün İtalya Sardunya kralının eline geçti.

¹¹ İstismar kelimesi exploitativu kelimesinin mukâbil olarak kullanılmıştır.

1861'de (Torina'da) bir İtalyan Parlamentosu toplandı ve Victorio Emmanuel ilk İtalya kralı oldu. Ondan sonra Almanya Avrupa diplomatlarının sahne-i fa'aliyeti oldu. Yukarıda kullandığımız ta'bir ile tab'i siyâsî harita ondan evvel Almanya'da kendi hakkını îlân etmişti. Avusturya'da dâhil olduğu halde bütün Almanya 1848 senesinde Frankfurt Parlamentosunun nüfûzu altında bir nev' vahdet vücûda getirmiş idi. Fakat Almanya'da mevcûd muhtelif krallıkların ve prensliklerin kabineleri milletlerin arzusuyla vücûda gelen bu vahdetten bahs olunduğunu işetmek bile istemiyorlardı. Onların fikrince böyle bir vahdet İtalya'da olduğu gibi kralların diplomatların işi olmak lazım gelirdi. Ahâlisi ekseriyet 'itibarıyla Alman olan ve Cermen (bundan) yine ya'ni ittifâkına dâhil bulunan (hulşeta'yîn şelezeveğ) eyaletinin imparatorluğa i'adesini 1848 'de Alman Parlamentosu talep etmişti. Parlamento eyaleti arazisinin işgali için Rusya ordusuna emir verdi fakat PRusya kralı emri isfa etmediğinden Parlamento dağılmaya mecbur oldu. O zaman Danimarka Kralı Dokuzuncu CHıristiyan pek de ma'lûm olmayan sebeplerden dolayı Schlezvig ve Holschtein'da PRusya'ya müşkülât çıkarmak maksadıyla tehlikata başladı. O zaman PRusya'nın işleri on dokuzuncu 'asırdaki nazırları Andiran Von Bismark (Huleştani-Şilezvık) de Alman milletlerinin müevvici oldu ve vukû'a gelecek harbde Avusturya'nın PRusya'ya karşı müttefiki vaz'iyetinde bulunmasını tahtı te'mîne aldı. Böyle olunca Danimarka'nın muhârebeyi kazanması ihtimali yok idi. Fi'l-hakika Danimarka mağlup ve (Şilezvık-hulaştan) ı terke mecbur oldu. Bu vilayetin taksîmi münasebetiyl e Bismark müte'âkiben Avusturya ile harb çıkarmaya çalıştı. O zaman Almanlar arasında fa'idesiz ve kardeşler beynindeki gavgayı andırır bir harb çıktı ve PRusya ile Hohenzolern Hanedanın şan ve şerefini arttırdı. Romantik olan Alman muharrirleri Bismark'a Alman vahdetinin 'âmili nazarıyla bakarlar. Bu telakki fahiş bir hatadır. Alman vahdeti daha 1848 senesinde bir hakikat idi. Alman vahdeti tabi'at-ı eşyada mündemic idi. Ya'ni bir zaruret idi. PRusya (Monarşi) sinin yaptığı şey' muhal beher vukû'u zarûrî olan bir şey'i PRusya tarz ve üslubuna intibak ettirmek üzere geciktirmekten 'ibâret olmuştur. Bu ise şöyle bir netice verdi: Almanya resmen vahdete nâ'il olduktan sonra 'asrî ve mütemadin bir millet halinde arz-ı vücud edecek (s. 176) yerde korkunç bıyığı, çizmesi sarı serpuşu ve elinde kılıcı ile bir eski zaman adamı olan Bismark şeklinde kendini gösterdi.

PRusya ile Avusturya arasında ki harb de PRusya'nın müttefiki İtalya idi. Küçük Alman devletlerinin ekserisi ise PRusya'nın ihtirasatından korktukları için bi'l-'akis Avusturya'nın yanında ahz-ı mevki" ettiler. Üçüncü Napolyon'un bu harikulade

fırsattan ne için istifâde etmiş olduğu hatıra gelecektir. Düvel-i Mu'azzama oyununun kava'id-i Üçüncü Napolyon'un harbe müdahale etmesini istilzam ederdi. Napolyon için şayan-ı te'essüfdür ki müşarü'l-ileyh Bahr-ı Muhit-i Atlâsî'nin öbür yakasında ellerini bir kapana kaptırmıştı. Napolyon'un içinde bulunduğu vaz'iyeti anlamak için şurasını bilmek lazımdır ki Amerika Cemahir-i Müttehadesi'ni teşkîl eden cumhuriyetlerin cenûbdakileri teşkîlat-ı iktisâdiyelerini insan esaretine istinâd ettirmiş bulduklarından bunlarla şimâl cumhuriyetleri arasında menfa'âtçe zıddiyet vardı ve bu zıddiyet nihayet bir dâhili harbe müncer oldu. 1789 tarihinde te'sîs edilen federasyon yekdiğerleriyle ittihâd eden esaret taraftarı cumhuriyetler tarafından tehdid edildi. On yedinci faslın altıncı babında bu büyük mücadelenin sebeplerini izah ettik. Burada sahifelerin müsa'adesizliği yüzünden muhârebenin safhalarını anlatamayacağız. 1809'da doğan, 1861'de re'is-i cumhur olarak 1865 senesinde vefat eden (Linkoln) Amerika Cemahir-i müttehadesinin cephesindeki esaret lekesini nihayet izaleye federasyon hükümetini kurtarmaya muvaffik oldu.

1861 senesinde 1865 senesinde kadar arada bi'l-nisbe (s. 177) sakin devreler geçerek bu harb-i dâhili temadi etti ve esaret taraftarı ordunun sol cenahı bozulup esaret "aleyhtarı ceneral (Şarlman) esaretçilerin belli başlı ordusunu arkasını çevirerek cebri yürüyüş ile deniz kenarına vasıl olduğu zamana kadar bu harb sürdü. Genç Amerika Cumhuriyetinin müşkülata düçar olması Avrupa mültecilerinin hepsini sevindirdi. İngiltere'de aristokrasi esaret taraftarlarını iltizâm ettiler ve İngiltere hükümeti esaret taraftarlarına mensûb gemileri hücüm ile batırmak üzere esaret taraftarları nam ve hesabına İngiltere'de toplu mücehhes gemiler - bunlardan biri meşhur (Alabama) gemisidir- inşasına ruhsat verdi. Bu vâkı'âlar üzerine Napolyon yeni dünyanın eski dünyadan daha çabuk inhilal ettiğine kâ'il oldu. (munervi) nazariyesinin teşkîl ettiği kalkan ortadan kalkmıştı, büyük devletler Amerika işlerine müdahale etmek ve orada kendi istedikleri hükümdarları yerleştirmek hakkını istirdat ediyorlar idi. Meksika re'is-i cumhuru tarafından ta'kîb edilen politikanın ecnebiler için mucib olduğu zararlar onlara istedikleri bahaneyi te'mîn etti. Fransız, İngiliz ve İspanyollar'dan müteşekkil bir kuvve-i seferiye Meksika'dan (verokrus) şehrinin işgal etti; fakat Napolyon'un ta'asurları müttefiklerine fazla cür'etkarane göründü ve bunlar Napolyon'un bir Meksika imparatorluğu te'sisinden başka bir şey' düşünmediğini anlayınca geri döndüler. Napolyon tasavvurunu silah kuvveti ile mevki"-i tatbîka koydu ve Avusturya hanedanı İmparatoryasına mensûb Arşüdük Maksimilyan'ı Meksika imparatorluğunu

îlân ettirdi. Böyle olmakla beraber Fransız askeri memleketi işgalde devam ettiler ve bir çok Fransız muhtekiri Meksika'nın ma'denlerini ve diğer tabi' servetlerini işletmek üzere oraya koştular. 1865 senesi Nisan'ında Amerika'da esaret taraftarı cenup cumhuriyetlerinin baş komutanı olan ceneral esaret "aleyhtarı ordu başkumandanına teslim olunca Amerika'da dâhili harb hitam buldu ve Meksika'da yerleşen Avrupalıyı muhtekirler şaka etmek istemeyen ve kuvvetli bir orduya mâlik olan bir muzaffer Amerika hükümeti ile karşılaştı. Bundan sonra Fransız emperyalistlerinin yapacağı şey' Amerika ile harb etmek veyâhud Meksikayı 'ale'l-'acele bırakıp getmek şakalarından birini ihtiyar etmek idi. İşte bu izahatları anla şey'lerki Avusturya ile PRusya arasındaki ihtilâfa imparator Napolyon müdahale edecek bir halde değildi ve Bismark ise harbi ta'cilde menfa'ât görüyordu. PRusya bu sûretle meşgûl iken üçüncü Napolyon meksikadan namus ve şerefi ile çekilmek çarelerini arıyordu. Meksika imparatoru (Maksimilyan) ile zuhûr eden ve paraya müte'allik olan miskin bir ihtilâfî Üçüncü Napolyon bahane ittihaz ederek askerini geriye çekti. O zaman imparator (Maksimilyan)'ın feragât etmesi ma'kûl olurdu. Halbuki müşarü'l-ileyh mücadeleyi tercih etti; Meksika â'sileri kendisini ma'lûm ve esir ederek 1865 de kurşuna dizdiler. Yeni dünyanın (müzvei) nin te'sîs ettiği sulha yeneden kavuşmuş olurdu.

Napolyon bu Amerika següzeştleri ile meşgûl olduğu esnada PRusya ile İtalya Avusturya'ya galebe ettiler (1866). İtalyanlar (kutsuza) da ve (lisa) da ki deniz muhârebesinde fena halde mağlub oldular. Fakat (Saduva) da PRusyalılar Avusturyalılar'ı hezimete uğrattılar ve Avusturya serfuruya mecbur oldu. İtalya (veniçya) eyaletini kazandı ve bu sûretle vahdete doğru yeni bir adım attı. Şimdi yalnız Roma ile teriste ve şimâl hudûdunda ve şimâl grubu hudûdunda birkaç küçük şehir İtalya'nın hudûdu hâricinde kalıyordu. PRusya ise bir şimâli Almanya ittihâdının başına geçti, Bavyera ve Vertenburg, Baduhes Dükalıkları ve Avusturya bu ittihâdın hâricinde bırakıldılar.

PRusya'nın muzafferiyetini ve Avusturya'nın vekulafzen olsun Almanya'nın başından çekilmesi ve büyük Frederik krallığının (s. 178) bu tefviki PRusya ile Fransa'yı karşı karşıya getiriyordu. Pek âşikar olan büyük rekabet bütün tarihin en büyük ve en perişan harbine müncer olacaktı. Fransa ve PRusya'nın silaha sarılması bir zaman mes'elesi olmuştu. Her ikisi de harbe hazırlanmıştı. Fakat PRusya Fransa'ninkinden daha değerli zabtı ü rabtı bilir daha ziyâde şiddet ve galebe miha mu'allimlere mâlikti.

1867 senesinde Napolyon Lüksemburg'u Fransa için talep ettiğinden daha o zaman bu harb zuhûr etmek derecelerine gelmişti. Harb 1877 senesine kadar te'hir etti, mezkur tarihte Prusya kralının ta'likatından bir prens İspanya'da inhilal eden krallığa namzetliğini koydu. Üçüncü Napolyon Avusturya Bavyera, Vervetemberk ile Almanya ittihâdına mensûb diğer devletlerin kendi başında azh-ı mevki“ edeceği ümidinde idi. İmparator unutuyor idi ki, 1848 den beri Almanlar fikren müttehit edilir ve Hohenzoller monarşisi ve kardeş kanını döken muhârebelerle Bismark hakikat-ı halde yeni bir şey' vücûda getirmemesi idi. Bütün Almanya PRusya'nın tarafını iltizâm etti.

1870 Ağustos'unun daha ilk günlerinde Alman orduları Fransa'yı istilâ ettiler. (Voverd), (Gravlut) muhârebelerinden sonra (Bazzen) kumandasındaki bir Fransız ordusu (Miss) şehrinde muhasara altına alındı, eylül tarihinde imparator Napolyon kumandasında ki ikinci bir ordu (Sedan) da mağlub edilerek teslime mecbur edildi. Paris yolu PRusyalılar'a açılmış idi. Fransa ikinci def'a olarak bir Bonapartın va'adine aldanarak yazılmış bir yola girmiş idi. Dört Eylül'de cumhuriyet î'lân olundu. Ve bu sûrette ki bir hayata mazhar olan millet hayatını muzaffer PRusya'ya karşı müdafa'a etmeye hazırlandı. Fransa emperyalizmini mağlûb eden kuvvet gerçi müttahit Almanya idi fakat bu müttahit Almanya'nın rehber ve peşvası PRusya idi. (Meç) de mahsur Fransız ordusu teşrin evvelde teslim oldu, Paris muhasara ve bu mübare-i duman olduktan sonra teslim olmak mecburiyetinde kaldı.

Versay Sarayının aynalı salon denilen salonunda askeri üniforması labis pek çok emire ve zâbıta müvecehesinde kemal-i debede ile PRusya kralı Almanya imparatoru î'lân edildi. Müşterek bir lisân müşterek bir edebiyatın çoktan beri vücûda getirdiği bu Alman ittihâdının te'sîs şerefini Bismark ile huhenzuleranların sulhu oldu. Bismark hissiyat maliyeden istifâde ile cenûbu Almanya Hohenzollern mu'avenetinin te'mîne muvaffak olmuş idi. Fakat Bismark, kendine ve efendisi olan PRusya kralına zaferi te'mîn eden kuvvetleri bir vech ile idâre etmiş değildi. PRusya'nın muzaffer olmasının sebebi şu idi ki Avrupa'nın tabi' siyâsî haritası Almanca konuşan kavimlerin yalnız tek bir millet teşkil etmesini istilzam ediyor idi. Fakat Almanya, (pozen) de ahalilerle mezkur diğer yerlerde cebren te'sîs ettiği idâre ile bu haklı müvazeleyi şarkta daha o zaman ihlal ediyor idi. Araziye ve bi'l-hassa ma'denleri muhtevi olan topraklara haris olan Almanya Fransızca konuşulan (Loren) kıta"sının mühim bir kısmı ile Almanca konuştuğu halde kalben Fransız olan (Alsas) kıta"sını ilhak etti. Alsas – Loren kıta"sında Fransız ahâli ile Alman müdiran arasında müthiş ihtilâflar oldu ve Fransız

ahâlinin bitmez tükenmez protestoları Paris'te in'ikas ile orada intikam hüsn-i temniye etti. Bu intikamın ne sûrette zuhûra geldiğini ileride anlatacağız. Üçüncü Napolyon'a gelince tacını tahtını ga'ib ettikten sonra İngiltere'ye iltica ettiği ve orada ikinci Bonapart devri böyle nihayet buldu. (s.179)

4.10. Linkoln ve Amerikan Dâhili Muhârebeleri

Bu Linkoln Bonapartist sergüzeştlerin Fransa'daki felaket-âmiz hareketlerden ve "Hohonzellern" ailesinin Almanya'da meli hareket üzerinde ki muvakkat muzafferiyetinden dönerek lozerimiz büsbütün daha büyük ve daha mühim bir simaya Abraham Lincoln (Ab.Lincoln) simasına(ki Amerika'daki büyük istiklal muhârebesi hadîsâtı bunun etrafında pek münasib bir sûrette toplanabilir) çevirmemiz ferah verici bir şey' olur.

On dokuzuncu 'asrın ikinci yarısının başlangıcı Avrupa'da bir 'aksu'l-'amele ve toplanma devresi olduğu halde Amerika'da olabildiğine büyüme devri oldu. Yeni nakliye vasitâları olan buhar gemisi ve şimendifer biraz daha sonra meydana çıkan elektrik telgrafi bir kıta'nın bir tarafından öbür tarafına geden nüfus hareketini teşvîk ve tezyîd için tam zamanında zuhûr etmiş oldu. Bu mihânîkî yardımları olmasaydı Hükümet-i Mütihadde hatta bugün bile garbda "Ruki" dağlarının öbür tarafına geçmez ve bi'l-netice kıta'nın garb sahili büsbütün başka bir milletin mülkü olurdu.

Hükümet ve idâre hudutları içindeki arazi ile nakliye vasitâları ve arazinin münakaleye olan kâbiliyet ile memleketin karakteri arasındaki münasebetler siyaset adamlarınca henüz layıkıyla hudûdları yalnız milletleri değil hükümdarları da ayırır Roma imparatorluğu bir büyük cadde ve tekerlek (s. 180) imparatorluğu idi. Onun uğradığı inkisa'mlar iftiraklar ve nihayet inhitat ise muhtelif kısımlar arasında seri' muvasalayı muhafaza etmek imkansızlığının neticesidir. Napolyon fırtınasından sonra garbî Avrupa milli devletleri iksam ettiği bunların vesa'itleri o zamanın atlı nakliye vasitâlarıyla 'umûmi tesanüdün muhafaza edebileceği mertebede seri-i menakile ve mevasıla hudûdlar öyle mütenasıladi. Hükümet-i Mütihadde ahâlisi aralarındaki birliği muhafaza için yalnız atlı nakliye vasitâsına ve hem yol ile yazıya mâlik olsaydı da büyük kıt'a üzerinde yalnız bunlarla yayılsaydı mahalli iktisâdî şerâ'itte ki teğaliflerin muhtelif ictima'i tipler vücûda getirmesi zarûrî ve gayr-ı kâbil-i ictinab olurdu. Bu kadar vasıh sahada yayılmak neticesi olarak muhtelif lehçeler vücûda gelir ve aradaki his birliği zevale uğradı. Bir kısım halk garb da doğru gittikçe Vaşington'da ki

kongreye meb'us göndermek müşkülleşir ve nihayet uzaklardaki cemî'aların merkezler râbitaları hafifler , bunların her biri meskul birbirinden mütemadiyen ayrılan devletler halini alırdı. Bunu ma'denler için sahile çıkmak için zuhûr eden harbler ta' kib ider ve Amerika'da ikinci bir Avrupa olurdu.

Lakin nehir vapuru ile şimendifer ve telgraf tam zamanında yetişerek bu iftirâkını önüne geçti. Ve Hükümet-i Mütehadde ilk def'a olarak yeni tipte modern bir münakale muvâsele ve devleti olarak meydana çıktı, öyle bir devlet ki dünyanın o zamana kadar gördüğü devletlerin hepsinde büsbütün daha büyük daha kuvvetli milli ve vahdet şu'uruna daha ziyâde mâliktir. Çünkü bütün Amerika'daki temâyül ayrılığa değil temsîlidir ve mütehaddi devletlerin muhtelif yerlerinde yaşayan ve tendâşları arasındaki müşabahtsızlıkları günden güne azalmakla ve bunlar kemal-i tefekkür ve adet itibariyle her gün bir aza daha birbirine benzemektedir. Hakikaten hükümet mütehadde Fransa veya İtalya gibi Avrupa devletleriyle kâbil-i kıyas değildir. O yeni ve daha muntazam bir siyâsî teşşekül (Organisation) dir.

Dünyada sathîye mesaha-ı nüfus ve 'itibariyle Hükümet-i Mütehadde ile mukayese edebilecek imparatorluklar öylece kurulmuştu. Lakin onlar bir hükümetin birleştirdiği muhtelif cizye kezar milletlerden müteşekkil kümeden başka bir şey' değildi. Hükümet-i Mütehadde'nin vahdet-i zarûriye içten gelme (inherent) dir. Bu devlet yüz milyon nüfuslu istikbali açık bir cami'adır. Avrupa'nın nazarlarını ve izdihamlarını arttıran şimendefler Avrupa ordularının çarpışmak mesafelerini azaltan ve onlara daha büyük bir tecrübe kudreti veren kodları cumhuriyet Amerikası'nın her vahdetini ta'yada ve te'lud etti; Halbuki şimendiferle ve icatlar yüzünden Avrupa öyle bir hale geldi ki, bu gün orası için adet tek bir kuvvetin hakimiyeti altında ihtiyarî veya mecburî bir ittihâd ile (s.181) her ü merc ve harabeden başka bir 'akıbet mukadder gibi görünmüyor. Buhar Avrupa'ya izdiham Amerika'ya ise fırsat ve imkan getirdi.

Lakin bugünkü 'azâmet ve emniyete gel'irken Amerika milleti korkunç bir mücadele safhasından geçti. Nehir vapurları şimendiferler telgraf ve bunların arkadaşı olan diğer kolaylıklar ortaya çıkar çıkmaz cenûbdaki esir çalıştıran devletlerle şimâlin hür sanâ'i devletleri arasındaki derin menfa'ât ve fikir niza'sını ortadan kaldırmadı. Demiryollarıyla nehir vapurları mevcûd olan bu ihtilâfi bidayette bir kat daha teşvîk etmekten başka bir şey' yapmadı. Hükümet-i mütehadde'nin iki kısmı arasında ruhen derin bir fark vardı ve yeni vasitâların zuhûru ile ortam birleşme hareketi şimâli veya cenûbî ruhdan birinin hakim olma mes'elesini halli zarûrî ve acil bir da'va haline koydu.

Bu iki ruhun uyuşması imkanı azdı. Şimâli ruh, hür ve fertçiydi; cenûb ise mâlikanelere sahip ve 'umîk bir cehalet içinde yaşayan ekseriyetler üzerinde hükümrân şu'ûrlu bir güzide hey'et-i ruhunda idi. İngiliz liberalizmin ve radikalizminin sempatisi şimâle mütevecihtti; İngiliz arazi sahiplerinin ve hakim sınıflarının sempatisi ise cenûba dönmüştü.

Orada bir devlet halinde teşekkül eden her ülke, büyüyen Amerika sistemine dâhil olma her ictimâ'î tevekkül bu iki fikir için mücadele sahası oluyordu. Bu yeni devlet hür vatandaşlarda müteşekkil bir hey'et mi yoksa mâlikaneler sisteminde bir ülke mi olacaktı: "Missouri" (1827) ve "Arkansas" (1892) nin esir çalıştıran devletler halinde teşekkülünden sonra yukarıdaki niza' yavaş yavaş büyüyerek Amerika içlerinde en büyük ehemmiyeti kazandı.

1831'den beri bir esaret "aleyhtarlığı cem'iyet-i Amerika'da yalnız bu mü'esesinin tersine ma'ni olmakla kalmıyor, esaretin büsbütün ilgası için bütün memlekette tahrîkatta bulunuyordu. "Teksas"ın ittahada kabulü üzerine da'va artık bir mücadele halini iktisab etti. Teksas esâsen Meksika Cumhuriyetinin arkasındaydı. Lakin esir çalıştıran devletler ahâlisinden birçokları buraya yerleşerek istismar fa'âliyetine geçmişlerdi. Nihayet bu harari Meksika'dan ayrılarak 1836'da istiklalini îlân etti. Bunu müte'akip oranın Hükümet-i Mütihadde'ye ilhakı için şiddetli tahrîkler yapıldı. Nihayet Teksas 1844'te ilhak ve 1845'de müttehid devletlerden biri olmak üzere kabul edildi. Meksika kânunları hükümrân iken Teksas'ta esaret memnu'dur.

İlhaktan sonra ise cenûb devletleri burada esaret usulünün cari olmasını istediler ve bu taleplerine de nâ'il oldular. Bundan başka Teksas'ın ilhakı dolayısıyla Meksika'yla zuhûr eden harb "Yeni Meksika" ile diğer bir takım arazi daha Hükümet-i Mütihaddeye ilave etti. İşte buralardan da esarete cevaz verildi. "Kaçak esirler kânunu" ile hür devletlerin ülkelerine kaçan esirlerin yakalanarak eski yerlerine te'mîn eylediği cihetle esaret sisteminin bir kat daha şiddetle cereyânına hadi oldu. Lakin bir tarafatan da Okyanus gemiciliğindeki inkişaf sebebiyle Avrupa'dan gelen muhacir şimâl devletler nüfusunu arttırıyordu. Ve "Ayova", "Wisconsin", "Minnesota" ve "Oregon" gibi şimâli çiftlik ülkelerinin büyüyerek birer devlet halini alması esaret "aleyhtarları olan şimâllerin gerek senatoda ve gerek meclis-i mebusunda ekseriyeti kazanmalarını entac etti. Esaretin ilgası hareketinin tehdidi altında heyecana uğrayan pamuk mustahsılı cenuplular şimâlin kongrede kazandığı bu ekseriyetten korkarak ittihâddan tamamiyle ayrılmayı münakaşa eylemeye başladılar. Cenuplular cenûb de Meksika arazisinde ve

Hind Garbî adalarında yapacakları yeni ilhaklarla şimâlden ayrı esaret taraftarı büyük bir devlet meydana getirmeyi tahayyül ediyordular ki (s.182) Bu devletin ülkesi “Main” ve “Dexton” hattından başlayarak Panama’ya kadar uzayacaktı.

“Kansas” nihâi hükmün verileceği saha oldu. Kansas’ta bu da’va artık bir harb ve simalin muste’mirleri ile esaret taraftarları cenûbun muhacirleri arasında dâhili bir muhârebe halini aldı ve 1857 senesine kadar devam ederek esaret ‘aleyhtarları şimâllerin zaferi ile nihayet buldu. Lakin 1861 tarihine kadar “Kansas”ın devletliği tasdik edilmedi. 1860 senesinde yapılan re’is-i devlet intihabın da esaretin tevsi’i da’vası memleketin en büyük mes’elesiydi. Tevsi’ ‘aleyhtarı olan Abraham Lincoln’un re’isliği intihab üzerine cenûb ittihâddan ayrılmaya karar verdi. “Cenûbî Carolayna” bir ıftirak emirnamesi isdar ederek harbe hazırlandı. “Missisipi”, “Florida”, “Alabama”, “Luiziyana” ile “Teksas”da 1861 senesi başında ona iltihak etti ve Alabama’da “Mantgamari” şehrinde toplanan bir meclis-i ‘umûmi Jefferson Davis’i Birleşmiş Devletler’in re’isi intihab etti. Yedi düvellere müttahede hükümeti müttahedeninkine benzer bir kânun-i esâsı kabul eyledi ki bunda “Zenci Esareti Müessesesi” sûret-i mahsûsa da tazyik ediliyordu.

Abraham Lincoln’un Hükümet-i Müttehade re’isliğine intihab edildiği zamanda ki siyâsî vaz’iyet işte böyle idi. Yeni neslin en tipik bir mümessili idi. Onun aralarında büyüdüğü insanlar tamamıyla o neslin â’vâm tabakası idi. Lincoln’un babası ölünceye kadar yazma bilmiyordu. Anası ise söylendiğine nazaran gayr-i meşrû’ bir çocukmuş müstesna bir zeka ve seciyeye sahipti. Lincoln ilk seneleri nüfusun garba doğru ‘umûmi cereyanı içinde sürüklenen mini mini bir mevcûdiyet halinde geçti. O “Kentaki” de doğdu (1709) küçük yaşta “İndiana”ya daha sonraları “İlinoya” götürüldü. O zamanlar İndiana’nın ormanlarında hayat pek haşindi. Ağaç kütüklerinden yapılmış bir kulübeden yapılmıştı. Çocuğun tahsîli ise pek sıradan ve gelişigüzeldi. Lincoln on yedi yaşında iken kocaman atletik bir genç olmuştu. Yaman bir güreşçi ve koşucu ve on dokuz yaşında ücretle tayfa yazılarak bir nehir gemisine “New Oerlons”a gitti. Bir müddet bir mağazada yazıcılık yaptı .Yerlilerle yapılan bir harbde gönüllü olarak hizmet etti. Sarhoş bir ortakla birlikte dükkancılık etti on beş sene zarfında ödemeyeceği bir alay borçlara girdi. Nihayet yirmi dört yaşındayken “Sengaman” sancağını mühendisinin yanında mühimce bir iş bularak kendi ifadesine göre “ruhuyla bedeni”ni bir araya getirebildi.

Bütün bu müddetler zarfında Lincoln bütün gayretiyle okuyordu. İlk okuduğu kitaplar zihnini teşkil eden kitaplar - görüldüğüne nazaran az, lakin iyidir eline geçirebildiği kitabı okumuştur; “Şekspir”, “Brunz”, “Washington” un hayatını bir Hükümet-i Mütehadde tarihini vech ile ahir pekiyi buluyordu. İta’ade insiyakı kuvvetliydi. Daha çocukluğundan ‘itibâren bir taraftan okur ve öğrenir bir taraftan da yazardı. Manzumeleri o kalem tecrübeleri ve diğer ba’zı yazıları vardı. Bunların çoğu kaba saba şey’lerdi. Politika onu pek erken cezbetti. 1834’te daha yirmi bir yaşında iken Iowa vilayeti devlet-i mebusan meclisine intihap edildi; avukatlığa çalıştı. 1836’da “Baroya kabul edildi.” Bir müddet politikadan ziyâde hukuk ile meşgûl oldu. (s.183) Hasseten Iowa’da mes’ele pek ziyâde alevlenmişti çünkü kongredeki “esaretin tevsî’i” f’irkasının lideri “Iowa” ayanından Douglas idi. Bu adamla Lincoln arasında şahsî bir rekabet vardı. Her ikisi de bi’l-âhere Madam Lincoln unvanını alan bir hanıma kur yapıyordu. Douglas büyük bir iletidar ve itibara sahipti. Lincoln bir kaç sene evvelen “Illinois” de sonraları bütün garp devletlerinde adama karşı nutuklarla ve risalelerle mücadele etti. Ve kendi mevki’ini gittikçe biraz daha yükselterek nihayet bu cidalde tamamiyle muzaffer oldu. Bu iki adamın mücadelesi 1863 riyaset intihabından mertebeye kısıvasına ardi. 1861 martının dördüncü günü Lincoln riyaset makamına geçmiş bulunuyordu; bu zamanda ise cenûb devletleri artık fi’ilen iftirak hareketine geçmişler ve harbe başlamışlardı.

İftırakçıların ilk işleri kendi hudûdları dâhilindeki ittihâd kal’a ve mağazalarını zapt etmek oldu. Bu meyana arız’ıyı üzerinde buldukları devlete değil, Hükümet-i Mütehadde’ye â’iddi. O devletler bunlara hakk-ı temellük iddi’a eylediler. “Çarliston” da ki “Samtır” kalesi mukavemet gösterdi ve harbte 1861 nisanın 2.günü bu kaleye yapılan bombardımana başladı. O günlerde Amerika’nın pek küçük bir mümtazam ordusu vardı. Bu ordu devlet re’isine sadık kaldı. Cenuplular hasımâne hareketlerini kendi taraflarında topladıkları askerle yapmışlardı. Re’is Lincoln birden yetmiş beşbin kişilik bir kuvvet da’vet etti. “Tennes”, “Arkansas”, “Şimâli Karolanya” ve “Vircinya” devletleri derhal cenublulara iltihak ettiler. Cenup birliği kendisine mahsûs bir bayrak açtı.

(Stars and Brau) “Yıldızlar ve Çubuklar” adlı olan bu yeni bayrak “Store and Stripes” “Yıldızlar ve Çizgiler” adlı eski bayraktan ayrı idi.

Amerika’da dâhilî harb böyle başladı. Bu harbte ilkin derme toplama kuvvetler çarpıştı. Sonraları ise bidayetle beş on bin kişi olan kuvvetler büyüye büyüye yüz

binlerce oldu. Ve nihayet ittihâd devletlerinin (ya'ni şimâllileri) ordusu bir milyonu geçti. Harb yeni Meksika ile şark sahilleri arasında geniş sahada devam etti. "Washington" ile "Rişmond" şehirleri başlıca hedefleri teşkîl ediyordu. "Tennes", "Viricinya" tepeleri ve ormanları arasında devam ederek "Missisipi" vadisinden aşağılara kadar inen bu destanî mücadelenin yüksek kudretini anlatmak sadetimiz hâricindedir. Orada müthiş bir insan israfı ve katli oldu. Her atılış mukâbil atılışla karşılaştı; ümidi ye's ta'kîb etti. Ye's tekrar ümide munkalib oldu. "Washington" şehri cenupluların eline geçmek üzere idi; sonra şimâlliler ileriye atıldı ve cenubluları "Rişmond"a sürdü.

'Adetleri az ve vasitâları kesat olan cenuplular pek yüksek kâbiliyetli bir kumandanın ceneral "Li" nin emri altında harb ettiler. Şimâllilerin kumandanı ona nisbetle çok dûn kâbiliyette idi. Uzun bir müddet Lincoln ceneral "Makkeleler"i tuttu. "Küçük Napolyon" dedikleri bu adam şarlaman, atıl, muvaffakiyetsiz bir kumandı. Sırayla birçok ceneral ta'yîn ve 'azl edildi. 'Akibet ceneral, "Şarlman" ile "Gerent"İN kumandasında şimâllileri artık perişan ve bitap düşmüş olan cenuplular üzerinde zafere nâ'il oldular. 1864 teşrinî evvelinde Şarlman'ın kumandası altında ki şimâl ordusu cenupluların sol cenûbunu kırarak "Fanesi" den yürüdü. "Carcia" yı geçerek cenup ülkelerinin ortasından ilerledi ve sahile vardı ve oradan geriye yukarıya bir taraftan da Gerent General (s.184) Li'yi "Rismand" önünde durdurmuştu. Şarlmen Rişmand'a ve ceneral "Li" ye yaklaştı.

1865 nisanın ikinci günü cenûb orduları Rişmand'ı tahliye etti. .Mayısın dokuzuncu gününde ceneral Li ile ordusu Apumatuks mahkeme dâ'iresinde teslim oldu bir ay zarfında iftirakçıların geri kalan ordularıda silahlarını teslim etti. Ve bu sûretle "Kenup müttehidesi" için maddi ma'nevî bir tevettüre mal oldu. Şimâl ise cenûba, esaretin ilgasını, kabul ettirmeye kalkmış görünüyordu. Gerçi bir çok insanlar esarete 'aleyhtar idiler. Lakin bunlar her devletin kendi ahâlisi üzerindeki idari hürriyetine müdahale etmek keyfiyetine de muhalif idiler. Hem-hudûd devletlerde kardeşler ve yeğenler, hatta babalar ve oğullar birbirlerine muhalif cephede bulunuyorlar. Ba'zende iki muhasım ordu içinde birbirleriyle harb ediyorlardı. Şimâl kendi da'vasını haklı görüyordu; fakat ahâlinin pek çoğu nazarında bu haklılık tamamıyla müsellemler ve her cihetten şayan-ı kabul değildi.

Lakin Lincoln için hiçbir şüphe yoktu.O bu kargaşalık arasında sari ve vâzih fikre sahip Büyük Amerikan müsâ'lemetini temsîl ediyordu. Lincoln esarete muhalifti,

fakat önce esaret talî mâhiyette bir mes'ele idi. Onun asıl maksadı Hükümet-i Mütihadde'nin birbirine zıt birbiriyle uğraşan muhafaza etmesi idi. İşte bunun içindir ki dört uzun sene süren mücadele esnasında onun kana'âtî kat'îyyen şaşmadı ve iradesi hiçbir vakit inkisara uğramadı. Harbin ilk safhalarında kongre ve ittihâd ceneralleri esareti birden bire ifaya kalkıştıkları zaman Lincoln muhalefet etti ve onların casuslarına karşı durdu. O, ilgayı safha safha ve tacvizatla tahakkuk ettirmeye taraftar idi. Ancak 1865 kânun-i sanisinde idi ki bu işin zamanı gelmişti. Bu sefer kongre esareti kânun-i esâsiye bir zeyl ilave etmek sûretiyle ilga etmek teklifi çıkardı.

Ve zeyl tasdik edildiği zaman artık dâhili harb nihayetine ermiş bulunuyordu. 1862-1863 senelerinde harb sürüklenip gidiyor iken ilk heyecan ve cezbelere nail olmuştu. Amerika harbin bütün elem ve ızdıraplarını duymuş bıkmış usanmıştı. Köklü hizmet yerine askeri mükellefiyet usulü vaz' edildi. Bu tarz gerek şimâl ve gerek cenûbun muhalif ruhunu değiştirmede. Muhârebe betmek tükenmez yes'aver bir kardeş katilliği halini aldı.

1863 temmuzunda New York'ta askerî mükellefiyet 'aleyhine bir 'isyan zuhûr etti ve şimâlin demokrat fırkası muvaffakiyetsizlikleri bahane ederek harbe nihayet vermek da'vasında devlet re'isi intihabı mücadelesine atıldı. Bu halin neticesi zarûrî olarak cenûblular için bir zafer olacaktı. Askeri mükellefiyet 'aleyhine mürettep teşkîlatlar vücûda getirmişerdi.

“White House ¹² deki uzun boylu kuru vücutlu adamın arkasında bir alay bozguncular, hainler, ma'zul ceneraller, ittiradsız politikacılar ile vesvese içinde bitkin bir millet önünde de vardı yegane tesellesini “Rişmond”da ki “Jefferson Davis”in de kendisinden daha hallice olmayacağına düşünmekle bulunuyordu.

İngiliz hükümeti fena bir vaz'iyet aldı ve cenupluların İngiltere'deki adamlarının üç seri korsan gemisi tedarik (s.185) Ve teçhiz etmelerine müsaade verdi -ki bunlardan “Alabama” adlı olanı pek meşhur olmuştur- bu üç gemi Hükümet-i Mütihaddi gemilerini mütemadiyen avladı durdu. Meksika'da ki Fransız ordusu da “Monro” ahidesini çiğnemişti. “Rişmand” den harbi nihayet vererek monazifye mes'eleyi bilahere münakaşe etmek ve şimdilik şimâl ve cenûb orduları ittifâk etmek sûretiyle meksikadaki Fransızlara karşı yürümek için diplomatça teklifler yapıldı. Lakin Linkoln ittihâdın hakimiyeti esâsi kabul ve tahkim edilmedikçe böyle tekliflere kulak asmak

¹² “Beyaz ev” Amerikadaki devlet re'islerinin resmi ikametgahı- mütercim

istemedi. Amerikalılar böyle bir hareketi ancak tek bir millet olarak yapabiliridi, yoksa ikiye ayrılmış olarak değil.

Linkoln, inkisa'mın kara sahifeleri, cesaret kırıcı halleri içinde aksiliklerle, semeresiz cihadlarla geçen üzücü uzun aylar zarfında Hükümet-i Mütehadde'yi bir arada tuttu; onun maksadında en ufak bir tereddüde uğradığı bile kaydedilmemiştir. Öyle zamanlar oldu ki yapacak hiçbir şey' olmadığı için Linkoln hayat heveside sessiz ve hareketsiz, hazin bir 'azîm ve karar abidesi gibi oturdu. Bu zamanlarda o ruhunun elemine çabalarla ve bol bol menkıbeler nakli ile avutuyordu. Pek acı istihzaları vardı, lakin başkalarının elemelerine karşı çok şefikdi. "Garent" in düşmanlarından ba'zıları kendisine bu ceneralin sarhoşluğunda şikayet ettikleri zaman onlara ceneralin kullandığı viskinin markasını sormuştu –başkalarına tavsiye etmek için kendisi bütün itiyatlarında pek ziyâde itidalkar idi, pek lâzım bir meşgûliyeti olduğu kadar pek 'azîm bir sırada kadardı.

Nihayet 1865 senesinin ilk aylarında zaferin yaklaştığı apaçık belirmişti. Linkoln cenuplilerin teslimlerinin kolaylığı cereyanı ve mağlûbelere barışçılığı iyi bir mukaddime teşkîl edecek tarzda mu'amele icrâsı için bütün kuvveti ile çalıştı. Onun parolası yine "ittihâd" idi. Kendi taraftarları arasındaki marizlerle pek çabuk arası açıldı, çünkü onlar sahi yapmak istiyorlar.

Linkoln ittihâdın neferini gördü. Rişmond in teslim olması ertesi günü şehre girdi ve ceneral Li'nin tesliminde bizzat bulundu. On bir nisanda Wasghinton'a dönerek ordusuna dönerek 'umûmi hitabını yaptı. Bu hitabını mevzu' teşkîlatının yeneden ihdası idi. Linkoln on nisan akşamı Wasghinton'da kord tiyatrosuna gitti ve orada oyunu seyredirken arkadan isabet eden bir kurşunla ani olarak maktulen vefat etti. Katil "Boss" adında bir aktördü. Linkoln'e şahsen düşman olan bu adam kimseye sezdirmeden re'isin locasına girmişti.

Amerika'nın tedavisi kusurlu olmuşsa harbi ta'kîb eden senelerde Hükümet-i Mütehadde lüzûmundan fazla müşkûlat ve müzehame uğramıştı, bunun sebebi Linkoln'in vefat etmiş olmasıdır. Linkoln av işini yapmıştır "itihad" kurtulmuştur ve kurtuluş hayırlı olmuştur. Harbin başlangıcında Büyük Okyanus sahiline demir yolu yoktu; şimdi ise demir yolları sur'atle büyüyen nöbetler gibi her tarafa kök salmış, Hükümet-i Mütehadde'nin bütün arazisini örümcek ağı gibi dolamış ve bu sûretle evlekiye yekpare inhilal kabul etmez ma'nevî ve maddi birlik haline getirmiştir. Linkoln zamanından 'itibaren Hükümet-i Mütehadde tahkim ve takviyesi mütezahid bir hâ'iz ile

devam etmiştir. Yarım 'asır içinde nüfusu yüz milyonu geçti ve bunu ve inkişafın son hadlerine vardığında ortada hiçbir 'alâmet yoktur. Bu Fransız ve ecnebi teşkîlatı hârici siyasetsiz mu'azzam demokrasi mükerreren söylediğimiz yeni dünya tecrübesinde yeni bir şey'dir. Hükümet-i Mütelhaddi kelimenin Avrupa'da ki mu'tat monarşiyle, "Devlet-i Mu'azzama" değildir. O mahiyeti 'itibari ile daha modern daha büyük bir şey'dir, mukadderesi daha büyüktür(s.186).

4.11. Rus – Türk Muharebesi Ve Berlin Muahedesi

Avrupa'nın tabi' haritası denen Viyana Mu'âhedesinin kurmuş olduğu siyâsî anlaşmalar 1875'de yeni bir karışıklık ile bulandı.

Balkanlar'da sakin Hıristiyan 'ırklar bi'l-hassa Bulgarlar kıyım ve 'isyana başlayınca tabi' siyâsî harita tekrar kendi mevcûdiyeti gösterdi. Türkler tedbîr-i şedideye müraca'at ettiler. Bunun üzerine Rusya müdahale ve bir sene muhârebeden sonra Türkiye'yi Ayestefanos Mu'âhedesini imza etmeye mecbur etti. Bu mu'âhede Osmanlı imparatorluğunun pek sathi olan vahdetini izale ediyordu. Fakat İngiltere'nin siyâsî 'an'anesi Rusya'nın maksadına ha'il olmak idi. Ve İngiltere Hâriciye Nezareti (o zaman Lord Bikonsefit başvekalet mevki'inde idi) Rusya'ya bir nota tevdi'le Ayestefanos mu'âhede iptal edildiği takdirde İngiltere'nin Rusya'ya karşı î'lân-ı harb edeceğini bildirdi. Bir müddet harbin vukû'u muhakkak gibi göründü. İngiltere harbiye nezaretinin şu'beleri olan İngiliz (mevzikihul) lerinden çılgın bir vatanperverlik hissile meşbu' şarkılar okunup çıktı ve sokaklarda mikdâratı aliyesini muderrek bir imparatorluğun müstakbel-i tabi'sine yakışan bir vakar ile küçük komisyoncular şu şarkıyı temrin etmeye başladı.

"Biz harbetmek istemiyoruz; fakat eğer harb îcâb ederse bizim gemilerimiz askerimiz ve paramız olacaktır" Bu şarkının sonunda şöyle bir cümle vardı: "Hayır Ruslar İstanbul'u alamayacaktır!" İngiltere'nin Rusya'yı bu sûretle muhalefet etmesi üzerine Ayestefanos mu'adehesini bi'l-hassa Osmanlı imparatorluğu ile Avusturya imparatorluğunun nefine olarak ta'dil etmek üzere 1878 de Berlin'de bir konferans in'ikad etti. İngiltere Kıbrıs Adasını aldı. İngiltere'nin bu ada üzerinde en cüzi' bir hakkı yok idi ve bu ada kendisi için bir fa'ide tevellüt etmedi. Lord bikonsifilit, (şerefli sulh) ı h'âmilen muzafferâne bir tarzda Londra'ya 'avdet etti. Bu işe kızan bir adam vardı ki oda Gladstone idi. Frankfurt selahi ile beraber Berlin mu'adehesini zuhûr eden harbin başlıca sebebi olmuştur.

4.12. Denizlerin Maverasındaki Vâsi Memleketlerin Teshiri İçin İkinci Defa Olarak Çarpışma

'Asrın başlangıcında hadis olan mihengi inkılâbı 1848 senesinden 1870 senesine kadar Avrupa'nın siyâsî tarihinde kat'î bir te'sir ika etmediği fikir ve kana'âtı izhar etmiştir. Diplomatlar bir satranç tahtası üzerinde oyun oynuyorlardaki onun haneleri aşağı yukarı hep aynı iyadiye hâ'iz idi. Halbuki denizlerin öte tarafında ki İngiliz müstemleketinde ve diğer Avrupa devletlerinin müstemlekelerinde münakalatın sür'at kesp etmesi ve tarafında tahrifi te'sîsi neticesi olarak milletlerin hayatında hükümet usullerinde derin tahviller husule geliyordu. Bu sûretle Asya ve Afrika'nın Avrupa üzerinde 'aksü'l-âmil eskide olduğundan büsbütün başka bir hal alıyordu. On sekizinci 'asrın sonunda imparatorluklar inhitatı yüz tutmuş ve müstemlikât edinmek taraftarları inkisar-ı hayallere düşer olmuş idi. Bir taraftan İngiltere ve İspanya ve diğer taraftan bu iki memleketin müstemlekeleri arasında seyahatın uzun ve zahmetli olması an-ı vatanla müstemlekeler arasında serbetçe münkalayı men' ediyordu, bunun neticesi olarak müstemlekeler kendini mahsûs fikirleri menfa'âtleri ve hatta kendilerine mahsûs lisânları olan ayrıca cema'âtler teşkiline temayül ettiler. Bu müstemlekeler inkişaf ettikçe ona vatanın te'sîs ettiği deniz sir ve sifirleri ona vatanla müstemlekeler arasında ancak pek zayıf bir râbîta teşkil edebiliyordu. Fransa'nın Kanada'dan te'sîs ettiği ticaret ecnetileri gibi çul içinde kaybolmuş ticaret acenteleri ile İngiltere'nin Hindistan'daki ticarethaneleri gibi ecnebi bir millet içinde adeta mahsur kalmış ticarethaneler kendilerini yaşatan ve hatta mevcûdiyetlerinin bile (s.187) müdafî'i olan millete tâbî sıkı sûrette merbut kalıyor. On dokuzuncu 'asrın iptidasına kadar bir çok mü'ellifler "konolizasyon" mefhumunu ifade eden ma'nası ile arzuya şayan yegâne istimlak tarz ve şeklinin bu tarz ve şekil olduğunu iddia ettiler. On sekizinci 'asrda dünya haritası üzerinde o kadar büyük bir mevki" işgal etmiş olan Avrupa imparatorlukları 1820 narhında hemen hemen hiçe inmiştir. Yalnız Rusya Asya'nın mühim bir kısmını eli altında bulunduruyordu. Mamafih şurasını söylemeli ki coğrafi â'lemler arasında (mirkatür) irtisamı denilen ve Sibiryâ kıta'sının ibadının pek fazla mikyasta büyüyen usul Avrupalıların müheyyalarını aldatıyordu.

1810 senesinde İngiliz imparatorluğu Kanada göl ve nehirlerinin kenarlarında sakin gâyet dağınık bir halk ile çölü andırır mıntıklardan murekkeb vasi' bir hinterlandtan 'ibâret idi. Bu hinterlanda sakin cema'âtler yalnız şunlar idi; bir – Hutson

körfezi kumpanyasına mensûb kürklü hayvan avcılarının konak yerler; iki – Hindistan denilen kıta'nın üçte birini ihata eden ve Hindistan kumpanyasının emri altında bulunan mü'esseseler; üç - indiburnennin deniz kenarındaki mıntıkları burada sakin olan zencilerle Hollandalılar dâ'imâ 'isyan halinde idi. Buna Afrika sahilinde birkaç ticaret hanesindeki Cebelitarık kıyısının, Malta Adasını, Jamaika adasının, Hind-i Garbte esirlerin işlettikleri birkaç müstemlekeyi ve dünyanın öbür ucunda kürk ma'müllerine mahsûs ve biri Avusturalya'da ve diğeri Tasmanya'da kâ'im iki hapishaneyi ilave ediniz. İspanya Küba adası ile Filipin adalarında birkaç mahalli muhafaza ediyordu. Portekiz'in elindedeki Afrika'da bir kaç müstemleke kalmıştı. Hollanda(Flemenk), Hind-i şarkîde ve Gine'de birkaç ada ve ticaretheneye mâlik idi ve Danimarka'da Hind-i garpda bir yahut iki adası vardı. Fransa'nın da aynı mıntıklarda bir iki adası vardı ve 'aynı zamanda Fransız Ginesi'nde isminin delaleti veçhi ile Fransa'ya edildi. Öyle görünüyordu ki bu sûretle devletler muhtâc oldukları müstemlekelerin kaffesini ellerine geçirmişlerdi ve müstemleke edilmek hususundaki teşebbüsleri tevkif nüktesine vasil olmuş idi. Yalnız Hind şarkı kumpanyası tevsi' arzuları gösteriyordu. Hindistan'da bir imparatorluk teşkîl ettiğini ve bunun İngiliz milleti ve İngiliz hükümeti tarafından vücûda getirilip Macar kahramanlarından müteşekkil bir kumpanya tarafından te'sîs edildiğini ve kumpanyanın elinde İngiltere Kralı tarafından verilmiş bir inhisar ile fermân bulunduğunu yukarıda izah etmiştik. Moğol sülalesinin Hindistan imparatoru (evrenikzşp) in 1707 de vefatından ve onu ta'kîb eden muhârebe devresinden sonra kumpanya askeri ve siyâsî bir devlet haline inkılab etmek mecburiyetini hissetti. Kumpanya on sekizinci 'asrın imtidad ettiği müddetce Hindistan'daki devletleri ve milletleri kalkınmayı öğrenmiş oldu. Bu garip o zamana kadar görülmemiş mâhiyette olan imparatorluğu (kalyo) te'sîs ve bunun teşkîlatını (varan hestin vis) icrâ etti. Fransızlar Hindistan'dan geri çekilmeye mecbur oldular ve 1798 de Lord Marinhuton (bilahere marki durulesey ünvanıyla yad edilen mişar ile meşhur dük devolin gutunun büyük biraderidir) Hindistan vali-i 'umûmiliğine tayin olunarak (büyük Moğol) diye yad edilen ve nüfusunun gittikçe halkın Moğol imparatorunun hukuk-ı hakimiyetini doğrudan doğruya tehdit etti. Napolyon devrindeki muhârebeler Avrupa'yı işgal ederken Hindistan kumpanyası Türkmenlerin ve şimâlden gelen diğere fenhillerin eskeden Hindistanda oynamış olduğu rolü oynuyor idi. Viyana'da sulh imzalandıktan sonra kumpanya 'aynı hakları muhafaza ve vergiler tarh ve tahsîl muhârebeler îlân

Asyadaki devletler nezdine ilçeleri 'izam etti kumpanya hemen müstakil bir devlet haline gelmişti.

(s.188) Büyük Moğol imparatorluğunun ne sûretle ihtilâl ettiğini (Maharat) devletlerinin (Racbut) prensliklerinin 'avdet ve Bengal'de Müslüman saltanatlarının ve (Mih) kralıklarının ne sûretle meydana çıktığını bundan evvel ki fasıllardan birinde muhte'sîren izah etmiş idik. Kumpanya ba'zen bu devletlerden biriyle ba'zende diğer biriyle müteffik oldu ve bu hal kumpanyanın bunların hepsi üzerine hakim olduğu güne kadar devam etti. Kumpanyanın hakimiyeti şimdi (asam saved avdeh) kadar imtidad ediyordu o zaman Hindistan haritası bu gün İngiltere'de mektep talebesinin pek iyi bildikleri şekli alıyor doğrudan doğruya İngiliz idâresine tabi' eyaletlerin çerçevelediği yerli devletlerden mürekkeb bir muzaiin halini alıyordu.

1880 den 1858 tarihine kadar geçen seneler esnasında bu garip imparatorluk inkişaf ederken mihengi inkılâb Hindistan'ı İngiltere'den ayıran mesafeyi azaltıyordu. O geceleri Hind kumpanyası küçük Hind devletlerinin işlerine müdahale etmezdi. Kumpanya Hindistanı ecnebi efendilerinin İngilizlerin eline vermişti fakat memleket bunlara alışmıştı, bunları ve çarçabuk temsil ederdi. İngilizler gâyet genç yaşta Asya'da yerleşirler hayatları hemen tamamen orada geçirirler yerlilerin ve teşkîlatına iltihak ediverirlerdi. Halbuki mihangi inkılâb şu hali derin bir sûrette değiştirdi. İngiiz me'mûrları için me'zun buldukları zamanı Avrupa'da geçirmek zevcelerine çocuklarını buldukları yere getirmek kolaylaştı artık onlar Hindûlaşmadılar. Hindistan'da meraveiyetleri devam ettiği müddetçe Avrupalı ve garplı kaldılar aynı zamanda bunların mikdârı artıyordu. Bunun üzerine İngilizler mahalli işlere daha büyük bir çevresine müdahale ettiler. Telgrafa ve demir yolu gibi icadlar yerlilerin hayatını alt-üst etti. Hıristiyan meysuyunelerine günden güne daha mütecavizane hareket ettiler. Bunlar gerçi çok adama dinlerini değiştirtmiyorlarsa da eski dinlere mensub pek çok kimselerde dinlerine karşı şüphe uyandırıyorlardı. Şehirlerde ki gençler Avrupalılaşmaya başladı ve yaşlı kimseler bundan çok müte'esir oldular ve arlandılar.

Hindistan'da birçok milletler hakim olmuşlardı fakat adet ve 'an'anat böyle tehvide maruz kalmamış idi. Müslüman va'izlerle Brahman papaslar bundan endişey'e düşdüler ve ahâlinin adet bu sûretle alt üst ettiklerinden dolayı İngilizleri takbih ettiler. Hindistan ma'nen Avrupaya yaklaştıkça iktisâdî ihtilâflar daha had bir hale geliyordu. Hind sanâ'i ve izan cümle pek kadim olan pamuktan mensucat san'atı İngiliz fabrikatörlerini himâye eden kânunlardan çok müte'esir oldu. Kumpanyanın

mecmu'una bir hareketi halktaki infialin patlamasını te'cil etti. Brahmanlar nazarında ayinin mukaddes bir hayvandar Müslüman ise hınzıra murdar bir hayvan nazarı ile bakar kumpanyanın askerine tevzi ettiği yeni tefnikin kurşunlarını tefnin atılmadan evvel neferler ağzına alacak idi. Kurşunlar ise yağlanmış idi. Kurşunların inek ve Hınzır yağıyla yağlanmış olduğunu asker anladı bir 'isyan baş gösterdi (1807). Asker (mervet) de 'isyan ettiler ondan sonra büyük Moğol Hun imparatorluğu ihyâsı için (Delhi) şehride 'isyan bayrağını kaldırdı. İngiltere'de halk Hindistan'ın mevcûdiyetini birden bire idrâk etti. Çok uzaklarda güneşin altında yanan bir memleket vardı ki orada bir avuç İngiliz İngilizlerinin hayat ve mevcûdiyetini muhacimlerden müteşekkil kesif ordulara karşı müdafa'a ediyor idi. İngiltere'de halk bunu keşfetti. İngilizler Hindistan'da ne yapıyorlardı ne gibi haklara istinâd ediyorlardı. Bunu İngiltere'de kimse sorub aramadı ehemmiyeti hâ'iz yalnız bir şey' vardıki oda damarlarında İngiliz kanı akan kimselerin mukadderatı idi. 1807 senesi İngiltere için hummalı bir sene oldu. Hindistan'da (s.189) ise başında bulunan (Lorans Nikoleson) namındaki İngiliz kumandanları bir avuç adamla harikalar vücûda getirdiler. Bunlar bir şehre kapanmadılar eğer kapanmış olsa idiler 'asiler ta'rruz etmiş bir kuvvet haline gelir ve nüfûzlarını şereflerini artırırlardı. Lorans ve Nikolson biliyorlardı ki bir şehre kapanmak Hindistan'ın İngilizlerin elinden çıkmasına sebebiyet verirdi bu iki general mutesil hücum ettiler ba'zen kuvvetlerinin on misli ile çarpışıyorlardı zaten (Sih korka) kâbileleriyle Pencab askeri İngilizlere sadık kalmıştı. Hindistan'ın cünubunda sakin ahâli sulh ve sakini ihlal etmişti. Cavenpor volkanı şehirlerinde vukû'a gelen katli onlarla adeden pek aşağı olan bir kuvvet tarafından Delhi şehrinin zapt ve işgalinin tefsilatı tarih kitaplarında yazılıdır. 1759 nisanında bu müthiş yenilginin son kıvılcımlarında bastırıldı ve İngilizler Hindistan'a yeneden hakim oldu şurası unutulmamalıdır ki bu 'isyan halk arasında zuhûr etmiş bir 'isyan mâhiyetini hâ'iz olmayıp Hint kumpanyası me'mûrlarının dirayetsizliği yüzünden çıkan bir askeri 'isyandan 'ibâret kalmıştı. Hatta düşmandan kaçan İngilizlere karşı Hintler pek çok def'alar insaniyet ve hayr-ı haluk göstermişlerdir. Bununla beraber Hint 'isyanı İngiltere için ciddî bir ihtar idi.

Hint 'isyanının doğrudan doğruya neticesi Hindistan imparatorluğunun İngiltere krallığı tarafından ilhakı oldu. Hind idâresinin ıslahı hakkındaki kânun ahkâmına tevfikân vali-i 'umûmi hükümdarı temsîl etmek üzere (Vasruva) ya'ni naib kral 'unvanını aldı ve İngiliz Parlamentosuna karşı mes'ul bir Hindistan nazırı Hind

kumpanyasının makamına ka'im oldu. 1877'de baş vekil Lord be consifid İngiltere kraliçesinin başına Hindistan imparatoriçesi tacını vaz' ederek bu işi ikmal etti bu gün bile İngiltere'yi Hindistan'a rabd eden şey' bu garib râbitadır Hindistan bu gün yine büyük Moğol imparatorluğudur yalnız büyük Moğolluk yerine İngiltere krallı kaim olmuştur Hindistan (Otakrat) siz bir (otokrasi) dir. Mutlak monarşi ile demokratik me'mûriyetçilik bütün mahzurları Hindistan hükümetinde mevcûtdur bir şikayeti olan Hintli hakkını ilhak ettirmek için ya İngiltere'de neşriyatça bulunmak yahut ve â'vâm kumarasında mebuslardan biri, vasitâsıyla hükümetten istizah yaptırmaya mecburdur. Londra'da ki Parlamento İngiltere işleriyle ne kadar çok meşgûl olursa Hindistan işlerini o kadar çok ihmal idiyor bunun neticesi olarak Hindistan'ın makedaratı bir kaç yüksek makam işgal eden birkaç me'mûrun elinde kalıyor.

Böyle bir halin devam edip gidemeyeceği meydandadır. Ne kadar eli kolu bağlı olsa da Hindistan dünyanın diğer aksamı gibi tarihi yolunu ta'kîb etmektedir. Şimdi Hindistan'da eskisinden fazla gazete çıkarıyor efkâr-ı harbiyenin te'siri altında kalanların mikdarı şimdi daha çoktur ve Hind hükümetinin noksanlarını gören ve bundan müte'esir olanların da 'adedi artmıştır memleketi idâre eden İngiliz me'mûrlarının zihniyeti ise bi'l-'akis değişmemiştir tek tük alınırca bu me'mûrlardan ba'zılarının müstesna meziyetlere mâlik olduğu görülür fakat idâre sistemi ile sadyikataan mahrûmdur bundan başka idâre sistemînin istinâd ettiği asker sınıfı İngiltere'yi teşkîl eden sınıflar içinde fikren en geride bulunan sınıftır. Her gün bir parça daha ziyâde tenevvür eden Hintliler karşısında İngiliz zâbıtı asabileşmekte gülünç olmaktan korkmaktadır. İşte bunun neticesi olarak bir kaç seneden beri İngiliz zâbıtı cebr ve şiddet ibrazına mütemâyül bulunmakta ve bu hal pek elim neticeler tevliid etmektedir. Esâsen Hindistan hakkında pek az ma'lûmatı olan İngiliz efkâr-ı 'umûmiyesi harb-i 'umûmi esnasında Hindistan'a karşı hiçbir "alâka göstermedi ve Hindistan'da bulunan kıymetli zâbıtlar hareket askerine (s.190) icrâ edildiği sahneye celb olundular Hindistan'da vahim ihtisaslar baş gösterdi (armışar) da asker silahı olmayan bir 'Ali beye karşı silahı kullandı yerlilerden iki binden fazla adam öldürüldü yaraladı yahut fena halde darb edildi bu bir nev' tedhiş idi bu idâre-i tedhiş bütün memleketi ma'nen sarstı bir müddet sonra 1919 senesi Hunteri hey'eti nam mafufile olan tahkikat komisyonu İngiliz militanı bu vahşetlere agâh etti İngiliz imparatorluğunun her milletler arasında bir cem'iyetin mubeddi' olduğunu zan eden hırtperor İngilizlerin bütün bu vaka'yı görüb eleme düçar olması tabi'i mucip hayret değildir. Hindistan tarihinde

'acilen yeni safaha hakkında hüküm vermek için vakit henüz çok erkendi. Bu nakille beraber 1919 tarihinde (Hindistan idâresi hakkında kânunun) daha mes'ud bir devreye mübedda' teşkîl etmesi Hindistan milletlerinin serbestçe müthad dünya devletler arasında diğer milletlerin mevki'ne müşabih bir mevki' tutması ümit olunabilir on dokuz nice 'asrın nısf-ı evvelinde dünyanın diğer aksâmında İngiliz imparatorluğu ile çünd 'asır inkişaf edemedi siyâsî mütefikirlerden müteşekkil bir zümre müstemlekât bir krallık için sebep teşkîl edeceğine kâ'il eder İngiltere'nin Avusturya'da birleştirdiği muhacirlerin teşkîl ettiği küçük müstemlekeleri 1842 de zengin bakır ma'denler keşf olunup da Avusturalya yeni bir kıymet kesb edinceye kadar ağır ağır terk ettiler. Avusturalya'da yetişen yönleri münaklatan eyleşmesi neticesi olarak araba piyasalarına kolayca göndermek memnu' oldu.

Kanada müsetamlıkâtı dahî 1849'dan evvel inkişaf edemedi orada Fransa müstemirleriyle İngiliz müstemirleri arasında kavgalar sükûnu ihlal etmekte idi bunun neticesi olarak oldukça vahim 'isyanlar vuku'a geldi. 1867 senesinde yeni bir kânun-i esâsi ile Kanada bir federasyon şeklini aldı ve bu sayede vaz'-ı sukunet etti. Kanada'da değişikliğin 'âmil olduğu şamandifer Kanada müsetamerlerinin hareteki vasi' araziye istismar etmişken bu hadlerini ve diğer mahsûllerini arabaya göndermesin ve dilleri ve menfa'âtleri bir cema'at teşkîl eylemesi mümkün bir hale getirmiştir 1840 tarihinden evvel İngiliz müsetamarlar yeni Zellanda'da yerleşmişlerdi ve Yeni Zellanda adasındaki tabi'î sûretleri işletmek için bir kumpanya teşkîl etmişti 1840 Yeni Zellandada İngiliz Krallığı müstemlikat arasına dâhil oldu. Münakataki yeni usullerden istifâde hususunda Kanada diğer İngiliz müstemlikalarına takdim etmiş olduğunu yukarıda söylemiştik cenûb amir cumhuriyetleri bi'l-hassa Arjantin () Colon gelmesine mükâbil olarak kullanmıştır.(s.191) Cumhuriyeti yeni münafalat ustaları sayesinde yaklaşan Avrupa'da yetiştirdikleri kahve ve hayvanat için pek iyi bir münhariç olabileceklerini aradan çok zaman geçmeden anladılar o zamana kadar Avrupa devletlerini cezb ve celb eden müte'alar bi'l-hassa altın ve diğer ma'denler baharat fil dişi ve birde esir ticareti idi. On dokuzuncu 'asrın son yirmi beş senesinde ihalenin artması Avrupa devletlerini havahic-i zaruriye uzak memleketler tedarik etme mecburi idi bundan başka sanâ'inin terâkkîsi neticesi olarak ham maddelere bağlara kağıtuğa ve o ana kadar pekte rağbet görmeyen diğer maddelere fazla nisbette ihtiyâç hâsıl oldu. İngiltere Hollanda ve Portekiz'i idâreleri altındaki müstemlikate ma'mûl madde ve mütaalardan ehemmiyet gittikçe mütezayid sûrette istifâde etmekte olduğu aşikar idi. Almanya Fransa ve nihayet İtalya

1871 den sonra mevâd ibtida'ieyce zengin ve henüz hiçbir devlet tarafından ilhâk edilmeyen mıntıkları ele geçirmeye yahud 'asrîleştirilmesi mümkün olan şark memleketlerini kendi nüfûzları dâ'iresine almaya çalıştılar. (Monrevoi) nazariyesinin câri olduğu ve binâ'en 'aleyh hiç kimsenin el uzatamadığı Amerika kıta'sı hariç olmak üzere dünyanın henüz bakir olan mıntıklarında yeni bir mücadele başladı. Esrarengiz memleketleriyle Afrika müstemlikate hâris Avrupa devletlerinin rekabet ve cidâlna açık bir saha idi. 1850 senesinde Afrika'nın zencilerle meskûn olduğu keyfiyetinden başka bu kıta'ya dâ'ir ma'lûmat yok idi. Afrikada yalnız Mısır kıta'sı ile sahiller ma'lûm idi. Amerika'nın 1850 senesine doğru vaz'iyetini gösteren ve burada münderic olan hurâfe Afrika hakkında ki cahillik derecesini gösterir. Afrika kıta'sı üzerinde ki siyah perdeyi ilk def'a olarak yırtan siyahlar ve keşiflerle bunların izini ta'kîb eden siyâsî me'mûrların idâre adamlarının tüccarın müstemirlerin ve ilim adamlarının tarih sergüzeştini hikaye etmek için bu kitab kadar büyük bir cilt lazımdır. Bütün bu adamların önüne yeni bir 'âlem çıktı cüceler gibi hayret verici 'ırklar (ocağı) gibi garib hayvanlar hayret-engiz çiçekler meyveler ve haşerat ormanlar dağlar gâyet vasîh dağ denizler ve mu'azzam şelaleler Afrika'ya girenler müthiş hastalıklardan da kendilerini vekaya mecburiyetinde idiler. (Rimbalu) da bir eski medeniyet bakiyesine bile tesadüf edildi. Bu kıta'-ı makedima cenûba doğru etmiş olan ibtida'î bir kavme â'id idi. Avrupalılar bu hayr-ı mekşûf â'leme girince tüfenklerle maslah olarak esir ticareti yapan 'Araplar ve tam bir anarşi içinde yaşayan zenci kâbileler ile karşılaştılar. Afrikaya â'id ikinci haritada görüldüğü vechle 1900 senesine doğru Afrika başdan başa Avrupa devletleri tarafından istikşafen taksîm edildi. Bu devletler Afrika'nın her köşesinin şimdi kıymetini biliyorlar ve her biri kendisini az çok raddide 'ad diyordu bu mücadele esnasında yerlilerin refah ve sa'âdeti hemen hiç düşünülmedi.

Konunun Belçika'ya â'id kısımlarında kauçuk zira'atıyla iştiğale icbar edilen zenciler Avrupalı me'mûrların tecrübesizliği yüzünden çok ızdıraba düçar oldular. Zenciler hakkında müthiş mezâlim tatbik edildi fakat bu hususta hiçbir Avrupa devletinin eli temiz değildi. Hükmen Osmanlı imparatorluğunun iczasında olan Mısır kıta'sına 1889 senesinde İngiltere'nin ne sûretle vaz'-i yedd edip orada yerleştiğini ve meşhur miralay (Morşin) merkezi Afrika'dan garb sahiline doğru giderken Nil-i â'liyade (faşuda) de Nil'e Fransız bayrağını diktiği zaman İngiltere ile Fransa arasında harb tehlikesinin nasıl baş gösterdiğini burada tefsilatıyla izah edemeyiz. (Uganda) Fransız tabi'iyetinde ki Protestan misyonerleri Hıristiyanlığı öyle garib bir tarzda neşr

ve telkîn ettilerki (Uganda)'nın (s.192) merkez-i idâresi olan (Monako) şehrinin Avrupa medeniyetine açılmasından bir kaç sene sonra orada ilahiyatçı ve aynı zamanda birçok adamlar türedi.

Daha cenûbda (oranj) nehriyle Transval mıntıkasında aslen Flemenkli (Türkçe telafuzu ile Overc) denilen mustemirler var idi. İngiltere bunların müstakil cumhuriyetler te'sis etmesine müsa'ade etmiş İngiltere biraz sonra pişman olarak 1877 tarihinde Transval cumhuriyetini ilhak etti. Buna'isyan ettiler ve 1899 de (Macubahi) muhârebesini kazanarak hürriyetleri istirdad ettiler. İngiliz izzet-i nefsi maliyesi cerihedâr olmuştu. İngiliz mutbu'atı bu yaraya tuz ekmeğe çalıştı. 1899 tarihinde İngiltere ile iki bonur cumhuriyeti arasında harb zuhûr etti. İngiliz milletinin müthiş fedakarlıklarda bulunmasını istilzam eden bu muhârebe üç sene devam etti ve Boerler'in teslim olmasıyla neticelendi. İngiltere mağlublara ali-i cenabâne mu'amele etti. 1907 senesinde İngiltere'de emperyalist hükümet sükut ettiğinden iş başına gelen (Liberaller) cenûbî Afrika mes'elesine vaz'-i yedd ettiler. İngiltere'nin hakimiyeti altında ve Trensval Oranij müstemlekesi ve Notel'den mürekkep olmak üzere muhtariyet idâreye bir cumhuriyet halinde bir konfederasyon ihdas edildi. Fransa da birbirini müte'akîb Cezayir, Senegal, Kongo ve Madagaskar kıt'alarını eline geçirerek Afrika'da vasıh bir imparatorluk te'sîs etti.

25 sene zarfında Afrika'nın taksîmi icrâ edilmişti serbest kalan memleketler şunlardan 'ibâret idi. Arab sahilinde Liberya denilen zencirle meskûn küçük cumhuriyet, bir İslam sultanın taht-ı idâresinde Fas (1912 den beri bu memleket Fransa himâyesi altındadır) ile Hıristiyanlığı gâyet kadîm ve gâyet hususi bir şekilde kabul etmiş olan 1826 senesinde (Aduval) muhârebesinde İtalyalılar mağlub iderek istiklalini kurtaran Habeşistan.

4.13. Hindistan'ın Zabtı Asya'da Misâl Teşkil Ediyor

Afrika haritasının bu sûretle gelişi güzel bir tarzda Avrupa devletleri tarafından mıntikalara taksîmini çok kimse bir kati' sûret-i tesuya 'ad itmez zanındayız. Bununla beraber olmakla mü'errih sıfatıyla söylemek mecburiyetinde bu gelişi güzel taksîm irade ve muhalefeti mucib olmamıştır. On dokuzuncu 'asırda Avrupalılar tarihlerine pek az vâkıf idiler. Devamlı bir sûret tasviyenin muhiti hakkında onların bir fikri yok idi. Tenkid ve tahlillede müktedir değildiler. Miheng-i İnkılab sayesinde diğer kıta'lar sahasına fa'ik bir za'iyatta bulunmalarından dolayı mağrur olan 'asırla ondan sonraki

'asırlardaki Moğol fütuhâtından haberdar olmayan Avrupa milletleri bu (Avans) ı dâ'imâ muhafaza edeceklerini zan ediyorlardı. Onlar anlamıyorlardı 'ilim ve fenin ve onun namın ettiği ni'metlerin ihsarını hiç kimse uzun müddet elinde tutamaz ve Çinli yahut Hintli de Fransız ve yahut İngiliz gibi 'ilmi tedkiklerde bulunabilir. Avrupa milletleri nazarında fikrî şey'lere karşı teccessü'-i merakta mefküresine münhasır idi, gevşeklik ve gürengi tabi'ât ise şart mefküresinde meknuz bir hal idi. Bu had-i pesindâne düşünce şu neticeyi tevlîd etti. Avrupa kabineleri arzın küre-i bâkir topraklarını zapt için İngilizlerle mücadele etmekle kalmadılar, Asya'nın mütemeddin ve meskûn memleketlerindeki ahâli sanki Avrupalılar tarafından kullanmaya mahsûs bir ham madde imiş gibi o memleketleri aralarında taksîm etmeğe teşebbüs ettiler. Hindistan'da icrâ-ı hükümet eden seneflerin görünüşde parlak ve fakat zafında haddi çürüne olan hakimiyet Flemenklilerin şarkî Hindistan'da elde ettikleri 'azîm kazançlar İngiltere'ye rakip olan büyük devletlere mensûb ticârî takımına ve Osmanlı imparatorluğunda aksa-yı şarkda aynı tarzda saltanat sürmek ve para kazanmak hırsını telkîn etti .On dokuzuncu (s.193) 'asır sonunda â'vâm beyninde şâyî' olan kitaplarda bütün dünyanın tabi'i ve zarûrî olarak Avrupa hakimiyeti altına gireceği fikr ve kana'âtine tesadüf olunur derûni ve mukâ'vâmetsiz bir kuvvetin taht-ı te'sîrinde olarak gayretmeden milletlerin ve sa'âdeti arzu ettiklerine dâ'ir riyakârâne bir bahane ile Avrupalılar İngiliz şâ'iri Rodyad Kiplink 'ırk ebyâzın yükü dediği şey'i düş-i 'amellerine almağa ya'ni dünyayı yağma etmeğe hazırlandılar. Ahâlisi yarı cahil mütedeyyin olduklarından teddenî halinde iktisâdî sistemleri yıkılmaya meyal ve siyâsî teşkîlatları halk arasındaki hoşnutsuzlukla sarsılmış bir halde bulunan ve ahâlisi arasında sırf 'ilm ve hakikat 'aşkla tatkikat fenniyyeye kendisini hasr etmiş kimseleri birkaç bin kişeden 'ibâret olan bu Avrupa devletleri zan ettiler ki şark ya da Asya'da nüfusu yüzlerce milyona baliğ olan kıta'lara mü'ebbeden hakim olacaklardır bu gün bile mes'elenin mâhiyetini velevki kısmen idrâk etmemiş bir çok adamlara tesadüf olunur bunlar bilmiyorlar ki 'ale'l-'ade bir adamın dimağı Asya'da Avrupa'dakinden aşağı değildir. Asya'nın en cesur en ziyâde 'an'ane sahibi en ali-cenab en bâriz müşterek fi'il ve harekete en ziyâde hazırlanmış Avrupalılar gibi adamlar yetiştirmiş olduğunu da onlar bilmiyorlar. Şurasını da unutuyorlar ki yeryüzünde Asyalıların yekunu Avrupalıların yekunundan her zaman fazla olacaktır. Çin ahvâlini ve Çin mefküresini yakından bilen bir İngiliz mukâbil herhangi bir İngilizin bütün öğrendiklerini bilen yüz Çinli vardır

Hindistan'ı geçirse nisbet daha yüksektir. Hindistan İngiltere'ye tahsîl için talebe gönderdiği halde İngiltere'nin Hindistan'a gönderdiği yalnız me'mûrlardır.

Ruslar Hin'de (Por Arthur)'u 1797 senesinde işgal etmişlerdi. Ondan bir sene sonra Almanlar (Kıyai Çini)'yi İngilizler (Vei hai vai)'ı zapt ettiler. O tarihten beri vaka-yı Çin'de diğer memleketlerden daha sùratlı bir sùrette rakip etti. Avrupalılara karşı kin Çin imparatorluğunda bir alev gibi yayıldı ve Avrupalıları tard gâyesiyle teşekkül eden siyâsî cem'iyet bu kasarlar 1900 senesinde şiddetli hareketlere kıyam ettiler. Kudurmuş bir halde bulunan bu kasarlar iki yüz elli Avrupalıyı ve rivayete nazaran ve bin kadar Hıristiyan'ı katliam ettiler Çin tarihinde bir kaç kere vaki' olduğu gibi memleket o esnada da bir mütefi imparator zevcesinin hakimiyeti altında idi. Cahil ve fakat seciye 'itibariyle gâyet metin olan ihtiyar imparatoriçe kalben ecnebi düşmanlarıyla beraber idi. İmparatoriçe kendisini hala milâd-ı 'İsa'dan mukaddem beşinci 'asırda Çin'in (Hun)'lar tarafından tehdit edildiği zamanda zan ediyordu.

Avrupalılar kendilerini gittikçe daha fazla tehlikeye ma'rûz his ediyorlar idi. (Pekin)'de ki sefaretlerin muhafazası için asker göndermek istenildi şu hal-i buhranı te'cilden başka bir netice vermedi. Almanya sefiri (Pekin) sokaklarında Çin İmparatorunun hassa ordusuna mensûb efrâddan biri tarafından katl edildi. Diğer sefaretler erkanı müdafa'ası en kolayı sefarethanelere çekildiler ve iki ay muhasaraya dayandılar. O zaman bir Almanya cezzalinin kumandası altında muhtelif devletlerin askerlerinden müteşekkil yirmi bin kişilik bir ordu (Pekin) üzerine yürüdü ve sefaretleri kurtardı. İhtiyar imparatoriçe şimâl-i garbî istikametine doğru firar etti. Avrupalı 'askerin bir kısmı Çinli ahâli hakkında ta'rifi imkansız mezâlim icrâ ettiler.

Bu vaka' üzerine Rusya Mançurya'yı fi'ilen ilhak etti. Diğer devletler münaza'aya başladılar ve 1904'de İngilizler o zamana kadar girilmesi memnu' olan Tibet kıta'sını istilâ ettiler fakat bütün bu gürültüler şimdi Çin'de Avrupa harsını iktisab etmiş çok mikdârda zeki adam bulunduğu nazarlardan gizlemekten başka bir netice vermiyordu. (s.194) Bu kadar 'isyanı kesb-i sükûn ettiğiinden ve Avrupa harsına sahip adamlar devlet işleri üzerinde te'sîr-i icrâ ve 1908 tarihinde kânun-ı esâsi î'lânı afyonkeşlere mahsûs kahvelerin ortadan kaldırılmasını ve mekteplerin ıslahını talep ettiler. Japonya kânun-ı esâsiyesine göre bir kânun-ı esâsi tanzîm edildi. 1909 bu kânun-ı esâsiye nazaran Çin mahdûd bir (Monarşi) alıyordu. Fakat Çinlilerin zihniyeti Japonlar zihniyetinden çok farklı olduğundan ihtilâl hareketi inkişafıta devam etti. Japonların memleketlerinin teşkîlatını yeneden icrâ ederken garbdeki (Monarşi)'leri mu'kad ittihaz

etmişlerdi halbuki Çinlilerin nazarı Amerika'ya mütevecci idi. 1911 senesinde Çin imparatoru ferağat etti ve dünyanın en büyük cema'âtı cumhuriyet oldu. İmparatorun ferağatıyla Mançuryalıların hakimiyeti nihayet buldu. Çinlilerin 1244 senesinden biri taşıdıkları hükümdar sâkit oldu ma'mafih ahâlinin büyük bir kısmı yine uzun saç taşımakta devam ettiler.

Bugün ki günde Çini yeni esâslar üzerine yeneden bina etmek ve 'asrîleştirmek için çalışan zeki ve fedakar adamların adedi Avrupa'da herhangi bir milletin sa'âdetini kendilerini vakfetmiş olan adamların adedinden ağılab ihtimal fazladır. Yakında eski Çin elif bası yerine 'asrî ve 'ameli bir Çin elifbası ka'im olacak. Çinde bir matbu'ât asrî ve çalışkan dârü'l-fünûnlar teçhizatı mükemmel sanâ'i kıymetli 'alimler ve iktisatçılar bulunacaktır. Çalışkan ve namuslu olan Çin milleti garb â'lemiyle musavat dâ'iresinde teşrîk-i mesâ'i edebileceklerdir. Çin'in bundan sonrada ba'zı ciddî müşkülâtı ortadan kaldırmak mecburiyetinde kalmayacağını kimse kestiremez. Bununla beraber öyle görünüyor ki pek uzak olmayan bir zamanda federasyon haline gelince Çin Amerika Cumhur-ı Mütihadasiyle Avrupa ile beraber dünya sulhunun muhafızı olacaktır.

4.14. Japonya Tarihi

Bununla beraber Asya kavimlerinin yeneden hayata gelmesinde Pişva olan memleket Çin değil Japonya olmuştur. Denilebilir ki Japonya tarih-i 'umûmiye hassedilen kitabımızda bu ana kadar ehemmiyetsiz bir mevki' işgal etmiştir. Diğer medeniyetlerin hepsinden ayrı bir halde bulunan Japon medeniyetinin mukedarat-ı beşer üzerinde te'siri olmamıştır. Japonya çok şey' almış fakat az şey' vermiştir. Japon adalarının ilk sakinleri ağılab ihtimal şimâlden gelen bir kâbileye mensub idiler. Bu kâbile saç ve sakalları uzun olan (Anyu)'lar idi. Fakat asıl Japonlar Moğol 'ırkındandılar. Cismen evsâf nokta-ı nazarından Japonlar (Amerindin)lere benzerler Japonya'nın edvar-ı kâbile al tarihinde vücûda getirdiği avayi ile cenûbî Amerika'da pervenk avani kabul Alt ârihiyesi arasında çok müşterek noktalar vardır. (Heliolithique) Hersenk mümesillerini Bahr-ı Muhit-i Kebir'in maverasına götüren hareketin ceder halinde iken Japon adalarına bıraktığı kimselerden Japonların te'eşşüb etmiş olması imkan dâhilinde olduğu gibi Japon adalarında Japonlardan sakin olan kavmin cenûbdan gelen Malayalı had şebzeneci negvolide bir an'asırı mes ve temsîl etmiş olmasında mümkündür.

Japonların menşe'leri ne olursa olsun medeniyetlerinin yazılarının ve edebî bedii 'an'anelerinin Çin medeniyet yazısından ve Çin 'an'anelerinden neş'et ettiğine şüphe yoktur. Milâd-ı 'İsâ'nın ikinci ve üçüncü 'asrında Japonlar hal ü haşyetden uzaklaştılar bunların millet olarak ilk hareketlerinden biri (Çingo) namında bir kraliçenin kumandası altında olarak Kore Kıta'sını istilâ etmek olmuştur çünkü Japon medeniyetinin vücûda gelmesinde büyük bir rol oynamıştır. Japonların tarihi ne kadar hulyâ-âmiz ise o kadar da "alâka uyandırır bir mâhiyettedir. Japonlar memleketlerinde bir derebeylik esvali ve bir (şövalye)'lik te'sîs etmişlerdir.

(s.195) Japonların Kore'ye ve Çin'e karşı icrâ ettikleri harbler İngiltere'nin Fransa'ya karşı olan harblerinin şarkta birer nûmûnesidir. Japonya ile Avrupa arasında ilk temas on altıncı 'asırdadır. Bir kaç Portekizli 1542 senesinde bir Çin kayığıyla Japonya toprağına ayak bastılar ve 1549 senesinde (Fransuva Kasana) namında bir cizvit misyoneri orada Hıristiyanlığı neşr ve ta'mime başladı. Bu misyonerin ifadesine nazaran Japonya bitmez tükenmez derebeylik muhârebeleriyle harab olan bir memleket idi. Japonlar bir müddet Avrupalılara pek ziyâde hüsn-i kabul gösterdiler ve Hıristiyan misyonerleri Japonlara Hıristiyanlığı kabul ettirmeye muvaffak oldular. İngiltere'de (Kent) kontluğu ahâlisinden (veyayam Adams) namında biri Japonların rehber ve müşaviri ve onlara büyük gemi yapmayı öğretti. Japonlar bu gemilerle Hindistan'a ve cenûbî Amerika'dan Peru'ya kadar uzun seferler icrâ ettiler o aralık İspanyol papasları Portekiz cizvîtleri İngiliz ve Flemenkli Protestanlar arasında uzun münazamalar zuhûr etti ve her zümre diğerlerinin hain emellerinde korunulmasını Japonlara tavsiye ettiler. Bir aralık galebe eden cizvîtlere (Budistler)'e zulüm ve hakaret ettiler o zamanlar Japonya'da cari olan derebeylik kargolarını bu papaslar arasında ki ihtilâflar daha ziyâde karıştırdı. En sonra Japonlar o neticeye vasıl oldular ki Avrupalılar ve bunların Hıristiyanlığı bir afetten başka bir şey' değildir ve bi'l-hassa Katolik papanın mukasit silsilesiyle Filipin adalarını zapt eden Japonya krallığının emellerini nazarlardan gizlemekden başka bir şey'e yaramıyor. Hıristiyanlara karşı mezâlîm icrâ edildi ve (Nagazaki) limanında (Doşya) adası üzerinde ehemmiyetsiz bir Flemenk mü'essesesi müstesna olmak üzere Japonya 1638 senesinde ecnebilere kapılarını kapadı iki yüz seneden fazla bir müddet Japonlar sanki başka bir seyre üstünde yaşıyorlarmış gibi â'lem-i hârici ile hiçbir irtibatları olmadığı halde yaşadılar. Japonya'da büyük gemi inşası memnu' idi. Hiçbir Japon'un ecnebi memleketlere gitmeğe hakkı yok idi ve hiçbir Avrupalı Japonya'ya giremezdi bu sûretle Japonya iki 'asır müddet tarihin cereyanı

hâricinde kaldı. Japonya'da cari olan hal bir nev' derebeylik idi (samuray) denilen muhâribler ve aileleriyle beraber asilzedeler ahâlinin yüzde beşini teşkîl ettikleri halde geriye kalan yüzde doksan beşini cevr ve zulüm altında inletiyorlardı. Bir asilzade sokaktan geçtiği zaman ahâleden her ferd diz çökmeğe mecbur idi. (Samuray)'lardan biri hakkında en ufak bir hürmetsizlik gösteren adamı sopa ile döve döve öldürürlerdi. Mümtaz sınıflar zahiren porestane macera ve hülyaperverâne fakat hakikat-i halde aynı vukû'atla dolu bir hey'et geçirirlerdi bunlar kadını söverler adam öldürürler ve bunların intikamı alınacak bir te'sîri dâ'imâ bulunurdu. Japonyada zeki adamların bütün şu hallerden bî-zâr olduğuna bu harf â'lemde mahsur oldukları için başka memleketlerin ahvâlini öğrenmek ve seyahat etmek ihtiyacını pek şedid sûrette his etiklerine şüphe yoktur.

O zaman zarfında diğer devletler kuvvetleri artırıyorlar ve bunların önünde ki ufuk gittikçe genişliyordu. Japonya sahillerinin önünden Japonlarca ma'lûm olmayan şekilde yapılmış gemi geçer ve bunların adedi gittikçe tezayüd ediyordu. Bunların ba'zıları kazaya uğruyor ve ta'ifesi sahilde ki ahâli tarafından misafir ediliyordu. (Dehşil) adasındaki Hollandalılar Japonya'nın â'lem-i hârici ile Yunan râbitası idi. Japonlar onlardan kendilerinin medeniyet hususunda ne kadar geri kalmış olduklarını öğrenabiliyorlardı. 1867¹³ tarihinde (Yadu) körfezine bir sefine girdi. Bunun direğinde yıldız resimlerini hâvi garip bir bayrak (s.196) var idi. Bu gemi Bahr-ı Muhit-i Kebir'de tahlîs edebilen bir kaç Japon gemicisi getiriyordu. Japonlar bu geminin üzerine top atdılar az zaman sonra aynı bayrağı taşıyan bu gemilerden biri 1749 tarihinde geldi ve kazaya uğramış on sekiz Amerikalı'nın teslimini talep etti. Nihayet 1754 tarihinde Amerika bahriyesine mensûb ve kamudur (Peru) nun kumandası altında dört harb gemisi Japon sularına geldiler ve bu def'a geriye getmekten imtina' ettiler komudur memnu' sulara demir attı ve o vakitler Japonya'ya hakim olan iki ise bir bir mektup gönderdi. (Peru) 1754 senesinde buharla müteharik ve büyük toparla mücehhez on gemi ile geldi ve mukavemete gayr-ı muktedir olan Japonyalılara bir ticaret mu'ahadesi teklif etti. Müşarü'l-ileyh mu'ahedeye vaz'-ı imza etmek üzere beş yüz kişilik bir müfrezenin muhafazası tahtında olarak karaya çıktı gözlerine inanamayan halk diğer bir â'leme mensûb olan bu misafirlerin sokaklardan geçtiğini seyr etti.

¹³ Esir aslında derhi bu sûretle muktedir mamafih bunu takip eden satırların ifade ettiği monayı nazar bunun 1847 olması eserin aslında merteb yakılmış olarak 1867 dizilmiş bulunması ilğlab-ı ihtimaldir.

Rusya, Hollanda ve İngiltere Amerika'nın eserine iktifa ettiler. Ecnebler memlekete girdi fakat biraz sonra Japon asilzadeler ile ecnebler arasında kavgalar baş gösterdi. Bu kavga esnasında İngiliz teb'asından bir şahıs maktul düştü. Bunun üzerine İngilizler bir Japon şehrini bombardıman ettiler (1764) (Simunozaki)'ye hakim arazinin sahibi olan bir büyük asilzade ecnebi gemilerin üzerine ateş açtı bunun üzerine İngiliz, Fransız, Flemenk ve Amerika gemilerinde müteşekkil bir donanma Japonyalı'nın toplarını tahrib etti ve onun emri altında ki muhârebeler dağıttı. Nihayet 1765 senesinde mütefikîn donanması (Giytu) önünde demir atarak Japonya'nın kapılarını açan mu'âhedelerin tasdikini istihsâl etti. Bu hal Japonyalıların izzet-i nefsine pek ağır geldi. Fakat öyle görünüyor ki ekseriye milletlerin selametini te'mîn eden şey' bu gibi nefse ağır gelen şey'lerdir. Japonya hârikü'l-âde bir zeka ve enerji ile teşkîlatını Avrupa düklerinin teşkîlatları seviyesine çıkarmaya koyuldu. 1766 senesinde Japonya henüz bir kurûn-ı vasâti milleti ve bir nev' derebeylik idi. 1799 senesinde aynı memleket garb 'usullerine tamamen intibak etmiş, Avrupa'nın en 'asrî devletlerinin seviyesine yetişmiş hatta Rusya'yı çok geçmiş idi. Asya'nın Avrupa'yı çok gereden ta'kîbe mahkum olduğu hakkında ki kana'ât bu sûretle zâ'il oldu. Japonya'nın elde ettiği terâkkîyat yanında garb memleketlerinin terâkkîyatı ehemmiyetsiz görünüyor.

Japonlar ile Çin arasında zuhûr eden muhârebenin (1794-1790) tefsilatına girişmek bizim için doğru değildir. Japonya muharebe meydanlarında Avrupa 'usulü techiz edilmiş bir ordu ve Çin sularına nisbeten henüz küçük fakat tamamıyla 'asrî bir donanma gönderdi İngiltere ve Cemahir-i Mütehadde tekamülünün ne demek olduğunu anlayarak Japonya'ya musavi bir devlet mu'amelesi ettiler. Fakat kendilerine Asya'da yeni Hindistan te'mîn etmek isteyen diğer devletler ise gözlerini açmak istemediler. Rusya Mançurya'dan Kore kıta'larına doğru ilerliyordu. Fransa (Dunkin) ile (Annam) da yerleşiyor, Almanya münasebeten bir fırsat gözetiyordu. Japonya'yı Çin üzerine ihraz ettiği galibiyetin semerelerini iktidafan men' etmek ve Asya kıta'sının Japon Denizi'ne hakim noktalarında Japonya'nın yerleşmesine meydan bırakmamak için bu üç devlet aralarında anlaştilar ve hatta Japonya'yı harb ile tehdide kadar vardılar

1797 senesinde iki misyonerin katlini vesile ittihaz ederek Almanya (Şantung) vilayetinin bir kısmını ilhak etti. Bunun üzerine Rusya (Liyafink) yarım adasına zapt ve şehir yaşamında vafîr şubkisini (our artur) kadar temdidine Çin hükümetinin muvafakiyeti istihsâl etti ve 1900 senesinde Mançurya'yı işgal altına aldı. İngiltere böyle bir (s.197) misâli taklid arzusundan kendisini alamayacaktır. 1797 senesinde

(Ovei-hai-vai) limanı zabt etti. Mâhiyeti bir takım formüller ile setr edilmek istenilen bu hakların fetanet ve basiret sahibi Japonyalılar ne dereceye kadar endişey'e düşebileceğini anlamak için haritaya bakmak kâfidir. Neticede Japonya ile Rusya arasında bir harb baş gösterdi. Bu harb Asya tarihinde bir dönüm noktası teşkil etti ve Avrupalıların kibrine nihayet verdi. Rus milleti uzak yerlerde cereyan eden bu işlere hiçte vâkıf değildi ve en akıllı devlet adamları bu gibi habislerin 'aleyhinde bulunuyordu. Fakat grandüklerin de dâhil olduğu bir banker ve sarraf zümresi çehâr etrafını almış idi. Bu adamlar daha o zaman Mançurya'nın yağmasından hâsıl olacak menfa'âtleri düşünüyorlardı. Bunlar geriye dönmek istemediler. Japonya denizin öbür tarafına büyük ordular gönderdi. Bunlar Kore kıta'sında ve yahut (Pur Artur) civarında karaya çıktılar. Bu esna da Sibiryâ şimöndiferi üzerinde trenler muttasıl birbirini ta'kîb edip gidiyordu. Trenlerde bu uzak muhârebe meydanlarında olmağa mahkum Rus köylüleri var idi.

Rus kumanda hey'eti iyi değil idi. Rus ordusuna mühimmat veren müte'ahhitler namusuzca hareket etmişlerdi. Bunun için Ruslar karada ve denizde mağlub oldular. Rusya'nın Baltık donanması aksa-yı şarka getmek için Afrika'yı dolaştı ise de (Quşima) Boğazında Japonlar tarafından batırıldı. Rusya'da zuhûr eden ihtilâl çarı sulh yapmaya mecbur etti. Rusya 1785 senesinde zabt ettiği Savalin Adasının cenûba düşen yarısını Japonlara terk etmekle beraber Mançurya'yı tahliye etti ve bununla beraber Almanya bir müddet daha (Kiyai Çui)'yi muhafaza etti.

4.15. Tevsi Devrinin Sonu

İtalyan'ın Habeşistan'ı istilâ tasavvurunun 1896 senesinde Adua Muhârebesiyle tevkife uğradığını yukarıda söylemiştik. İtalyanlar bu muhârebede üç bin telefât ve dört bin esir verdiler Avrupalı olmayan devletler için müşkül vaz'iyetler ihdas eden emperyalizmin itsâ' safhası nihayete eriyor gibi görünüyordu. İngiltere, Fransa, İspanya, İtalya ve Rusya halledilecek gâyet mufassal siyâsî ve ictimâ'î mes'eleler karşısında oldukları halde bir takım kendilerine hasım ve temsîli gayr-i mümkün ahâliyi ilhak etmişlerdi. (Malta) (Şangay) gibi Londra hükümeti için ba'zı mertebe müşkülât tevlid eden Küçük İngiliz (s.198) müstemlikatından ma'da Hindistan'la İngiltere henüz ilhak edilmemiş olan Mısır ile Birmanya ile uğraşmak mecburiyetinde idi. Cezayir ile Tunus'a ilaveten Fransa *Yungin Ananam* kıta'larını idâresi altına almıştı İtalyanın Trablusgarb'da ki mevki'i müşkül idi. Almanya vâsî' müstemleke edinmemiş olmakla

beraber (Kiyau Çui)'den dolayı Japonya ile harb etmek ihtimalinden hiçte memnun değildi. Avrupa milletlerinin tâbi'yetleri altına aldıkları bu memleketler ahâlisinin seviyesi o milletlerin seviye-i fikriyesinden pekte aşağı değildi. Her tarafta yerliler tarafından gazeteler te'sîs ediliyor idi. Her tarafta muhtâriyet idâre talep olunuyor bu talebler Avrupalı devlet adamlarının endişesini celb ve da'vet ediyor idi. Garb demokrasileri hürriyet fikirleri ile istinas ettikçe mensûb oldukları hükümetlerin kendilerine vâsi' müstemlikat bahş etmiş olarak görüyorlar ve bu hal onları hayli müşkül bir vaz'iyete sokuyordu. şark Avrupa pa-i tahtlarına zihni şaşkırtıcı istida'ları h'âmil murahasları gönderiyordu. Londra'da gurur millileştirmek (Nasyonalizasyon) bildileştirmelik (Manüpilasyon) gibi dâhili politika mes'eleleriyle meşgûl olan efrâd-ı millet her gün Londra sokaklarında 'umûmi ictimâ'larda bir takım esmer yüzlü sarıklı yahud fesli adamlara rast geliyordu. Bu adamlar guyâ Londralılara diyorlardı ki: "Siz bizim efendimizsiniz hükümetinizin temsîl ettiği millet bizim hükümetimizi ilga etti şimdi ki yeni bir hükümet te'sîs etmemize mani' oluyor siz bizi ne yapacaksınız?"

4.16. 1914'de İngiliz İmparatorluğu

1914 senesinde İngiliz imparatorluğu teşkîl eden ve memleketlerin yukarıda muhtasar bir (envanter)'ini yaptık. Bu imparatorluk hakikaten nev'-i şahsına munhasır bir şey''di. â'lem hiçbir zaman buna benzer bir şey' görmemiştir. İmparatorluk sırasıyla âtîde ki memleketlerden tereküb eder:

1-İmparatorluk merkezinde (Taclı Cumhuriyet) lakabını almış olan Büyük Britanya Müttehid krallıkları vardır ki bu İrlanda milletinin mühim bir kısmının iradesi hilafına olarak İrlanda'yı da ihtiva eder müttehid İngiltere, İskoçya ve İrlanda Parlamentolarının bir hâlitası olan İngiliz Parlamentosunun ekseriyeti başvekil ta'yîn ve ona ta'kîb edeceği politikayı ira'e eder. Baş vekillik intihabında 'âmil olan şey' ekseriya mahâli bir takım mülahazalardır. Böyle olduğu halde İngiliz kabinesi bütün İmparatorluğa hakimdir ve harb sulh yaymak onun -hakkıdır.

2-Avustralya, Kanada, Nev Finland – [İngiliz müstemlikatının en eskisi olan ve 1574 tarihinde te'ssüs eden bu müstemlikata Fransızlar Terono ya'ni arz cedid namını verirler] Yeni Zellanda ve cenûbî Afrika cumhuriyetleri bunlar tatbikatta müstaklidirler fakat başlarında kral namına vazife gören ve İngiliz kabinesi tarafından ta'yîn olunan bir vali-i 'umûmi vardır

3-Büyük Moğol İmparatorluğu'nun daha ziyâde büyümüş şeklinden başka bir şey' olmayan bir takım İngiliz tâbi'yet ve himâyesi altında yerli devletleri de ihtiva eden

Belucistan'dan Birmanya'ta kadar imtida' ve Aden müstemlikisini de dâ'iresi içine alan Hindistan İmparatorluğu bu imparatorlukta İngiliz krallığı ile Parlamento o günde mes'ûl olan Hindistan nazırlığı eski Moğol sülalesinin oynadığı rolü oynamaktadır

4-Henüz Osmanlı imparatorluğu eczasından olan hidiv nâmını hâ'iz yerli bir hükümdarın tâbi'yeti altında bulunan ve bununla beraber hemen İngilizlerin müstebidâne idâresi altında yaşayan Mısır kıta'sı

5-İngilizlerle İngiliz nüfûzuna tâbi' Mısır hükümeti tarafından müştereken idâre edilen Sudan kıta'sı (s.199) 6- Kısmen muhtariyet-i idâreye ve müntehâb-i mecalis teşri'iyeye mâlik olan bir takım cema'âtler ki bunlarda kuvve-i icrâiye kral tarafından mansıb bir mümessile tevdi' olmuştur. Malta, Jamaika, Bahama Adaları, Bermuda Adaları gibi.

7- Seylan Adası Tirnite, Fiji Cebel-i Târik, Sent Allen gibi Müstemlikat-ı Kraliye denilen müstemlekeler ki orada İngiltere Dâhiliye Nezaretinin mutlak bir hakimiyeti câridir. Dâhiliye Nezareti bu hakimiyeti *Müstemlekât Nezareti* vasıtâsıyla icrâ eder.

8-Sıcak memleketlerde kâ'in vâsî' mntıklar. Ahâlisi nîm-vahşi olan bu vâsî' mntıklar nazarî olarak himâye altında memleketler. Bunlar yerli rü'esânın veyahud (Rusya'da olduğu gibi) imtiyâzlı bir kumpanyanın fevkinde bulunan bir mümessil tarafından idâre olunurlar.

Böyle bir imparatorluk hiçbir zaman tek bir idâreye ve yahud tek bir adamın dimağına tabî' olmamıştır. Bu imparatorluk serbest bir neşv u nemânın serbest bir inkişafın mazide hiçbir yerde bir misline tesadüf edilmeyen mütemadi' mesâ'înin bir mahsûlasıdır. İngiliz imparatorluğu â'lim için bir sulh ve emniyet zamanı olmuştur. İşte bunun içindir ki İngiliz hakimiyeti altına alınan 'ırklara mensûb adamlardan bir çoğu Londra'dan gelen me'mûrların zülm ve hatalarına rağmen imparatorluğun mü'eseselerine yardım etmişlerdir. Atina imparatorluğu gibi İngiliz imparatorluğuda 1914 tarihinde bir Mâverâ-ı Abhâr İmparatorluğu idi. Onun yolları deniz yolları idi ve o imparatorluğu teşkîl eden muhtelif memleketler arasındaki râbıtan İngiliz donanması idi. Bütün imparatorluklar gibi İngiliz imparatorluğunun 'anâsırı arasında imtizaç-ı münkalat ve vasıtâlarına (s.200) tâbi' idi. On altıncı ve on dokuzuncu 'asırlar arasında denizde seyr ü seferin gemi inşa'atının açık olduğu ilerlemeler sayesinde â'lemde İngiliz sulhu te'ssüs etmiş herkes bunu kabul eylemişti. Tayyareciliğin inkişafı kara yollarının

ilerlemesi ihtimal İngiliz sulhunun salâbetini izole herkeste karşı buna olan iyi temâyülleri imha edecektir

4.17. On Dokuzuncu Asırda Resim, Heykeltraş ve Mimâri

Burada yazarken hep on dokuzuncu 'asır diyoruz. Çünkü tabir bu mevcûd olanların en elverişlisidir. Lakin okuyucular için âşîkar-ı babda bu bahsedilen devir hakikatte 1800-1900 senesine kadar değil belki 1815 den 1914 senesine kadar sürer. Bu tarihler arasında büyük bir afet (Catastrophe) ne de mühim inkıta' noktası vardır vâkî olan tahviller gerçi pek ehemmiyetlidir. Lakin ne birden bire olmuş ne de hadiselerin 'umûmi cereyânını değiştirecek herhangi bir te'sîr icrâ bir terâkkî icad 'asrının nihayete ererken uğradığı ihtiyâçlardan bahs etmeden evvel 'asrı o ifade eden san'atkarane şekiller hakkında üç fasılda bilgi vermeyi faydalı gördük. 'Asrın 'ilmî inkişafı ile siyâsî felsefesinden evvelce bahs etmiştik şimdi burada ilkin tecessüm-i tasvir-i san'ata sonra o 'asrın musiki hayatına (s. 201) ondan sonra da ifade edici edebiyatına göz gezdireceğiz.

19.'asrın ilk yarısında Avrupa'da resmin tarihi zamanın ictimâ'î tahvillerini 'aks ettirir O zaman orta sınıfın ağır başlı tüccar ta'ifesinin servet ve ehemmiyetçe sür'atle terâkkî ettiği devre idi. Zenginleşmiş fabrikatörlerin ve yeni mâli muvaffakiyetlerin devri idi. Demir yolları buhar gemileri deniz aşırı yerlere büyük ticaret doğruca veya dolayısıyla bunlardan doğan büyük spekülasyon kazançları da o devrede ortaya çıkmıştı. İktidara yeneden sahip olmuş olan Avrupa sarayları büyük serveti ele geçirmek veya ona ortak olmak yolunu tutmuştu. Resmin mi'mârlığın tipik hâmileleri işleri mu'tedil geden fabrikatörlerdi. Bunlar kendilerini asilzadelerle bir mertebeye bir çıkarmak için çalışıyorlardı. Onlar karıştırıcı kuvvette ve 'umûmi nizâmı ihlal edecek mâhiyette resimlerden ziyâde celeplerin elinden çıkmış çelepçe resimler istiyorlardı. İçinde rahat huzurlu yemek yiyecekleri çay içecekleri odanın duvarlarında boyalı resim bulunmasını istiyorlardı. Böyle resimler için bol bol para vermeye hazırladılar. Hercâi ve şayan-i hayret İspanyol Goya (1736-1828) büyük İngiliz peyzaj ressamı Constable (1776-1837), Turner (1775-1851) Fransız inkılabının ruhunu ifade etmiş olduklarını evvelce söylediğimiz David, Ingres bu devrede yaşadılar kendilerine. Emsal olacak kimsede bırakmadılar. Lakin resim yapmak san'atı pek önemli meslek oldu Britanya'nın Royal Academy, Fransızların salonları senelik sergiler açarak kabul olunan tabloları teşhir ettiler. Bu yüzden artistler güzel büyük konaklar aldılar oldukça yüksek bir lüks içinde yaşamaya başladılar. İngiltere'de bunların bir çoğu asalet payelerine bile nâ'il

oldu. Heykeltıraşlıkta 'aynı izi ta'kîb etti. Resmin taksiri artık eskisi kadar şedid bile değilse eskeden daha şâmil ve genişti İngiliz halkının büyük kısımları için her sene akademiyi görmek maksadıyla Londra'ya kadar getmek adeta mecburi olmuştu.

Lakin 'asrın yarısı geçtikten sonra Avrupa'nın dini ictimâ'î adetlerini sarsmaya başlayan huzursuzluk san'at â'lemindede kendisini gösterdi. İngiltere'de Ruskin (1819-1900) ile William Morris 1834-1896 san'atta mu'asır dekarasyonun görülen akademik â'cizleri pek te'sîrli bir sûrette tenkit ettiler. Resim mesleğinde i'tizaller zuhûr etti yeni mektepler çıktı. Hususiyle pera fa'âliyetleri resmin usul ve o renklerini bu san'atın zerafet kazanmasında evvel ki devrelere aid eserlerde aradılar Ruskin ve Morris'in teşvîkleri ile gözlerini kurûn-ı vâsâtiye çevirdiler ve artur devrinin kahramanlarını ve aziz bakirelerin (blessed damosels) tersim ettiler. Ruhun daha 'isyankar olan diğer bir takım ise gözlerini kendi etraflarında ki aleme çevirdiler. Corot (1756-1875) bütün bu son devir zarfında zinde bir tasvir ile kuvvetini muhafaza etti ve 1870-71 felaketten sonra Fransız Degas, Manet, Renoir eşlerinde Rembrandt, Velasquezler'in emsallerini buldu. Büyük Amerikan Whistler 1803-1834'de bunlarla beraber sayılmalıdır. Halk hemen gayr-ı meşru bir sûrette mükellef resimden bıkmıştı. Ev mi'mârisinde öyle bir üslup revaç bulmuştur ki bu duvar satırlarının çerçevesiz yağlı boya tabloları tarafından kapanmasına cevaz vermiyordu. Devrin sonlarına doğru herhangi bir yere asılabilecek şekilde çerçeve tabloları alış verişi mahsûs bir inhitâta uğrarken bir taraftanda san'at mensûbları gittikçe büyüyen bir muvaffakiyetle daha mütevazi ve talebi daha çok olan dekoratif san'atlara â'id eserleri ortaya çıkarıyorlardı.

(s.202) On dokuzuncu 'asrın son senelerinde san'atlara 'azamî derecede tam bir sadakatle tasvir mesleğinin geçtiğini gösteren bir çok 'âlametler belirmişti halı perde ve elbise kumaşı gibi şey'lerde çocuk ve insan tasvirleri görünmez olmuştu tasvir resim ve heykelde tâli bir mertebeye inmişti. Biri Eski Mısır'da Aknoton zamanında diğeri Yunan-Roma Devrinde olmak üzere evvelcede san'atta böyle bir realist devre geçmiş olduğunu kayd eylemiş ve bu son devrin ne kadar çabuk istihale ederek Bizans ve gotik şerlerinde ki katılığın, sathılığın ve sembolizmin İslamda korsiyonun şekli ve henesi usullerini nüfûzu altında kaldığını zikr etmiştik. Daha evvelde Paleolitik devrin son zamanlarında canlı impersiyonizmi Neolitik devrin ilk zamanlarında formalist (Şekilci) san'atı ta'kîb eylemişti. İşte 20. 'asrın ilk çeyreğinde san'atın tekrar şen'iyetinde adeta düşmüştü bıkmış gibi ayrılarak hareket uğruna hârici şekilden feragât ederek yeneden tahlili ve remzi olmaya gittiğini görüyoruz. Bu cereyan devam edeceğe benziyor. Bir

tarftan da arizi saht ve kat'iyet itibariyle kudreti mütemadiyen artan fotoğraftan yardım görmüyor. Dünya hazmedilmiş hakikatten bıkmıyor.

'Asır, mi'mârîde sönüklükle başladı. Klasik 'an'ane mekteplerde klasik "Pedan"ların hakimiyeti te'sîriyle devam ederek tedricen tahakküm Rönesans üslubunun serbest inkişafına mani' avleddi.yeni binaların içlerinde gizlenen tahsiri ifşa ettiler. Her yerde "sutuku"dan beyaz sütunlu cepheler belirdi. Sonra edebiyatta biraz ilerde tafsilat vereceğiz romantik (s.203) cereyanın başlaması Napolyon'un imparatorluk devri Roma'sını ihyâ için yaptığı teşebbüsün iflasa uğraması üzerine taklitçi devrin vakti kurûn-ı vasâtiye klasik üslubun ihyâsını gotik üslubun ihyâsı hareketi ta'kîb etti ve bu hususiyle Britanya'da kuvvet kazanarak bir çok şayan-ı dikkat eserler meydana Parlamento binasını vücûda getirdi daha sonra kraliçe devri geldi buda hala yaşayan Rönesans üslubunun hususi bir inkişafı ile temeyyü etti. Britanya'da ki mi'mârlar size klasik gotik, parunyol İskoç veya kraliçe üslubunda saray veya ev yapılarıydı hiçbir yerde görünmeyen bir üslup vardı ki oda on dokuzuncu 'asrın üslubu idi. İngilizler, pantolonları başlarında silindir şapkaları sırtlarında katı renkli düz kumaşlardan elbiseleri ile ağır başlı modern bir kıyafet içinde geziyorlardı lakin evleri ve 'umûmi binaları mazinin ruhunu gaybetmiş modellerine göre giyinmişti. Adeta şatâretde mahrum silik sevimsiz bir kıyafet balosunda olduğu gibi. Fransa ve Almanya'da çok daha ziyâde mi'mârî teşebbüs vardı. "Rönesans" üslubu Fransa'da hala yaşıyor ve inkişaf ediyordu ma'mafih mi'mârîde şimendifer istasyonları şimendifer köprüleri büyük mağazalar fabrikalar gibi ve sa'ire mühim mes'elelerle hiçbir yerde henüz istiğal edilmiyordu. Bundan Almanya istisna edilebilir gibi bu binaları beceriksizce yapılmış çirkin şey'ler olması adeta ka'ide halini almıştı. Güya yeni ihtiyaçların yeni malzemenin yeni imkanları hücumu karşısında 'asrın mi'mârî cesareti kırılmış kalmıştı. Bu kasvetli safhanın mi'mârî günleri içinde en garib ve en tipik alanlardan biri de Londra'daki "Tower" köprüsüdür ki bundan hafif ve metin bir çelik iskelet üzerine Flaman duvarcılığını ve furn vestan Şato köprülerini hatırlatan taştan bir kaplama yapılmıştı. On dokuzuncu 'asrın Britanya'sının bütün 'umûmi binalarında çürümüş bir tarihin fena kokusu tüter.

'Asrın büyük bir kısmında ev mi'mârîsi hatta 'umûmi mi'mâreden daha ziyâde tereddüye uğradı. Avrupa nüfusunda ki büyük artış mevcûd iskan teşkîlatını çarçabuk belli ettiği cihetle büyüyen şehirler etrafında adi tarzda olarak adedini korkunç sûrette artırdı. Britanya'da adi küçük evler nihayetsiz sıralar teşkîl etti. Diğer Avrupa

memleketlerinin çoğunda da biçimsiz bir yüksek apartmanlar peyda oldu ancak 'asrın sonuna doğru ve doğum oranının düşmesi ve tomabik şimendifer istasyonları etrafında toplanan nüfus izdihamının diğer mahallere dağılmasının olan büyük te'siri sayesinde ki (s. 204) ev mi'mârisi için 'umûmi bir "alâka uyandı bu sûretle güzel modern köşkler yazlık evler örnekleri zuhûr etti.

Müstemleke devrinde Amerika nihayet derecede güzel bir sayfiye evi tipi vücûda getirmişti. Hususiyle Vircinya'da ve cenûb eyaletlerinde bu tarz İngiliz sayfiye evi üslubun mahalli şeraite göre adapte edilmesinden doğmuştu. İngiliz sayfiye evi üslubunda semeredar Rönesans sakından tasa'ub etmiş dallardan biri idi. Sir Christopher Wren bu inkişafda hizmetinden evvelce bahs etmiştik bu cihetten sarf-ı nazar edilirse Amerikan mimarisi 'asrın son on senesine gelinceye kadar esâs itibariyle Avrupa şekil ve tarzının devamından 'ibâretti. Mesela Wahsinton'da ki Capital binası bir Fransız'ın eseri idi. Bu bina Paris veya Brüksel'de inşa edilmiş olabilirdi. Ev binalarının çoğu derme çatma ve bayağı idi. Britanya kemerli pencere tarzı kabul ettiği halde Amerika'da biri Avrupa'daki kasa tarzında pencere devam ediyordu lakin 1880, 1890 senelerinde yeni dünyada artan servet 'itimat-ı nefis sayesinde orada yeni ve pek zinde mi'marî ortaya çıkardı. Amerika inşa'ata mütezayid bir cür'et-i muvafakiyetle çelik cam ve beton malzemesini kullanmaya başladı. Bu malzeme ile birlikte asansör tertibatında elde edilen 'azîm terâkkî yüzünden o zamana kadar misli görülmemiş irtifa' ve cesamette binalar inşasına imkan hâsıl oldu. 1870'de Amerikan mi'marasî yok gibiydi. 1910 da ise Amerika binalarının tazeliği ve cür'etkarlığı itibariyle dünyada ki bütün memleketlerin hepsinden çok ileride idi. Ondan sonra epey bir fasıla ile Almanya geliyordu. Bu yeni devrin Amerikan mi'marları arasında Richardson 1838-1886 ve Stanford White Stanford 1853-1906 adları teberrüz eder. (s.205) On dokuzuncu asrın insanlara açtığı yeni kuvvet ve servetlerin buna mi'marisindeki tedrici tezâhürünü görmek için yirminci 'asrın Amerika'sına bakmamız lâzımdır mi'marinin bu inkişaf ile müterafik olarak heykel resim mozaik ve 'umûmiyetle tezyîn san'atlarında orada yeni şayan-ı dikkat inkişaf göstermesine itimadla intizar edebiliriz daha büyük imkan daha büyük servet ve daha büyük bir zihin hürriyeti o kıta'da kendisini gösterecektir

4.18. Ondokuzuncu Asırda Musiki

On sekizinci 'asırda musiki sahasında müterâkkî bir seyr ile ilerleyen ibda'iler bu bab da bahs edilen devrede pek az ha'ile uğradı. Mozart ile Bethoven on sekizinci 'asrın

en yüksek simaları olarak zikr etmiştik. Bethoven bizi on dokuzuncu ‘asırda götürür onunla mu’asır mühim mücerret müceddi Webert 1786-1822 ile daha sonra gelen pek şayan ehemmiyet simal olan Schubert 1797-1828 Mendelsson 1809-1847 Schumann 1810-1806 yı da onun yanına koymalıyız. Cesar Frank’ın 1722-1890 “Cathedrals of sound” adlı eserini unutmamalıyız bu devrede musiki artık gündün güne kralların ve zâdegânın himâyesinden ayrılacak, konser salonlarına ve hususî bir irfan ve tehzeb görmüş kimseleri ‘umûmi takdirleri karşısına çıkıyordu opera ile yan yana olarak münevver aileler için şarkılar piyano “Murus” salonlar sosyeteler için dans musikileri vücûda getiriyodu. Handel, Bach zamanlarından sonra artık dini musikideki mahsûller yukarıda sayılan diğer çeşitli musiki mahsûllerine tekabül edecek mertebede değildi. Lakin büyük opera bestekarları için kralların himâyesi önemini hala muhafaza ediyordu. Pavira ve Rusya sarayları opera dramaları ile yeni baletler için sûret-i mahsûsada himayakar bir yurt olmuşlardı. Musiki de devrin gittikçe genişleyen asrın izleri sezilir bestekarlar Doğu Avrupa’nın Doğu milletlerinin halk musikilerinde yeni temeller ve yeni ruhlar aramaya başladılar. Chopin 1805-1849 Lehistan ve Liza 1811-1886 ile Joachim 1849-1907 Macar ilham menba’larından istifâde ettiler. Brahms 1833 -1897 ise daha uzaklara Hindistan’a kadar gitti oradan aldığı malzemeyi klasik esâslı bir nesc ile mezc eyledi. Wagner 1813’de doğdu ve 1883’de öldü ve Weber’in açtığı çığırta ta’kîb etti mü’esses opera ‘an’anesi ve alt musikinin sahasını genişletti, şumüllendirdi. Ona hareket ve ifade-i beyan kuvveti verdi. Onu yeni bir kuvvet-i ihtiras ile zenginleştirdi daha sonraları Rusya’da Çaykovski (1840-1893) Musurgeski 1830-1881 ile Ramski Korsakof (1844-1908) yeni renk ve şîaret sahaslarını keşfedeceklerdi.

Burada kitabımızın kadrosunda ki darlık sebebiyle Çek Dvorak da (1841-1904) Richard Strauss’un 1864 de doğmuştur zinde eserleri ile Debussy (1862-1918)’nin taze güzelliğini yalnız zikretmekle iktifâ edeceğiz.

‘Umûmi olarak tanınmış büyük musikiye Amerika şimdiye kadar pek az eser vermiştir. Lakin nasıl ki o memleket mi’mârî hiçliğinden birden bire fırlayarak yeni fırsatlardan on dokuzuncu asırda bilinmemiş olan malzeme çelikten istifâde sûretiyle bir büyük mi’mârîye sahip oldular ise mümkündür ki günün birinde yeni bir fecir doğusunda o â’lemde de musiki sahasındaki şekiller ve eski cidallerden yeni hulâsalar zuhûra gelsin son zamanlarda Amerika’dan (s. 206) Avrupa’ya gittikçe artan hacim bir gürültü ile gelmeye başladı. Zenci ruhu dans salonuna müzikle girdi. İlerde hiç değilse konser salonlarında Amerika’nın cenûbda ki bu zenci cereyanı için iftihar-ı minnet duyması

ihtimali vardır. Lakin biz buradan “Cazdan” onunla münasebetdar musiki inkişaflardan uzun uzadıya bahs etmeyeceğiz. Bu kitabda musiki hakkında hiç bir şey’ söylemeyeceğiz. Şimdi yeni devir eskeden imtiyâzlı münevver sınıflara has olan şey’lerin daha büyük kitlelere yayılması ile temayüz eden bir devirdir. Gramafon, piyano ve radyo cihazı en güzel ve en büyük bestekarları bütün dünyaya tanıttırıyordu.

4.19. Hikâyenin Edebiyattaki Tafavvuku

Bu kitabın hacmine nazaran on dokuzuncu ‘asırdaki büyük edebi ta’lîmatlar cereyânından pek hulasa pek sade sadeleştirilmiş bir tarzda bahs etmekten başka bir çare yoktur. O edebi cereyanlar ki büyük ittisa’ devrinin taze kuvvetleri ifadelerini onlarda bulmuştu. Başlıca fikirleri ile müessis ve fa’illerinden ve dini siyâsî ictimâ’î fikirler üzerinde gittikçe büyüyen ilmi bakışın icrâ ettiği te’sîrden evvelce bahs etmiştik. Fakat Adam Smith 1723-1790 Malthus 1766 -1734 gibi filozofların derin nüfûzkâr fikirlerinin hala devam eden te’sîr-i ehemmiyetleri burada layıkıyla mütala’a etmemiz imkansızdır. Kezâ Hegel 1770-1831 de bizim için pek uzun bir listenin en sonundaki iştişâ-avr fakat hazmı güç bir yemek gibidir. Ondan vazgeçmemiz lâzımdır bu zat modern fikir cereyânını garib bir sûrette inhırafa uğratmıştır. Lakin o cereyân bu inhıraftan kendisini kurtarıyor. Burada bütün Avrupa’da ki on dokuzuncu ‘asrın edebiyat telakkisince büyük sima tanınan Lord Byron 1788-1882 avzupepe felsefeli derbeder hoca ¹⁴bu ehemiyeti verdiren zevk kazalarından ve tefsir abesliklerinden bahs etmeyeceğimiz gibi Almanya’nın senelerce fikrî ve bedî’ ilahı olmuş olan Goethe 1749-1832’nin kıymetini de ölçmeyeceğiz. Goethe artık o büyük ehemmiyeti hâ’iz değildir. Alman ruhunu kökünden koparılarak başka bir yere dikilmiş olan büyük ve zengin klasizm ile arizâ’ eylemişti. O büyüktü zarifti ve hünervardı. O asıl edebiyat (s. 207) koleksiyoncusu idi nasıl ki Baron de asil bir asi idi.

Asır hususiyle Britanya’da büyük bir şiir mahsûlu ile açıldı. O şiir kendiliğine has farkları olan bir şi’irdi tabi’at insanla olan heyecanı münasabeti ‘itibariyle yeni bir tarzda idrâk olunuyordu. İtikatlara karşı şu’ûrsuz bir lakayt vardı. Hayat mes’elelerine kayıtsız ve şartsız olarak daha derin bir ‘alâka ile tekerrüb ediliyordu. Güya ki şâ’irler mü’esses ve herkesçe makbûl ittikadlar neticesinde hiç farkında olmadan hârice çıkararak serbest bir â’leme girmişlerdi bu safhanın şi’irleri ‘umûmiyetle bu tahki bir adaya mâlikdi ki bu ada ba’zen bir gölge haline inerdi bu şi’irler latif cedelkar ve tenevülü seyr

¹⁴ That doggerel satirist with the philosophy of a man about town

ile akardı Shelley (1792-1822) Keats (1790-1821) Wordsworth (1770-1850) İngiliz şi'irinin bu devresinde tabariz eden isimlerdir müteakip nesilde İngiltere'de şi'iri daha büyük bir melodi ve güzellik ve daha biraz hayal genişliği ile idame eden Tennison (1809-1892)dur bu zat ameden büyük bir rağbet kazandı ve Kraliçe Viktorya için yazdığı methiyeleri sayesinde İngiliz şâ'irler arasında sırf şi'iri dolayısıyla lordluk payesi kazanan ilk adam oldu "Mort d'Arthur"adlı şi'iri zamanın muamma reyisiyle yan yana durmaya layıktır. Longfellow (1807-1882)nin şöhreti Tennison muadal bir Amerikalı olmasından lakayt ziyâde ona maarız ve muhalif bulunmasındandır

Nesir şekli skolastik akademik ve kritik â'lemlerin şevk kırıcı vaz'iyetleri karşısında daha yavaş inkişaf etmekle beraber tedricen yükselerek şi'irle ola müsavi sonraları ondan daha hakim bir mevki'e geçti halkın gerçekten istediği zamanın muhtab olduğu ner bu idi .Rablais hayat hakkındaki büyük nesir kitabı cevherinde tahkiyevi bir sırayla daha evvel ortaya çıkmıştı. Bu tarz Sterne Filding in cedilci eserleri ile inkişaf ederek zaman ilerledikçe yavaş yavaş tanınmaya ve mükemmelleşmeye doğru gitti bir taraftan bunun hacmi ve kuvveti artarken diğer taraftan kısa roman ve küçük hikaye nev' zuhûr etti. İlk romanlar vakalar ve adetlerin mütalaası şeklinde (s. 208) idi. Fanny Barney (1752-1840) bizi geriye Dr.Johnsen ın yaşadığı devre götürür Jane Austen dar hudûdlar içinde çalışarak bize nefis bir sûrette ifade edilmiş kadınlık örf ve adetlerini verir adetler hisler hakkında bu nev tahkiyenin dar ve maksur hudûdları içinde başlayan İngiliz romanının 'asrın ruhu ile birlikte bağlarını kırarak genişlediğini görürüz roman tarzının saat kazanmasında pek büyük ve merkezi bir sima Alman muhariri Jean Paul Richter (1863-1820)dir. Onda tahkiye-i aucâc ve inhirâflar şeklindeki ziynet ve cevherlerin sadece bir dizgi ipliği rolünü oynar diğer büyük bir Alman muhariri de Heine (1797-1856) dir.

İngiliz muhariri Thomas Carlyle üzerinde büyük bir te'sîr için icrâ etmiştir Richter'in cidulci ve zenginletici tasyir karlabil vasıtâsıyla Diekens (1812-1909) Büyük rakibi Thakery 1863-1811 karilerinin yakasından yapışarak onları dolaştırır ve Tiflis'e götürür, yalnız bunu Almanların tarzından ziyâde setrenin tarzında yapar. *Charles Reed* 1814-1844 *Coister Hearth the And*¹⁵adlı eserinde Avrupa'da hala yaşayan Protestanlık ve Katolik münaza'asını bir romanın na'ssı dâhilinde arz etmiştir. Gerek sekri ve gerek carlobil hayatı serbest bir sûrette münakaşa etmeye kâ'ildiler. Bu haller onları doğrudan doğruya roman tarzında tarihi safhaları tefsir etmek tarzına götürdü büyük İngiliz

¹⁵ "Manastır ve aile uçağı"

romanı enmuzce ile tarih arasında tabî' ve zarûrî bir râbîta vardır carlobilin *French, Revolution* ¹⁶*Federickthe Great* ¹⁷adlı eserleri roman gibi okunur *Macaulay* 1809-1800 da stured doryanın son zamanları hakkındaki tarihi ile büyük bir mefkîyet kazanmıştır tarih mütalaası ta'mim etmemiş isa kabahat halkın değil tarihçiler kadar *Lylton, Strachy, Guedalla, Belloc* gibi parlak tarihi muharirler İngiltere ve Amerika'da amace romancılar derecesinde mergûb-ı makbûldur.

(s. 209) İngiliz romanı sadece bir hikaye halinden hayatın te'sîri tasgiri muratbasına çıkararak nasıl bir takım zaruretler ve Tahsin 'alâkaları Fransa'da aynı böyle olmuştur, Balzac 1797-1850 bunlardan ilham alan *Comadie Humaine* adlı büyük kıta'nın tahririne girişti Balzac'dan epeyce aşağıda olmak üzere Zola bir karabet dâ'iresi teşkîl eden Rougon Macquart kitabını yazdı bu külliyyat, cisim bir Fransız ailenin muhtelif nesiller içindeki tecellilerini mütala'a eden romanlardan mürekkep bir guruptur. *Victor Hugo* 1802-1885 ten boşuna duran feyaz cesur mahsûldar ve bazen de oldukça tatsız bir kaçık dimağdır ki, tiyatro piyesleri şiirler romanlar ve sayısız makaleler şeklinde indifalarda bulunur iken Fransa'da akademinin nüfuzu klasik an'ane ve skolastik disiplin an'anesi bu gibi istisna hallere bir şey yapmakla beraber umûmiyet itibariyle roman san'atını hâkimi ve rü'yeti altına alınmıştır. Pedagoglar romanın şekli olmak lâzımdır derler. O lisân ile itibar sahih olmalıdır inhirâfları ve inavacacları olmamalıdır.

Edebiyat ve erkân dâ'iresinde gayr-ı şahsî olmalıdır bu sebeple Fransız romanı yolu üzerinde ma'naya uğramış ve İngiliz mektebinin hudûdsuz hürriyetler sayesinde tatdığı tecrübeden mahrum kalmıştır. Böyle tesbît edilmiş hudûdlar dâhilinde olmak üzere Fransız muharirlerinin en dakika sene ve teraşidesi *Flaubert* 1821-1880 dir. *Thomas Hardy* 1840-1928 *Victorya Dorya*'nın büyük romancılarının sonudur ve İngiliz roman mesleğinden ziyâde klasik Fransız mektebine mensûbdur. Hardi son senelerinde bizzat kendisinin ortaya koyduğunu te'kidlere karşı 'isyan etti ve roman şeklini büsbütün bıraktı. *The Dynasts* adlı kitap ki Napolyon sergüzeştlerini bir dram şeklinde şeklinde 'arz eder ve kendisinin en yüksek şah eseridir büyük romancı ile tefsir me'ruh arasındaki sık 'alâkaya diğer bir misâldir. Hayatı ve hayatın ma'ruz kaldığı hâletleri bilmek arzusu hayatı yakından ve inceden inceye tedkik etmek temâyüli ki İngilizleri şi'rînin ne tekiyedlerine karşı kıyam ettirmiş ve roman ve hikaye tarzının edebiyatı

¹⁶ Fransız İnkılabı

¹⁷ Büyük Frederic

sahasında büyük ve hakim bir mevki' olmasına sebep olmuştu bütün (s. 210) Avrupa memleketlerine yayıldı hususuyla Almanya Rusya İskenderiye'de bu nev'eden büyük edebi mahsûller yetiştirdi bir alay büyük Alman romancıları arasında en ziyâde tebarüz eden isim *Gustav Freitag* 1816-1895 dir. Norveç *Gogol* 1809-1852 den *Dostoyevski* 1821-1881 *Türkmaniyaf* 1818-1883 Tolstoy 1828-1910 ve Cehao 1904 de ölmüştür varıncaya kadar hep parlak muharrirlerden müteşekkil bir künkeşane mâlikdir.

Lakin on dokuzuncu asrın bütün kar'ileri iştiyaklı ve mütehassıs değildi. Zihinleri şüphelerle ve fikriyle karşı fi'li mukâ'vâmet halinde bulunan imzacalar ve ictimâ'î tabakalardan vardı ve bunlar birbiriyle karışık bir halde bulunuyordu ve ruhları tahrik ve tenbih eden büyük ve büyüyen bir edebiyatla yan yana olarak Avrupa ve Amerika'da teknik Türkiye'nin her seviyesine göre bir nev' yazılar daha vardı bunlardan ki maksadı eğlendirmek telsiye etmek ve ruhlara atamanın vermekdi halk okuma öğrenmişti. Onun mutalaayahem ihtiyacı vardı hemde bunun için zamanı vardı halk zihnin hareket vesilenin tezyîd etmekden ziyâde ona sükunet ve istirahat vermek için okuyordu.

Sir Walter Scote zamanında kazandığı mu'azzam rağbet ve i'tibar dolayısıyla Lord Brunun ki gibi haleflerini şüphe ve tereddütler uğratarak mâhiyetde olan bir simadır bu zat edebiyat mesleğine bir şa'ir olarak başladı ve uzun tehkis sayıl şi'irler yazdı. Bundan sonra bir seri tarihi romanlar yazarak romanın maziye tebcil ve eski türlerin zengin an'analarına itra eyledi. Bunlar en ziyâde sadıkine insanlara hitab ediyordu. O insanlar ki değişen mes'eleler doğuran halin soğuk karasızlıkları içinde müthiş bir halde idiler. Wolter sükut yalnız İngilizce konuşulan yerlerde değil bütün Avrupadır ve romantik maziye bir roman tarzının veldi oldu.

Biri Avrupa'da bu iki muharrir (Byron ile sükut) garib bir sûretde tercime nakl ve tefsir edilerek büyük ve mübhem nüfûzların timsalleri ad olundular minsanda mufassal olan ve hedef keyfiyet itibariyle insacmadan mahrûm bulunan bu romantik hareket hamd olsun şimdi zeval bulmuş itikardan düşmüştür bu hareket ve satliki zengin ve parlak renkleri zerre içinde sertgüzeştlere atılma hareketlerini istihdaf ediyor ve mu'assır hayatın tarz ve alâkalarını görmüyordu akıl yerine ve ilim yerine heyecanı kabul ediyordu arkayık lisâna karşı olan temayyü tarafdarlarının tembelliği yüzünden itdila uğramıştı romantik hareket beşerin zihni ve bedia seyrinde bir safha olmakdan ziyâde bi ziyandan sonra iki aiş ve boş â'lemi mâhiyeti gösterir bu hareket yalnız halin şaniyetlerine değil klasik maziye muhallifdi kötülükdü ferdiyatçı idi perileri ihyâ etdi

sahte efsaneler içine daldı romantik hareket son tahlilde bir şey'den 'ibâretti :''hiçbir şey''

Almanya'da romantizm hakkında mu'azzam yazılar yazıldı lakin cereyan bütün Avrupayı sardı Şekspir'in romantik olduğu idda edildi gösterişli lakin kavf bir romantik felsefe ve romantik teoloji vücûd buldu İngilizce mübzel mikdârda eski zamanlara aid efsane romanları "Costume Novels"¹⁸ neşrolundu. Bu keyfiyet İngiltere gotik mi'mârisinin ihvasına fikri sahada bir nazira teşkîl ediyordu borsacılar ve yorgun iş adamları alış veriş dağdağalarını hesap ve mesuliyetlerini bu romanları okumak ve sonra kendilerini bunlardaki kahraman gibi cesur ehl-i selib muharibi asker ekşiye veya esir edilmiş bakirelerin halaskarı halinde teğyid eylemek sûretiyle unutabiliyorlardı bu kostüm romanlarında mevzu'ların mensûb olduğu devrin hususiyetleri şahısların devirle olan râbitaları gibi cihetler hakkında tahlil yapmak iddası yoktu ve bütün füsunlarıda bundan ileri geliyordu bunlar düşünmemek iştiyakını duyan ruhlar için birer melca' ve penah oluyordu romanlarda ki eşhasın ruhiyetleri tasfiye idealize edilmiş bir şekilde olmak üzere romancı merfe orta sınıf halkının ruhiyetleri idi. Romantik muharirlerin İskoçya kolunun sonra olan *R.L.Stevenson* 1850-1844 daha güzel eserler yazmaya kadar olduğunu itiraf ider ve kendisini bir fikir fahişesi ad eylerdi hakikatinde idi öyle eski devirlere â'id efsane romanı biri Avupada da yazıldı lakin bu hiçbir vakit İngilizce konuşulan yerlerde olduğu gibi ciddî bir endüstri halini almadı çünkü okumaya meraklı merfe bir orta sınıfın seri bir sûrette zuhûr ve inkişafı keyfiyeti biri Avrupa'da daha geç ve fikri intibah itibariyle daha başka şera'it içinde vâki' oldu.

Roman nev'nin tekamülünde romanlar yazmak tarzı¹⁹ veya zilli romanlar yazmak temâyülü şeklinde tebârüz eden bir tevkiften sonra bu şekil yeneden genişlerdi romanlar adeta tipik bir ferdin görüşüne göre bütün bir â'lemin tasavvuru halini aldı. Bu yeni uzun romanların en şayan kayd olanı Romain Rolland 1866-da doğmuş Jean Christophe 1 der ki on mütevali cilt halinde neşredilmiştir bu tarz ile sık bir sûrette münasebetler olan diğer nev' de geniş şekilsiz nihayetsiz hatıra tefsir ve tasvir kitaplarının zuhûrudur bu nev'in tipik muharirlerinden biri Proust 1922 de ölmüştür devrin cihan edebiyatında hemen hemen (s.211) münferid bir halde tebârüz eden siyah Anatole France 1844-1924 dır. Bergeret serisiyle bu zatta 'aynı temâyülü göstermiş ve

¹⁸ Kostüm romanları eşhas kostüm balolarda olduğu gibi eski zamanlara aiz kıyafetlerde bulunan romanlar

¹⁹ Üç ayrı mevzu' münasip surette birbirine bağlayarak hepsi birden bir roman haline getirmek-mütercim

mütecerid roman yerine hadiselerin 'umûmi olarak bir seyr dâhilinde tefsiri tarzını ikame eylemiştir. Miss Dorothy Richardson daracık bir tecrübeye yazısıyla ve yerdeki zinde cesamet itibariyle nihayetsiz roman tarzının Jane Austen 'ad olunabilir

Modern romanın böyle hayatın ve hayata dâ'ir şey'lerin gelişi güzel ve kolayca tenkidi istikametinde gösterdiği inkişafın mukaddematı şüphesiz daha evvelki devirlerin "Golden Ass" (Altın ışık) romanından itibar başlayan safhasında bulunabilir lakin bu mukaddemattan hiç biri şekil ve mukayas itibariyle on dokuzuncu 'asrın az çok roman mâhiyetinde olan eserlerine metnu' ve nede hacim itibariyle benzer ve hemen hiç biride on dokuzuncu 'asrı daha evvelki türlerden temyiz eden gerek hayatın hey'et-i mecmu'ası ve gerek teferru'atı üzerinde serbestçe muhâkeme yürütmek ve saf hususuna mâlik değildir.

Bu asra gelinceye kadar temaşa tarzı için sabit adet ve kanatlı mü'esses bir cem'iyet bulunmak lazımdı ki tiyatroya müntezamen gelsin de temaşa 'ad beyatına zahir olsun ictimâ'î ihlakrin ve yeni yeni teşkîllerin zuhûr ettiği bir 'asırda ise tiyatroya geden halkın müesses adetleri kırılmıştı bu sebeple yarım 'asırdan ziyâde bir müddet düşünen ve münakaşa eden ve yeni şey'ler arayan muhtelif halk zümreleri tiyatrolarda hemen hemen hiç de temsîl edilmedi. Avrupa tiyatrosu bir bayağılık ve man'asızlık devresi geçirdi halka hoşça zaman getirmekten 'ibâret kalan mâhiyeti ile o zamanın amiyane roman ve hikayelerini tenzir etti

Fransız temaşası zarifti lakin boştu İngiltere'de temaşa o mertebede boştu lakin hiçte o kadar zarif değildi. Münakaşa ve fikr isteyen büyük kuvvetli temaşa â'lemine pek tedrici bir sûrette ve mu'azzam bir tenkid muhalefeti ile karşılaşmak sûretiyle dâhil olabilirdi. Temaşanın mu'asır şa'niyetin münakaşası haline tekrar rucu'unda merkez-i siyayı nur vehli Ibsen 1828-1906 teşkîl eder İngiltere'de güzel yazılmış piyes cat'inesini ezmek hususunda Barry nin zarif fantezileri çok müessir oldu. *Bernard Shaw* 1856-da doğmuştur mücadele ede ede yavaş yavaş hakim ve nafiz bir mevki' geçti büyüğü samimiyet ve kuvvet safhasında Hauptmann 1862 en mütebâriz iki Alman temaşacıdır. Harb temaşa fa'âliyetini bir müddet için durdurdu lakin harbten sonra Atlas deryasının her iki kıyasında zinde ve ümitvar bir muharrir bolluğu yeniden harekate geçti. Şimdi ise sahne gerek Avrupa ve gerek Amerika'da sıhhatli ve kuvvetli bir tecdid safhasındadır.

Nazarımızı Amerikan inkişafına çevirirsek orada birbirine tamamıyla zıt iki safha görürüz: Avrupa edebiyatını İngiliz ve Fransız edebiyatının hakim olduğu safha

ile bunlardan kurtuluş safhası uzun bir devirde Amerika'da edebiyat fa'aliyeti New England hülyasında toplandı. Bu edebiyat sadece 'umûmi İngiliz ve Avrupa edebiyatının bir şa'ibesi lakin pek kuvvetli bir şa'ibesi halinde idi. Temerküz noktasında (Boston) şehri idi. Safhanın muharirleri istiklal beyannamesinden pek çok bahsi derlerdi. Lakin şekil ve usul cihetlerinden bakılınca edebiyat sahasında istiklali tahkik ediyormuş görünmüyorlardı. Amerika'nın kendisine göre mütemeyit zevkleri vardı. O konuyu İngiltere'den daha çabuk kavırıyordu. *Emerson* 1803-1882 in "Essay"lerinde Amerikaya has bir ahın vardı lüneğfelu ise nasılsa Amerikan mevzu'ları terennüm etmiş bir İngiliz şâ'irinden başka bir şey' değildi. Edgar Allen Poe usulleri itibariyle daha az İngiliz daha çok Avrupalı idi. Howthorne şu'ûrlu bir "tütün" nüfusunu göstermişti. *W.D Hawell* de bir sürü güzel ve titiz üslublu romanlar yazmıştı ki mâhiyeti itibariyle bunlar 'umûmi roman tasnifine nazaran *T.Hordi*'nin mensûb olduğu Fransız mektebine edhal olunabilirler. Bir Amerikalı idi, lakin nehangeliz gibi ne de Amerikalı gibi yazardı yazıları Avrupa şerâ'idi dâhilinde Amerikan yazıları idi. Romanlarının sahneleri dâ'imâ Avrupa idi en sevdiği mevzu'larda Avrups medeniyet''â'leminin..... Haletleri içinde saf Amerikalıların uğradıkları meşkale idi bütün on dokuzuncu muharrerleri içinde esâs i'tibariyle en ziyâde Amerikalı olan Mark Twin () dır Ancak yeni 'asırda der ki Amerika muharirleri bir hey'et halinde olarak Amerika'daki ictimâ'î hayat hadise mes'elelerine en iyi Avrupa tarzının hudûdsuz kuvvet vezindegisine müşabe bir sûretde hücumla koyuldular Sinclair ,Lewis "Main Street" ve "Babbit" gibi kitapları doğrudan doğruya ve sadece Amerika ile 'alâkadar ve artık usûl ve mazaret aramak için Avrupaya bakmayan bir Amerika zekasına delalet eder. Fi'l-hakika Amerikan şi'ir ve edebiyat şimdi hemen hemen tecavüz halinde bir istiklale sahiptir ve meneken gibi tenkitçiler kendi mümtazelikleri narin zerafetleri ve görüşleri ile bu dünya üzerinde müessir olmaya pek ciddî ve gürültülü bir i'tiraz çalışıyorlar.

Keza, *Lames Branch Cabell* ,Sherwood Anderson gibi muharirlerde pek ümit verici bir yenilik kaderatı gösteriyorlar. Her ne kadar yeni Amerikan edebiyatının kayda şayan ne pek büyük edip ismi ve ne de pek yüksek mertebede bir edebi kemal eseri versede o mu'azzam kar'i kitesinin mebzul serveti ve okumak ve öğrenmek hususundaki derin iştiyak karşısında yakında mühim bir makedarda birinci sınıftan edebi eserlerin zuhûr ve intişar edeceğine inanmak olur. Geçen asır zarfında Hindistan'da edebi fa'aliyetlerin kıymetini tahmin eylemek bir Avrupa muhariri için hali hazırda kolay bir şey' değildir İngiliz hakimiyetinin temâyülü Hindistan'ın zihn

cehdini küçük görmek veya büsbütün inkar etmek cihetindedir ve bunun içindir ki mu'asır hayat hakkında son zamanlarda ind yerli lisânlarıyla ortaya çıkarılmış olan mühim bir mikdârda hikaye ve romanların pek azının İngilizceye tercümeleri vardır. Garpta pek geniş bir ma'rufiyette mâliktir.fakat romancı ve muharir olarak değil daha ziyâde şâir olarak şark garbın iktisâdî ve ictimâ'î inkişaflarını ta'kip ediyor gibi görünüyor nasıl ki yeni kuvvetler garpta büyük roman küçük roman küçük hikaye ve kısa Lirik gibi edebi nev'lermeydana getirmiş ise Asyada da mü'essir olmaya başlayınca 'aynı kuvvetlerin mümasil neticeler hâsıl etmesi ihtimal çoktur. Japonya'da ve Çin'de pek büyük bir zihni tahmir ve fa'âliyet halindedir. Şark ile Garp arasında tercüme ve tefsir san'at ve teşkîlatı hala layıkıyla inkişaf etmemiş ve ham bir halde ise de sür'atle tekml ve tevsi' etmektedir ve lirik şâ'irler değilse bile hiç olmasa nesir muharrerlerine â'id eserlerin ortaya çıkar çıkmaz bütün dünyaya ş'âmil bir kar'i kitlesine hitap edebilecekleri zaman uzak değildir. Mütala'a ettiğimiz bu devirdeki ilmi tahri felsefi tekfir fa'âliyetleri 'umûmi kıymeti 'itibariyle çok daha yüksektir. Dünya yüzünde evvelce görülenlerin hepsinden daha büyük bir tesbîtte intişar ve ta'mim etmiştir. Ve dâ'imâ genişleyen bu zihni cereyanın ehemmiyetli herhangi bir mani' ile karşılaşacağında hiçbir 'alâmet mevcûd değildir.

SONUÇ

H. G. Wells ortalıkta doğru dürüst bir dünya tarihi olmayışından yakınarak 1919 yılında küçük kitapçıklar halinde The Outline of History adlı dünya tarihini yayınlamaya başladı. Bu kitap 1920 yılında kitap halinde çıkınca “best seller” olacak ve İngiltere ve Amerika’da kısa sürede iki milyon satacaktı. The Outline of History 20. yüzyılda en çok satan ikinci “best seller” olarak kayıtlara geçecekti.

Wells’in kaleme aldığı bu eser günümüzde aynı önemi taşımaktadır .Hatta bu eser ilk başta ulu önderimiz Atatürk’ün dikkatini çekmiştir Atatürk bu eserden Nutuktada bahsetmiştir.genel olarak 17. 18. Ve 19. Yüzyıllarda devletlerde meydana gelen önemli siyasi olaylarını musikilerini, edebiyatlarını ve ressamlıklarını akıcı bir dille vermiştir. Fransız İhtilali sonucunda meydana gelen yer değişimleri haritalarla desteklenmiştir.Özellikle dönemin önemli isimlerinde Napolyon ve ele geçirdiği yerler ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır.Türk ve Dünya Tarihi açısından çok önemli bir eserdir.Bu eserin çevrilmesinin Dünya Tarihini anlamamızda fayda sağlayacağını düşünüyorum

KAYNAKÇA

- ADAMS James Truslow, (Çev. Z. Yamaç), Amerika Tarihi, c. I. , istanbul 1943
- AKTAN, Coşkun Can; Gerçek Liberalizm Nedir?, İzmir: T Yayınları, 1994.
- ARMAOĞLU, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), Alkım Yayınları, İstanbul, 1999
- ATAÖV, Türkkaya, Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri, A. Ü. S. B. Yayınları, No: 383, Ankara, 1975.
- ATEŞ, Toktamış: (1994) Demokrasi, Ümit Yayıncılık, İstanbul, .
- BAYKAL B. Sıtkı, Yeni Zamanda Avrupa Tarihi, Otuz Yıl Savaşları Devri, Ankara, 1961, S99
- BRAUDEL Fernand , *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle* (1979)
- DEVEZE M. , L'Europe et le Monde a la fin du XVIII siecle, Paris, 1970s. 23
- ERKAN Süleyman, Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslar arası İlişkileri'nin Özellikleri, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi *Aralık 2010*, Sayı: 22,
- GÖZE Ayferi, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, (İstanbul: Beta Yayınları, 1989),
- İNALCIK H. , İmtiyazat, İslam Ansiklopedisi
- KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, C. V-VIII, T. T. K. Yayınları, Ankara, 1983
- KURAT Akdes Nimet, Rusya Tarihi, T. T. K. Yayınları, Ankara, 1993.
- LEWİS Bernard, (Çev Boğaç Babür Turna) Modern Türkiye'nin Doğuşu, Arkadaş yayınevi. (1988)
- MCNEILL, William H, Dünya Tarihi, Çev: Alâeddin Şenel, İmge Yayınları, Ankara, 1994
- ÖZTÜRK Mustafa, Avrupa Tarihi Ders Notları
- PİNNOW Hermann, (Çev. F. Baldaş), Almanya Tarihi, c. II. , İstanbul 1940
- ROSSIER Edmond, (Çev. A. K. Aksüt), Avrupa'nın Siyasî Tarihi, (1815-1919), İstanbul 1943
- ROUSSEA Jean-Jacques(Çev Sabahattin EYÜBOĞLU), *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev. . .*), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- SANDER Oral Siyasi Tarih, A. Ü. S. B. F. Yayınları, No: 541, Ankara, 1984, s. 154.

SANDER, Oral, "20. Yüzyıl Tarihi'nin Temel Özellikleri", A. Ü. S. B. F. Dergisi, Seha
LMeray'a Armağan Sayısı II, Yayın No: 500, Ankara, 1982

SEIGNOBOS Charles Seignobos, (Çev. Ali Reşad), Tarih-i Siyasî, c. II. , İstanbul 1325
s. 4

TÜKİN Cemal, Boğazlar Meselesi, İst 1947

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, Yayına Hazırlayan: Bekir
Sıtkı Baykal,

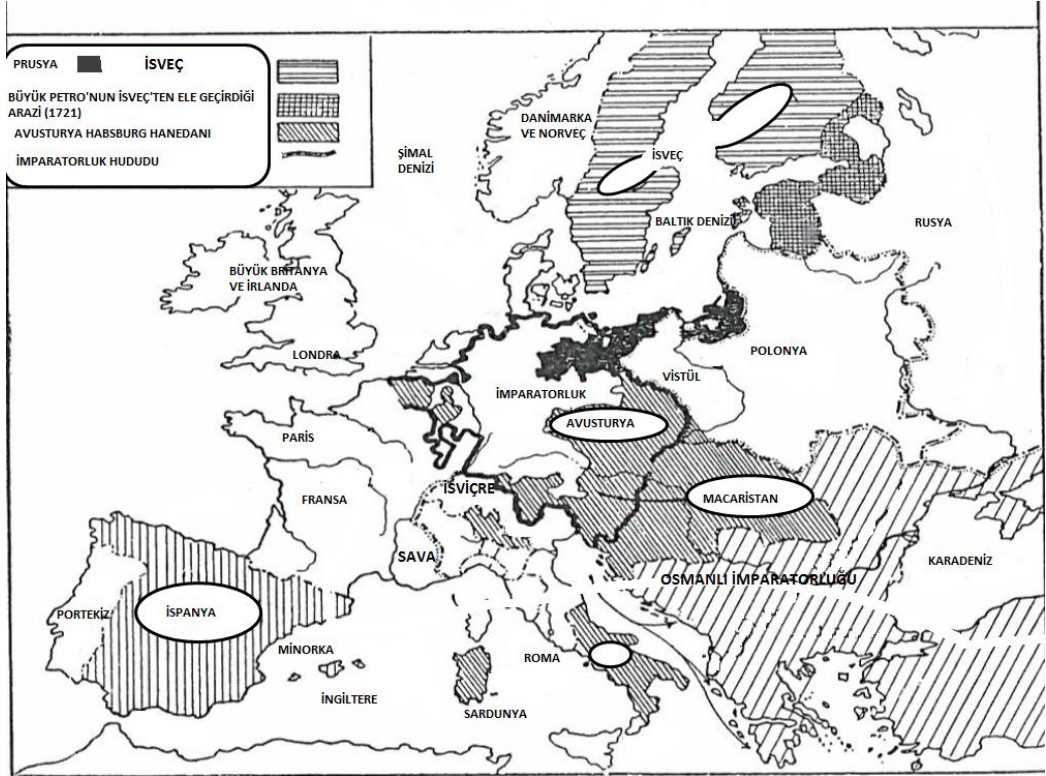
ÜÇAROL Rıfat, Siyasi Tarih, 3. Baskı, İstanbul, 1985

ÜÇOK Coşkun, Siyasal Tarih, Ajans Türk matbası1950, Ank. 1961.

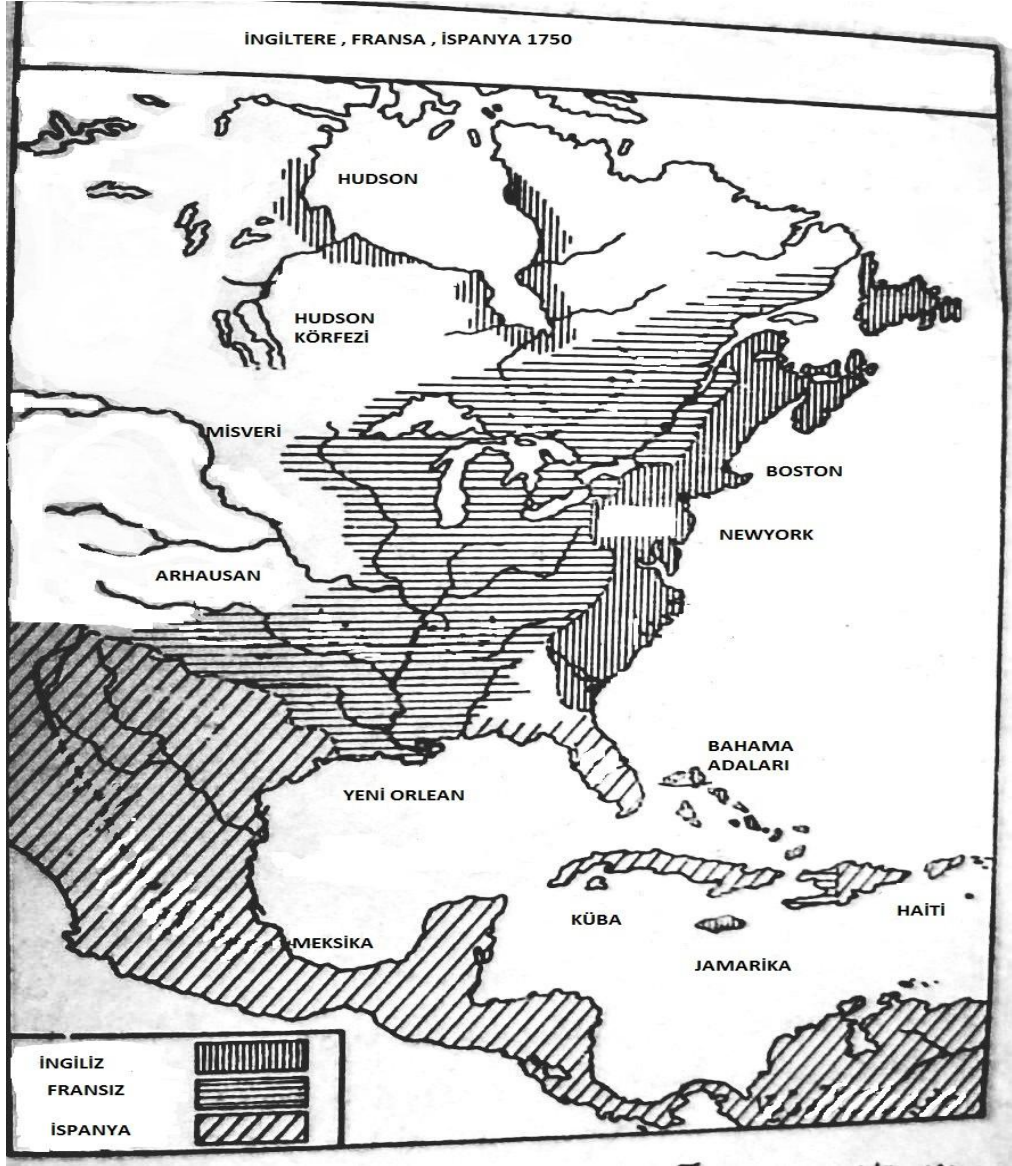
EKLER

EK 1. Haritalar

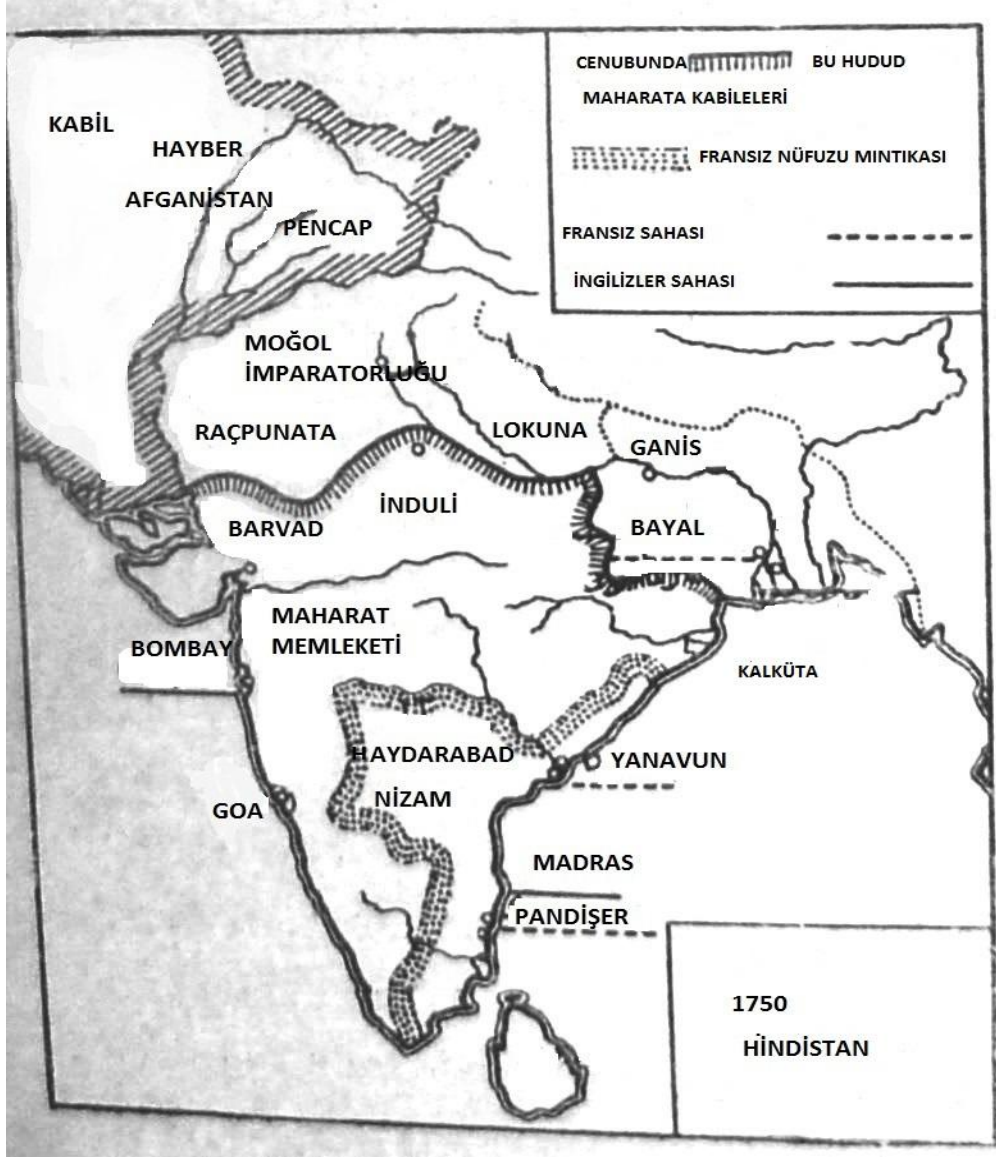
Haritalar orijinal metinden güncellenerek hazırlanmış olup, orijinal metinde geçtiği sayfalar belirtilmiştir.

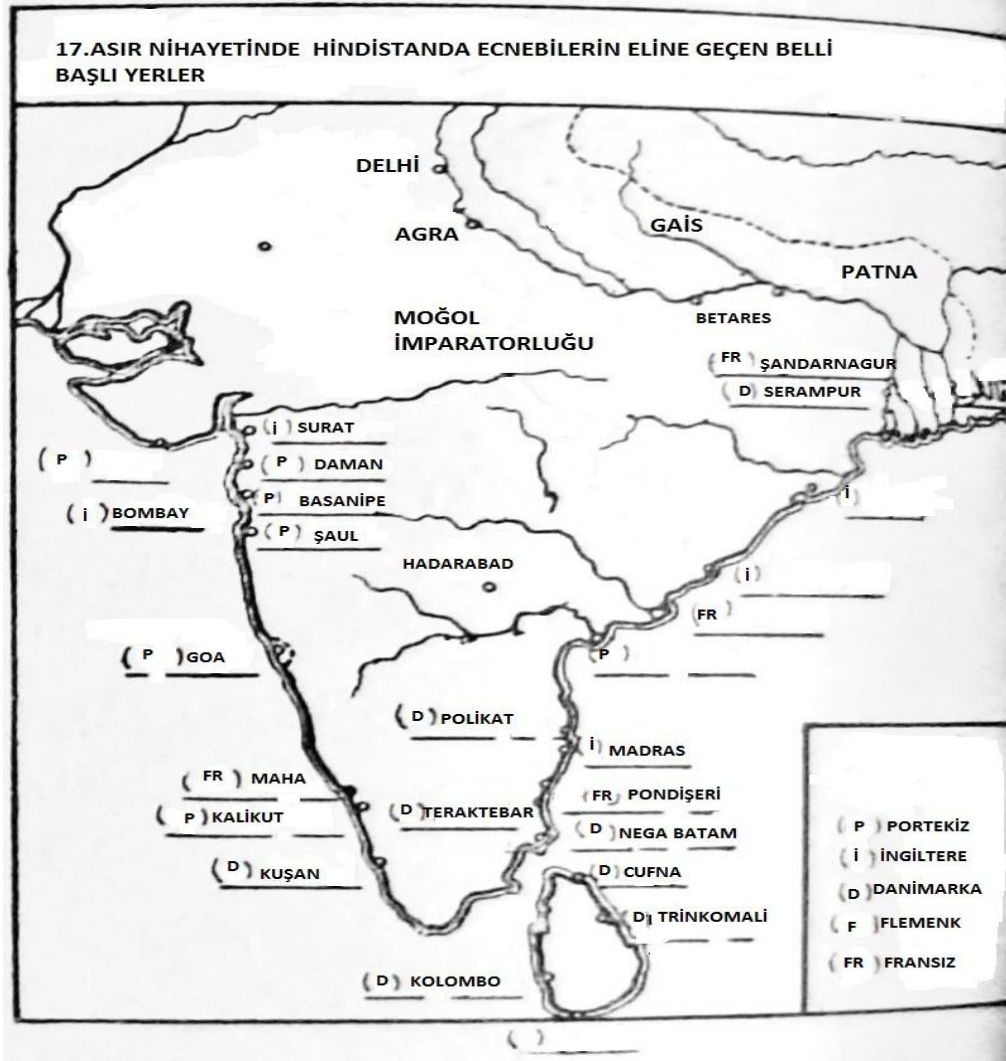
Harita 1. s. 28

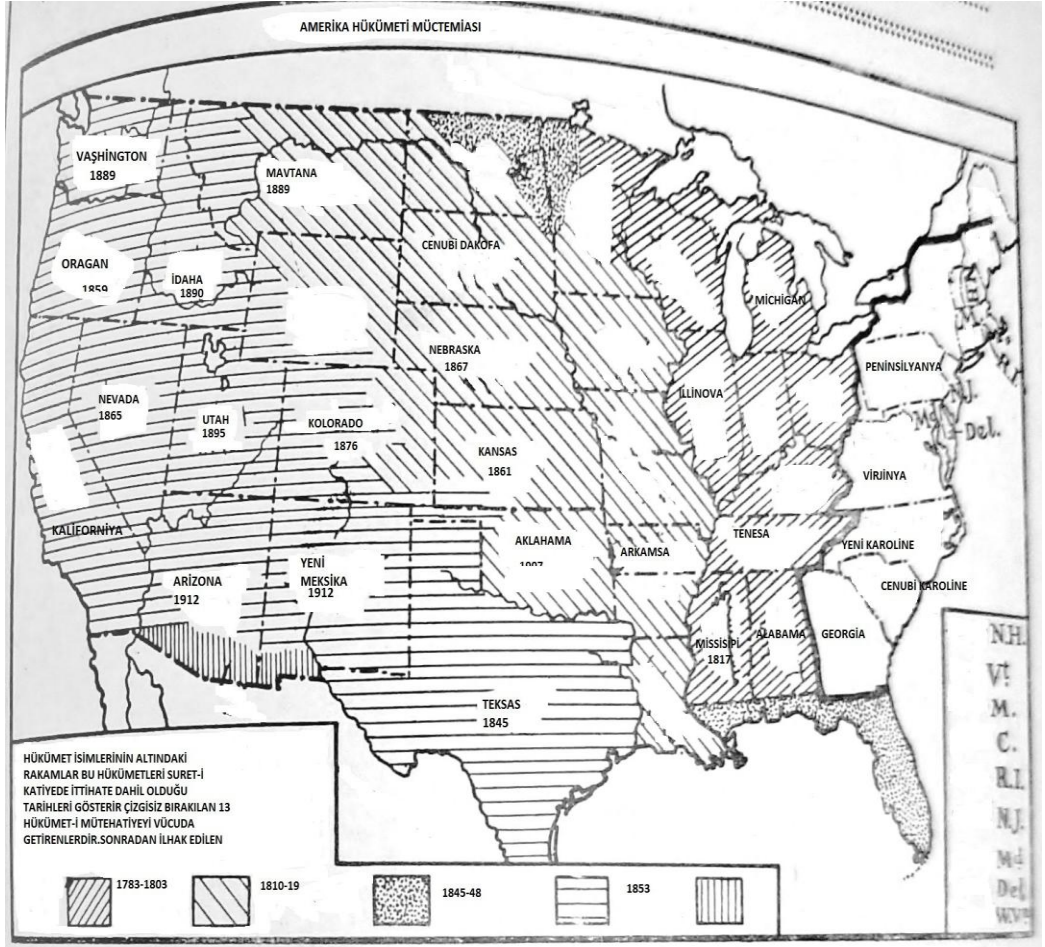
Harita 2. s. 40

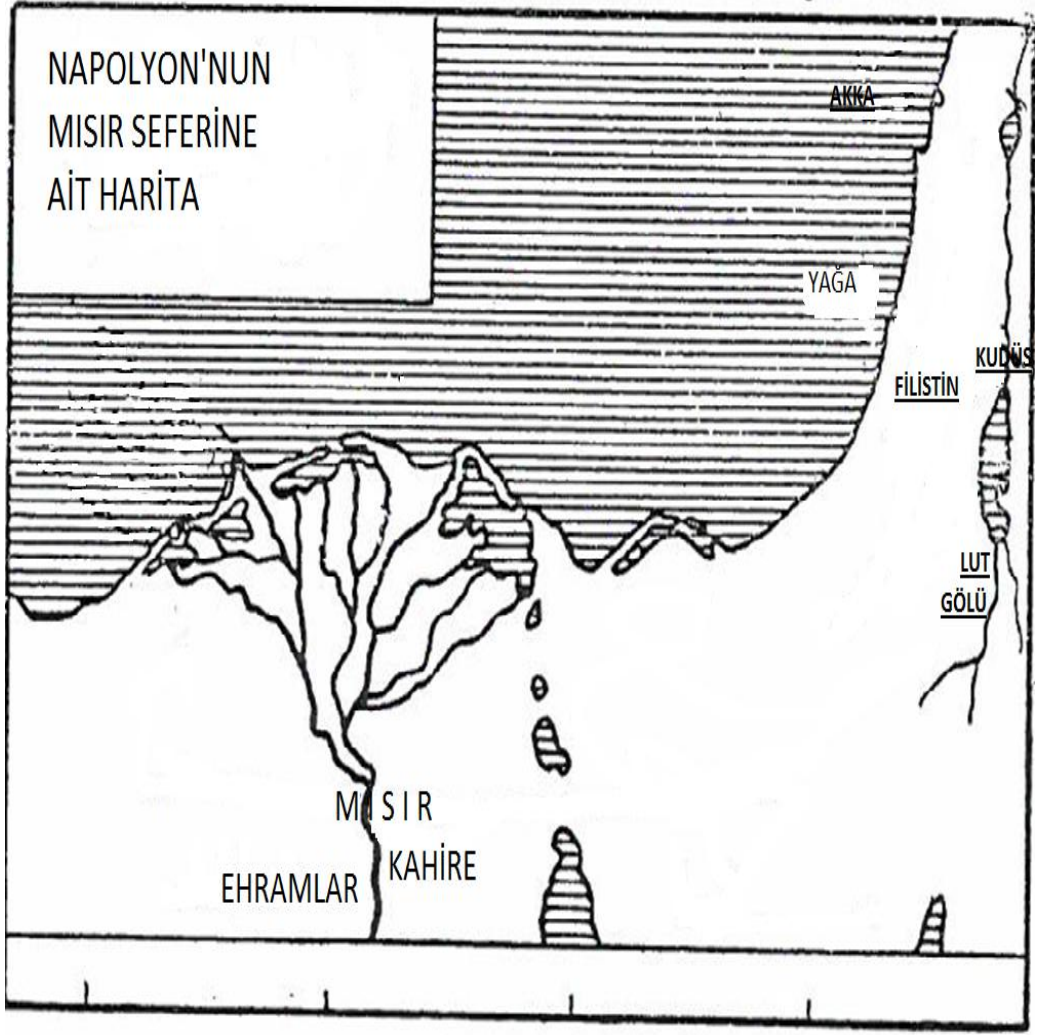
Harita 3. s. 43

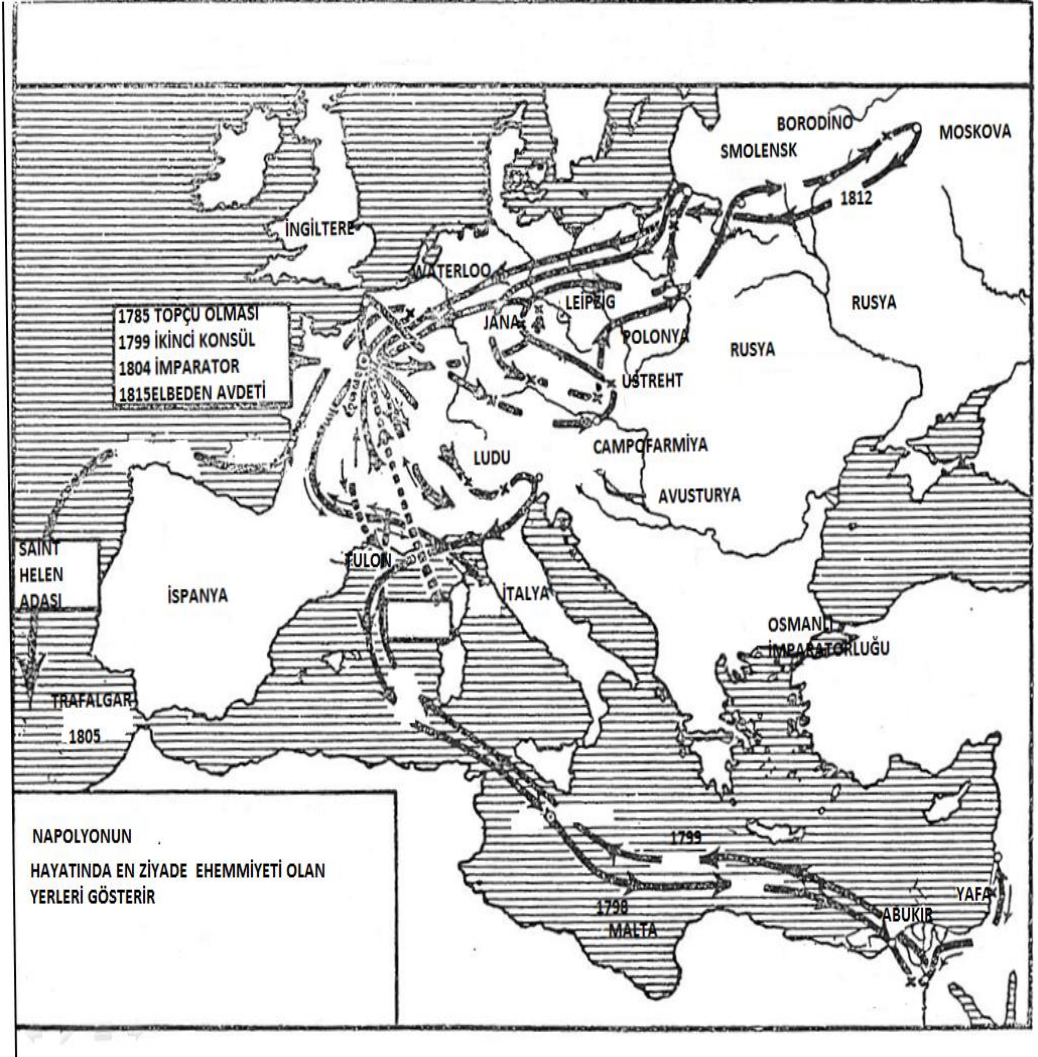
Harita 4. s. 45

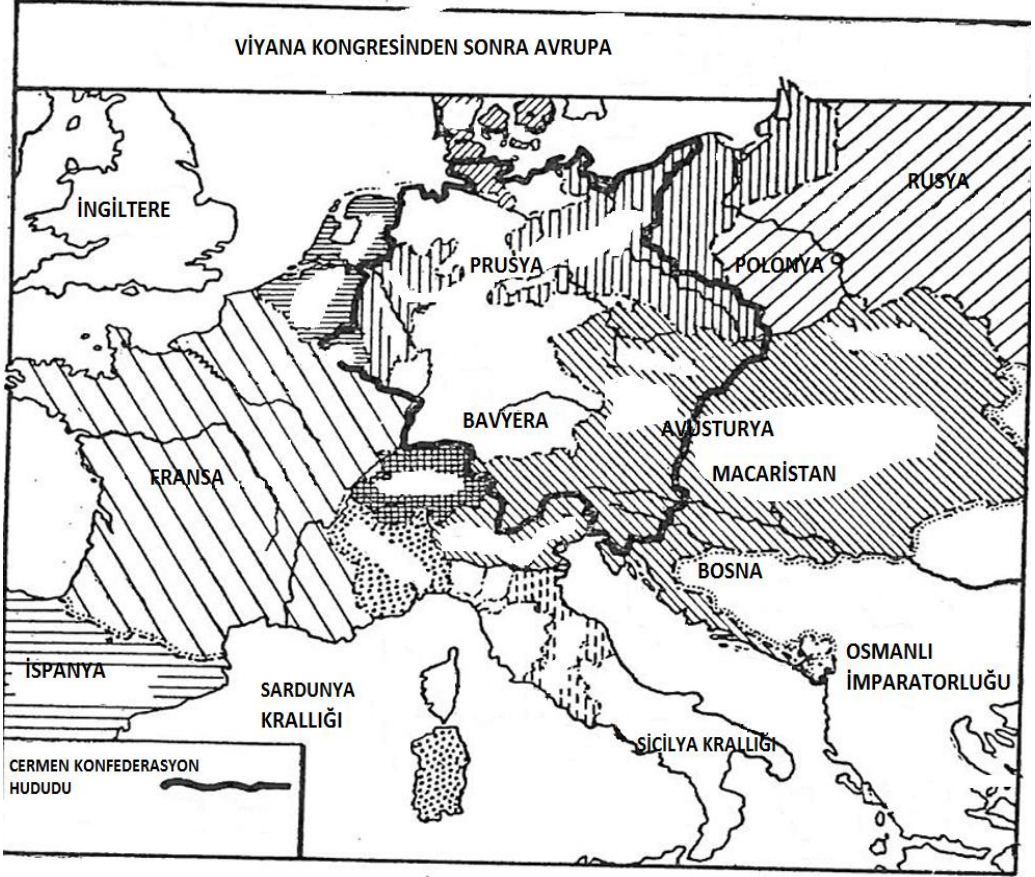
Harita 5. s. 70

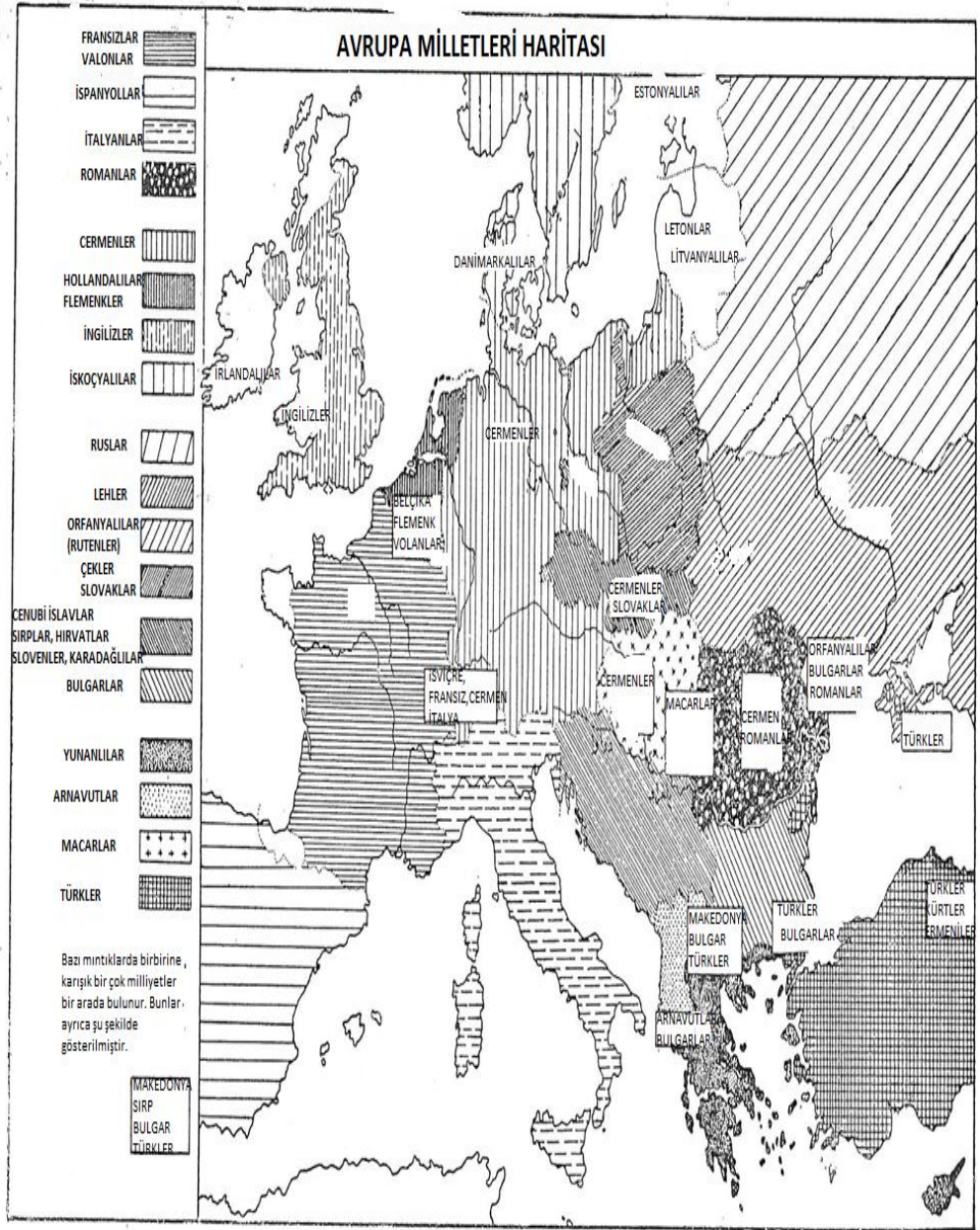
Harita 6. s. 113

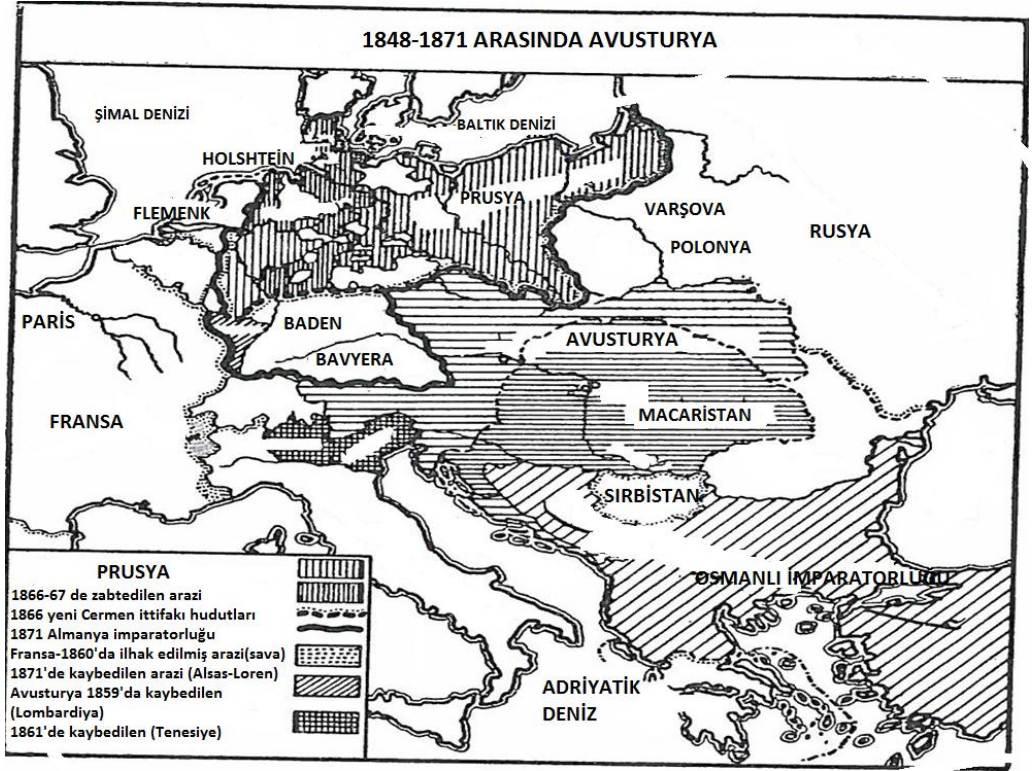
Harita 7. s. 129

Harita 8. s. 133

Harita 9. s. 134

Harita 10. s. 174

ÖZGEÇMİŞ

1987 yılında Elazığ'da doğdum. İlk ve Orta Öğrenimimi Ağrı'da tamamladım. 2010 yılında Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldum. Aynı yıl hem pedagojik formasyon hem de Tarih Bölümü Yakınçağ Anabilim Dalı Yüksek Lisans eğitimine başladım. Özel bir kolejde öğretmen olarak çalışmaktayım.İngilizce bilmekteyim.